

**UJEDINJENE
NACIJE**

Međunarodni sud za krivično gonjenje
lica odgovornih za teška kršenja
međunarodnog humanitarnog prava
počinjena na teritoriji bivše
Jugoslavije od 1991. godine

Predmet br. IT-98-33-T
Datum: 02. avgust 2001.
Original: engleski

PRED PRETRESNIM VIJEĆEM

U sastavu: sudija Almiro Rodrigues, predsjedavajući
sudija Fouad Riad
sudija Patricia Wald

Sekretar: g. Hans Holthuis

TUŽILAC

protiv

RADISLAVA KRSTIĆA

PRESUDA

Tužilaštvo:

g. Mark Harmon
g. Peter McCloskey
g. Andrew Cayley
gđa Magda Karagiannakis

Odbrana optuženog:

g. Nenad Petrušić
g. Tomislav Višnjić

SADRŽAJ

I. UVOD.....	1
II. UTVRĐENO ČINJENIČNO STANJE.....	4
A. DOGAĐAJI U TRENUTKU ZAUZIMANJA SREBRENICE I NAKON TOGA	4
1. 1991.- 1992.: raspad bivše Jugoslavije.....	4
2. 1992.-1993.: sukob u Srebrenici.....	5
3. April 1993.: Savjet bezbjednosti Srebrenicu proglašava “zaštićenom zonom”	7
4. Početak 1995.: stanje u “zaštićenoj zoni” Srebrenica se pogoršava.....	11
5. Proljeće 1995.: bosanski Srbi planiraju napad na “zaštićenu zonu” Srebrenica	12
6. Razdoblje od 6. do 11. jula 1995.: zauzimanje Srebrenice.....	13
7. Bosansko-muslimanski civili iz Srebrenice.....	15
a) Masa ljudi u Potočarima.....	15
(i) Humanitarna kriza u Potočarima: 11.-13. juli 1995.....	15
(ii) 12.-13. juli: zločini počinjeni u Potočarima.....	16
(iii) 12.-13. juli 1995.: odvoženje žena, djece i staraca bosanskih Muslimana iz Potočara.....	18
(iv) Odvajanje muškaraca bosanskih Muslimana u Potočarima.....	20
b) Kolona muškaraca bosanskih Muslimana.....	22
8. Pogubljenje muškaraca bosanskih Muslimana iz Srebrenice	24
9. Forenzički dokazi o pogubljenjima	26
10. Broj muškaraca koje su pogubile snage bosanskih Srba nakon zauzimanja Srebrenice u julu 1995.....	31
11. Plan da se pogube muškarci bosanski Muslimani iz Srebrenice	33
12. Javnost saznaje za zločine	35
13. Posljedice zločina po bosansko-muslimansku zajednicu u Srebrenici	36
14. Zaključci	39
B. ULOGA DRINSKOG KORPUSA U SREBRENIČKIM ZLOČINIMA	39
1. Preliminarna pitanja.....	39
a) Opšti podaci o Drinskom korpusu.....	40
b) Šifre i brojevi koje je Drinski korpus koristio u julu 1995.....	41
c) Pouzdanost prisluškivanih poruka.....	42
2. “Krivaja 95”	48
a) Cilj operacije “Krivaja 95”	48
b) Granatiranje Srebrenice: teror nad civilnim stanovništvom.....	50
3. Uključenost ljudstva Drinskog korpusa u događaje u Potočarima: 11.-13. juli 1995.....	52
a) Transport civila bosanskih Muslimana iz Potočara.....	52
(i) Sastanak u hotelu “Fontana” 11. jula 1995. u 20:00 sati	52
(ii) Sastanak u hotelu “Fontana” 11. jula 1995. u 23:00 sata.....	53
(iii) Sastanak u hotelu “Fontana” 12. jula 1995. u 10:00 sati	54
(iv) Organizovanje autobusa.....	55
(v) Prisustvo oficira Drinskog korpusa u Potočarima 12. i 13. jula 1995.....	57
(vi) Prisilan ili dobrovoljan odlazak?.....	59
b) Zločini počinjeni u Potočarima 12.-13. jula 1995.....	61
c) Odvajanje muškaraca u Potočarima	65
4. Umiješanost Drinskog korpusa u dejstva protiv kolone bosanskih Muslimana	69
a) Borbeno dejstvovanje protiv kolone	70
b) Zarobljavanje muškaraca bosanskih Muslimana iz kolone.....	72
(i) Obaviještenost o zarobljavanju muškaraca bosanskih Muslimana iz kolone	72
(ii) 13. juli 1995.: učestvovanje u zarobljavanju na cesti Bratunac – Konjević Polje	73

(iii) 12.-15. juli 1995.: umiješanost u zatočavanje zarobljenika, bosanskih Muslimana, u Bratuncu.....	78
(iv) 13.-16. juli 1995.: Obaviještenost Zvorničke brigade da su zarobljeni bosanski Muslimani zatočeni u njenoj zoni odgovornosti	81
(v) Zarobljavanja u operaciji čišćenja terena bivše enklave od strane Drinskog korpusa	83
5. Umiješanost Drinskog korpusa u masovne egzekucije	84
a) 13. jula 1995. ujutro: egzekucije na Jadru.....	84
b) 13. jula 1995. poslijepodne: egzekucije u Cerskoj dolini	86
c) Kasno poslijepodne 13. jula 1995. predveče: skladište u Kravici.....	88
d) 13.-14. jula 1995.: Tišća.....	93
e) 14. jula 1995.: mjesto zatočenja u školi u Grbavcima i stratište u Orahovcu	94
f) 14.-15. jula 1995.: lokacija zatočenja u školi u Petkovicima i stratište na brani u Petkovicima.....	98
g) 14.-16. jula 1995.: lokacija zatočenja u školi u Pilici, stratište na Vojnoj ekonomiji Branjevo	101
h) 16. juli 1995.: Dom kulture u Pilici.....	107
i) Kozluk	109
j) Manje egzekucije nakon masovnih egzekucija	111
k) Ponovni ukopi	112
6. Kako je funkcionisao komandni lanac u Drinskom korpusu u julu 1995.	114
a) Paralelni komandni lanci.....	114
(i) Da li je Glavni štab VRS-a isključio komandu Drinskog korpusa iz dejstava nakon zauzimanja Srebrenice?.....	115
(ii) Da li su tajno dejstvovali organi bezbednosti?.....	121
(iii) Zaključci	123
b) Odgovornost komande Drinskog korpusa za aktivnosti jedinica van sastava Drinskog korpusa koje su u julu 1995. dejstvovale u zoni odgovornosti Drinskog korpusa.....	123
(i) 10. diverzantski odred.....	124
(ii) 65. zaštitni puk.....	126
(iii) MUP	127
7. Zaključci o uključenosti Drinskog korpusa u srebreničke zločine	130
C. ULOGA GENERALA KRSTIĆA U ZLOČINIMA U SREBRENICI	134
1. Kontekst.....	134
2. Sažetak teza odbrane	135
3. Komandna funkcija generala Krstića kroz cijeli predmetni period	140
a) Dokazi	140
b) Zaključci.....	148
4. Uloga generala Krstića u "Krivaji 95"	150
5. Razdoblje od 12. do 13. jula 1995.: uloga generala Krstića u odvoženju žena, djece i staraca bosanskih Muslimana iz Potočara	153
a) Prisustvovanje sastancima u hotelu "Fontana"	154
b) Organizovanje autobusa	156
c) Prisustvo u Potočarima.....	159
(i) 12. juli 1995.	159
(ii) 13. juli 1995.	162
d) Nastojanja generala Krstića da se pruži bezbjednost bosansko-muslimanskim civilima prilikom transporta iz Potočara	164
6. Uloga generala Krstića u pogubljenjima	165
a) Nastanak plana da se pogube vojno sposobni bosanski Muslimani iz Srebrenice.....	165
b) Odvajanje i zlostavljanje muškaraca bosanskih Muslimana u Potočarima.....	167
c) Odvajanje muškaraca bosanskih Muslimana u Tišći	169
d) Kolona bosanskih Muslimana i njihovo zarobljavanje	169
e) Uloga generala Krstića u pogubljenjima.....	173

(i) General Krstić i pukovnik Beara razmatraju razmjestaj vojnika koji treba da pomognu u pogubljenjima: 15. juli 1995.....	174
(ii) Povlačenje pukovnika Pandurevića i Zvorničke brigade iz Žepe: 15. juli 1995.....	179
(iii) Saznanja o aktivnostima pukovnika Popovića 16. jula 1995.....	185
(iv) Razgovor generala Krstića sa "OA" o pogubljenjima 20. jula 1995.....	189
(v) Kontakti između generala Krstića i drugih pojedinaca umiješanih u pogubljenja.....	190
7. Ostali dokazi da je general Krstić stalno bio izvještavan o događajima u Srebrenici, i prije i nakon što je VRS 11. jula 1995. zauzeo grad.....	194
8. Uloga generala Krstića u ponovnom ukopu i aktivnostima za prikrivanje zločina.....	194
9. Reakcija generala Krstića na pogubljenja.....	195
D. ZAKLJUČCI.....	197
E. SAŽETAK KLJUČNIH ČINJENIČNIH NALAZA PRETRESNOG VIJEĆA.....	199
(i) Opšti nalazi.....	199
(ii) Nalazi u vezi sa Drinskim korpusom.....	200
(iii) Nalazi u vezi sa sâmim generalom Krstićem.....	204
III. PRAVNI NALAZI.....	207
A. UVOD.....	207
B. UBISTVA.....	210
C. ISTREBLJENJE.....	211
1. Definicija.....	211
2. Nalazi.....	216
D. ZLOSTAVLJANJE.....	216
1. Teška tjelesna ili duševna povreda.....	217
2. Okrutno i nečovječno postupanje.....	220
E. DEPORTACIJA I PRISILNO PREMJEŠTANJE.....	221
1. Opšta razmatranja.....	221
2. Evaluacija činjenica.....	222
a) Pitanje pravnosti premještanja.....	222
b) Prinudni karakter premještanja.....	224
c) Činjenica da je premještanje izvršeno unutar granica Bosne i Hercegovine.....	225
F. PROGONI.....	226
G. GENOCID.....	227
1. Actus reus.....	230
2. Mens rea.....	230
a) Grupa kao takva.....	233
b) Namjera da se uništi grupa u cijelosti ili djelimično.....	241
(i) Namjera uništenja.....	241
(ii) "Djelimično".....	246
H. KRIVIČNA ODGOVORNOST GENERALA KRSTIĆA.....	257
1. Uvod.....	257
2. Krivična odgovornost generala Krstića za zločine dokazane na suđenju.....	260
a) Odgovornost generala Krstića za zločine počinjene u Potočarima.....	260
b) Krivična odgovornost generala Krstića za ubijanje vojno-sposobnih Muslimana iz Srebrenice.....	264
(i) Učestvovanje u udruženom genocidnom zločinačkom poduhvatu da se ubiju vojno-sposobni muškarci.....	265
(ii) Učestvovanje u drugim zločinima proizašlima iz lišavanja života.....	276
(iii) Odgovornost za ubistva po članu 7(3).....	278
c) Zaključci o krivičnoj odgovornosti generala Krstića.....	280
I. KUMULACIJA OPTUŽBI I OSUDA.....	281
1. Mjerodavno pravo.....	281
a) Kumulativno terećenje.....	282

b) Kumulativne osude.....	283
(i) Argumenti strana.....	283
(ii) Test koji je postavilo Žalbeno vijeće u predmetu <i>Čelebići</i> (“test”).....	284
2. Primjena testa na višestruke kvalifikacije navedene u optužnici	286
a) Višestruke kvalifikacije za “kampanju terora” u Potočarima, te prisilno premještanje civila, bosanskih Muslimana koje je uslijedilo od 10. do 13. jula 1995.	286
(i) Odnos između krivičnih djela iz člana 3 i krivičnih djela iz člana 5	287
(ii) Odnos između ubistva iz člana 5 i progona	288
(iii) Odnos između progona (putem prisilnog premještanja) i drugih nečovječnih djela (putem prisilnog premještanja)	288
(iv) Zaključci	289
b) Višestruke kvalifikacije za ubistva počinjena nad civilima, bosanskim Muslimanima, od 13. do 19. jula 1995.....	289
(i) Odnos između krivičnih djela iz člana 3 (ratni zločini) i člana 4 (genocid), te između djela iz člana 3 (ratni zločini) i člana 5 (zločini protiv čovječnosti).....	290
(ii) Odnos između krivičnih djela iz člana 4 (genocid) i člana 5 (zločini protiv čovječnosti).....	290
3. Zaključci	293
IV. KAZNA.....	293
A. MJERODAVNE PRAVNE ODREDBE	294
B. OPŠTI PRINCIPI ODMJERAVANJA KAZNE	296
1. Opšta praksa u pogledu zatvorskih kazni u bivšoj Jugoslaviji	296
2. Težina zločina	297
3. Lične prilike optuženog	299
a) Otežavajuće okolnosti	299
(i) Krivično učestvovanje.....	300
(ii) Predumišljaj i pobude zločina	301
b) Olakšavajuće okolnosti	302
(i) Olakšavajuće okolnosti iz vremena počinjenja zločina	302
(ii) Olakšavajuće okolnosti nakon izvršenja zločina.....	303
C. ODMJERAVANJE KAZNE ZA GENERALA KRSTIĆA	304
V. DISPOZITIV.....	309

SPISAK PRILOGA

- PRILOG I PROCEDURALNI KONTEKST**
- PRILOG II KRATKA HRONOLOGIJA**
- PRILOG III POJMOVNICI**
 - PRILOG III-A POJMOVNIK PRAVNIH IZVORA**
 - PRILOG III-B POJMOVNIK NAJČEŠĆIH SKRAĆENICA**
- PRILOG IV DOKUMENTI**
 - PRILOG IV-A KARTA ISTOČNE BOSNE (TUZLA-SREBRENICA)**
 - PRILOG IV-B KARTA ZONE ODGOVORNOSTI DRINSKOG KORPUSA**
 - PRILOG IV-C KARTA LOKALITETA POGUBLJENJA I UKOPA**
 - PRILOG IV-D DIJAGRAM ORGANIZACIJE DRINSKOG KORPUSA VRS**
 - PRILOG IV-E FOTOGRAFIJA**

PRILOG I – PROCEDURALNI KONTEKST

A. Međunarodni sud

1. Međunarodni sud za krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. (dalje u tekstu: Međunarodni sud) osnovao je Savjet bezbjednosti¹ na osnovu glave VII Povelje Ujedinjenih nacija, a njegova nadležnost obuhvata teške povrede Ženevskih konvencija iz 1949., kršenja zakona i običaja ratovanja, zločine protiv čovječnosti i genocid.

B. Optuženi

2. Protiv generala Krstića podignuta je 2. novembra 1998. optužnica² za genocid, zločine protiv čovječnosti i kršenja zakona i običaja ratovanja na osnovu njegove uloge, kako se navodi, u događajima u i oko bosansko-muslimanske enklave Srebrenica između 11. jula 1995. i 1. novembra 1995. Federaciji Bosne i Hercegovine upućen je nalog za hapšenje³ kojim se nalaže transfer optuženog na Međunarodni sud. Pripadnici Stabilizacionih snaga (SFOR) uhapsili su optuženog 2. decembra 1998., a 3. decembra 1998. prebacili su ga u Pritvorsku jedinicu Međunarodnog suda. Otada je u pritvoru.

3. Prije nego što je u Bosni i Hercegovini 1992. izbio oružani sukob, general Krstić je bio potpukovnik u Jugoslovenskoj narodnoj armiji (JNA). Nakon toga, general Krstić je služio kao komandant 2. romanijske motorizovane brigade, koja je najprije bila sastavni dio Sarajevsko-romanijskog korpusa, a u novembru 1992. postala je dio Drinskog korpusa. Na mjestu komandanta brigade ostao je do septembra 1994. Od tog datuma, pa sve dok nije imenovan komandantom Drinskog korpusa, bio je načelnik štaba/zamjenik komandanta Drinskog korpusa Vojske bosanskih Srba

¹ Rezolucija 827 (1993.) koju je Savjet bezbjednosti usvojio 25. maja 1993.

² Optužnicu je potvrdila sudija Florence Mumba.

³ 2. novembra 1998.

(VRS). U junu 1995. general Krstić unaprijeđen je u čin general-majora, a u januaru 1998. u čin general-potpukovnika.

C. Optužnica

4. General Krstić se tereti za počinjenje genocida (tačka 1) i, alternativno, saučesništvo u genocidu (tačka 2). Dalje se tereti za istrebljenje (tačka 3), zločin protiv čovječnosti; ubistvo (tačke 4-5), zločin protiv čovječnosti i kršenje zakona i običaja ratovanja; progone (tačka 6), zločin protiv čovječnosti počinjen putem ubistava, okrutnog i nečovječnog postupanja, terorisanja civila bosanskih Muslimana, uništavanja lične imovine i deportacije ili prisilnog premještanja bosanskih Muslimana; deportaciju (tačka 7), zločin protiv čovječnosti ili, alternativno, nehumana djela/prisilno premještanje (tačka 8), zločin protiv čovječnosti. General Krstić za ta se krivična djela tereti po članu 7(1) i članu 7(3). Na svom prvom pojavljivanju pred sudom, održanom 7. decembra 1998., izjasnio se da "nije kriv" po svim tačkama optužnice protiv njega.

5. Nakon što su strane podnijele više podnesaka,⁴ Pretresno vijeće je, imajući u vidu krivična djela koja se pripisuju optuženom i tip odgovornosti kojim ga Tužilaštvo tereti, naložilo optužbi da preciznije navede komandne funkcije optuženog u vrijeme događaja obuhvaćenih optužnicom, način na koji ih je mogao sprovesti i lanac komandovanja unutar kojeg je vršio svoju vlast.⁵

6. Redigovana verzija optužnice zavedena je 9. juna 1999. Tužilaštvo je 27. oktobra 1999. podiglo konačnu izmijenjenu optužnicu, koja je sadržavala dodatne optužbe za deportaciju, zločin protiv čovječnosti, ili, alternativno, nehumana djela

⁴ Motion for Leave to File Redacted Indictment and for Non-Disclosure of Part of Supporting Materials /Zahtjev da se dozvoli podnošenje redigovane optužnice i neobjelodanjivanje dijela popratnog materijala/, 7. decembar 1998.; Preliminary Motion on the Form of the Indictment /Preliminarni podnesak o formi optužnice/, 1. mart 1999.; Response to Preliminary Motion on the Form of the Indictment /Odgovor na preliminarni podnesak o formi optužnice/, 31. mart 1999.; Memorandum filed Pursuant to the Trial Chamber's 6 May Decision on the Defence Preliminary Motion on the Form of the Indictment /Memorandum podnijet na osnovu Odluke Pretresnog vijeća od 6. maja po preliminarnom podnesku odbrane o formi optužnice/, 7. juni 1999.; Preliminary Motion of the Defence on the Form of the Indictment /Preliminarni podnesak odbrane o formi optužnice/, 6. juli 1999.; Response to the Second Preliminary Motion on the Form of the Indictment /Odgovor na drugi preliminarni podnesak odbrane o formi optužnice/, 2. avgust 1999.

⁵ Odluka po preliminarnom podnesku odbrane o formi optužnice, 6. maj 1999.

(prisilno premještanje), zločin protiv čovječnosti. Optuženi se 25. novembra 1999. izjasnio da "nije kriv" po toj novoj tački.

7. Dana 28. januara 2000., nakon što su strane podnijele dodatne podneske,⁶ u kojima je optuženi nastavio osporavati formu optužnice, Pretresno vijeće je ocijenilo da pravilo 72(A)(ii) nije primjereni način osporavanja dokaza i da je dokazivanje činjeničnih navoda pitanje koje se rješava na suđenju.⁷ Optuženi je takođe iznio prigovor da su djela na kojima se zasnivaju tačke 7-8 (deportacija/prisilno premještanje) identična onima na kojima se zasniva tačka 6 (progoni). Pretresno vijeće smatralo je da pitanje kumulativnog terećenja valja razmotriti na kraju suđenja, jer bi bilo teško analizirati eventualno preklapanje optužbi prije nego što se saslušaju svi dokazi. Strane su upućene da pitanje kumulativnog terećenja "za sve relevantne optužbe" obrade "u svojim pretpretresnim podnescima".⁸

D. Glavne faze postupka

8. Shodno članu 14 Statuta i pravilu 27 Pravilnika, predsjednik Međunarodnog suda imenovao je 24. novembra 1999. Pretresno vijeće I koje će rješavati u ovom predmetu, a u koje su ušle sljedeće sudije: sudija Almiro Rodrigues, predsjedavajući, sudija Fouad Riad i sudija Patricia Wald.⁹

9. Sekretar je 13. aprila 1999. donio konačnu odluku kojom je g. Petrušić¹⁰ imenovan za branioca. G. Višnjić imenovan je za kobranioca 9. februara 2000.¹¹

10. Na pretpretresnoj konferenciji održanoj 7. marta 2000. optužba je podnijela podnesak u kojem se iznose sva činjenična i pravna pitanja o kojima se strane slažu,

⁶ Preliminary Motion on the Form of the Amended Indictment /Preliminarni podnesak o formi izmijenjene optužnice/, tačke 7-8, 28. decembar 1999.; Prosecution's Reply to Preliminary Motion on the Form of the Amended Indictment /Replika optužbe na preliminarni podnesak odbrane o formi izmijenjene optužnice/, tačke 7-8, 18. januar 2000.

⁷ Odluka po preliminarnom podnesku odbrane o formi izmijenjene optužnice, tačka 7-8, 28. januar 2000.

⁸ To je još dodatno naglašeno u usmenom nalogu od 10. februara 2000.

⁹ Nalog predsjednika kojim se imenuju sudije u Pretresno vijeće, 24. novembar 1999.

¹⁰ G. Petrušić je prethodno imenovan za privremenog branioca 8. decembra 1998., 7. januara 1999. i 6. februara 1999., shodno članu 11(B) Uputstva za dodjelu branioca po službenoj dužnosti (dalje u tekstu: Uputstvo).

¹¹ Shodno pravilu 45 Pravilnika o postupku i dokazima (dalje u tekstu: Pravilnik) i Uputstvu.

kao i ona o kojima se ne slažu, shodno pravilu 65ter(E)(ii).¹² Odbrani je 14. aprila 2000. usmenom odlukom Pretresnog vijeća naloženo da navede činjenična i pravna pitanja o kojima postoji slaganje strana u skladu s pravilom 65ter(F)(ii). Odbrana je ponovo iznijela navode iz svog pretpretresnog podneska, tj. da general Krstić nije niti učestvovao u evakuaciji civilnog stanovništva niti je imao ikakvih saznanja o masakrima koji su se, kako se tvrdi, dogodili u periodu na koji se odnosi optužnica.¹³

11. Izvođenje dokaza optužbe počelo je 13. marta 2000., a završilo 28. jula 2000. Izvođenje dokaza odbrane počelo je 16. oktobra 2000., a završilo 13. decembra 2000. Optužba je s pobijanjem dokaza odbrane počela 19. marta 2001., a završila 23. marta 2001. Odbrana je svoje dokaze u repliku pobijanja izvodila od 2. aprila 2001. do 4. aprila 2001. Nakon što je optužba podnijela zahtjev za dodatno izvođenje dokaza,¹⁴ ponovno je otvoren dokazni postupak te je 5. juna 2001. održan dodatni pretres.

E. Nalozi za dostavljanje dokumenata

12. Optužba je 24. februara 1999. na osnovu člana 29¹⁵ Statuta i pravila 39 i 54 Pravilnika o postupku i dokazima zatražila od Pretresnog vijeća pomoć pri ishođenju dokumenata. Optužba je tvrdila da su traženi dokumenti bitni da bi se utvrdilo ko je bio komandant Drinskog korpusa u periodu na koji se odnosi optužnica, što bi pak pomoglo pri utvrđivanju da li na optuženog treba primijeniti član 7(1) ili 7(3). Pretresno vijeće je 12. marta 1999. udovoljilo zahtjevu optužbe u pogledu dva od traženih dokumenata, ali je odbilo da izda obavezujući nalog za ostale dokumente, po osnovu da optužba nije ostavila entitetu kojem je upućen zahtjev dovoljno vremena za udovoljenje zahtjevu, te da ni za jedan od tri dokumenta nije ni u opštim crtama

¹² Prosecution's Submission of Agreed Matters of Law Presented During the Pre-Trial Conference of 7 March 2000 /Podnesak optužbe u kojem se iznose pravna pitanja o kojima postoji slaganje strana podastrt tokom pretpretresne konferencije od 7. marta 2000./, 8. mart 2000. Ovo pravilo je kasnije izmijenjeno i dopunjeno 12. aprila 2001., tako da je sada ista procedura obuhvaćena pravilom 65ter(E)(i).

¹³ Submission of the Defence in Accordance with the Oral Order of the Trial Chamber on 14 April 2000 /Podnesak odbrane u skladu s usmenom odlukom Pretresnog vijeća od 14. aprila 2000./, 24. maj 2000.

¹⁴ Motion to Reopen the Prosecutor's Case for the Purpose of Introducing Fresh Evidence /Zahtjev za izvođenje dodatnih dokaza optužbe/, 24. april 2001.

¹⁵ Član 29 Statuta, pod naslovom "Saradnja i pravosudna pomoć", između ostalog predviđa da "države moraju bez nepotrebnog odgađanja udovoljiti svakom zahtjevu za pomoć ili nalogu koji je izdalo pretresno vijeće, što uključuje ali nije ograničeno na [...] dostavu dokaza [i] uručenje dokumenata".

naveden njihov sadržaj.¹⁶ Dana 15. juna 1999., optužba je podnijela drugi zahtjev za izdavanje obavezujućeg naloga za dokumente za koje je ranije uskraćen obavezujući nalog. Pretresno vijeće je 13. avgusta 1999. udovoljilo zahtjevu.

13. Odbrana je 29. septembra 2000. zatražila od Pretresnog vijeća da izda obavezujući nalog za dostavu dokumenata. Tvrdila je da bi traženi dokumenti mogli pomoći pri utvrđivanju dejstava Armije BiH u i oko okolnih "zaštićenih zona" Srebrenica, Žepa i Goražde. U skladu sa članom 29 Statuta i pravilima 54 i 54*bis* Pravilnika, Pretresno vijeće je 5. oktobra 2000. izdalo traženi nalog.

F. Pitanja u vezi s dolaskom i zaštitom žrtava i svjedoka

1. Pitanja u vezi sa svjedocima optužbe i odbrane

14. Tužilaštvo je na osnovu članova 20 i 22 te pravila 54, 69, 73 i 75 podnijelo više zahtjeva za zaštitu žrtava i svjedoka te za zaštitu drugog povjerljivog materijala.¹⁷ Dana 31. marta 1999., shodno nalogu Pretresnog vijeća izdatom na statusnoj konferenciji 10. februara 1999., Tužilaštvo je podnijelo izvještaj posebne misije u Bosni i Hercegovini koja je istražila potrebe bosanskih svjedoka u pogledu bezbjednosti.¹⁸

15. Dana 7. marta 2000., shodno pravilu 65*ter*(E)(iv) i povinujući se usmenom nalogu Pretresnog vijeća na pretpretresnoj konferenciji,¹⁹ tužilaštvo je podnijelo izmijenjeni spisak svjedoka. Tužilaštvo je izjavilo da, budući da je odbrana prihvatila određene izvještaje vještaka koji su podneseni shodno pravilu 94*bis*(A), više nema potrebe za svjedočenjem pojedinih vještaka.

¹⁶ Žalbeno vijeće je 29. oktobra 1997. formulisalo četiri kriterijuma koja mora zadovoljiti svaki obavezujući nalog za dostavu dokumenata, i to: (1) u zahtjevu se moraju definisati konkretni dokumenti a ne opšte kategorije; (2) mora se navesti po kom osnovu su dokumenti relevantni za suđenje; (3) zahtjev ne smije biti previše opterećujući; (4) državi se mora ostaviti dovoljno vremena da udovolji nalogu; Odluka po zahtjevu Republike Hrvatske za preispitivanje odluke Pretresnog vijeća II od 18. jula 1997., IT-95-14-AR108*bis*, 29. oktobar 1997.

¹⁷ Motion for Protective Measures /Zahtjev za zaštitne mjere/, 18. decembar 1998.; Prosecutor's Further Submission Concerning Motion for Protective Measures /Dodatni podnesak optužbe o zahtjevu za zaštitne mjere/, 4. januar 1999.

¹⁸ Prosecution's Report on Mission to Bosnia and Herzegovina to Clarify Security Needs of Bosnian witnesses /Izvještaj optužbe o misiji u Bosni i Hercegovini radi utvrđivanja potreba bosanskih svjedoka u pogledu bezbjednosti/.

¹⁹ Dana 6. marta 2000.

16. Optužba je 23. maja 2000. podnijela izvještaj kojim traži dozvolu da na svoj spisak svjedoka doda jednog svjedoka. Prema tvrdnjama optužbe, ona je tek nedavno doznala za svjedočenje tog svjedoka. Svjedok bi mogao dati izuzetno vrijedne informacije o jedinicama VRS-a koje su učestvovala u događajima koji se navode u optužnici. Pretresno vijeće je odlučilo, shodno pravilima 54, 65ter i 73bis, da bi bilo u interesu pravde da se svjedok sasluša, te je dozvolilo optužbi da izmijeni svoj spisak svjedoka.²⁰

17. Na statusnoj konferenciji održanoj 14. aprila 2000., Pretresno vijeće je zatražilo od Tužilaštva da preispita predloženo svjedočenje o efektu na žrtve, budući da je Pretresno vijeće već saslušalo svjedočenje prethodnih svjedoka optužbe o tom pitanju. Tužilaštvo je 20. jula 2000. podnijelo revidirani spisak²¹ koji je sadržavao formalne izjave u potkrepu svjedočenja svjedoka o efektu koji su zločini počinjeni od strane VRS-a imali na život preživjelih Srebreničana.

18. Dana 29. septembra 2000., odbrana generala Krstića podnijela je, na osnovu pravila 54 Pravilnika, više zahtjeva za slobodan prolaz svjedoka odbrane, koji su usvojeni.²²

19. Tužilaštvo je 9. marta 2000. zatražilo izdavanje poziva svjedoku, što je odobreno 14. marta 2000.²³ Dana 27. novembra 2000., Tužilaštvo je podnijelo još jedan zahtjev²⁴ za izdavanje naloga *subpoena ad testificandum* i naloga o slobodnom

²⁰ Odluka po zahtjevu optužbe da izmijeni spisak svjedoka, 14. juni 2000.

²¹ Prosecutor's Rule 94 *ter* Filing /Podnesak optužbe u skladu sa pravilom 94ter/, 20. juli 2000.

²² Defence Motion for the Safe Conduct for Defence Witness /Zahtjev odbrane za slobodan prolaz svjedoka odbrane/, 29. septembra 2000., usvojen 9. oktobra 2000.; Second Defence Motion for the Safe Conduct for Defence Witness /Drugi zahtjev odbrane za slobodan prolaz svjedoka odbrane/, 6. oktobar 2000., usvojen 11. oktobra 2000.; Third Defence Motion for the Safe Conduct for Defence Witnesses /Treći zahtjev odbrane za slobodan prolaz svjedoka odbrane/, 6. oktobar 2000., usvojen 11. oktobra 2000.; Fourth Defence Motion for the Safe Conduct for Defence Witness /Četvrti zahtjev odbrane za slobodan prolaz svjedoka odbrane/, 6. oktobar 2000., usvojen 11. oktobra 2000.; Fifth Defence Motion for the Safe Conduct for Defence Witness /Peti zahtjev odbrane za slobodan prolaz svjedoka odbrane/, 12. oktobar 2000., usvojen 25. oktobra 2000.; Sixth Defence Motion for the Safe Conduct for Defence Witness /Šesti zahtjev odbrane za slobodan prolaz svjedoka odbrane/, 19. oktobar 2000., usvojen 25. oktobra 2000.; Seventh Defence Motion for the Safe Conduct for Defence Witness /Sedmi zahtjev odbrane za slobodan prolaz svjedoka odbrane/, 19. oktobar 2000., usvojen 25. oktobra 2000.; Defence Motion for the Safe Conduct for Defence Witness /Zahtjev odbrane za slobodan prolaz svjedoka odbrane/, 19. mart 2001.; Second Defence Motion for the Safe conduct for Defence Witness /Drugi zahtjev odbrane za slobodan prolaz svjedoka odbrane/, 19. mart 2001.

²³ Poziv svjedoku, 14. mart 2000.

²⁴ Prosecutor's Request for the Issuance of a *Subpoena Ad Testificandum* and an order for Safe Conduct /Zahtjev tužioca za izdavanje naloga *subpoena ad testificandum* i naloga o slobodnom prolazu/, 27. novembar 2000.

prolazu za svjedoka u postupku pobijanja.²⁵ Subpoena i nalog o slobodnom prolazu odobreni su 5. decembra 2000.²⁶ Budući da je nastavak suđenja odgođen zbog zdravstvenog stanja optuženog, Tužilaštvo je 13. februara 2001. tražilo ponovno izdavanje poziva i naloga o slobodnom prolazu za istog svjedoka. Zahtjevu je udovoljeno 21. februara 2001.²⁷ Dana 20. marta 2001. Pretresnom vijeću je predočeno uvjerenje vojnog ljekara da je pozvani svjedok hospitalizovan i da stoga ne može stupiti pred Sud. Pretresno vijeće je 22. marta 2001. donijelo usmenu odluku kojom se Tužilaštvu dozvoljava da pozove istražitelja koji će svjedočiti o izjavama koje je svjedok dao u njegovom prisustvu.²⁸

2. Razgovor s optuženim i njegov iskaz

20. Dana 28. jula 2000., Pretresno vijeće je naložilo da se video-snimka razgovora optuženog s istražiteljima Tužilaštva, održanog uz pristanak optuženog 18. i 19. februara 2000. (dalje u tekstu: razgovor) učini dostupnim javnosti 4. avgusta 2000.

21. General Krstić je 16. oktobra 2000. svjedočio u svoju odbranu. Svjedočenje je trajalo od 16. do 25. oktobra, a unakrsno ispitivanje od 25. oktobra do 2. novembra 2000.

3. Poseban iskaz putem konferencijskog video-linka

22. Tužilaštvo je 5. januara 2001. zatražilo da jedan svjedok svjedoči putem konferencijskog video-linka²⁹ shodno pravilu 71bis. Svjedočenje putem video-linka saslušano je 23. marta 2001.³⁰

²⁵ Optužba je postupak pobijanja započela 19. marta 2001.

²⁶ Poziv svjedoku, *ex parte*, 5. decembar 2000. Vidi takođe Nalog o slobodnom prolazu za svjedoka optužbe, 5. decembar 2000.

²⁷ Nalog kojim se ponovno poziva svjedok, zapečaćeno, *ex parte*, 21. februar 2001.

²⁸ T. 8913, 22. mart 2001.

²⁹ Motion of the Prosecutor to Receive Testimony Via Video-Conference Link Pursuant to Rule 71 bis /Zahtjev optužbe da se dozvoli svjedočenje putem konferencijskog video-linka shodno pravilu 71bis/, 5. januar 2001.

³⁰ *Addendum* zahtjevu optužbe da se dozvoli svjedočenje putem konferencijskog video-linka shodno pravilu 71bis, 13. februar 2001.

4. Pozivanje svjedoka Pretresnog vijeća na osnovu pravila 98 Pravilnika

23. Kako bi olakšalo svoje vijećanje, Pretresno vijeće je odlučilo da pozove svjedoke koji bi Vijeću dali konkretnije informacije o prisustvu i ulozi 28. divizije Armije BiH prije, za vrijeme i nakon napada srpskih snaga na Srebrenicu u julu 1995., kao i o koloni muškaraca bosanskih Muslimana koji su pokušali da izađu iz srebreničke enklave za vrijeme napada. Dana 12. decembra 2000. Pretresno vijeće je *proprio motu*, shodno pravilu 98 Pravilnika,³¹ naložilo da pristupe svjedoci Sefer Halilović i general Enver Hadžihasanović, kao svjedoci Vijeća.

24. Odbrana je 20. marta 2001. podnijela prijedlog³² kojim traži da Pretresno vijeće razmotri mogućnost da pozove tri dodatna svjedoka u skladu s pravilom 98. Pretresno vijeće je odbilo zahtjev, obrazloživši da je na Pretresnom vijeću da odlučuje koje će svjedoke pozvati shodno odredbama tog pravila, te da je Pretresno vijeće osvjedočeno da svjedoci koje je pozvalo mogu dati potrebne informacije.³³

25. Pozivajući se na princip jednakosti sredstava koja stoje na raspolaganju optužbi i odbrani, odbrana je 27. marta zatražila da se sve prethodne izjave svjedoka koje je pozvalo Pretresno vijeće, kao i dokumenti koji su preko njih uvedeni, ili koji sadrže njihove bilješke, a koje je Tužilaštvo dostavilo Pretresnom vijeću, budu objelodanjeni i odbrani.³⁴ Optužba je iznijela prigovor na zahtjev, tvrdeći da je Pravilnik ne obavezuje da tražene dokumente objelodanjuje odbrani, te da bi takvo objelodanjivanje moglo ugroziti istrage koje su u toku.³⁵ Strane su na kraju postigle sporazum i jedna drugoj dozvolile pristup dokumentima.³⁶

³¹ Nalog kojim se poziva svjedok, 12. decembar 2000.; Dalji nalog kojim se poziva svjedok, 15. decembar 2000. Zbog odgode nastavka suđenja, ti svjedoci su saslušani u sedmici od 2. do 6. aprila 2001.

³² Motion for Calling of Additional Witnesses /Prijedlog za pozivanje dodatnih svjedoka/, povjerljivo, 20. mart 2001.

³³ T. 9102, 23. mart 2001.

³⁴ Motion for Disclosure of Witness Materials /Zahtjev za objelodanjivanje materijala svjedoka/, 27. mart 2001., par. 1.

³⁵ Prosecution Reply to Motion for Disclosure of Witness Materials /Replika optužbe na zahtjev za objelodanjivanje materijala svjedoka/, 30. mart 2001.

³⁶ T. 9431.

G. Pitanja u vezi sa dugotrajnošću postupka

26. Osim zbog naročitog rasporeda koji je usvojilo Pretresno vijeće i prema kojem su se istovremeno odvijala dva suđenja, postupak protiv generala Krstića otegao se zbog sljedeća dva glavna faktora.

1. Zdravstveno stanje optuženog

27. Optuženi je 14. decembra 1994. zadobio povredu desnog stopala i potkoljenice od eksplozije nagazne mine, te mu je noga amputirana. Tokom čitavog suđenja, general Krstić podvrgnut je raznim ljekarskim pregledima u vezi sa njegovim zdravstvenim stanjem, kako bi se utvrdilo da li je u stanju da prisustvuje suđenju.

28. Pretresno vijeće je 24. juna 1999., na preporuku voditelja medicinske službe Pritvorske jedinice Ujedinjenih nacija, odobrilo ljekarski pregled optuženog u bolnici Bronovo.³⁷

29. Odbrana je 9. januara 2001. zatražila³⁸ odgodu pretresa zbog pogoršanja zdravstvenog stanja optuženog. Pretresno vijeće je 15. januara 2001. odlučilo odgoditi nastavak suđenja kako bi se optuženi mogao podvrgnuti operaciji noge.³⁹

30. Dana 25. januara 2001. odbrana generala Krstića podnijela je zahtjev za privremeno puštanje na slobodu shodno pravilu 65 Pravilnika. Rečeno je da se general Krstić mora podvrgnuti operaciji noge i da je bolje da se taj kirurški zahvat izvede ili u Republici Srpskoj ili u Saveznoj Republici Jugoslaviji, gdje između optuženih i njegovih ljekara neće biti problema u komunikaciji niti jezičnih poteškoća. Saslušavši strane, Pretresno vijeće je usmeno odbacilo zahtjev, jer ni vlasti Republike Srpske niti Savezna Republika Jugoslavija nisu Pretresnom vijeću dale nikakva jamstva da će se optuženi vratiti na sud, ali je odredilo da jugoslovenski ljekari prisustvuju operaciji u

³⁷ Nalog kojim se traži pomoć zemlje-domaćina u pogledu privremenog nadzora nad optuženim, povjerljivo, *ex parte*, 24. juni 1999.

³⁸ Defence Motion for Adjournment of the Trial Session /Zahtjev odbrane za odgodu pretresa/, 9. januar 2001.

³⁹ Odluka kojom se odgađa nastavak suđenja, 15. januar 2001.

Hagu i budu na raspolaganju optuženom radi konsultacija nakon operacije.⁴⁰ Suđenje se nastavilo 19. marta 2001.

2. Pitanja u vezi s uvrštenjem dokaza u postupku pobijanja i zahtjevi za ponovno izvođenje dokaza

31. Tokom čitavog postupka, strane su podnosile zahtjeve koji su se odnosili i na obaveze strana u pogledu objelodanjivanja i na prihvatljivost dokaza. Najvažnija pitanja vezana za objelodanjivanje i uvrštenje dokaza javila su se tokom faze pobijanja i replike na pobijanje.

32. Dana 26. februara 2001. odbrana je podnijela dva podneska⁴¹ koji su se odnosili na četiri prisluškivana razgovora radio-vezom koji su pripisani optuženom, a koje je podastrlo Tužilaštvo. U jednom od njih, datiranom 2. avgusta 1995., optuženi je navodno, govoreći o muškarcima Muslimanima, rekao: "Sve ih pobijte".

33. Prvim zahtjevom tražilo se objelodanjivanje svih izvještaja, traka i drugih informacija u posjedu Tužilaštva koji se odnose na taj razgovor od 2. avgusta 1995.,⁴² na osnovu toga što bi oni mogli sadržavati dokaze koji idu u prilog optuženom. Pretresno vijeće je primijetilo da je Tužilaštvo odbrani objelodanilo niz dokumenata iz kojih je bilo vidljivo da navodne izjave generala Krstića od 2. avgusta 1995. nisu imale za posljedicu nikakva ubistva Muslimana. Premda je odbrana u početku insistirala na izjavama dvaju svjedoka, svjedoka DB i Obrenovića, Tužilaštvo je uvjerilo odbranu da ti svjedoci, prilikom razgovora s Tužilaštvom, nisu ispitivani o problematičnim razgovorima od 2. avgusta 1995. Odbrana je nakon toga povukla svoj zahtjev.⁴³

34. U drugom je zahtjevu iznesen prigovor na uvrštenje tih četiriju razgovora po dva osnova. Kao prvo, iznesen je argument da su ti razgovori "izjave optuženog" u smislu pravila 66(A)(i), i da ih je shodno tom pravilu trebalo objelodaniti odbrani. Odbrana je tvrdila da se šteta nanescena neobjelodanjivanjem može popraviti jedino

⁴⁰ T. 8612, 26. januar 2001.

⁴¹ Motion to Exclude Alleged Statements of the Accused /Zahtjev za isključenje navodnih izjava optuženog/, 26. februar 2001.; Motion for Disclosure of Exculpatory Information /Zahtjev za objelodanjivanje oslobađajućeg materijala/, 26. februar 2001.

⁴² Zahtjev za objelodanjivanje oslobađajućeg materijala, par. 16, 26. februar 2001.

izuzimanjem tih dokaza. Kao drugo, odbrana je tvrdila da je te razgovore trebalo prezentirati u sklopu glavnog izvođenja dokaza, te da su oni neprihvatljivi u sklopu postupka pobijanja.

35. Optužba je odvratila da odbrana ni u jednoj fazi postupka nije posegnula za uzajamnom dostavom dokaza shodno pravilu 66(B), te da, osim toga, takvi materijali nisu oslobađajući u smislu pravila 68.⁴⁴

36. Razmotrivši odgovor optužbe⁴⁵ i repliku odbrane,⁴⁶ Pretresno vijeće je 19. marta 2001. usmeno napomenulo da ti razgovori nisu "izjave optuženog" u smislu pravila 66(A)(i) nego se mogu kvalifikovati kao "dokumenti" u smislu pravila 66(B). Pretresno vijeće je naglasilo da prema pravilu 66(B) Tužilaštvo nije obavezno da objelodani sve materijale koji su prikupljeni kao dokazi, osim ako se odbrana posluži procedurom "uzajamnog objelodanjivanja" koja je predviđena pravilom 67.⁴⁷ Pretresno vijeće je odbacilo prvi osnov prigovora, tj. da je status prisluškivane izjave takav da ona podliježe obavezi objelodanjivanja. Što se tiče drugog osnova, Pretresno vijeće je primijetilo da je odbrana znala za namjere optužbe da uvede dokumente dovoljno unaprijed da bi se mogla pripremiti za unakrsno ispitivanje o dokazima uvedenim u postupku pobijanja. Pretresno vijeće je dalje primijetilo da se sporni dokumenti odnose na meritum predmeta i kredibilitet optuženog, te da su stoga relevantni za predmet. Pretresno vijeće je odbacilo⁴⁸ podnesak odbrane kojim se iznosi prigovor na njihovu prihvatljivost u toj fazi postupka, te je odluku o prihvatljivosti odgodilo do podnošenja završnih podnesaka u fazi pobijanja i replike na pobijanje, kad će strane imati prilike da iznesu dalje argumente.

⁴³ T. 8618.

⁴⁴ Vidi, osobito, Prosecution Reply to Motion for Disclosure of Exculpatory Information Pursuant to Rule 68 /Replika optužbe na zahtjev za objelodanjivanje oslobađajućeg materijala shodno pravilu 68/, 14. mart 2001.

⁴⁵ Prosecution Reply to Motion for Disclosure of Exculpatory Information Pursuant to Rule 66 /Replika optužbe na zahtjev za izuzimanje navodnih izjava optuženog shodno pravilu 66/, 14. mart 2001. (dalje u tekstu: odgovor optužbe).

⁴⁶ Defence's Reply Re: Motion to Exclude Alleged Statements of the Accused /Replika odbrane u pogledu zahtjeva za izuzimanje navodnih izjava optuženog/, 16. mart 2001. (dalje u tekstu: replika odbrane).

⁴⁷ T. 8616, 19. mart 2001.

⁴⁸ T. 8617.

37. Podneseno je više podnesaka kojima se traži izuzimanje dokaza prezentiranih tokom postupka pobijanja od strane Tužilaštva, uz već pomenuta četiri razgovora.⁴⁹ Stav je odbrane da su ti dodatni dokazni predmeti trebali biti ili uvedeni tokom glavnog izvođenja dokaza optužbe, ili, ako je riječ o novim dokazima, podneseni u sklopu zahtjeva za izvođenje dodatnih dokaza.

38. Nakon što je razmotrilo obimne argumente koje su iznijele i optužba i odbrana, Pretresno vijeće je 25. aprila 2001. donijelo povjerljivu odluku o prihvatljivosti spornih dokaza u postupku pobijanja.⁵⁰ Redigovana verzija odluke izdana je 4. maja 2001. Pretresno vijeće je procjenjivalo da li uvedeni dokazi zadovoljavaju dvokraki test za prihvatanje dokaza u postupku pobijanja koji je postavilo Žalbno vijeće u predmetu *Čelebići*, tj. da li se dokazi odnose na pitanja koja direktno proizilaze iz dokaza odbrane i, ako je tako, da li se potreba za tim dokazima mogla realno predvidjeti tokom glavnog izvođenja dokaza.⁵¹ Što se tiče novih dokaza uvedenih u postupku pobijanja, Pretresno vijeće je ocijenilo da neki dokazi prezentirani u ovoj podmakloj fazi postupka jesu prihvatljivi u postupku pobijanja po osnovu toga što su relevantni za predmet, što pobijaju određene aspekte teza odbrane i što nisu bili dostupni tokom glavnog izvođenja dokaza.

39. Prvi sporni dokazni predmet bio je razgovor koji se navodno odigrao između optuženog i majora Obrenovića 2. avgusta 1995. i u kojem je optuženi, govoreći o muškarcima bosanskim Muslimanima, navodno rekao: "Sve ih pobijte". Odbrana je ustvrdila da se taj razgovor odnosi na samu srž predmeta, budući da bi se potencijalno mogao koristiti kao dokaz *mens rea* optuženog "kao elementa koji se traži za krivična djela genocida, zločina protiv čovječnosti i kršenja zakona i običaja ratovanja za koja

⁴⁹ Motion to Exclude the Testimony of Rebuttal Witness Mr. Richard Butler /Zahtjev za izuzimanje svjedočenja svjedoka u postupku pobijanja, g. Richarda Butlera/, 28. mart 2001.; Prosecution Reply to Defence Motion to Exclude the Testimony of Rebuttal Witness Mr. Richard Butler /Replika optužbe na zahtjev odbrane za izuzimanje svjedočenja svjedoka u postupku pobijanja, g. Richarda Butlera/, 30. mart 2001., povjerljivo; Motion for Rescheduling Order /Zahtjev za izdavanje novog naloga o rasporedu/, 28. mart 2001.; Prosecution Reply to Defence Motion for Rescheduling Order /Replika optužbe na zahtjev odbrane za izdavanje novog naloga o rasporedu/, 30. mart 2001.; Odluka o svjedočenju svjedoka Richarda Butlera, 30. mart 2001.; Motion for Continuance /Zahtjev za odgodu/, 5. april 2001.; Defence Objections to Rebuttal/Rejoinder Exhibits /Prigovori odbrane na dokazne predmete u postupku pobijanja/replike na pobijanje/, 11. april 2001.

⁵⁰ Odluka po zahtjevima odbrane za izuzimanje dokaznih predmeta u postupku pobijanja i po zahtjevu za odgodu, povjerljivo, 25. april 2001.; Odluka po zahtjevima odbrane za izuzimanje dokaznih predmeta u postupku pobijanja i po zahtjevu za odgodu, 4. maj 2001. (dalje u tekstu: Odluka).

⁵¹ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 273.

se tereti u Izmijenjenoj optužnici."⁵² Odbrana je dalje tvrdila da je pitanje na koje se odnosi taj razgovor po prvi put potaknuto u unakrsnom ispitivanju generala Krstića od strane optužbe, te se stoga ne može smatrati da direktno proizilazi iz predmeta odbrane.⁵³

40. Tužilaštvo je odvratio da uhvaćeni razgovor nije temeljni dio predmeta. Objasnio je da se u Izmijenjenoj optužnici pravi razlika između rasprostranjenog i sistematskog ubijanja, koje se događalo između 11. i 18. jula 1995., i "oportunističkog" ubijanja koje se nastavilo nakon toga sve do 1. novembra 1995. Srž predmeta su masovna pogubljenja, a ona su se dogodila prije nego što je uhvaćen razgovor od 2. avgusta 1995. Prema riječima Tužilaštva, taj konkretan razgovor jasno pokazuje "da je general Krstić i dalje bio lično umiješan u ubistva Muslimana", a korišćenje pejorativnog termina "Turci" govori o stavu optuženog prema Muslimanima.⁵⁴ Tužilaštvo je dalje tvrdilo da prije unakrsnog ispitivanja optuženog nije bilo moguće dublje ući u materiju iz uhvaćenog razgovora, jer optužba nije mogla predvidjeti reakciju optuženog na uhvaćeni razgovor. Zatim, Tužilaštvo je tvrdilo da se test "razumne predvidljivosti" ne smije tumačiti tako da se od optužbe traži da "predvidi [...] svaki mogući odgovor koji bi optuženi mogao dati na svako pitanje koje mu se postavi tokom unakrsnog ispitivanja."⁵⁵ Shodno tome, optužba insistira da razumno nije bilo moguće predvidjeti da će optuženi poreći da je do tog razgovora uopšte došlo i na taj način osporiti autentičnost uhvaćenog razgovora.

41. Pretresno vijeće je odbacilo argumente optužbe i ocijenilo da se uhvaćeni razgovor odnosi na temeljni element predmeta optužbe, u svjetlu činjenice da se optuženog tereti za krivična djela za koja se traži posebna namjera, osobito za genocid i progon.⁵⁶ Pretresno vijeće je takođe primijetilo da su dokazi koje se nastojalo pobiti uhvaćenim razgovorom proizišli iz pitanja koje je optužba postavila tokom unakrsnog ispitivanja, a koje je namjerno sročeno tako široko da je obuhvatalo čitav predmet protiv optuženog. Nadalje, čini se da je Tužilaštvo donijelo taktičku odluku da to pitanje postavi u sklopu unakrsnog ispitivanja a ne tokom glavnog ispitivanja.

⁵² Replika odbrane u pogledu zahtjeva za izuzimanje navodnih izjava optuženog, 16. mart 2001. (dalje u tekstu: replika odbrane), par. 10, 16. mart 2001.

⁵³ Replika odbrane, par. 14.

⁵⁴ Odgovor optužbe, par. 21.

⁵⁵ Odgovor optužbe, par. 41.

⁵⁶ Odluka, par. 22.

Pretno vijeće je ocijenilo da bi se prihvatanje uhvaćenog razgovora tako eksplozivnog karaktera neizbježno smatralo nečim što zadire u srž predmeta, u *mens rea* optuženog, uprkos činjenici da je u njegovu dokaznu vrijednost otvoreno sumnjalo više svjedoka optužbe.⁵⁷ Stoga je Pretno vijeće presudilo da dokazni predmeti i svjedočenje koje se odnosi na taj uhvaćeni razgovor nisu prihvatljivi.

42. Navodi se da su u druga dva uhvaćena razgovora, od 2. avgusta 1995., učestvovali optuženi i potpukovnik Popović. U jednom takvom razgovoru optuženi je navodno tražio od potpukovnika Popovića da bosanske Muslimane koji su prebjegli u Srbiju dovede natrag u istočnu Bosnu. U drugom razgovoru je za zarobljenike bosanske Muslimane korišten termin "paketi". General Krstić je u svom svjedočenju porekao da je u avgustu 1995. imao ikakvog kontakta sa pukovnikom Popovićem.

43. Tužilaštvo je podnijelo još četiri uhvaćena razgovora kao kontekst i pomoć pri tumačenju razgovora od 2. avgusta između optuženog, potpukovnika Popovića i majora Obrenovića (dalje u tekstu: "kontekstualni razgovori"). U jednom od njih, u kojem su navodno učestvovali optuženi i osoba po imenu Mandžuka, pominjala se činjenica da je oko 2.000 bosanskih Muslimana prebjeglo u Srbiju. U tri druga razgovora, u kojima je navodno učestvovao pukovnik Beara i osoba po imenu Jevdić ili Stevo, takođe su se pominjali muškarci bosanski Muslimani koji su prebjegli u Srbiju, te nastojanja VRS-a da ih dovede natrag u Bosnu.

44. Sporan je bio i niz dokaznih predmeta, naročito bilježnica, kao i svjedočenje više svjedoka koji su svjedočili o pouzdanosti tih registrovanih razgovora.

45. Odbrana je uložila prigovor na uvrštenje ovih dokaza na osnovu toga što oni predstavljaju nove dokaze, budući da je Tužilaštvo došlo u posjed dotičnih dokumenata tek oktobra i novembra 2000., kad je već bilo završilo glavno ispitivanje optužbe. Stoga je odbrana tvrdila da je uvrštenje tih uhvaćenih razgovora valjalo tražiti putem zahtjeva za izvođenje dodatnih dokaza.

46. Što se tiče dva razgovora za koja se tvrdilo da su u njima učestvovali optuženi i potpukovnik Popović, Pretno vijeće je ocijenilo da oni predstavljaju nove dokaze, budući da Tužilaštvo nije bilo u posjedu tih dokumenata za vrijeme svog glavnog

⁵⁷ Odluka, par. 26.

ispitivanja. Pretresno vijeće je, međutim, ocijenilo da ti dokazi direktno pobijaju dokaze koje je izvela odbrana i da optužba nije mogla razumno predvidjeti da će general Krstić poreći da je imao ikavih kontakata sa pukovnikom Popovićem. Stoga je Vijeće ocijenilo da ta dva uhvaćena razgovora predstavljaju nove dokaze koji su prihvatljivi u postupku pobijanja.⁵⁸

47. Pretresno vijeće je, međutim, isključilo "kontekstualne razgovore" na osnovu nepostojanja nezavisnog temelja za njihovo uvrštenje, a takođe i činjenice da su razgovori sa pukovnikom Popovićem dovoljno jasni bez pozivanja na druge dokaze.⁵⁹

48. Kao potvrda autentičnosti razgovora podastrti su dodatni dokazni predmeti i svjedočenje. Pretresno vijeće je isključilo dokazne predmete koji su podastrti kao potvrda autentičnosti razgovora koji nisu prihvaćeni. No, Pretresno vijeće je uvažilo da je odbrana tokom čitavog suđenja osporavala pouzdanost registrovanih razgovora koje je podastrla optužba. Stoga je Vijeće ocijenilo da optužba ima pravo da izvede dodatne dokaze u postupku pobijanja kako bi dokazala da su uhvaćeni razgovori pouzdan izvor informacija, pod uslovom da se tako izvedeni dokazi odnose na pouzdanost uhvaćenih razgovora uopšte. Na tom je osnovu prihvaćeno svjedočenje svjedoka Freasea.

49. Odbrana je takođe iznijela prigovore na prihvatanje svjedočenja svjedoka II u postupku pobijanja. Ovaj svjedok je svjedočio o datumu imenovanja generala Krstića za komandanta Drinskog korpusa, što je ključno pitanje u ovom predmetu. Pretresno vijeće je prihvatilo da optužba ni uza svu dužnu revnost nije uspjela pribaviti izjavu svjedoka za vrijeme glavnog izvođenja dokaza. Pretresno vijeće je, nadalje, zaključilo da kasnim prihvatanjem takvih dokaza odbrani neće biti nanijeta nikakva šteta, te je stoga prihvatilo svjedočenje svjedoka II kao novi dokaz u postupku pobijanja. Pretresno vijeće je takođe prihvatilo dva dokazna predmeta, jednu fotografiju načinjenu prema video-snimci i dva video-inserta, koji su uvedeni putem svjedočenja svjedoka II.

50. Odbrana je zatim iznijela prigovor na svjedočenje istražitelja koji je razgovarao sa zaštićenom osobom ("svjedok OA"), po osnovu toga da se radi o iskazu

⁵⁸ Odluka, par. 39.

⁵⁹ Odluka, par. 39.

iz druge ruke. Istražitelj je trebao svjedočiti o informacijama koje su iznijete tokom razgovora svjedoka A sa Tužilaštvom,⁶⁰ konkretno da je general Krstić imenovan za komandanta 13. jula 1995. Bilo je predviđeno da svjedok A lično svjedoči, ali nije mogao da dođe iz zdravstvenih razloga, pa je optužba pozvala istražitelja. U svjetlu činjenice da istražitelj zapravo nije bio prisutan na prvom od dva razgovora sa svjedokom OA, Pretresno vijeće je zaključilo da je prva izjava neprihvatljiva jer je iz druge ruke i odbrana ne može valjano unakrsno ispitati istražitelja o materiji o kojoj je riječ.⁶¹ Što se tiče druge izjave, Pretresno vijeće se uvjerilo da je bilo zamišljeno da se ta izjava koristi u potkrepu svjedočenja svjedoka II o tome kad je general Krstić postao komandant Drinskog korpusa. Vijeće je uvažilo tvrdnju Tužilaštva da se izjava svjedoka OA ne može uvesti zasebno, bez potkrepe od strane drugog svjedoka, i priznalo da svjedočenje svjedoka II predstavlja novi element koji Tužilaštvo nije moglo predvidjeti i koji opravdava uvrštenje izjave u toj fazi suđenja.⁶² Stoga je Pretresno vijeće ocijenilo da su izjava i svjedočenje istražitelja o drugom razgovoru novi dokazi koji su prihvatljivi u postupku pobijanja.⁶³

51. Odbrana je takođe iznijela prigovor na uvrštenje "Operativne direktive" iz novembra 1992. koje je potpisao general Mladić, a u kojem se izražava namjera da se muslimansko stanovništvo istjera iz Žepe. Tužilaštvo je izjavilo da želi iskoristiti tu direktivu za pobijanje svjedočenja vojnog vještaka odbrane, generala Radovana Radinovića, koji je izjavio da su ciljevi VRS-a 1992. i 1993. bili čisto obrambeni.⁶⁴ Odbrana je tvrdila da se dokument iz 1992. ne može koristiti za pobijanje izjave koja opisuje situaciju 1995., te da bi uključivanje događaja iz 1992. predstavljalo proširenje materije predmeta, koji se prvenstveno odnosi na događaje 1995., što bi pak zahtijevalo odgodu kako bi se odbrana mogla adekvatno pripremiti.⁶⁵

52. Pretresno vijeće je smatralo da su takvi dokazi, koji govore o srpskim strateškim ciljevima 1992., važan dio predmeta koji obuhvata optužbe za genocid, progon i deportaciju, te ih je trebalo izvesti tokom glavnog izvođenja dokaza. Optužba se ne može razumno pozivati na to da su izjave vještaka o obrambenim ciljevima

⁶⁰ Tužilaštvo je sa svjedokom A razgovaralo dvaput.

⁶¹ Odluka, par. 55.

⁶² Odluka, par. 58.

⁶³ *Id.*, par. 59.

⁶⁴ T. 9050, 23. mart 2001.

⁶⁵ Zahtjev za odgodu, 5. april 2001., par. 12.

VRS-a dokazi koje se nije moglo razumno predvidjeti. Pretresno vijeće je takođe ocijenilo da bi se prihvatanjem takvih dokaza u postupku pobijanja odstupilo od implicitne svrhe pravila o prihvatanju dokaza u postupku pobijanja. Osim toga, sporni dokument ne može se okvalifikovati kao novi dokaz jer je Tužilaštvo bilo u posjedu "Operativne direktive" od 1998. i trebalo je da prevođenju istog da veći prioritet. Stoga taj dokaz nije prihvaćen.⁶⁶

53. Izneseni su i prigovori vezani za redovni borbeni izvještaj i obavještajni izvještaj od 12. jula 1995., kao i prigovori na kartu, što je sve uvedeno radi pobijanja svjedočenja optuženog da 12. jula. nije znao da snage VRS-a zarobljavaju Muslimane.⁶⁷ Pretresno vijeće je ocijenilo da obavještajni izvještaj konkretno pobija odgovor optuženog na pitanje koje mu je postavio sudija za vrijeme izvođenja dokaza odbrane. Stoga je Vijeće prihvatilo obavještajni izvještaj na osnovu toga da se od optužbe nije moglo očekivati da predvidi pitanja sudije. Pretresno vijeće je izuzelo redovni borbeni izvještaj i kartu na osnovu toga što se ti dokazi odnose na odgovornost optuženog za djela koja su počinili njegovi podređeni i da ih je trebalo podastrijeti za vrijeme glavnog izvođenja dokaza.⁶⁸

54. Optužba je takođe podastrla kopiju bilježnice i izvod iz iste bilježnice kao potvrdu autentičnosti registrovanog razgovora koji se navodno odigrao 13. jula 1995. između generala Krstića i pukovnika Borovčanina. U svom svjedočenju general Krstić je porekao da je uopšte došlo do tog razgovora. Odbrana je uložila prigovor na osnovu toga da je riječ o dokazima neprimjerenim za postupak pobijanja. Pretresno vijeće je primijetilo da je uhvaćeni razgovor već uvršten u spis kao dokazni predmet za vrijeme glavnog izvođenja dokaza, što pokazuje da njegova autentičnost nije sporna. Stoga je Pretresno vijeće smatralo da nije nužno da se materijal iz bilježnice koji se odnosi na registrovani razgovor prihvati kao novi dokaz.⁶⁹

55. Tužilaštvo je 15. marta 2001. podnijelo zahtjev za izvođenje novih dokaza kako bi uvrstilo četiri izvještaja vještaka o ekshumacijama koje su završene u avgustu

⁶⁶ Odluka, para. 66.

⁶⁷ Vidi takođe Zahtjev za izuzimanje svjedočenja svjedoka u postupku pobijanja g. Richarda Butlera, 28. mart 2001.; Repliku optužbe na zahtjev odbrane za izuzimanje svjedočenja svjedoka u postupku pobijanja g. Richarda Butlera, 30. mart 2001., povjerljivo; Zahtjev za izdavanje novog naloga o rasporedu, 28. mart 2001.; Repliku optužbe na zahtjev odbrane za izdavanje novog naloga o rasporedu, 30. mart 2001.; Odluku o svjedočenju svjedoka Richarda Butlera, 30. mart 2001.

⁶⁸ Odluka, par. 72.

2000.⁷⁰ Odbrana je iznijela prigovor na njihovo uvrštenje, tvrdeći da optužba nije zadovoljila svoju obavezu da dokaže da je ispoljila dužnu revnost u pribavljanju dokaza.⁷¹ Optužba je uzvratila da njeni materijali zadovoljavaju dvokraki test koji je postavilo Žalbena vijeće. Izjavila je da Tužilaštvo revnosno vrši ekshumacije u Bosni i Hercegovini u vezi s predmetom Srebrenica još od 1996. Četiri izvještaja vještaka i popratni sažeti izvještaj dostavljeni su nakon završetka ekshumacija krajem 2000. i optužba je tvrdila da je razlog za zakašnjenje bio taj da je vještacima trebalo vremena da izvedu zaključke. Tužilaštvo je takođe ustvrdilo da izvještaji imaju značajnu dokaznu vrijednost.⁷²

56. Pretresno vijeće je prihvatilo četiri izvještaja vještaka o ekshumacijama koje je podastrlo Tužilaštvo i dozvolilo odbrani da kao odgovor uvede izvještaj svog vještaka.⁷³ Pretresno vijeće je presudilo da nema potrebe da se dozvoli ponovno izvođenje dokaza optužbe.

57. Tužilaštvo je 24. aprila 2001. podastrlo Prijedlog za novo izvođenje dokaza optužbe radi uvođenja novih dokaza, kako bi se uvela nedavno pribavljena "Informativna bilješka" od 13. jula 1995. koju je potpisao potpukovnik Radenko Jovičić,⁷⁴ a koja bi mogla biti od pomoći Vijeću pri utvrđivanju datuma kad je general Krstić postao komandant Drinskog korpusa.⁷⁵ Odbrana je uložila prigovor na njeno uvrštenje po dva osnova. Kao prvo, odbrana je tvrdila da optužba nije ispoljila dužnu revnost u pribavljanju dokumenta.⁷⁶ Na tom osnovu odbrana je 26. aprila 2001. podnijela zahtjev da se dokine povjerljivi status svih podnesaka i naloga koje je tražila optužba vezano za napore da se pronađe general Živanović i s njim održi razgovor.⁷⁷ Uvažavajući da su pretresna vijeća ovlaštena, shodno odredbama pravila 70 Pravilnika, da dokidaju ili na drugi način mijenjaju mjere povjerljivosti koje su

⁶⁹ Odluka, par. 84, 85.

⁷⁰ Motion to Re-open the Prosecutor's Case for the Limited Purpose of Introducing Four Expert Reports and a Summary Report of Fresh Exhumation Evidence /Zahtjev za izvođenje dodatnih dokaza u ograničenom obimu, tj. uvođenje samo četiri izvještaja vještaka i sažetog izvještaja o dodatnim dokazima dobivenih ekshumacijom/, 15. mart 2001.

⁷¹ Odgovor na zahtjev za izvođenje novih dokaza optužbe, 20. mart 2001., par. 3.

⁷² T. 9093-4, 23. mart 2001.

⁷³ T. 9423.

⁷⁴ Načelnik za personalne i pravne poslove.

⁷⁵ Zahtjev za izvođenje dodatnih dokaza optužbe, 24. april 2001.

⁷⁶ Motion for Disclosure of Items Relevant to Motion to Reopen /Prijedlog za objelodanjivanje materijala na koje se odnosi prijedlog za novo izvođenje dokaza/, 24. april 2001.

⁷⁷ Motion for Disclosure of Sealed Pleadings and Orders /Zahtjev za objelodanjivanje zapečaćenih podnesaka i naloga/, 26. april 2001.

naložile druge sudije, Pretresno vijeće je 1. maja 2001. ipak odbacilo zahtjev za dokidanje povjerljivog statusa dokumenata, ali je odbrani dozvolilo da ih pregleda. Odbrana je zatim povukla svoju tvrdnju o nedostatku dužne revnosti.⁷⁸ Odbrana je zatim ustvrdila da Informativna bilješka nije objelodanjena shodno pravilu 66(B). Pretresno vijeće je odbacilo argument zasnovan na pravilu 66(B) iz istih razloga koji su navedeni u raspravi o uhvaćenoj poruci “sve ih pobijte”, i konstatovalo da optužba nije propustila primijeniti dužnu revnost u pribavljanju Informativne bilješke.⁷⁹ Međutim, uvaživši činjenicu da se suđenje primicalo kraju i imajući u vidu svoju dužnost da garantuje jednakost sredstava koja stoje na raspolaganju stranama te, naročito, da osigura pravo optuženog na pravično i ekspeditivno suđenje, Pretresno vijeće je odlučilo da je u interesu pravde da se stranama da vremena da donesu svoje mišljenje o tom pitanju te je stoga odložilo svoju odluku.

58. Pretresno vijeće je 5. juna 2001. saslušalo svjedočenje svjedoka optužbe JJ, koji je primio Informativnu bilješku od generala Milenka Živanovića 23. aprila 2001. Odbrana je zatim pozvala svog vojnog vještaka, generala Radovana Radinovića, koji je svjedočio o izdavanju Informativne bilješke i o tome koju bi joj težinu Pretresno vijeće trebalo pridati. Nakon što je razmotrilo argumente strana, Pretresno vijeće je donijelo usmenu odluku da se Informativna bilješka uvrsti u spis.⁸⁰

H. Trajanje suđenja i neki statistički podaci o njemu

59. Pretresno vijeće je zasjedalo ukupno 98 dana. Svjedočila su 103 svjedoka optužbe, 13 svjedoka odbrane, uključujući optuženog koji je svjedočio u svoju odbranu, te dva svjedoka Pretresnog vijeća. U spis je uvršteno 910 dokaznih predmeta optužbe, 183 dokazna predmeta obrane i 5 dokaznih predmeta Pretresnog vijeća. Ukupno devet svjedoka svjedočilo je iza zatvorenih vrata. Za 58 svjedoka koji su svjedočili na otvorenoj raspravi ponuđena je mogućnost zaštitnih mjera, npr. korištenja pseudonima te izobličenja slike i glasa.

⁷⁸ T. 9676, 5. juni 2001.

⁷⁹ Odluka po prijedlogu odbrane da se objelodane predmeti na koje se odnosi prijedlog za novo izvođenje dokaza i nalog o rasporedu, 8. maj 2001.

⁸⁰ T. 9828, 5. juni 2001.

60. I optužba i odbrana su svoje završne podneske podnijeli 21. juna 2001. Završna riječ optužbe održana je 26. i 27. juna 2001. Završna riječ odbrane održana je 28. i 29. juna 2001.

PRILOG II – KRATKA HRONOLOGIJA

6. i 7. april 1992. Evropska zajednica i Sjedinjene Američke Države priznaju Republiku Bosnu i Hercegovinu.
22. maj 1992. Republika Bosna i Hercegovina postaje članica Ujedinjenih nacija.
- početak 1992. Srpska paravojska nekoliko sedmica drži Srebrenicu pod svojom kontrolom.
- maj-septembar 1992. Grupa muslimanskih boraca pod vođstvom Nasera Orića uspijeva ponovo osvojiti Srebrenicu. Narednih mjeseci, muslimanske snage organizuju niz iznenadnih napada. U septembru su se muslimanske snage u Srebrenici povezale sa muslimanskim snagama u Žepi.
- januar 1993. Površina srebreničke enklave doseže 900 km².

Muslimanske snage napadaju srpsko selo Kravica. Srbi uzvraćaju kontraofanzivom: presijecaju vezu između Srebrenice i Žepe i smanjuju veličinu srebreničke enklave. Među srpskim i muslimanskim stanovništvom vlada atmosfera straha.
- mart i april 1993. Komandant Zaštitnih snaga UN-a (UNPROFOR), general Philippe Morillon, posjećuje Srebrenicu i izjavljuje pred stanovnicima Srebrenice da je grad pod zaštitom Ujedinjenih nacija.
13. april 1993. U martu i aprilu, Visoki komesarijat za izbjeglice (UNHCR) evakuše otprilike 8.000 do 9.000 Muslimana iz Srebrenice. Dana 13. aprila 1993., Srbi obavještavaju predstavnike UNHCR-a da će napasti grad ako se Muslimani ne predaju i ne pristanu da budu evakuisani iz enklave.
16. april 1993. Savjet bezbjednosti UN-a proglašava grad Srebrenicu i okolinu zaštićenom zonom (Rezolucija 819). Zapovjednici UNPROFOR-a pregovorima dolaze do sporazuma o prekidu vatre koji su potpisali general Halilović za Armiju BiH i general Mladić za VRS. Ovim sporazumom se traži razoružanje enklave pod nadzorom pripadnika UNPROFOR-a.
18. april 1993. Prve grupe pripadnika UNPROFOR-a stižu u Srebrenicu.
8. avgust 1994. Ministar odbrane RS postavlja generala Krstića za načelnika štaba/zamjenika komandanta Drinskog korpusa; imenovanje stupa na snagu 15. avgusta 1994.

- januar 1995. Nova skupina pripadnika UNPROFOR-a, bataljon iz Nizozemske (Dutchbat), stiže u srebreničku enklavu. Humanitarna situacija u srebreničkoj enklavi se pogoršava.
- mart 1995. Armija BiH vodi vojne ofanzive unutar i sa područja enklave.
- Radovan Karadžić, predsjednik RS-a, izdaje direktivu ("Direktiva br. 7" od 8. marta 1995.) za dugoročnu strategiju snaga VRS-a u enklavi. U ovoj strategiji se konkretno navodi da VRS treba "izvršiti fizičko odvajanje Srebrnice od Žepe" i blokirati konvoje pomoći upućene u Srebrenicu.
31. mart 1995. Glavni štab VRS-a donosi "Direktivu br.7.1". Radi se o naredbi, koju je potpisao general Mladić, da se sprovede "Direktiva br. 7".
2. maj 1995. Pukovnik Krstić je na preporuku komandanta Drinskog korpusa, generala Živanovića, unaprijeđen u čin general-majora. Unapređenje stupa na snagu 23. juna.
31. maj 1995. Srbi zauzimaju osmatrački punkt "OP Echo".
2. juli 1995. General Milenko Živanović potpisuje dvije naredbe u kojima iznosi plan napada na enklavu i nalaže raznim jedinicama Drinskog korpusa da budu u stanju borbene gotovosti. Operacija je nazvana "Krivaja 95".
6. juli 1995. Počinje operacija "Krivaja 95".
9. juli 1995. Srpske snage opkoljavaju grad Srebrenicu. Predsjednik Karadžić izdaje novo naređenje kojim odobrava zauzimanje grada Srebrnice.
10. juli 1995. Srbi granatiraju Srebrenicu. Stanovnici Srebrnice bježe prema Potočarima, gdje se nalazi baza UN-a. Pukovnik Karremans (komandant Nizozemskog bataljona) traži hitnu vazдушnu podršku.
11. juli 1995. Srbi intenzivno granatiraju gradsku zonu Srebrnice.
- 14:30 sati: NATO bombarduje tenkove VRS-a. VRS prijete ubijanjem zarobljenih nizozemskih vojnika i granatiranjem baze UN-a u Potočarima. Vazдушna podrška je obustavljena.
- General Mladić zajedno sa generalom Krstićem, generalom Živanovićem i drugima ulazi u Srebrenicu.
- 20:00 sati: Održan je sastanak u hotelu "Fontana" u Bratuncu između zvaničnika VRS-a (general Krstić nije prisutan) i vođa UNPROFOR-a. Sastanku predsjedava general Mladić. Na sastanku se razmatra pitanje izbjeglica.

General Mladić postavlja generala Krstića za komandanta snaga koje učestvuju u operaciji "Stupčanica 95" u Žepi.

Oko 22:00 sata: Komanda 28. divizije i opštinske vlasti Srebrenice donose odluku da formiraju kolonu sastavljenu gotovo u potpunosti od muškaraca koja će pokušati da se kroz šumu probije do Tuzle. Kolona iz sela Jaglići i Šušnjari oko ponoći kreće ka sjeveru.

23:00 sata: U hotelu "Fontana" održava se drugi sastanak kojim predsjedava general Mladić. Prisutan je i general Krstić. Predstavnici Nizozemskog bataljona (zapovjednici UNPROFOR-a) stižu zajedno sa jednim nezvaničnim predstavnikom Muslimana.

12. juli 1995.

General Živanović potpisuje naredbu upućenu svim jedinicama Drinskog korpusa tražeći da se "svi autobusi ... koji pripadaju VRS-u obezbijede za potrebe Drinskog korpusa". Ministarstvo odbrane RS-a svojim područnim sekretarijatima šalje tri naređenja nalažući im da obezbijede autobuse i da ih pošalju u Bratunac.

10:00 sati: U hotelu "Fontana" se održava treći sastanak kojem opet predsjedava general Mladić. S njim je general Krstić. Mladić naređuje da se muslimanske izbjeglice evakuišu. Takođe obavještava prisutne da će se morati odvojiti svi muškarci od 16 do 60 godina starosti radi pronalaženja "ratnih zločinaca".

12:30 sati: General Krstić u Potočarima daje intervju za televiziju.

13:00 sati: Na desetine autobusa stižu u Potočare. Žene, djeca i starci počinju se autobusima odvoziti iz Potočara ka muslimanskoj teritoriji kod Tuzle. Sistematski se odvajaju muškarci između 16 i 65 godina starosti, koji su prvo zatočeni u Potočarima, a zatim prebačeni u Bratunac.

Srpske snage otvaraju artiljerijsku vatru na kolonu koja prelazi asfaltnu cestu između Konjević Polja i Nove Kasabe. Zarobljeni su prvi zarobljenici iz kolone.

13. juli 1995.

Nastavlja se evakuacija žena, djece i staraca. Muškarce i dalje odvajaju i prebacuju u Bratunac.

Zarobljeno je dosta muškaraca iz kolone. Nekoliko hiljada njih je odvedeno na sabirna mjesta na poljani kod Sandića i na fudbalskom stadionu u Novoj Kasabi.

Počinju masovna pogubljenja: na rijeci Jadru, u Cerskoj dolini i u skladištu u Kravici.

20:00 sati: Završeno je odvođenje muslimanskog civilnog stanovništva iz Potočara.

20:30 sati: General Krstić potpisuje prvo naređenje u svojstvu komandanta Drinskog korpusa.

13.- 14. juli

Pogubljenja se nastavljaju: Tišća.

14. juli 1995.

Predsjednik Karadžić donosi Ukaz br. 01-1369/95 o imenovanju generala Krstića za komandanta Drinskog korpusa.

U Žepi počinje operacija "Stupčanica 95".

Pogubljenja u Orahovcu.

Savjet bezbjednosti UN-a izražava zabrinutost zbog prisilnog raseljavanja civila iz Srebrenice. Međunarodna zajednica izražava izuzetnu zabrinutost zbog nestalih Muslimana.

14.-15. juli

Pogubljenja na Petkovačkoj brani.

15. juli 1995.

Predsjednik Karadžić donosi Ukaz br. 01-1419/5 kojim se general-major Živanović smjenjuje s dužnosti komandanta Drinskog korpusa VRS-a.

16. juli 1995.

Pogubljenja na Vojnoj ekonomiji u Branjevu i u Domu kulture u Pilici.

Čelo kolone uspijeva se probiti do teritorije koju drže Muslimani.

17.-18. juli

Pogubljenja manjeg obima: Kozluk.

20. juli 1995.

Na televiziji RS-a emituje se obavještenje za javnost da je predsjednik Karadžić postavio generala Krstića za komandanta Drinskog korpusa VRS-a.

U restoranu u Han Kramu održava se proslava u čast generala Živanovića.

septembar - 1.
novembra 1995.

Otvaranje primarnih masovnih grobnica i zakopavanje tijela u manje, sekundarne grobnice. Međunarodna zajednica dobija pristup području.

PRILOG III A – POJMOVNIK - PRAVNI IZVORI

Dopunski protokol I	Dopunski protokol Ženevskim konvencijama od 12. avgusta 1949. o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba (Protokol I) od 8. juna 1977. godine /1977 Geneva Protocol I Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts/
Dopunski protokol II	Dopunski protokol Ženevskim konvencijama od 12. avgusta 1949. o zaštiti žrtava nemeđunarodnih oružanih sukoba (Protokol II) od 8. juna 1977. godine /1977 Geneva Protocol II Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of Non-International Armed conflicts/
Druga presuda o kazni u predmetu <i>Erdemović</i>	<i>Tužilac protiv Dražena Erdemovića</i> , predmet br. IT-96-22-Tbis, Presuda o kazni, 5. mart 1998.
Druga presuda o kazni u predmetu <i>Tadić</i>	<i>Tužilac protiv Duška Tadića</i> , predmet br. IT-94-1-Abis-R117, Presuda o kazni, 11. novembar 1999.
Drugostepena presuda u predmetu <i>Čelebići</i>	<i>Tužilac protiv Zejnila Delalića i ostalih</i> , predmet br. IT-96-21-A, Presuda, 20. februar 2001.
Drugostepena presuda u predmetu <i>Aleksovski</i>	<i>Tužilac protiv Zlatka Aleksovskog</i> , predmet br. IT-95-14/1-A, Presuda, 24. mart 2000.
Drugostepena presuda u predmetu <i>Erdemović</i>	<i>Tužilac protiv Dražena Erdemovića</i> , predmet br. IT-96-22-A, Presuda, 7. oktobar 1997.
Drugostepena presuda u predmetu <i>Furundžija</i>	<i>Tužilac protiv Ante Furundžije</i> , predmet br. IT-95-17/1-A, Presuda, 21. juli 2000.
Drugostepena presuda u predmetu <i>Jelisić</i>	<i>Tužilac protiv Gorana Jelisića</i> , predmet br. IT-95-10-A, 5. juli 2001.
Drugostepena presuda u predmetu <i>Tadić</i>	<i>Tužilac protiv Duška Tadića</i> , predmet br. IT-94-1-A, Presuda, 15. juli 1999.
<i>et seq.</i>	<i>et sequitur</i> , i dalje
Haška konvencija IV	IV. haška konvencija o zakonima i običajima ratovanja na kopnu iz 1907. godine
Haški pravilnik	Haški pravilnik, dodatak Haškoj konvenciji (IV) o zakonima i običajima ratovanja na kopnu iz 1907. godine

Izveštaj Komisije stručnjaka	Završni izvještaj Komisije eksperata osnovane Rezolucijom 780 (1992.) Savjeta bezbjednosti UN-a /Final Report of the Commission of Experts, S/1994/674/
Izveštaj Pripremne komisije za ICC	Izveštaj Pripremne komisije za osnivanje Međunarodnog krivičnog suda /Report of the Preparatory Commission for the International Criminal Court, PCNICC/2000/INF/3/Add.2/, 6. juli 2000.
Izveštaj generalnog sekretara	Izveštaj generalnog sekretara shodno paragrafu 2 Rezolucije 808 Savjeta bezbjednosti /Report of the Secretary-General Pursuant to Paragraph 2 of Security Council Resolution 808 (1993)/, UN Doc S/25704, 3. maj 1993.
Izveštaj KMP-a za 1991.	Izveštaj o radu 43. sjednice Komisije za međunarodno pravo /Report of the International Law Commission on the work of its 43rd session/, 29. april – 19. juli 1991., supplement No. 10 (A/46/10).
Izveštaj KMP-a za 1996.	Izveštaj o radu 48. sjednice Komisije za međunarodno pravo /Report of the International Law Commission on the work of its 48th session/, 6. maj – 26. juli 1996., supplement No. 10 (A/51/10)
Komentar MKCK-a (uz Dopunski protokol I)	Sandoz <i>et al.</i> (ur.), Komentar Dopunskih protokola od 8. juna 1977. uz Ženevske konvencije od 12. avgusta 1949. /Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1997 to the Geneva Conventions of 12 August 1949.
Komentar MKCK-a (ŽK IV)	Pictet (ur.): Komentar uz Ženevsku konvenciju IV o zaštiti građanskih osoba u vrijeme rata /Commentary: IV Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War, Međunarodni komitet Crvenog krsta, Ženeva/ 1958.
MPGPP	Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima /International Covenant on Civil and Political Rights/, koji je Generalna skupština UN-a usvojila 16. decembra 1966.
Nürnberški procesi, TWC	Suđenja ratnim zločincima pred nirnberškim vojnim sudovima po Zakonu br. 10 Kontrolnog savjeta /Trials of War Criminals before the Nuremberg Military Tribunals under Control Council Law No. 10/

Odluka o nadležnosti u predmetu <i>Tadić</i>	<i>Tužilac protiv Duška Tadića</i> , predmet br. IT-94-1-AR72, Odluka po interlokutornoj žalbi odbrane na nadležnost Suda /Decision on Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction/, 2. oktobar 1995.
Odluka u predmetu <i>Nikolić</i>	<i>Tužilac protiv Dragana Nikolića</i> , predmet br. IT-94-2-R61, Pregled optužnice na osnovu pravila 61, Odluka Pretresnog vijeća I /Review of the indictment pursuant to Rule 61, Decision of Trial Chamber I/, 20. oktobar 1995.
Odluka u predmetu <i>Talić</i>	<i>Tužilac protiv Momira Talića i Radoslava Brđanina</i> , predmet br. IT-99-36-PT, Odluka o formi dodatno izmijenjene optužnice i zahtjevu Tužilaštva za izmjenu optužnice /Decision on the Form of Further Amended Indictment and Prosecution Application to Amend/, 26. jun 2001.
Optužnica	<i>Tužilac protiv Radislava Krstića</i> , predmet br. IT-98-33-PT, Izmijenjena i dopunjena optužnica, 22. novembar 1999.
Pravilnik	Pravilnik o postupku i dokazima Međunarodnog suda
Pravni izvještaji UN-a	Pravni izvještaji sa suđenja ratnim zločincima (Komisija za ratne zločine UN-a) /Law Reports of Trials of War Criminals (United Nations War Crimes Commission)/
Predmet <i>Karadžić i Mladić</i>	<i>Tužilac protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića</i> , Potvrda optužnica shodno pravilu 61 Pravilnika o postupku i dokazima /Review of the Indictments pursuant to Rule 61 of the Rules of Procedure and Evidence/, predmeti br. IT-95-5-R61 i IT-95-18-R61, 11. juli 1996.
Presuda o kazni u predmetu <i>Akayesu</i>	MKSR, Odluka o kazni u predmetu <i>Tužilac protiv Jean-Paula Akayesu</i> /Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, Decision on Sentence/, ICTR-96-4-T, 2. oktobar 1998.
Presuda o kazni u predmetu <i>Erdemović</i>	<i>Tužilac protiv Dražena Erdemovića</i> , predmet br. IT-96-22-T, Presuda o kazni, 29. novembar 1996.
Presuda o kazni u predmetu <i>Kayishema</i>	MKSR, Presuda i presuda o kazni u predmetu <i>Tužilac protiv Clémenta Kayisheme i Obeda Ruzindane</i> /Prosecutor v. Clément Kayishema and Obed Ruzindana, Judgement and Sentence/, ICTR-95-1-T, 21. maj 1999.
Presuda o kazni u predmetu <i>Serushago</i>	MKSR, Presuda o kazni u predmetu <i>Tužilac protiv Serushagoa</i> /Prosecutor v. Serushago, Sentencing Judgement/, predmet br. ICTR-98-39-S, , 5. februar 1999.
Presuda u predmetu <i>Čelebići</i>	<i>Tužilac protiv Zejnila Delalića i ostalih</i> , predmet br. IT-96-21-T, Presuda, 16. novembar 1998.

Presuda u predmetu <i>Akayesu</i>	MKSR, Presuda u predmetu <i>Tužilac protiv Jean-Paula Akayesu /Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, Judgement/</i> , ICTR-96-4-T, 2. septembar 1998.
Presuda u predmetu <i>Aleksovski</i>	<i>Tužilac protiv Zlatka Aleksovskog</i> , predmet br. IT-95-14/1-T, Presuda, 25. juni 1999.
Presuda u predmetu <i>Bagilishema</i>	MKSR, Presuda u predmetu <i>Tužilac protiv Ignacea Bagilisheme /Prosecutor v. Ignace Bagilishema, Judgement/</i> , ICTR-95-1A-T, 7. juni 2001.
Presuda u predmetu <i>Blaškić</i>	<i>Tužilac protiv Tihomira Blaškića</i> , predmet br. IT-95-14-T, Presuda, 3. mart 2000.
Presuda u predmetu <i>Furundžija</i>	<i>Tužilac protiv Ante Furundžije</i> , predmet br. IT-95-17/1-T, Presuda, 10. decembar 1998.
Presuda u predmetu <i>Jelisić</i>	<i>Tužilac protiv Gorana Jelisića</i> , predmet br. IT-95-10-T, 14. decembar 1999.
Presuda u predmetu <i>Kambanda</i>	MKSR, Presuda o kazni u predmetu <i>Tužilac protiv Jeana Kambande /Prosecutor v. Jean Kambanda, Sentencing Judgement/</i> , ICTR-97-23-S, 4. septembar 1998.
Presuda u predmetu <i>Kayishema</i>	MKSR, <i>Tužilac protiv Clémenta Kayisheme i Obeda Ruzindane /Prosecutor v. Clément Kayishema and Obed Ruzindana, Judgement and Sentence/</i> , Predmet br. ICTR-95-1-T, 21. maj 1999.
Presuda u predmetu <i>Kordić</i>	<i>Tužilac protiv Darija Kordića i Marija Čerkeza</i> , predmet br. IT-95-14/2-T, Presuda, 26. februar 2001.
Presuda u predmetu <i>Kunarac</i>	<i>Tužilac protiv Dragoljuba Kunarca, Radomira Kovača i Zorana Vukovića</i> , predmet br. IT-96-23-T, Presuda, 22. februar 2001.
Presuda u predmetu <i>Kupreškić</i>	<i>Tužilac protiv Zorana Kupreškića i ostalih</i> , predmet br. IT-95-16-T, Presuda, 14. januar 2000.
Presuda u predmetu <i>Musema</i>	MKSR, Presuda i presuda o kazni u predmetu <i>Tužilac protiv Alfreda Museme /Prosecutor v. Alfred Musema, Judgement and Sentence/</i> , ICTR-96-13-T, 27. januar 2000.
Presuda u predmetu <i>Tadić</i>	<i>Tužilac protiv Duška Tadića</i> , predmet br. IT-94-1-T, Mišljenje i presuda, 7. maj 1997.

Pretpretresni podnesak odbrane	<i>Tužilac protiv Radislava Krstića</i> , predmet br. IT-98-33-PT, Pretpretresni podnesak odbrane na osnovu pravila 65ter(E)(i) /Pre-trial Brief of the Defence Pursuant to Rule 65ter(E)(I)/, 29. februar 2000.
Pretpretresni podnesak optužbe	<i>Tužilac protiv Radislava Krstića</i> , predmet br. IT-98-30-PT, Podnesak tužioca na osnovu pravila 65ter (E) / Pretpretresni podnesak tužioca na osnovu pravila 65ter (E) /Prosecutoržs Filing Pursuant to Rule 65ter(E) - Prosecutoržs Pre-trial Brief Pursuant to Rule 65ter(E)/, 25. februar 2000.
Prva presuda o kazni u predmetu Tadić	<i>Tužilac protiv Duška Tadića</i> , predmet br. IT-94-1-T, Presuda o kazni, 14. juli 1997.
Rimski statut	Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda /Rome Statute of the International Criminal Court/, usvojen u Rimu 17. jula 1998. (PCNICC/1999/INF/3)
Statut	Statut MKSJ-a, u prilogu Izvještaja generalnog sekretara shodno paragrafu 2 Rezolucije 808 (1993.) Savjeta bezbjednosti, UN Doc. S/25704
Treća presuda o kazni u predmetu Tadić	<i>Tužilac protiv Duška Tadića</i> , predmet br. IT-94-1-Abis, Presuda o kazni, 26. januar 2000.
Vance-Owenov mirovni plan	Taj plan uključen je u tekst Izvještaja generalnog sekretara o radu Međunarodne konferencije o bivšoj Jugoslaviji od 2. februara 1993. (UN Doc S/25221, str. 13-44)
zajednički član 3	Član 3 Ženevskih konvencija I-IV
Završni podnesak odbrane	<i>Tužilac protiv Radislava Krstića</i> , predmet br. IT-98-33-T, Završni podnesci optuženog /Final Submissions of the Accused/, 21. juni 2001.
Završni podnesak optužbe	<i>Tužilac protiv Radislava Krstića</i> , predmet br. IT-98-33-T, Završni podnesak tužioca /Prosecutoržs Final Trial Brief/, 21. juni 2001.
Ženevska konvencija I	Ženevska konvencija I za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu od 12. avgusta 1949.
Ženevska konvencija II	Ženevska konvencija II za poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomaca oružanih snaga na moru od 12. avgusta 1949.
Ženevska konvencija III	Ženevska konvencija III o postupanju s ratnim zarobljenicima od 12. avgusta 1949.
Ženevska konvencija IV	Ženevska konvencija IV o zaštiti građanskih osoba u vrijeme rata od 12. avgusta 1949.
Ženevske konvencije	Ženevske konvencije od 12. avgusta 1949.

PRILOG III B - POJMOVNIK NAJČEŠĆIH SKRAĆENICA

ABiH	Oružane snage Republike Bosne i Hercegovine
BiH	Bosna i Hercegovina
C	Dokazni predmet Pretresnog vijeća uvršten u spis u predmetu <i>Tužilac protiv Radislava Krstića</i> , br. IT-98-33-T
D	Dokazni predmet odbrane koji je Pretresno vijeće uvrstilo u spis u predmetu <i>Tužilac protiv Radislava Krstića</i> , br. IT-98-33-T
Daytonski sporazum	Sporazumi RBiH, Hrvatske i SRJ parafirani u Daytonu 21. novembra 1995. i potpisani u Parizu 14. decembra 1995.
Dutchbat	Nizozemski bataljon u sastavu UNPROFOR-a
ECMM, Posmatračka misija EZ-a	Posmatračka misija Evropske zajednice /European Community Monitoring Mission/
ECHR, Evropska konvencija o ljudskim pravima	Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda /European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms/, potpisana u Rimu 4. novembra 1959.
EZ	Evropska zajednica
ICC	(Stalni) Međunarodni krivični sud /International Criminal Court - ICC/
JNA	Jugoslovenska narodna armija
ILC	Komisija za međunarodno pravo /International Law Committee/
MKCK	Međunarodni komitet Crvenog krsta

MKSJ, Međunarodni sud	Međunarodni sud za krivično gonjenje lica odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991.
MKSR	Međunarodni sud za krivično gonjenje lica odgovornih za genocid i druga teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji Ruande i građana Ruande odgovornih za genocid i druga takva kršenja počinjena na teritoriji susjednih država između 1. januara 1994. i 31. decembra 1994. /International Criminal Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Genocide and Other Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of Rwanda and Rwandan Citizens Responsible for Genocide and Other Such Violations Committed in the Territory of Neighbouring States, between 1 January 1994 and 31 December 1994/
MUP	Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske
Nürnberški sud	Međunarodni vojni sud sa sjedištem u Nürnbergu, Njemačka
P	Dokazni predmet optužbe koji je Pretresno vijeće uvrstilo u spis u predmetu <i>Tužilac protiv Radislava Krstića</i> , br. IT-98-33-T
par.	paragraf(i)
RS	Republika Srpska
SFRJ	Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
SRJ	Savezna Republika Jugoslavija
strane	tužilac (optužba) i odbrana u predmetu <i>Tužilac protiv Radislava Krstića</i> , br. IT-98-33-T
T.	Transkript pretresa u predmetu <i>Tužilac protiv Radislava Krstića</i> , br. IT-98-33-T
Tokijski sud	Međunarodni vojni sud za Daleki Istok sa sjedištem u Tokiju, Japan
UNMO	Vojno-posmatračka misija UN-a
UNPROFOR	Zaštitne snage Ujedinjenih nacija /United Nations Protection Force/
VRS	Vojska Republike Srpske

I. UVOD

1. U svijetu su dobro poznati događaji vezani za zauzimanje “zaštićene zone” Ujedinjenih nacija (UN) Srebrenica u Bosni i Hercegovini od strane bosanskih Srba do kojeg je došlo u julu 1995. godine.⁸¹ Usprkos Rezoluciji Savjeta bezbjednosti UN-a kojom je zaključeno da se na enklavu “ne smije izvršiti nikakav oružani napad niti bilo kakav drugi neprijateljski čin”, jedinice Vojske bosanskih Srba (VRS) pokrenule su napad i zauzele grad. U roku od nekoliko dana snage bosanskih Srba protjerale su otprilike 25.000 bosanskih Muslimana,⁸² većinom žena, djece i staraca koji su živjeli na tom području, i u atmosferi terora ih ukrcali u pretrpane autobuse, da bi ih potom prebacili preko linija sukoba na teritoriju pod kontrolom bosanskih Muslimana. Međutim, vojno sposobnim muškarcima⁸³ bosanskim Muslimanima iz Srebrenice bila je namijenjena drugačija sudbina. Hiljade njih pokušali su pobjeći sa tog područja, zarobljeni su, zatočeni u okrutnim uslovima i potom smaknuti. Više od 7000 ljudi niko više nikada nije vidio.

2. Nijedan opis ne može dočarati užas događaja koji su se u Srebrenici odigrali tokom tih devet dana od 10. do 19. jula 1995., kao ni svu težinu saznanja da se čovjek pod pritiskom rata može srozati na takva zvjerstva. Tokom nešto više od sedmice dana hiljade života su ugašene, nepopravljivo narušene ili jednostavno izbrisane sa stranica istorije. Pretresno vijeće istoričarima i socijalnim psiholozima prepušta da izmjere pravu dubinu te epizode balkanskog sukoba i da ispituju duboko ukorijenjene uzroke. Zadatak koji se ovdje postavlja skromnijeg je karaktera: treba ustanoviti, na osnovu dokaza

⁸¹ Vidi npr. dokazni predmet optužbe (dalje u tekstu: P) 30, Report of the Secretary-General Pursuant to General Assembly Resolution 53/35: The fall of Srebrenica /Izvještaj generalnog sekretara o Srebrenici shodno Rezoluciji Generalne skupštine 53/55: Pad Srebrenice/, UN Doc. A/54/549, 15. novembar 1999. (dalje u tekstu: Izvještaj generalnog sekretara o Srebrenici).

⁸² Vidi g. Nesib Mandžić, transkript (dalje u tekstu: T.) na stranici 963 (svjedočenje o tome da se otprilike 25.000 izbjeglica bosanskih Muslimana okupilo u Potočarima); P 404/88 (Karremansov izvještaj od 12. jula 1995. u kojem se navodi da se od tog datuma u Potočarima i u okolici okupilo 17.500 ljudi); P 77/26 (faks-poruka UNMO-a od 13. jula 1995. u kojoj stoji da je 10.000 izbjeglica već prebačeno, a da će za njima prebaciti još 20.000-25.000).

⁸³ Kroz cijelu ovu presudu termin “vojno sposoban” koristi se kako bi se opisala grupa muškaraca koji su zarobljeni i smaknuti nakon zauzimanja Srebrenice. Upotreba tog termina nije potpuno tačna, budući da su u tu grupu uključeni i dječaci nekoliko godina mlađi, kao i muškarci nekoliko godina stariji, i time izlazili iz starosnih granica za “vojno sposobne” muškarce. Slijedom toga, taj termin treba shvatiti u njegovom

izvedenih tokom suđenja, šta se dogodilo u tom periodu od otprilike devet dana i na koncu utvrditi da li je optuženi u ovom predmetu, odnosno general Krstić, prema postavkama međunarodnog prava krivično odgovoran za svoje sudjelovanje u tim događajima. Pretresno vijeće sebi ne može dopustiti da se prepusti izražavanju svojih osjećaja u vezi sa događajima u Srebrenici, kao ni mišljenja o tome kako su pojedinci, te nacionalne i internacionalne grupe koji nisu dio ovog predmeta, pridonijeli tragediji. Ovaj optuženi, kao i svi ostali, zaslužuje da se njegov predmet razmatra sam za sebe i može biti osuđen samo ako dokazi predloženi u sudnici van razumne sumnje pokažu da je on kriv za djela koja predstavljaju zločine obuhvaćene Statutom Međunarodnog suda (dalje u tekstu: Statut). Zbog toga će se Pretresno vijeće koncentrisati na detaljno iznošenje činjenica o tih devet dana pakla, pri čemu će izbjegavati da na retorički način iznosi svoje zgražanje što je do tih događaja uopšte i došlo. Na kraju krajeva, nikakvi komentari ne mogu srebreničku epopeju dočarati življe od golog nabiranja samih događaja, niti jasnije razotkriti pustošenje koje su izazvali rat i etnička mržnja, kao i dugačak put koji još valja prevaliti da bi se ublažilo njihovo gorko nasljeđe.

3. U julu 1995. godine, u vrijeme kada su se zlodjela odigrala, general Krstić je prvo bio načelnik štaba, da bi potom preuzeo dužnost komandanta Drinskog koprusa, formacije Vojske bosanskih Srba (VRS). Svi zločini koji su počinjeni po zauzimanju Srebrenice počinjeni su u zoni odgovornosti Drinskog korpusa. Optužba tereti generala Krstića za genocid (odnosno alternativno, za saučesništvo u genocidu). General Krstić se nadalje tereti za zločine protiv čovječnosti, uključujući istrebljenje, ubistvo, progon i deportaciju (odnosno alternativno, za nečovječna djela (prisilno premještanje)) i za ubistvo kao kršenje zakona i običaja ratovanja. Optužnica generala Krstića tereti za odgovornost za ta djela kao rezultat njegovog ličnog učestvovanja (u skladu sa članom 7(1) Statuta). Optužba takođe želi generalu Krstiću za ta djela pripisati krivičnu odgovornost u skladu sa doktrinom komandne odgovornosti (prema članu 7(3) Statuta), budući da su, kako se navodi, jedinice pod njegovom komandom sudjelovale u počinjenju zločina.

najširem, a ne tehničkom smislu, kao termin koji obuhvata muškarce i dječake koje su vlasti bosanskih Srba široko definisale kao lica vrlo blizu starosnoj grupi vojno sposobnih muškaraca.

4. Pretresno vijeće se oslanja na mozaik raznih dokaza koji daju sliku onoga što se desilo tokom tih nekoliko dana u julu 1995. Pretresno vijeće je tokom 98 dana suđenja saslušalo ukupno više od 110 svjedoka i pregledalo gotovo 1000 dokaznih predmeta. Velik broj nekadašnjih stanovnika Srebrenice koji su preživjeli te događaje došao je u Hag da bi svjedočio. Pretresno vijeće smatra da je suština njihovog svjedočenja bila izuzetno vjerodostojna. Prikazi preživjelih o mjestima na kojima su vršena smaknuća potkrijepljeni su forenzičkim dokazima (poput čahura metaka i ostataka eksploziva i tkiva) nađenima na nekim od mjesta smaknuća, analizama vještaka o sadržaju masovnih grobnica, te izviđačkim snimkama snimljenima iz zraka 1995. godine. Pretresno vijeće je uz to razmotrilo i svjedočenja vojnog osoblja UN-a koje je boravilo u Srebrenici, snimke radio-poruka VRS-a koje je u julu i avgustu 1995. prisluškivala Armija Bosne i Hercegovine (ABiH), dokumentaciju zaplijenjenu od ABiH-a, dokumentaciju zaplijenjenu od VRS-a, analize vojnih vještaka koje su pozvale optužba i odbrana, te svjedočenje samog generala Krstića, kao i drugih svjedoka koji su svjedočili za odbranu. Osim toga, Pretresno vijeće je i samo pozvalo dvojicu svjedoka, od kojih su obojica ranije bili na visokim položajima u ABiH i koji su u julu 1995. godine pomno pratili razvoj događaja u Srebrenici.

5. Presuda je podijeljena na pet dijelova, od kojih je prvi dio uvod. Činjenični nalazi Pretresnog vijeća čine drugi dio sa narativnim pregledom, čija je svrha da čitaoca ukratko uputi u događaje koji su prethodili zauzimanju Srebrenice i ono što je nakon toga uslijedilo. Pretresno vijeće će zatim preći na detaljnije razmatranje perioda nakon zauzimanja Srebrenice, a naročito će se pozabaviti ulogom Drinskog korpusa u transportu žena, djece i staraca bosanskih Muslimana iz bivše enklave, kao i u zarobljavanju, zatočavanju i egzekucijama muškaraca bosanskih Muslimana iz Srebrenice. Na kraju će Pretresno vijeće obraditi ulogu koju je u tim događajima odigrao general Krstić. U trećem dijelu presude iznosi se pravni okvir za analizu činjenica prikazanih u drugom dijelu. Pretresno vijeće tu razmatra nužne elemente zločina genocida i drugih krivičnih djela za koja se tereti general Krstić, kao i opšte principe kojima se reguliše pripisivanje krivične odgovornosti. Nakon toga, na temelju tog pravnog okvira i utvrđenog činjeničnog stanja iz drugog dijela presude, Vijeće iznosi svoje zaključke o krivičnoj odgovornosti generala

Krstića. Četvrti dio presude bavi se pitanjima koja se odnose na odmjeravanje kazne, a u petom dijelu iznosi se dispozitiv.

II. **UTVRĐENO ČINJENIČNO STANJE**

I. **Događaji u trenutku zauzimanja Srebrenice i nakon toga**

1. 1991.- 1992.: raspad bivše Jugoslavije

6. Istorijat raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije opisan je u prethodnim presudama ovog Međunarodnog suda i ovdje se neće detaljno ponavljati.⁸⁴ Međutim, minimum konteksta je nužan kako bi se razumio konkretni slučaj Srebrenice.

7. Od 1945. do 1990. Jugoslavija se sastojala od šest republika - Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Makedonije, Crne Gore, Slovenije i Srbije. U nekim od republika živjela je pretežno jedna etnička grupa: na primjer, Srbi u Srbiji i Hrvati u Hrvatskoj. Područje koje se razmatra u ovom predmetu predstavljalo je dio Bosne i Hercegovine (dalje u tekstu: Bosna), republike čije je stanovništvo u najvećoj mjeri bilo višenacionalno, sa prijeratnim sastavom stanovništva od 44% Muslimana, 31% Srba i 17% Hrvata.⁸⁵

8. Teritoriju Jugoslavije stoljećima su dijelile te i druge etničke grupe, a razdoblja mirne koegzistencije izmjenjivala su se sa sukobima. Drugi svjetski rat bio je period osobito krvavog razdora, pri čemu su optužbe o počinjenim zločinima iznosile sve grupacije. Poslijeratna vlast maršala Tita suzbijala je etničke podjele i nacionalizam, usredotočivši se na jedinstvo komunističke države. Tako su relativno zatišje i mirni međunacionalni odnosi obilježili razdoblje od 1945. do 1990. godine. Usprkos tome, različite grupe ostale su svjesne svojih posebnih identiteta.

⁸⁴ Vidi npr., *Tužilac protiv Tadića*, predmet br. IT-94-1-T (dalje u tekstu: presuda u predmetu *Tadić*), par. 53-126.

⁸⁵ *Tadić*, par. 56-57; Izvještaj generalnog sekretara o Srebrenici, par. 17-18.

9. Krajem 80-tih godina ekonomske nedaće i kraj komunističke vladavine pripremili su teren za rastući nacionalizam i etnička trvenja. U junu 1991. republike Slovenija i Hrvatska objavile su nezavisnost od Federativne Republike Jugoslavije. Status Slovenije obezbijeden je nakon samo deset dana borbi sa pretežno srpskim snagama Jugoslovenske narodne armije (JNA), no oružani sukob u Hrvatskoj trajao je više mjeseci. Makedonija se uspješno odvojila u septembru 1991. godine.

10. Bosna je svoj put prema nezavisnosti započela 15. oktobra 1991. parlamentarnom deklaracijom o suverenosti. Evropska zajednica priznala je Republiku Bosnu i Hercegovinu 6. aprila 1992., a Sjedinjene Države učinile su to idućeg dana. Međutim, stvar nije bila riješena međunarodnim priznanjem, tako da je između tri glavne etničke grupe u Bosni, tj. Muslimana, Srba i Hrvata, došlo do žestokih borbi za teritorije. Međunarodna zajednica pokušala je u više navrata uspostaviti mir, no ti pokušaji imali su tek ograničen uspjeh. U istočnom dijelu Bosne, koji je u blizini Srbije, razvio se osobito žestok sukob između bosanskih Srba i bosanskih Muslimana.

2. 1992.-1993.: sukob u Srebrenici

11. Grad Srebrenica nalazi se u jednoj dolini u istočnoj Bosni, na udaljenosti od petnaestak kilometara od srpske granice. Prije rata mnogi stanovnici Srebrenice radili su u fabrikama u Potočarima, nekoliko kilometara sjeverno od Srebrenice, ili u rudnicima cinka i boksita južno i sjeveroistočno od grada. Godine 1991. opština je brojila 37.000 stanovnika, od kojih 73% Muslimana, a 25% Srba.⁸⁶ Prije rata životni standard je bio visok i pripadnici različitih etničkih grupa živjeli su zajedno uglavnom bez teškoća.⁸⁷

12. Tokom sukoba regija srednjeg Podrinja, u kojoj se Srebrenica nalazi,⁸⁸ predstavljala je područje od znatne strateške važnosti. Za bosanske Srbe kontrola te regije bila je nužna kako bi ostvarili svoj minimalni cilj stvaranja političkog entiteta u Bosni. Kao što je izjavio general Radovan Radinović, vojni vještak odbrane:

⁸⁶ Izvještaj generalnog sekretara o Srebrenici, par. 33. Termin "opština" je izraz koji se koristi da bi se opisalo šire područje oko grada i odgovara engleskim izrazima "county" ili "canton".

⁸⁷ Vidi npr. svjedok S, transkript (dalje u tekstu: T.), str. 3282-3283.

⁸⁸ General Radovan Radinović (dalje u tekstu: Radinović), T. 8108.

Srbi su namjeravali sačuvati Bosnu i Hercegovinu kao sastavni dio bivše države. To je zaista bio njihov temeljni, dugoročni i politički cilj u Bosni i Hercegovini. Zašto? Mislim da to nije teško razumjeti. Željeli su živjeti u istoj državi s drugim Srbima, a jedina država koja je to mogla garantovati bila je bivša Jugoslavija... Srbi su shvatili da područje srednjeg Podrinja za njih ima ogromno strateško značenje. Bez područja srednjeg Podrinja ne bi bilo Republike Srpske, ne bi bilo teritorijalnog integriteta srpskih etničkih teritorija. Umjesto toga, srpsko stanovništvo bi bilo prisiljeno prihvatiti takozvani status enklave na svojim etničkim teritorijama. Teritorija bi bila podijeljena na dva dijela, cijelo područje bi bilo razbijeno i bilo bi odvojeno od same Srbije i područja nastanjenih gotovo 100% srpskim stanovništvom.⁸⁹

General Sefer Halilović (načelnik štaba Vrhovne komande ABiH od juna 1993. do novembra 1993., a prije toga načelnik Glavnog štaba ABiH) takođe je naglasio stratešku važnost regije srednjeg Podrinja za bosanske Srbe. Prema njegovom mišljenju, politički prioritet Srba bio je eliminisanje granice između “srpskih država” na rijeci Drini.⁹⁰

13. Usprkos tome što je u Srebrenici stanovništvo bilo pretežno muslimansko, srpske paravojne snage sa tog područja i iz susjednih dijelova istočne Bosne zadobile su na nekoliko sedmica početkom 1992. godine kontrolu nad gradom. Međutim, u maju 1992. grupa boraca bosanskih Muslimana pod vođstvom Nasera Orića uspjela je ponovo osvojiti Srebrenicu. Tokom nekoliko idućih mjeseci Orić i njegovi ljudi širili su područje serijom iznenadnih napada. Do septembra 1992. snage bosanskih Muslimana iz Srebrenice spojile su se sa snagama iz Žepe, grada pod muslimanskom kontrolom južno od Srebrenice. Do januara 1993. enklava je dodatno proširena, tako da je uključivala Cersku, enklavu pod kontrolom bosanskih Muslimana, koja se nalazila zapadno od Srebrenice. U to vrijeme srebrenička enklava dostigla je svoj najveći opseg od 900 kvadratnih kilometara, no nikada se nije spojila sa glavnim područjem pod bosanskom kontrolom na zapadu i ostala je ranjivo ostrvo usred teritorija pod kontrolom Srba.⁹¹

14. U januaru 1993. snage bosanskih Muslimana napale su selo bosanskih Srba Kravica. Bosanski Srbi odgovorili su kontraofanzivom koja je trajala tokom nekoliko idućih mjeseci, osvojivši na kraju sela Konjević Polje i Cersku, prekinuvši vezu između Srebrenice i Žepe i smanjivši veličinu srebreničke enklave na 150 kvadratnih kilometara.

⁸⁹ Radinović, T. 7812-7813.

⁹⁰ General Sefer Halilović (dalje u tekstu: Halilović), T. 9459-9451.

⁹¹ Izvještaj generalnog sekretara o Srebrenici, par. 33-38. Pretresno vijeće se oslanjalo na Izvještaj generalnog sekretara kao na tačan prikaz događaja koji su prethodili zauzimanju Srebrenice, barem po onim pitanjima u vezi s kojima tokom suđenja nisu predloženi suprotni dokazi.

Bosanski Muslimani, stanovnici obližnjih područja, slili su se u grad Srebrenicu, tako da se broj njegovih stanovnika popeo na 50.000 do 60.000 ljudi.⁹² Za vrijeme tih vojnih aktivnosti tokom mjeseci nakon januara 1993. pojavili su se izvještaji o teroru Muslimana nad srpskim civilima, kao i o srpskom teroru nad muslimanskim civilima.⁹³

15. Komandant Zaštitnih snaga UN-a (UNPROFOR), francuski general Philippe Morillon posjetio je Srebrenicu u martu 1993. Do tada je grad već postao prenapučen i vladali su uslovi opsade. Snage bosanskih Srba u svom su napredovanju prekinule dovod vode, tako da u gradu tekuće vode gotovo i nije bilo. Ljudi su struju dobivali iz improviziranih generatora za električnu struju. Hrana, lijekovi i druge nužne potrepštine bili su izuzetno rijetki. Prije odlaska, general Morillon je na javnom skupu uspaničenim stanovnicima Srebrenice rekao da se grad nalazi pod zaštitom UN-a i da ih on nikada neće napustiti.⁹⁴

16. Između marta i aprila 1993. iz Srebrenice je pod pokroviteljstvom Visokog komesarijata UN-a za izbjeglice (UNHCR) evakuisano otprilike 8000 do 9000 bosanskih Muslimana. Evakuacijama su se, međutim, protivile vlasti bosanskih Muslimana u Sarajevu, smatrajući da se time doprinosi “etničkom čišćenju” teritorije.⁹⁵

17. Vlasti bosanskih Srba i dalje su ostale usredotočene na zauzimanje enklave koja je zbog svoje blizine srpskoj granici i zbog činjenice da je bila potpuno okružena teritorijom pod kontrolom Srba bila i strateški važna i lako osvojiva. Bosanski Srbi su 13. aprila 1993. predstavnicima UNHCR-a rekli da će u roku od dva dana napasti grad ako se bosanski Muslimani ne predaju i ne pristanu na evakuaciju.⁹⁶

3. April 1993.: Savjet bezbjednosti Srebrenicu proglašava “zaštićenom zonom”

18. Savjet bezbjednosti je 16. aprila 1993. reagovao tako što je donio rezoluciju kojom je proglasio da “sve strane i drugi Srebrenicu i njenu okolicu trebaju smatrati

⁹² *Ibid.*, par. 37.

⁹³ *Ibid.*

⁹⁴ *Ibid.*, par. 38.

⁹⁵ *Ibid.*, par. 39.

“zaštićenom zonom” koju se ne smije oružano napadati niti izlagati nekom drugom neprijateljskom činu.”⁹⁷ Istovremeno je Savjet bezbjednosti još dvije enklave, Žepu i Goražde, stavio pod zaštitu UN-a.⁹⁸

19. Zapovjedništvo UNPROFOR-a na terenu bilo je sumnjičavo u vezi sa učincima Rezolucije Savjeta bezbjednosti. Zapovjednici UNPROFOR-a stoga su pregovorima postigli sporazum o prekidu vatre koji su potpisali general Halilović i general Ratko Mladić (komandant Glavnog štaba VRS-a). Tim sporazumom bilo je predviđeno razoružanje enklave pod nadzorom vojnika UNPROFOR-a.⁹⁹ Međutim, došlo je do neslaganja oko tačnih granica teritorije na koju se odnosio sporazum. General Halilović je pred Pretresnim vijećem svjedočio da se sporazum odnosio samo na gradsko područje Srebrenice.¹⁰⁰ Čini se da je isti stav dijelio i UNPROFOR. S druge strane, vlasti bosanskih Srba nisu smatrale da se sporazum ograničavao samo na gradsko područje Srebrenice.¹⁰¹

20. Prva grupa vojnika UNPROFOR-a stigla je u Srebrenicu 18. aprila 1993. Nakon toga, nova grupa vojnika stizala je po sistemu rotacije otprilike svakih šest mjeseci. Mirovne snage su imale lako naoružanje i ni u kojem trenutku nisu brojile više od 600 ljudi (što je bilo mnogo manje od onog što je na početku traženo).¹⁰² Postavljeni su mali komandni centar u samoj Srebrenici (baza čete “Bravo”) i veća glavna baza u Potočarima, oko pet kilometara sjeverno od grada. Uz to, mirovne snage UNPROFOR-a imale su trinaest osmatračkih punktova duž granice enklave. Većinu vremena bosanski Srbi i bosanski Muslimani takođe su držali grupe svojih vojnika na položajima u blizini tih punktova kako bi ih pokrivali. U januaru 1995. u enklavu je po sistemu rotacije stigao novi kontingent vojnika UNPROFOR-a (bataljon iz Nizozemske koji se kolokvijalno nazivao Dutchbat).

⁹⁶ *Ibid.*, par. 54.

⁹⁷ UN Doc. S/RES/819 (1993).

⁹⁸ UN Doc. S/RES/824 (1993).

⁹⁹ Izvještaj generalnog sekretara o Srebrenici, par. 59-65. Preliminarni sporazum potpisan je 18. aprila 1993., nakon čega je 8. maja 1993. uslijedio sveobuhvatniji sporazum. Vidi *id.* Vidi takođe Halilović, T. 9445, 9448.

¹⁰⁰ Halilović, T. 9465.

¹⁰¹ Izvještaj generalnog sekretara o Srebrenici, par. 60.

¹⁰² Vidi Izvještaj generalnog sekretara o Srebrenici, par. 226.

21. Općenito se smatralo da su snage bosanskih Srba koje su okruživale enklavu disciplinovane i dobro naoružane.¹⁰³ VRS je bio organizovan po teritorijalnom principu i Srebrenica je pripadala području pod kontrolom Drinskog korpusa. Oko enklave je bilo razmješteno između 1000 i 2000 vojnika iz tri brigade Drinskog korpusa,¹⁰⁴ a te snage bile su opremljene tenkovima, oklopnim vozilima, artiljerijskim oruđem i minobacačima. Jedinica ABiH koja je ostala u enklavi, odnosno 28. divizija, nije bila ni dobro organizovana, a niti dobro opremljena. Nedostajala je čvrsta komandna struktura i sistem komunikacije,¹⁰⁵ neki od vojnika ABiH imali su stare lovačke puške ili uopšte nisu imali oružja, a samo nekolicina njih imala je prave uniforme.¹⁰⁶ Međutim, Pretresno vijeće je takođe saslušalo svjedočenja da 28. divizija nije bila onako slaba kakvom su je neki opisivali.¹⁰⁷ Sigurno je da je broj ljudi u 28. diviziji nadmašivao broj ljudi u Drinskom korpusu,¹⁰⁸ pri čemu su redovito protiv snaga VRS-a na tom području vršena izviđanja i diverzije.¹⁰⁹

22. Od samog početka obje su strane u sukobu kršile sporazum o “zaštićenoj zoni”. Pretresno vijeće je čulo svjedočenja o smišljenoj strategiji bosanskih Srba da se međunarodnim konvojima pomoći ograniči pristup u enklavu.¹¹⁰ Pukovnik Thomas Karremans (zapovjednik Dutchbata) izjavio je u svom svjedočenju da su snage bosanskih

¹⁰³ Vidi Izvještaj generalnog sekretara o Srebrenici, par. 230.

¹⁰⁴ Vidi Izvještaj generalnog sekretara o Srebrenici, par. 230.

¹⁰⁵ Vidi, npr., Izvještaj generalnog sekretara o Srebrenici, par. 230; pukovnik Joseph Kingori (dalje u tekstu: Kingori), T. 1813-1814; major Robert Franken (dalje u tekstu: Franken), T. 2008-2009; kapetan Vincentius Egbers (dalje u tekstu: Egbers), T. 2207; svjedok C, T. 1150-1151; i general Enver Hadžihasanović (dalje u tekstu: Hadžihasanović), T. 9509.

¹⁰⁶ Vidi, npr., Kingori, T. 1813-1814; Franken, T. 2007; Egbers, T. 2206-22094; i svjedok C, T. 1150-1151. Vidi takođe Hadžihasanović, T. 9513-9516 i dokazni predmet svjedoka suda (dalje u tekstu: C) 2 i C 3.

¹⁰⁷ General Radislav Krstić (dalje u tekstu: Krstić), T. 6054.

¹⁰⁸ Pretresno vijeće je čulo razne procjene broja pripadnika 28. divizije. Vojni vještak kojeg je pozvala odbrana, general Radinović, dao je nekoliko procjena: Radinović, T. 7913 (10.000 ljudi (uključujući oko 8000 naoružanih ljudi); dokazni predmet odbrane (dalje u tekstu: D) 160, (dalje u tekstu: Radinovićev izvještaj), par. 2.9 (u kojem se iznosi da se 28. divizija sastojala od 10.000 do 12.000 ljudi); i Radinović, T. 8188-8189 (na osnovu obavještajne informacije Miličke brigade, prema kojoj je u 28. diviziji bilo između 5000 i 7500 ljudi). General Enver Hadžihasanović, koji je u julu 1995. bio načelnik Glavnog štaba ABiH, u svom je svjedočenju rekao da je 28. divizija u Srebrenici imala 5803 pripadnika, što je predstavljalo 102% stvarnih potreba prema vojnoj doktrini. Vidi Hadžihasanović, T. 9513; i C 1.

¹⁰⁹ Vidi, npr., svjedok odbrane DF, T. 8507 i T. 8507-8508; i D 30, D 33, D 34, D 35, D 37, D 51, D 54, D 60, D 59, D 62, D 93 i D 94. Vidi takođe Krstić, T. 7557 (u vezi s operacijom ABiH “Skakavac”, koja je obuhvatala i diverzije na širem bosanskom području pod kontrolom VRS-a, uključujući “zaštićene zone” Srebrenicu i Žepu).

Srba njegovo ljudstvo sprečavale da se vrati u enklavu, te da se sprečavalo i unošenje opreme i municije.¹¹¹ Nužne potrepštine, poput hrane, lijekova i goriva, postajale su sve rjeđe. Neki bosanski Muslimani u Srebrenici žalili su se na napade bosansko-srpskih vojnika.¹¹²

23. Što se ABiH tiče, general Halilović je u svom svjedočenju kazao da je odmah po potpisivanju sporazuma o “zaštićenoj zoni” naredio pripadnicima ABiH u Srebrenici da iz novouspostavljene demilitarizovane zone izvuku svo naoružano ljudstvo i vojnu opremu.¹¹³ Takođe je naredio da se UNPROFOR-u ne predaje nikakvo upotrebljivo oružje ili municija. Izjavio je da su ga na to potakla loša iskustva sa međunarodnom zajednicom iz prošlosti.¹¹⁴ U skladu s tim, predato je samo staro i neispravno oružje, a zadržano je sve što je još bilo upotrebljivo.¹¹⁵ Prema mišljenju generala Halilovića, sporazum o demilitarizaciji ABiH nije obavezivao da bilo što preda, a osim toga bosanski Muslimani su željeli sačuvati svoje naoružanje.¹¹⁶

24. Pretresno vijeće je saslušalo vjerodostojno i velikim dijelom neosporeno svjedočenje o sistematskom odbijanju bosanskih Muslimana da se pridržavaju sporazuma o demilitarizaciji “zaštićene zone”.¹¹⁷ Bosansko-muslimanski helikopteri su letjeli, kršeći time odredbu o zoni zabrane letenja,¹¹⁸ ABiH je otvarala vatru prema linijama bosanskih Srba i kretala se kroz “zaštićenu zonu”,¹¹⁹ 28. divizija se nastavila naoružavati,¹²⁰ a ABiH

¹¹⁰ Vidi, npr., P 122, str. 63 (svjedočenje pukovnika Thomasa Karremansa (dalje u tekstu: Karremans) na pretresu po pravilu 61, kada je izjavio da nakon 26. aprila više nije došao niti jedan konvoj); Karremans, T. 3299-3306, 3322-3325; i kapetan Johannes Rutten (dalje u tekstu: Rutten), T. 2104-2107.

¹¹¹ Karremans, T. 3301-3302.

¹¹² Vidi, npr., Kingori, T. 1811-1812.

¹¹³ Halilović, T. 9467.

¹¹⁴ Halilović, T. 9466. Vidi takođe Izvještaj generalnog sekretara o Srebrenici, par. 61.

¹¹⁵ Halilović, T. 9466 i Izvještaj generalnog sekretara o Srebrenici, par. 61.

¹¹⁶ Halilović, T. 9466-9467.

¹¹⁷ Vidi općenito Krstić, T. 6003 i Radinović, T. 7836 i dalje.

¹¹⁸ Radinović, T. 7840-7842. Vidi takođe D 123, D 124, D 125 i D 126 (u vezi sa letovima helikoptera i spuštanjima u “zaštićene zone”, koje je vršila ABiH). G. Butler se složio s tim da su vojne jedinice bosanskih Muslimana nastavile djelovati iz “zaštićene zone”, nakon što je ona uspostavljena. Butler, T. 5374. Vidi takođe Hadžihasanović, T. 9518.

¹¹⁹ Svjedok odbrane DA, T. 6874-6875, 6877; i Krstić, T. 6088-6089.

¹²⁰ Krstić, T. 5984. Vidi takođe: D 27, D 47, D 49, D 48, D 74 i D 52 (u vezi sa nabavom oružja i opreme koju je vršila ABiH u “zaštićenim zonama”); D 70 (u vezi sa dolaskom vojnika 28. divizije u Žepu); D 44 i D 45 (u vezi sa upotrebom helikoptera da bi se u “zaštićene zone” dopremalo oružje); i Krstić, T. 6008-6013 i D 39 (u vezi sa planom ABiH da razoruža UNPROFOR i uzme njihovo oružje).

je prisvojila barem jedan dio humanitarne pomoći koji je stizao u enklavu.¹²¹ Bosanskim Srbima se činilo da snage bosanskih Muslimana u Srebrenici koriste “zaštićenu zonu” kao podesnu bazu za pokretanje ofanziva protiv VRS-a, a da UNPROFOR ništa ne čini kako bi to spriječio.¹²² General Halilović je priznao da su bosansko-muslimanski helikopteri letjeli i time kršili zabranu letenja, te da je on lično poslao osam helikoptera sa municijom za 28. diviziju. U moralnom smislu on to nije shvaćao kao kršenje sporazuma o “zaštićenoj zoni”, s obzirom na činjenicu da su bosanski Muslimani od početka bili izuzetno loše opskrbljeni oružjem.¹²³

25. Usprkos tim kršenjima sporazuma o “zaštićenoj zoni” koja su vršile obje strane u sukobu, nakon uspostavljanja enklave uslijedilo je dvogodišnje razdoblje relativne stabilnosti, iako su uslovi koji su vladali u Srebrenici za njene stanovnike bili sve prije no idealni.

4. Početak 1995.: stanje u “zaštićenoj zoni” Srebrenica se pogoršava

26. Početkom 1995. godine do enklave je uspijevalo stići sve manje konvoja sa zalihama.¹²⁴ Vojnici Dutchbata koji su stigli u januaru 1995. vidjeli su kako se situacija tokom mjeseci nakon njihovog dolaska rapidno pogoršava. Već siromašni izvori opskrbe za civilno stanovništvo još su se više smanjili, pa su čak i rezerve snaga UN-a u hrani, lijekovima, gorivu i municiji postale opasno male. Na kraju su mirotvorne snage imale tako malo goriva da su bile prisiljene enklavom patrolirati pješice. Vojnicima Dutchbata, koji su radi dopusta napustili to područje, nije bilo dopušteno da se vrate i njihov broj je sa 600 spao na 400 ljudi.

27. Sa strane VRS-a stizali su i drugi zloslutni znaci. U martu i aprilu nizozemski vojnici primijetili su jačanje snaga bosanskih Srba u blizini dva osmatračka punkta, OP Romeo i OP Quebec. Činilo se da su novi bosansko-srpski vojnici bolje opremljeni i

¹²¹ Krstić, T. 5993-5994. Vidi takođe D 55 i D 33.

¹²² Radinović, T. 7840-7842.

¹²³ Halilović, T. 9467-9468.

¹²⁴ P 122, str. 62-66, 67 (svjedočenje pukovnika Karremansa).

disciplinovaniji.¹²⁵ Jedan od komandanata bosanskih Muslimana rekao je jednom vojniku Dutchbata da bosanski Srbi imaju u planu zauzeti ta dva osmatračka punkta.¹²⁶

5. Proljeće 1995.: bosanski Srbi planiraju napad na “zaštićenu zonu” Srebrenica

28. U martu 1995. Radovan Karadžić, predsjednik Republike Srpske (RS), reagujući na pritisak međunarodne zajednice da se okonča rat i na tekuće napore da se pregovorima postigne mirovni sporazum,¹²⁷ izdao je direktivu VRS-u u vezi sa dugoročnom strategijom snaga VRS-a u enklavi. U toj direktivi, poznatoj pod nazivom “Direktiva 7”, konkretno se navodi da VRS treba

izvršiti potpuno fizičko odvajanje Srebrenice od Žepe, čime sprečiti i pojedinačno komuniciranje između ovih enklava. Svakodnevnim planskim i osmišljenim borbenim aktivnostima stvoriti uslove totalne nesigurnosti, nepodnošljivosti i besperspektivnosti daljnjeg opstanka i života mještana u Srebrenici.¹²⁸

Dio plana bila je i blokada konvoja pomoći:

Preko nadležnih državnih i vojnih organa, zaduženih za rad sa UNPROFOR-om i humanitarnim organizacijama, planskim i nenametljivim restriktivnim odobravanjem zahteva, smanjiti i ograničiti logističku podršku snaga UNPROFOR-a u enklavama i dotur materijalnih sredstava muslimanskom življu, i učiniti ih ovisnim od naše dobre volje, a istovremeno izbeći osudu međunarodne zajednice i svetskog javnog mnjenja.¹²⁹

Tačno kao što je i bilo predviđeno tom direktivom, sredinom 1995. humanitarna situacija za bosansko-muslimanske civile i vojno osoblje u enklavi postala je katastrofalna. Početkom jula 1995. iz niza izvještaja 28. divizije vidi se kako su snage ABiH u enklavi hitno tražile deblokadu koridora za humanitarnu pomoć i kako je, kada to nije uspjelo, došlo do tragedije civila koji umiru od gladi.¹³⁰

¹²⁵ Kapetan Leendert van Duijn (dalje u tekstu: van Duijn), T. 1772-1773.

¹²⁶ Van Duijn, T. 1774.

¹²⁷ P 427.

¹²⁸ P 425, str. 10.

¹²⁹ *Ibid.*, str. 14.

¹³⁰ P 898 (zahtjev za preduzimanje stalnih napora za deblokadu koridora za humanitarnu pomoć); P 899 (od 6. jula 1995., kojim se izvještava da je “... situacija izuzetno teška. Danas najavljeni konvoj sa hranom nije stigao. ... danas su registrovane prve žrtve gladi na području Srebrenice nakon demilitarizacije.”); P 900 (od 7. jula 1995., u kojem stoji da je “humanitarna situacija zabrinjavajuća, danas su registrovani novi umrli civili od gladi ...”); P 901 (od 8. jula 1995., kojim se izvještava da je “i ova situacija dramatična i

29. Glavni štab VRS-a izdao je 31. marta 1995. direktivu 7.1, koju je potpisao general Mladić. Direktiva 7.1 izdata je “na osnovu direktive br. 7” i upućivala je Drinski korpus da, između ostalog, sprovodi “aktivna borbena dejstva ... oko enklava”.¹³¹

30. Snage bosanskih Srba zauzele su 31. maja 1995. osmatračko mjesto Echo, koje se nalazilo u jugoistočnom uglu enklave. Kao odgovor na tu agresiju, jedna grupa Bošnjaka izvršila je rano izjutra 26. juna 1995. iznenadni napad na obližnje srpsko selo Višnjica. Iako je napad bio relativno malog intenziteta, spaljene su neke kuće i poginulo je nekoliko ljudi.¹³² Nakon toga, tadašnji komandant Drinskog korpusa, general-major Milenko Živanović, potpisao je 2. jula 1995. dvije zapovijedi, u kojima se iznosi plan za napad na enklavu i raznim jedinicama Drinskog korpusa izdaje naređenje da pređu u stanje borbene gotovosti. Operacija je dobila šifrovani naziv “Krivaja 95”.¹³³

6. Razdoblje od 6. do 11. jula 1995.: zauzimanje Srebrenice

31. Ofenziva VRS-a na Srebrenicu započela je 6. jula 1995.¹³⁴ Tokom idućih dana pet posmatračkih punktova UNPROFOR-a u južnom dijelu enklave padaju jedan za drugim uslijed napredovanja snaga bosanskih Srba. Neki od nizozemskih vojnika povukli su se u enklavu nakon što su njihovi položaji bili napadnuti, dok su se posade drugih posmatračkih punktova predale bosanskim Srbima.¹³⁵ Istovremeno su se odbrambene snage ABiH našle pod teškom vatrom i bile potisnute natrag prema gradu.

32. Kako je počela padati južna odbrambena linija, oko 4000 stanovnika bosanskih Muslimana, koji su živjeli u obližnjem švedskom izbjegličkom naselju, pobjeglo je na sjever, u grad Srebrenicu. Vojnici Dutchbata izvijestili su da nadiruće snage bosanskih Srba “čiste” kuće u južnom dijelu enklave.¹³⁶

praktično bezizlazna. Civilni umiru od gladi ... zbog nedostatka hrane vrlo brzo ćemo biti prisiljeni napustiti ove prostore.”); P 902 (od 9. jula 1995., kojim se izvještava da je “humanitarna situacija KATASTROFALNA”).

¹³¹ P 426.

¹³² Izvještaj generalnog sekretara o Srebrenici, par. 225.

¹³³ P 428.

¹³⁴ P 428, i Radinović, T. 7916.

¹³⁵ Svjedok B, T. 844-847.

¹³⁶ Svjedok B, T. 854.

33. Do večeri 9. jula 1995. Drinski korpus VRS-a prodro je četiri kilometra u dubinu enklave, zaustavivši se samo jedan kilometar ispred grada Srebrenice. Kasno 9. jula 1995., ohrabren tim vojnim uspjehom i iznenađujućim izostankom otpora bosanskih Muslimana, kao i nepostojanjem nikakve značajne reakcije međunarodne zajednice, predsjednik Karadžić izdao je novo naređenje, kojim je Drinskom korpusu VRS-a dao zeleno svjetlo da zauzme grad Srebrenicu.¹³⁷

34. Ujutro 10. jula 1995. situacija u samoj Srebrenici bila je napeta. Stanovnici, od kojih su neki bili naoružani, preplavili su ulice grada. Pukovnik Karremans slao je hitne zahtjeve kojima je tražio zračnu podršku NATO-a za odbranu grada, no nikakva pomoć nije stigla do otprilike 14:30 sati 11. jula 1995., kada je NATO bombardovao tenkove VRS-a koji su se primicali gradu. Avioni NATO-a pokušali su bombardovati i artiljerijske položaje VRS-a iznad grada, no tu su operaciju morali prekinuti zbog slabe vidljivosti. Planovi NATO-a da nastavi sa zračnim napadima odbačeni su nakon što je VRS zaprijetio da će ubiti nizozemske vojnike koji su se nalazili u zarobljeništvu VRS-a, te da će granatirati bazu UN-a u Potočarima izvan grada, kao i okolna područja na koja je pobjeglo 20.000 do 30.000 civila.¹³⁸

35. Pretresno vijeće je čulo svjedočenja da, iako su bosanske vojne i političke vlasti u Srebrenici tražile pomoć od ABiH i predsjednika Bosne Alije Izetbegovića, na njihove molbe nije stigao nikakav odgovor. Prema mišljenju generala Halilovića, cijela ABiH bila je sposobna spriječiti zauzimanje Srebrenice, no same snage ABiH na tom području nisu mogle Srebrenicu odbraniti bez pomoći izvana.¹³⁹ Međutim, u kritično vrijeme prioritet su dobile vojne operacije u Sarajevu.¹⁴⁰ Odbrana je predočila dokaze o “dogovoru” koji je navodno sklopilo vođstvo bosanskih Muslimana sa vođstvom bosanskih Srba, a prema kojem je Srebrenica žrtvovana u zamjenu za teritoriju u zoni

¹³⁷ P 432.

¹³⁸ P 77/18 (Izvještaj UNMO-a, koji sadrži prijetnju bosanskih Srba da će, ako se nastavi akcija NATO-a, granatirati sve što se nalazi u enklavi); i P 403, g. R. Butler, *Srebrenica Military Narrative-Operation “Krivaja 95”, /Prikaz vojne operacije u Srebrenici “Krivaja 95”/*, 15. maj 2000. (dalje u tekstu: Butlerov izvještaj), par. 3.17.

¹³⁹ Halilović, T. 9495.

¹⁴⁰ Halilović, T. 9453, 9492.

Sarajeva.¹⁴¹ Neosporno je da enklava nije branjena na način koji bi se očekivao. Međutim, postojanje jednog takvog “dogovora” žestoko se osporava i nema izravne veze s ovim predmetom. Bilo kakve eventualne teritorijalne razmjene o kojima su se dogovorile suprotstavljene vlasti ne opravdavaju grozote koje su uslijedile nakon zauzimanja Srebrenice, niti utiču na odgovornost generala Krstića za ta djela.

36. Kasno poslijepodne 11. jula 1995. general Mladić, u pratnji generala Živanovića (tadašnjeg komandanta Drinskog korpusa), generala Krstića (u to vrijeme zamjenika komandanta i načelnika štaba Drinskog korpusa) i drugih oficira VRS-a, trijumfalno je prošetao praznim ulicama Srebrenice. Taj trenutak snimio je filmskom kamerom srpski novinar Zoran Petrović.¹⁴²

7. Bosansko-muslimanski civili iz Srebrenice

a) Masa ljudi u Potočarima

37. Suočeni sa činjenicom da je Srebrenica pala pod kontrolu snaga bosanskih Srba, na hiljade bosansko-muslimanskih stanovnika Srebrenice pobjeglo je u Potočare, kako bi potražili zaštitu u bazi UN-a. Do večeri 11. jula 1995. u Potočarima se okupilo oko 20.000 do 25.000 izbjeglica bosanskih Muslimana. Njih nekoliko hiljada nahrupilo je u samu bazu UN-a, dok su se drugi smjestili po obližnjim fabrikama i poljima. Iako su tamo velikom većinom bili okupljeni žene, djeca, starci i invalidi,¹⁴³ svjedoci su procijenili da se u samoj bazi UN-a nalazilo najmanje 300 muškaraca, dok ih je u masi izvan baze bilo između 600 i 900.¹⁴⁴

(i) Humanitarna kriza u Potočarima: 11.-13. juli 1995.

¹⁴¹ Pretresno vijeće je vidjelo film nizozemske televizije o okolnostima u vezi sa zauzimanjem Srebrenice, u kojem je natuknuto da je došlo do jednog takvog sporazuma. Vidi T. 9479 i dalje.

¹⁴² P 145.

¹⁴³ Van Duijn, T. 1741; P 127, str. 34-35; svjedok G, T. 1643.

¹⁴⁴ Franken, T. 2048, 2085.

38. Uslovi u Potočarima bili su užasni. Bilo je vrlo malo hrane i vode, a julske vrućine su bile nesnosne.¹⁴⁵ Jedan od oficira Dutchbata scenu je opisao na sljedeći način:

Bili su u stanju panike, bili su uplašeni i gurali su se prema vojnicima, mojim vojnicima, vojnicima UN-a koji su ih pokušavali smiriti. Ljudi koji bi pali, bili su pregaženi. Situacija je bila haotična.¹⁴⁶

39. Jedna od izbjeglica iz Srebrenice smjestila se da bi prenoćila u blizini fabrike cinka u Potočarima:

Pronašla sam kao zaklon jedan kontejner koji su koristili ... u toj fabrici, tako da smo to upotrijebili, prekrili smo ga i to nam je bio krevet. Beba je bila u kolicima i ostavili smo naše stvari u kolicima ili smo ih jednostavno spustili na tlo. ... Dok smo tamo sjedili, svako toliko bi zapucalo iz snajpera i cijela bi se ta svjetina nato pomakla na jednu ili drugu stranu, vrišteći. Iznad nas se nalazilo selo Pećišta, gdje su Srbi otvarali vatru na kuće. Zvuk te granate, i ponovo bismo se sklanjali na jednu ili drugu stranu uz krikove straha, i tako smo proveli noć. ... Ljudi su svi bili uplašeni, svi su bili gladni, ljudi su bili van sebe od straha. Nisu znali šta će da se desi, tako da su ti ljudi bili užasnuti.¹⁴⁷

40. Tokom 12. jula 1995. situacija u Potočarima se stalno pogoršavala. Pojavio se general Mladić u pratnji televizijskih ekipa koje su ga snimale kako djeci dijeli slatkiše. Osim tog čina pred televizijskim kamerama¹⁴⁸ general Mladić i njegovi ljudi nisu ništa učinili da bi olakšali patnje izbjeglica koje su vapile za hranom i vodom.

(ii) 12.-13. juli: zločini počinjeni u Potočarima

41. Kako je prolazio dan 12. juli 1995., i ovako teški fizički uslovi postali su još gori zbog aktivne kampanje terora koja je povećala paniku stanovništva, tako da su svi izbezumljeno željeli otići. Izbjeglice u bazi vidjele su srpske vojnike kako pale kuće i stogove sijena.¹⁴⁹

Vidjeli smo obližnje kuće kako gore. Kuće su potpaljivali selektivno, sa ciljem da zastraše stanovništvo i kako bi spriječili ljude da se vrate. To je bila vrlo jasna poruka,

¹⁴⁵ Vidi, npr., kapetan Eelco Koster (dalje u tekstu: Koster), P 127/A, str. 35-36; Vaasen, T. 1397; Kingori, T. 1833; Karremans, T. 3330-3331.

¹⁴⁶ Van Duijn, T. 1748.

¹⁴⁷ Gđa Čamila Omanović (dalje u tekstu: Omanović), T. 1090-911093.

¹⁴⁸ Svjedoci su izjavili da su slatkiši, čim su kamere isključene, djeci oduzeti. Vidi Vaasen, T. 1414; Rutten, T. 2125; svjedok F, T. 1521.

¹⁴⁹ Rutten, T. 2115; Mandžić, T. 994; Omanović, T. 1091-93; van Duijn, T. 1779-1780; svjedok G, T. 1638-1642; gđa Hava Hajdarević (dalje u tekstu: Hajdarević), T. 2581.

vrlo jasan znak da Srebrenica – to jest, da Bošnjacima u Srebrenici više nema života.¹⁵⁰

42. Tokom poslijepodneva 12. jula 1995. srpski vojnici su se umiješali u masu. Jedan se svjedok sjeća kako je čuo vojnike da psuju bosanske Muslimane i govore im da odu, da će biti poklani, da je to srpska zemlja.¹⁵¹ Jedan drugi svjedok je izjavio da ga je jedan vojnik posjekao po licu.¹⁵²

43. Došlo je do ubistava.¹⁵³ U kasnim jutarnjim satima 12. jula 1995. jedan svjedok je vidio hrpu od 20 do 30 tijela nagomilanih iza zgrade “Transporta” u Potočarima, uz neki stroj nalik na traktor.¹⁵⁴ Drugi je svjedok izjavio da je 12. jula oko 12:00 sati vidio jednog vojnika kako je nožem ubio dijete usred gomile prognanika. Izjavio je takođe da je iza fabrike cinka vidio srpske vojnike kako ubijaju više od stotinu muškaraca bosanskih Muslimana i potom utovaruju njihova tijela na kamion, iako je ta brojka, kao i metodična priroda ubistava o kojoj je taj svjedok svjedočio, u kontrastu sa drugim svjedočenjima iz sudskog spisa, iz kojih je vidljivo da su ubistva u Potočarima bila sporadične prirode.¹⁵⁵

44. Kako se smračilo, teror se pojačao. Krici, puščana paljba i drugi zastrašujući zvuci mogli su se čuti tokom cijele noći i niko nije mogao da spava.¹⁵⁶ Vojnici su izvlačili ljude iz gomile i odvodili ih. Neki bi se vratili, a neki ne.¹⁵⁷ Svjedok T je ispričao da su te noći odveli trojicu braće, od kojih je jedan bio tek dijete, dok su ostali bili adolescenti. Kada je majka dječaka krenula da ih traži, našla ih je zaklane.¹⁵⁸

45. Te noći je bolničar Dutchbata naletio na dvojicu srpskih vojnika koji su silovali jednu mladu ženu:

... Vidjeli smo dvojicu srpskih vojnika, od kojih je jedan čuvao stražu, a drugi je, skinutih pantalona, ležao na jednoj djevojci. Vidjeli smo da djevojka leži na tlu, na

¹⁵⁰ Gosp. Nesib Mandžić (dalje u tekstu: Mandžić), T. 994.

¹⁵¹ Gosp. Bego Ademović (dalje u tekstu: Ademović), T. 1589.

¹⁵² Svjedok H, T. 1683-87.

¹⁵³ Franken, T. 2052; svjedok B, T. 908; svjedok G, T. 1642-1648; svjedok H, T. 1688-92; Ademović, T. 1590-97.

¹⁵⁴ Svjedok H, T. 1688-89.

¹⁵⁵ Ademović, T. 1590-1591, 1593-96.

¹⁵⁶ Vidi, npr., Mandžić, T. 995; Omanović, T. 1109-1110; gđa Mirsada Malagić (dalje u tekstu: Malagić), T. 1957-1958; svjedok H, T. 1692-95; Hajdarević, T. 2585-2586.

¹⁵⁷ Mandžić, T. 994, Ademović, T. 1598-99; Malagić, T. 1954-1955; svjedok H, T. 1692-1695.

¹⁵⁸ Svjedok T, T. 3432-3434.

nekoj vrsti dušeka. Na dušeku je bilo krvi, čak je i ona bila pokrivena krvlju. Na nogama je imala modrice. I po nogama joj je tekla krv. Bila je u potpunom šoku. Bila je potpuno izbezumljena.¹⁵⁹

46. Izbjegllice bosanski Muslimani, koji su se nalazili u blizini, vidjeli su to silovanje, no ništa nisu mogli da preduzmu budući da su uokolo stajali srpski vojnici.¹⁶⁰ Drugi su ljudi čuli žene kako vrište ili su vidjeli kako ih odvlače.¹⁶¹ Nekoliko je ljudi bilo toliko izbezumljeno od straha da su počinili samoubistvo vješanjem.¹⁶² Tokom noći i rano idućeg jutra masom su se proširile priče o silovanjima i ubistvima, pa je logor zahvaćao sve veći strah.¹⁶³

47. Izjutra 13. jula 1995. Neke izbjeglice, koje su tražile vodu, naišle su na hrpe tijela kod obližnjeg potoka. To što su pronašli tijela na tako vidljivom mjestu pojačalo je njihovu odlučnost da pobjegnu što je prije moguće.¹⁶⁴

(iii) 12.-13. juli 1995.: odvoženje žena, djece i staraca bosanskih Muslimana iz Potočara

48. Žene, djeca i starci potrpani su 12. i 13. jula 1995. u autobuse i pod kontrolom snaga VRS-a odvezeni iz Potočara na teritoriju pod kontrolom bosanskih Muslimana u blizini Kladnja. Kada je rano poslijepodne 12. jula 1995. u Potočare stigla prva grupa autobusa, izbjeglice iz Srebrenice nagnule su da se u njih ukrcaju.¹⁶⁵ Većina stanovnika nije niti znala kamo idu. Jedna od preživjelih izbjeglica ispričala je pred Pretresnim vijećem što je doživjela:

... Niko nas nije ništa pitao. ... Jednostavno su dovezli autobuse. I znali su, jer u Srebrenici je vladao takav haos, tako da su znali da, ako dovezu tih pet autobusa, ili bilo koji broj vozila, ljudi će jednostavno krenuti. Jer prije toga, proveli su tako strašne noći. ... Jednostavno smo htjeli da odemo, da odemo, samo ne ostati tamo. A nismo niti imali nikakvu drugu mogućnost. ... Nas se nije ništa pitalo.¹⁶⁶

¹⁵⁹ Desetar David Vaasen (u to vrijeme razvodnik) (dalje u tekstu: Vaasen), T. 1429-30.

¹⁶⁰ Vaasen, T. 1431.

¹⁶¹ Omanović, T. 1132; Ademović, T. 1588.

¹⁶² Malagić, T. 1959-1960; Omanović, T. 1113, 1117-1119; svjedok B, T. 914-915.

¹⁶³ Omanović, T. 1113; Mandžić, T. 997.

¹⁶⁴ Omanović, T. 1114; svjedok E, T. 1349; Rutten, T. 2139-2140; vidi takođe Franken, T. 2052; Koster, P 127, str. 44.

¹⁶⁵ Svjedok B, T. 894-98.

¹⁶⁶ Omanović, T. 1129-30; vidi takođe, npr., Ademović, T. 1603 (prognanici nisu imali mogućnost izbora o tome hoće li ostati ili kamo će otići).

Neki vojnici su udarali i vrijeđali izbjeglice dok su se ukrcavale u autobuse.¹⁶⁷

49. Svjedoci su izjavljivali da su autobusi bili pretrpani i da je bilo neizdrživo vruće. Uz cestu su im se neki stanovnici sela izrugivali, pokazujući im srpski pozdrav sa tri prsta. Drugi su na autobuse u prolazu bacali kamenje. Međutim, većina žena, djece i staraca bezbjedno su stigli u Tišću.¹⁶⁸ Nakon izlaska iz autobusa, ljudi su bili prisiljeni da prema Kladnju nastave pješice nekoliko kilometara kroz “ničiju zemlju” između linija bosanskih Srba i bosanskih Muslimana.¹⁶⁹

50. Vojnici Dutchbata pokušali su pratiti autobuse iz Potočara, u kojima su se nalazili civili bosanski Muslimani. Uspjeli su ispratiti prvi konvoj izbjeglica 12. jula 1995.,¹⁷⁰ no nakon toga su zaustavljeni na putu, a vozila su im ukradena uz prijetnju oružjem.¹⁷¹ Kada je majoru Robertu Frankenu, zamjeniku zapovjednika Dutchbata, tokom njegovog svjedočenja postavljeno pitanje zašto su Srbi otimali vozila UNPROFOR-a, on je odgovorio:

Zato što nisu htjeli da iko bude tamo; to je očigledno ... nisu htjeli da budemo svjedoci onoga što će se dogoditi.¹⁷²

51. Odvoženje bosansko-muslimanskog civilnog stanovništva iz Potočara dovršeno je uvečer 13. jula 1995. do 20:00 sati.¹⁷³ Kada su vojnici UN-a 14. jula 1995. obišli Srebrenicu, kazali su da u gradu nisu pronašli niti jednog živog bosanskog Muslimana.¹⁷⁴

¹⁶⁷ Svjedok G, T. 1643-1648; vidi takođe Kingori, T. 1881-85 (radilo se o prisilnom transportu, pri čemu su o određivanju odlučivali bosanski Srbi).

¹⁶⁸ Jedan svjedok je svjedočio o nepotvrđenoj informaciji prema kojoj otprilike 1000 žena, uglavnom mlađih, iz Potočara nije stiglo u Kladanj. Vidi Malagić, T. 1991. Iz dijelova sudskog spisa slijedi da su snage bosanskih Srba na različitim etapama putovanja iz autobusa izvlačile žene, i to osobito mlade privlačne žene, pri čemu je njihova konačna sudbina ostala nepoznata. Npr., svjedok D, T. 1279-1280. Međutim, optužba se nije bavila tim pitanjem i nije ga pokušala uključiti u kriminalno ponašanje za koje se optuženi tereti.

¹⁶⁹ Malagić, T. 1981-82.

¹⁷⁰ Svjedok C, T. 1187.

¹⁷¹ Franken, T. 2031 (koji je svjedočio da je Dutchbat izgubio oko 15-16 džipova); Rutten, T. 2130, 2131, 2154; svjedok G, T. 1650-59.

¹⁷² Franken, T. 2031.

¹⁷³ P 459 (Izveštaj koji je pripremio pukovnik Janković iz Glavnog štaba VRS-a, od 13. jula 1995.).

¹⁷⁴ Vaasen, T. 1478.

52. Pretresno vijeće konstatuje da su po zauzimanju Srebrenice u julu 1995. snage bosanskih Srba skovale i sprovele plan da iz enklave odvezu sve žene, djecu i starce bosanske Muslimane.

(iv) Odvajanje muškaraca bosanskih Muslimana u Potočarima

53. Od jutra 12. jula snage bosanskih Srba počele su da izdvajaju muškarce od ostalih izbjeglica u Potočarima i drže ih na zasebnim mjestima.¹⁷⁵ Jedan svjedok iz Dutchbata vidio je kako muškarce odvoze na jednu lokaciju ispred fabrike cinka i potom kako ih iste večeri odvoze kamionom.¹⁷⁶ Nadalje, kada su se bosansko-muslimanske izbjeglice počele ukrcavati u autobuse, vojnici bosanski Srbi sistematski su izdvajali vojno sposobne muškarce koji su se u gužvi pokušavali ukrcati.¹⁷⁷ Gdjekad bi zadržali i mlađe i starije muškarce. Ti su ljudi odvođeni u zgradu u Potočarima poznatu kao “bijela kuća”.¹⁷⁸

54. Način na koji je razdvajanje sprovedeno bio je traumatičan za te porodice bosanskih Muslimana. Svjedokinja I je, na primjer, u svom svjedočenju kazala sljedeće:

Nosila sam vodu za svoju djecu kako bi putem imali nekakvo osvježenje, jer neki su ljudi padali u nesvijest. Jedan srpski vojnik me zgrabio za rame i rekao: “Ovamo.” Ja sam kazala: “Dozvolite da ispratim svoju djecu barem do kamiona.” On će na to: “Ne možeš.” I tako sam taj kanister dala jednom unuku. A srpski vojnik me zgrabio za rame i ja sam tamo morala ući u jednu kuću.¹⁷⁹

55. Svjedokinja DD se sjeća kako je posljednji put vidjela svog sina dok je njena porodica pokušavala ući u autobuse:

... Iz lijeve kolone iskočio je jedan vojnik i obratio se mom djetetu. Rekao nam je da se sklonimo udesno, a mom sinu je kazao: “Mladiću, ti ćeš na lijevu stranu.” ... Zgrabila sam ga za ruku ... I onda sam ih molila, preklinjala sam ih. Zašto ga odvodite? Rođen je 1981. godine. No on je ponovio naređenje. A ja sam ga tako čvrsto držala, no on ga je zgrabio. ... I uhvatio je mog sina za ruku i odvuкао ga na

¹⁷⁵ Svjedok H, T. 1685, 1695, 1716-1717; Omanović, T. 1130-1131.

¹⁷⁶ Van Duijn, T. 1761-1762.

¹⁷⁷ Vaasen, T. 1418-1419; Franken, T. 2038-2039; svjedok C, T. 1182; svjedok F, T. 1511; svjedok G, T. 1643-1644; Omanović, T. 1105-1106; svjedok E, T. 1350; Malagić, T. 1966; i Mandžić, T. 992, 1005-1006. Svjedok B se sjeća da je ta procedura razdvajanja možda započela tek nakon što je napunjeno nekoliko prvih autobusa. Svjedok B, T. 898.

¹⁷⁸ Vidi, npr., svjedok B, T. 898; Kingori, T. 1844-1849, 1857.

¹⁷⁹ Svjedokinja I, T. 2371.

lijevu stranu. A on se okrenuo i rekao mi: "Mama, možeš li mi ponijeti ovu torbu? Možeš li je, molim te, čuvati?" ... To je posljednji put da sam mu čula glas.¹⁸⁰

56. Kada su autobusi sa ženama, djecom i starcima krenuli na sjever prema teritoriji pod kontrolom bosanskih Muslimana, zaustavljali su ih putem i ponovo pretresali tražeći muškarce. Svjedok D, na primjer, uspio se kradom ukrcati u autobus u Potočarima, no razdvojen je od svoje porodice kada se autobus zaustavio u Tišći:

I ja sam sišao s autobusa sa djetetom u rukama. Moja žena je na leđima nosila naprtnjaču i pridržavala je moju majku, jer je ona bila stara i vrlo slaba. Dijete mi je imalo pet godina. Nakon što smo sišli s autobusa i napravili tek par koraka, primijetio sam nekolicinu srpskih vojnika. Jedan od tih srpskih vojnika povukao me za rame i rekao: "Daj dijete ženi i pođi sa nama." Morao sam to uraditi. Tako sam dao dijete ženi. Pokušao sam se još jednom okrenuti jer sam znao da je to posljednji put da vidim svoje dijete. Zapravo, htio sam nešto reći. Htio sam reći bilo što, no nisam mogao. U tom trenutku srpski vojnik me gurnuo puškom i rekao: "Kreni".¹⁸¹

57. Već uvečer 12. jula 1995. major Franken je čuo da muškarci ne stižu zajedno sa ženama i djecom na odredište u Kladnju.¹⁸²

58. Dana 13. jula 1995. vojnici Dutchbata primijetili su jasne znake da bosanski Srbi ubijaju neke od muškaraca bosanskih Muslimana koji su bili izdvojeni. Tako je, na primjer, vodnik Vaasen vidio dvojicu vojnika kako jednog čovjeka odvođe iza "bijeke kuće". Čuo je potom hitac i vidio kako se ta dvojica vojnika vraćaju sami.¹⁸³ Jedan drugi oficir Dutchbata vidio je srpske vojnike kako jednog nenaoružanog čovjeka ubijaju jednim hicem u glavu. Čuo je i 20-40 hitaca iz vatrenog oružja na sat tokom cijelog poslijepodneva.¹⁸⁴ Kada su vojnici Dutchbata pukovniku Josephu Kingoriju, vojnom posmatraču Ujedinjenih nacija (UNMO)¹⁸⁵ na području Srebrenice, rekli da odvođe muškarce iza "bijeke kuće" i da se ti muškarci više ne vraćaju, pukovnik Kingori se tamo uputio da bi ispitao što se događa. Kako se približavao tom mjestu, začuo je pucnje, no

¹⁸⁰ Svjedokinja DD, T. 5754-55.

¹⁸¹ Svjedok D, T. 1261.

¹⁸² Franken, T. 2046-2047.

¹⁸³ Vaasen, T. 1438.

¹⁸⁴ Svjedočenje vodnika Groenewegena, P 32, 62. Vidi takode Kingori, T. 1852; Franken, T. 2052; i svjedok G, T. 1642-48.

¹⁸⁵ Uloga vojnih posmatrača UN-a bila je da posmatraju kršenja sporazuma o prekidu vatre i da pružaju humanitarnu podršku. Za razliku od pripadnika UNPROFOR-a, vojni posmatrači UN-a nisu bili naoružani. Vidi Kingori, T. 1799-1800.

bosansko-srpski vojnici su ga zaustavili prije no što je mogao da ustanovi šta se događa.¹⁸⁶

59. Od poslijepodneva 12. jula 1995., pa tokom cijelog 13. jula 1995., muškarci koji su bili zatočeni u “bijeloj kući” ukrcavani su u zasebne autobuse, a ne u one u kojima su bile žene, djeca i starci, i iz baze u Potočarima odvođeni na mjesta zatočenja u Bratuncu.¹⁸⁷

b) Kolona muškaraca bosanskih Muslimana

60. Kako je situacija u Potočarima uvečer 11. jula 1995. postajala sve kritičnija, među bosanskim Muslimanima se proširio glas da se vojno sposobni muškarci trebaju povući u šumu, organizovati kolonu zajedno sa pripadnicima 28. divizije ABiH i pokušati se probiti prema teritoriji na sjeveru, pod kontrolom bosanskih Muslimana. Oko 22:00 sata uvečer 11. jula 1995. “komanda divizije” je zajedno sa bosansko-muslimanskim opštinskim vlastima Srebrenice donijela odluku da se organizuje kolona.¹⁸⁸ Mlađi muškarci bojali su se da će ih ubiti ako padnu u ruke bosanskih Srba u Potočarima i vjerovali da su im šanse veće ako kroz šume pokušaju pobjeći do Tuzle.¹⁸⁹

61. Kolona se okupila u blizini sela Jagličići i Šušnjari i počela se kretati prema sjeveru. Svjedoci su procijenili da se u koloni povlačilo između 10.000 i 15.000 ljudi.¹⁹⁰ Oko trećine muškaraca u koloni bili su bosansko-muslimanski vojnici iz 28. divizije, iako nisu svi vojnici bili naoružani.¹⁹¹ Čelo kolone činile su jedinice 28. divizije, nakon njih su išli civili pomiješani sa vojnicima, a na začelju kolone nalazio se Samostalni bataljon 28. divizije.¹⁹² Manji broj žena, djece i staraca kretao se kroz šume zajedno sa kolonom.

¹⁸⁶ Kingori, T. 1850-51; vidi takođe Franken, T. 2040 (vojnicima UN-a nije bilo dozvoljeno da ispitaju što se to čuje iz “bijele kuće”).

¹⁸⁷ Dalje razmatranje o odvoženju muškaraca bosanskih Muslimana iz Potočara, vidi *infra*, par. 156-161.

¹⁸⁸ Hadžihasanović, T. 9527-9528.

¹⁸⁹ Svjedok L, T. 2654; gosp. Enver Husić (dalje u tekstu: Husić), T. 2640. Vidi takođe Hadžihasanović, T. 9594-9595.

¹⁹⁰ Hadžihasanović, T. 9528 (koji je procijenio da se u koloni nalazilo između 12.000 i 15.000 ljudi, a da je kolona bila dugačka između 12 i 15 kilometara).

¹⁹¹ Vidi, npr., Butler, T. 5318 (jedna trećina su bili vojnici, no samo njih 1000 je imalo oružje); *cf.* svjedok P, T. 2944 (jedna trećina muškaraca bila je naoružana); svjedok S, T. 3240 (oko trećine muškaraca bili su naoružani lovačkim puškama i sličnim oružjem).

¹⁹² Hadžihasanović, T. 9528.

Kada su ih kasnije zarobile snage bosanskih Srba, ukrcani su u autobuse koji su tuda prolazili iz Potočara prema Kladnju.¹⁹³

62. Oko ponoći 11. jula 1995. kolona se počela kretati duž poteza Konjević Polje-Bratunac. Dana 12. Jula 1995. snage bosanskih Srba pokrenule su artiljerijski napad na kolonu koja je prelazila asfaltnu cestu na području između Konjević Polja i Nove Kasabe, na putu prema Tuzli. Samo otprilike jedna trećina muškarca uspješno je prešla asfaltnu cestu i kolona je razbijena u dva dijela.¹⁹⁴ Cijeli dan i noć ostatak kolone bio je izložen jakoj vatri i granatiranju. Ljudi sa začelja kolone koji su preživjeli te patnje opisali su tu akciju kao “lov na ljude”.¹⁹⁵

63. Tokom poslijepodneva 12. jula 1995., ili najkasnije u ranim večernjim satima, snage bosanskih Srba počele su zarobljavati veliki broj ljudi sa začelja kolone.¹⁹⁶ Svjedoci su govorili o raznim tehnikama koje su se koristile kako bi se zarobljenike uhvatilo u zamku. Na nekim mjestima su postavljene zasjede,¹⁹⁷ a na drugima su bosanski Srbi pozivali ljude iz šume, nagovarajući ih da se predaju i obećavajući da će se pridržavati Ženevskih konvencija.¹⁹⁸ Sa nekih položaja su snage bosanskih Srba pucale u šumu iz protivavionskog naoružanja i drugog oružja¹⁹⁹ ili su koristile ukradenu opremu UN-a ne bi li muškarci bosanski Muslimani pomislili da to predstavnici UN-a ili Crvenog krsta nadgledaju kako se sa njima postupa nakon zarobljavanja.²⁰⁰ U stvari, snage bosanskih Srba su muškarcima bosanskim Muslimanima oduzimale ličnu imovinu,²⁰¹ a neke od njih bi na licu mjesta likvidirali.²⁰²

64. Najveće grupe muškaraca bosanskih Muslimana iz kolone zarobljene su 13. jula 1995. Njih nekoliko hiljada okupljeno je na livadi kod Sandića ili u njenoj blizini i na fudbalskom terenu u Novoj Kasabi. Pretresno vijeće je o tome čulo od muškaraca

¹⁹³ Svjedok K, T. 2503, 2509.

¹⁹⁴ Hadžihasanović, T. 9528-9529.

¹⁹⁵ Hadžihasanović, T. 9530.

¹⁹⁶ Butler, T. 5453-5454.

¹⁹⁷ Vidi, npr., svjedok J, T. 2450.

¹⁹⁸ Svjedok P, T. 2946.

¹⁹⁹ Svjedok K, 2504; Egbers, T. 2224-2225.

²⁰⁰ Svjedok M, T. 2766; svjedok P, T. 2292-93.

²⁰¹ Svjedok Q, T. 3018; svjedok R, T. 3198; svjedok O, T. 2866; svjedok S, T. 3246-3247.

zarobljenih na tim mjestima²⁰³ i od svjedoka koji su pokraj njih prolazili u autobusima na putu prema Kladnju.²⁰⁴ Izviđačke fotografije snimljene iz zraka, koje je kao dokazni predmet ponudila optužba, potvrđuju prisustvo velikog broja ljudi na tim lokacijama 13. jula 1995.²⁰⁵

65. Ljudi iz čela kolone čekali su da vide šta će se dogoditi sa drugim dijelom kolone. Jaka vatra i granatiranje nastavili su se tokom cijelog dana 12. jula 1995. sve do u noć, i na kraju su ljudi sa čela kolone izgubili svaku nadu. Dana 13. jula 1995. nastavili su cestom Kalesija-Zvornik, gdje su isto tako padali u zasjede i gdje su pretrpjeli daljnje žrtve.²⁰⁶ Nakon neuspješnog pokušaja 15. jula 1995. da se domognu linija fronte koje su držali bosanski Muslimani, čelo kolone uspjelo se konačno 16. jula 1995. probiti do teritorije pod nadzorom bosanskih Muslimana. Snage ABiH u napadu iz pravca Tuzle pritekale su u pomoć nadolazećoj koloni probivši liniju u širini od oko kilometar i po.²⁰⁷

8. Pogubljenje muškaraca bosanskih Muslimana iz Srebrenice

66. Muškarci bosanski Muslimani, koji su u Potočarima odvojeni od žena, djece i staraca (čiji broj je iznosio otprilike 1000), prebačeni su u Bratunac, gdje su kasnije dovedeni muškarci bosanski Muslimani zarobljeni u koloni. Nije učinjen nikakav vidljivi napor da se zarobljenike iz Potočara drži odvojeno od muškaraca iz kolone, zarobljenih u šumi. Ti muškarci držani su na raznim mjestima, kao što je jedno napušteno skladište,²⁰⁸ stara škola,²⁰⁹ pa čak i u autobusima i kamionima koji su ih do tamo dovezli.²¹⁰ Tokom

²⁰² Svjedok R, T. 3192-3193, 3198-3202; svjedok P, T. 2957; Husić, T. 2634-2635. Vidi takođe gosp. Andere Stoelinga, T. 2299-2300.

²⁰³ Vidi, npr., svjedok J, T. 2439-2497; svjedok K, T. 2497-2571; svjedok L, T. 2647-2731; svjedok O, T. 2860-2938; Husić, T. 2598-2646; svjedok P, T. 2940-3014; svjedok Q, T. 3015-3051.

²⁰⁴ Vidi, npr., Ademović, T. 1607 (1000 muškaraca na fudbalskom terenu u Novoj Kasabi); Malagić, T. 1974-75 (dugačka kolona zarobljenika između Sandića i Kravice i velika grupa ljudi na poljani, sa njihovim stvarima na hrpi pokraj ceste); Hajdarević, T. 2587-2588 (mnogi zarobljenici sa rukama na potiljku u blizini Kravice i Sandića); Egbers, T. 2226 (fudbalski stadion u Novoj Kasabi bio je potpuno ispunjen ljudima koji su klečali sa rukama na potiljku, okruženi vojnicima); svjedok Q, T. 3025 (vidio je iz autobusa gomilu zarobljenika u Sandićima); svjedok E, T. 1354, 1356 (sveukupno oko 300-400 zarobljenika kod Kravice i na livadi između Konjević Polja i Nove Kasabe).

²⁰⁵ P 12/2; P 12/4; Butler, T. 4925-4928; P 490; P 491; P 492; P 493; P 494; P 495; P 496; P 497; i P 498.

²⁰⁶ Hadžihasanović, T. 9529.

²⁰⁷ Hadžihasanović, T. 9529-9530.

²⁰⁸ Svjedok N, T. 2801.

²⁰⁹ Svjedok I, T. 2374.

²¹⁰ Svjedok N, T. 2802; svjedok I, T. 2374 (stara škola).

noći prozivani su pojedini zarobljenici iz Bratunca i mogli su se čuti krikovi bola i puščana paljba.²¹¹ Nakon što su u Bratuncu bili zatočeni jedan do tri dana, zarobljenici su prebačeni na druga mjesta budući da su autobusi korišćeni za evakuaciju žena, djece i staraca iz Potočara bili ponovo na raspolaganju.

67. Hiljade zarobljenih bosanskih Muslimana, koji su u zarobljeništvo dospjeli nakon zauzimanja Srebrenice, pogubljeni su gotovo do posljednjeg čovjeka. Neke su ubijali pojedinačno ili u malim grupama vojnici koji su ih zarobili, a neki su ubijeni na mjestima na kojima su bili privremeno zatočeni. Međutim, većina njih pobijena je u pažljivo isplaniranim masovnim egzekucijama, počevši od 13. jula 1995., i to na području odmah sjeverno od Srebrenice. Zarobljenici koji nisu ubijeni 13. jula 1995. kasnije su autobusima odvoženi na mjesta pogubljenja sjevernije od Bratunca, u zoni odgovornosti Zvorničke brigade. Egzekucije širokih razmjera na sjeveru vršene su u razdoblju između 14. i 17. jula 1995.

68. Većina masovnih egzekucija odvijala se prema tačno utvrđenom obrascu. Muškarce su prvo odvodili u prazne škole ili skladišta. Nakon što bi ih tamo držali nekoliko sati, ukrkali bi ih u autobuse ili kamione, odveli na neko drugo mjesto i tamo ih pogubili. Polja na kojima su vršene egzekucije obično su se nalazila na osami. Zarobljenici su bili nenaoružani, no u mnogim slučajevima preduzeti su koraci da se otpor svede na najmanju mjeru, tako što su zarobljenicima stavljali poveze na oči, ruke vezali na leđima ili skidali cipele. Kada bi stigli na mjesta egzekucije, ljude su u malim grupama skidali sa kamiona, postrojavali ih i strijeljali. One koji su preživjeli prve rafale iz vatrenog oružja ubijali bi pojedinačnim hicem, no katkada ih se prethodno ostavljalo da neko vrijeme pate.²¹² Odmah poslije, a ponekad i tokom pogubljenja, stizala bi mehanizacija za prekopavanje zemlje i tijela bi se pokapala, i to ili na mjestu gdje su ljudi pogubljeni ili na nekoj obližnjoj lokaciji.

69. Na pojedinim mjestima nekoliko je ranjenih ljudi preživjelo tako što su se pretvarali da su mrtvi, nakon čega su otpuzali. Pretresno vijeće je od nekih od tih

²¹¹ Svjedok L, T. 2668; svjedok N, T. 2804; svjedok Q, T. 2957; svjedok I, T. 2377.

²¹² Vidi, npr., svjedok Q, T. 3033, 3035-3036; svjedok L, T. 2690 (kada je jedan ranjeni muškarac u Orahovcu zamolio da ga dokrajče, srpski vojnik je odgovorio: "Polako, polako").

preživjelih čulo što su propatili. Saslušalo je i jednog pripadnika VRS-a koji je sudjelovao u jednoj od najvećih egzekucija, do koje je došlo 16. jula 1995.²¹³

70. Ne samo da je s ljudskog stanovišta posrijedi neizrecivo zlo, odluka da se pogube ti muškarci bosanski Muslimani neshvatljiva je i s vojnog gledišta. Kao što je istaknuo gospodin Richard Butler (glavni zastavnik III, obavještajni tehničar /*Chief Warrant Officer Three, All Source Intelligence Technician*/ u kopnenoj vojsci SAD-a), vojni vještak optužbe:

... teško je zamisliti bolji adut u pregovorima sa političkim predstavnicima prije svega vlasti BiH, ali i međunarodne zajednice, od kontrole nad 10.000 do 15.000 muškaraca Muslimana usred Potočara, koji su legitimni ratni zarobljenici pod nadzorom ili supervizijom svakako vojnika UN-a koji su bili tamo, a u jednom trenutku i MKCK-a. To je najbolji adut prilikom pregovaranja, i moglo bi se pretpostaviti da se na osnovu njega može steći znatno povoljnija politička pozicija u odnosu na druge, a upravo taj adut je odbačen zbog nekog drugog razloga.

9. Forenzički dokazi o pogubljenjima

71. Opširni forenzički dokazi koje je predočila optužba čvrsto potkrepljuju važne aspekte svjedočenja preživjelih sa raznih mjesta pogubljenja. Od 1996. godine Tužilaštvo je sprovelo ekshumacije 21 grobnice dovedenih u vezu sa zauzimanjem Srebrenice, i to: četiri ekshumacije tokom 1996. godine (grobnice u Cerskoj, Novoj Kasabi, Orahovcu (poznata i pod nazivom Lažete 2) i na Vojnoj ekonomiji Branjevo (Pilica)); osam tokom 1998. godine (brana kod Petkovaca, Čančarski put 12, Čančarski put 3, Cesta prema Hodžićima – lokalitet br. 3, Cesta prema Hodžićima – lokalitet br. 4, Cesta prema Hodžićima – lokalitet br. 5, Liplje 2, Zeleni Jadar 5); pet grobnica 1999. godine (Kozluk, Nova Kasaba, Konjević Polje 1, Konjević Polje 2 i Glogova),²¹⁴ te četiri grobnice 2000. godine (Lažete 1, Lažete 2C,²¹⁵ Ravnice i Glogova 1). Od 21 ekshumirane grobnice, njih 14 su bile primarne grobnice, u koje su tijela stavljena odmah nakon što su te osobe ubijene. Od tih grobnica, njih osam je kasnije neovlašteno prekopano i tijela su

²¹³ Vidi općenito prikaz *infra*, par. 195-253.

²¹⁴ Vidi P 140, D. Manning, *Srebrenica Investigation: Summary of Forensic Evidence – Execution Points and Mass Graves*, /*Rezime sudsko-medicinskog dokaznog materijala – mjesta pogubljenja i masovne grobnice*/, 16. maj 2000. (dalje u tekstu: Manningov izvještaj), str. 00950906.

²¹⁵ Ta grobnica je dio grobnice Lažete 2, koja je ekshumirana 1996. godine, no za ovu svrhu se tretira kao posebna grobnica.

premještena i zakopana na drugom mjestu, često u sekundarnim grobnicama, lociranim na zabačenijim područjima.²¹⁶ Sedam od ekshumiranih grobnica bile su sekundarne grobnice.²¹⁷ Tužilaštvo je angažovalo stručnjake za balističku analizu, analizu tla i materijala, kako bi se izvršila komparativna ispitivanja materijala i ostataka pronađenih u primarnim i sekundarnim grobnicama.²¹⁸ Kao rezultat tih analiza otkrivene su veze između određenih primarnih i određenih sekundarnih grobnica, što se razmatra dalje u tekstu.

72. Optužba je pozvala osam svjedoka da pred Pretresnim vijećem svjedoče o ekshumacijama i o postignutim forenzičkim nalazima.²¹⁹ Osim toga, Pretresnom vijeću je dostavljeno više svezaka pismenih izvještaja vještaka koji su sprovodili istrage za Tužilaštvo. Odbrana je odgovorila sa dva izvještaja vještaka forenzičara, dr. Zorana Stankovića.²²⁰

73. Forenzički dokazi potkrepljuju tvrdnju optužbe da su po zauzimanju Srebrenice hiljade muškaraca bosanskih Muslimana pogubljeni po kratkom postupku i pokopani u

²¹⁶ Manningov izvještaj, str. 00950925 i D. Manning, *Srebrenica Investigation: Summary of Forensic Evidence – Mass Graves Exhumed in 2000 /Rezime sudsko-medicinskog dokaznog materijala – masovne grobnice ekshumirane 2000./*, februar 2001. (dalje u tekstu: Dodatni Manningov izvještaj), str. 7601. Dodatni Manningov izvještaj dostavljen je kao dio podneska Motion to Reopen the Prosecutor's Case for the Limited Purpose of Introducing Four Expert Reports and a Summary Report of Fresh Exhumations Evidence /Zahtjev za izvođenje dodatnih dokaza u ograničenom obimu, tj. uvođenje samo četiri izvještaja vještaka i sažetog izvještaja o dodatnim dokazima dobivenih ekshumacijom/ od 15. marta 2001. Pretresno vijeće je 4. aprila 2001. izdalo usmeni nalog da se ta četiri izvještaja vještaka prihvate kao dokazni predmeti. Vidi T. 9423. Izvještaj je nakon toga ponuđen kao dokaz P 897.

²¹⁷ Dodatni Manningov izvještaj, str. 7601.

²¹⁸ Vidi P 144 (Laboratorijski izvještaj o automatiziranoj balističkoj usporedbi, koji je pripremio Biro Sjedinjenih Država za alkohol, duhan i vatreno oružje, 24. februar 2000.); P 179 (Izjava Anthonyja G. Browna, palinologa, 6. Januar 1998.); P180 (Izjava Anthonyja G. Browna, palinologa, 26. Februar 1999.); P 143 (Izvještaj o ispitivanju tekstila, koji je pripremio ing. S.E. Maljaars, Ministarstvo pravde, Nizozemski institut za forenzičke nauke, 11. februar 2000.). Vidi takođe g. Dean Manning (dalje u tekstu: Manning), T. 3593.

²¹⁹ Profesor Jose Baraybar (dalje u tekstu: Baraybar), T. 3781-3895; profesorica Helge Brunborg (dalje u tekstu: Brunborg), T. 4036-4100; dr. John Clark (dalje u tekstu: Clark), T. 3896-3972; profesor William Haglund (dalje u tekstu: Haglund), T. 3723-3780; dr. Christopher Lawrence (dalje u tekstu: Lawrence), T. 3974-4034; Manning, T. 3542-3626, 4141-4150; g. Jean-Rene Ruez (dalje u tekstu: Ruez), T. 3465-3541; i profesor Richard Wright (dalje u tekstu: Wright), T. 3632-3721.

²²⁰ D 172 (Sudsko-medicinsko mišljenje od 17. oktobra 2000., doc. dr sc. med. Zoran Stanković, specijalista sudske medicine, rješenjem Ministarstva pravde RS br. 740/0373/98 stalni vještak za oblast: sudska medicina, Institut za sudsku medicinu VMA (dalje u tekstu: Stankovićev izvještaj) i D 172 (Sudsko-medicinsko mišljenje od 18. aprila 2001., doc. dr sc. med. Zoran Stanković, specijalista sudske medicine, rješenjem Ministarstva pravde RS br. 740/0373/98 stalni vještak za oblast: sudska medicina, Institut za sudsku medicinu VMA (dalje u tekstu: Dodatni Stankovićev izvještaj).

masovne grobnice. Iako vještaci forenzičari nisu mogli sa sigurnošću utvrditi koliko se tijela nalazilo u masovnim grobnicama zbog stepena raspadnutosti tijela i činjenice da su mnoga unakažena tokom procesa premještanja iz primarnih u sekundarne grobnice, koji je obavljen uz pomoć teške mehanizacije, vještaci su ipak bili u stanju načiniti uzdržanu procjenu, prema kojoj je iz masovnih grobnica ekshumirano najmanje 2028 odvojenih tijela.²²¹

74. Na osnovu identifikacionih dokumenata i ličnih predmeta, pronađenih u većini ekshumiranih grobnica, može se pretpostaviti veza žrtava sa Srebrenicom. Među pronađenim predmetima nalazile su se dozvole i drugi dokumenti na kojima se spominje Srebrenica.²²² U nekim slučajevima su istražitelji uspjeli izvršiti pozitivnu identifikaciju tijela u grobnicama, utvrdivši da se radi o bivšim stanovnicima Srebrenice, i to na osnovu specifičnih ličnih predmeta pronađenih sa tijelima, kao što su nakit,²²³ umjetni udovi²²⁴ i fotografije.²²⁵ Drugi predmeti pronađeni u većini grobnica, kao što su stihovi iz Kuržana, upućuju na to da su žrtve bile muslimanske vjeroispovijesti.²²⁶ Važno je takođe uočiti da postoji korelacija između polne distribucije osoba iz Srebrenice koje se vode kao nestale na popisu Međunarodnog komiteta Crvenog krsta (MKCK) (koji je uspoređen sa drugim izvorima) i polne distribucije tijela ekshumiranih iz grobnica.²²⁷ Profesorica Helge Brunborg, demografski vještak optužbe, svjedočila je da je vrlo velika većina ljudi iz Srebrenice koji se vode kao nestali muškog pola.²²⁸ Forenzička ispitivanja grobnica povezanih sa Srebrenicom otkrivaju da je samo jedno od 1843 tijela, za koja se pol mogao utvrditi, bilo ženskog pola.²²⁹ Isto tako, postoji korelacija između dobne distribucije osoba koje se vode kao nestale i tijela ekshumiranih iz srebreničkih grobnica: 26,4% osoba koje se vode kao nestale bile su stare između 13-24 godina i 17,5%

²²¹ Dodatni Manningov izvještaj, str. 7614.

²²² Manning, T. 3579-3580, 3588-3592. Identifikacioni predmeti otkriveni tokom ekshumacija izvršenih 2000. godine dodatno su ukazali na prisustvo osoba koje se na popisu MKCK-a vode kao nestale, pri čemu je taj popis uspoređen sa drugim izvorima. Vidi Dodatni Manningov izvještaj, str. 7600-7597.

²²³ P 132/95 i P 132/95A. Vidi takođe Manning, T. 3580-3582.

²²⁴ P 132/93 i P 132/93A. Vidi takođe Manning, T. 3583-3584.

²²⁵ P 132/1 i 132/18. Vidi takođe Manning, T. 3589-3590 i 3592.

²²⁶ P 132/110. Vidi takođe Manning, T. 3588-3589. Artefakti na osnovu kojih se može zaključivati o muslimanskoj vjeroispovijesti identifikovani su i u tri grobnice ekshumirane tokom 2000. Dodatni Manningov izvještaj, str. 7600-7597.

²²⁷ Brunborg, T. 4071.

²²⁸ Brunborg, T. 4070.

ekshumiranih tijela spada u tu dobnu grupu, dok je 73.6% osoba koje se vode kao nestale bilo starije od 25 godina, a 82.8% ekshumiranih tijela ulazi u tu dobnu skupinu.²³⁰

75. Na osnovu rezultata forenzičkih ispitivanja može se zaključiti da većina osoba čija su tijela ekshumirana nije poginula u borbi. Ti ljudi ubijeni su tokom masovnih pogubljenja. Istražitelji su otkrili najmanje 448 poveza za oči na tijelima ili uz tijela prilikom ekshumacija izvršenih na deset odvojenih mjesta.²³¹ Najmanje 423 ligature pronađene su prilikom ekshumacija na 13 različitih mjesta.²³² Neke od ligatura bile su načinjene od tkanine i konopca, no većina je bila od žice.²³³ Te ligature i takvi povezi za oči ne odgovaraju stradanju u borbi. Optužba se takođe oslonila i na forenzičke dokaze da su za vrlo veliku većinu žrtava pronađenih u grobnicama, za koje se to moglo utvrditi, uzrok smrti bile rane iz vatrenog oružja.²³⁴ Ekshumacije su takođe otkrile da su neke od žrtava bile teški invalidi, pa stoga nije bilo vjerovatno da se radilo o borcima.²³⁵

76. Nakon što je pregledao forenzičke dokaze optužbe, sudsko-medicinski vještak odbrane, dr. Zoran Stanković, iznio je argument da “je jedan broj grobnica nastao od leševa osoba koje su smrtno stradale u međusobnim oružanim okršajima zaraćenih strana, a da je u nekim grobnicama, gde su registrovani slučajevi sigurne egzekucije bilo i leševa

²²⁹ Baraybar, T. 3811-3812. Dodatni Manningov izvještaj, str. 7613.

²³⁰ P 276 (H. Brunborg i H. Urdal, Izvještaj o broju nestalih i mrtvih iz Srebrenice), str. 00926384, prikaz 3. Taj prikaz obuhvata samo ekshumacije izvršene do godine 2000.

²³¹ To su bila sljedeća mjesta: primarna grobnica na Vojnoj ekonomiji Branjevo i sa njom povezana sekundarna grobnica Čančarski put 12; primarna grobnica u Orahovcu (poznata kao Lažete 2) i sa njom povezane tri sekundarne grobnice na cesti prema Hodžićima – lokacija br. 3, lokacija br. 4 i lokacija br. 5; i grobnica u Kozluku te sa njom povezana sekundarna grobnica Čančarski put 3. Manning, T. 3569-3570. Uz to su pronađeni i povezi za oči tokom ekshumacija vršenih 2000. godine u grobnici Lažete 2C i Lažete 1. Dodatni Manningov izvještaj, str. 7601.

²³² Radi se o sljedećim lokacijama: primarna grobnica u Cerskoj; primarna grobnica u Novoj Kasabi, ekshumirana 1996.; primarna grobnica u Orahovcu (Lažete 2) i sa njom povezana sekundarna grobnica na cesti prema Hodžićima – lokacija br. 5; primarna grobnica na Vojnoj ekonomiji Branjevo i sa njom povezana sekundarna grobnica Čančarski put 12; primarna grobnica na brani kod Petkovaca i sa njom povezana grobnica Liplje 2; primarna grobnica u Kozluku i sa njom povezana sekundarna grobnica Čančarski put 3; i sekundarna grobnica Zeleni Jadar 5. Manning, T. 3579-3576. Osim toga, ligature su pronađene i tokom ekshumacija vršenih 2000. godine u grobnici Lažete 2C i Glogova 1. Dodatni Manningov izvještaj, str. 7601.

²³³ Manning, T. 3576.

²³⁴ Manning, T. 3565. Rezultati dodatnih ekshumacija obavljenih tokom 2000. godine i dalje ukazuju na takav obrazac. Vidi Dodatni Manningov izvještaj.

²³⁵ Vidi, npr., P 219 (osoba sa nožnom protezom i rukama vezanim na leđima). Vidi općenito, Lawrence, T. 3987-3989; i Clark, T. 3912-3913, 3939-3940.

osoba stradalih u borbi...”.²³⁶ Osobito je kritikovao metodologiju primijenjenu tokom nekih sudsko-medicinskih ispitivanja optužbe o uzroku smrti.²³⁷ Tačno je da su u onim grobnicama u kojima tokom ekshumacija nisu pronađeni povezi za oči ili ligature, dokazi da žrtve nisu poginule tokom borbi manje uvjerljivi.²³⁸ Značajno je da su neke grobnice koje se nalaze na području Nove Kasabe i Konjević Polja, gdje je 12. i 13. jula 1995. došlo do intenzivnih borbi između snaga bosanskih Srba i bosanskih Muslimana, bile među onima u kojima je pronađen samo vrlo mali broj poveza za oči i ligatura.²³⁹ Međutim, vještak odbrane, dr. Stanković, nije bitno doveo u pitanje temeljne nalaze vještaka optužbe i prihvatio je da su ekshumacije sprovodili vještaci sa “znatnim profesionalnim iskustvom i odgovarajućim stručnim, naučnim i moralnim integritetom”.²⁴⁰

77. Pretresno vijeće ne može isključiti mogućnost da određeni postotak tijela u ispitanim grobnicama potječe od muškaraca poginulih u borbi. Međutim, sveukupni forenzički dokazi koje je predočila optužba slažu se sa svjedočenjima svjedoka koji su se pojavili pred Pretresnim vijećem i pričali o masovnim pogubljenjima hiljada muškaraca bosanskih Muslimana u Cerskoj dolini, u skladištu u Kravici, u Orahovcu, na Vojnoj ekonomiji u Branjevu, kod brane u blizini Petkovaca i kod Kozluka.²⁴¹

78. Ono što je najznačajnije, jest da se iz forenzičkih dokaza koje je predočila optužba isto tako vidi da su snage bosanskih Srba tokom razdoblja od nekoliko sedmica u septembru i početkom oktobra 1995. otkopale mnoge od primarnih masovnih grobnica i tijela ponovo pokopale na još zabačenijim lokacijama.²⁴² Forenzički testovi povezali su određene primarne i sekundarne grobnice, i to: Vojnu ekonomiju Branjevo i Čančarski put 12, branu kod Petkovca i Liplje 2, Orahovac (Lažete 2) i cestu prema Hodžićima –

²³⁶ Stankovićev izvještaj, str. 13. Vidi takođe Dodatni Stankovićev izvještaj, str. 8174.

²³⁷ Stankovićev izvještaj, str. 10-11.

²³⁸ Clark, T. 3958.

²³⁹ Manningov izvještaj, str. 00950924. Vidi takođe Dodatni Manningov izvještaj, str. 7606 (u vezi sa primarnom grobnicom Ravnice, koja se takođe nalazi u blizini ceste Konjević Polje – Bratunac, a u kojoj nisu pronađeni povezi za oči ni ligature. Uz to, tu je riječ o nedirnutoj primarnoj grobnici, što dodatno upućuje na to da su žrtve možda poginule u borbi. Vidi diskusiju *infra*, par. 78).

²⁴⁰ Stankovićev izvještaj, str. 11.

²⁴¹ Statistički podaci u vezi sa forenzičkim ispitivanjima sprovedenim u tim pojedinačnim grobnicama biće detaljnije razmotreni u dijelu IIB.

²⁴² Ruez, T. 3534.

lokacija br. 5, Orahovac (Lažete 1) i cestu prema Hodžićima – lokacije 3 i 4, Glogovu i Zeleni Jadar 5, te Kozluk i Čančarski put 3.²⁴³ Dokazi o premještanju tijela i njihovom ponovnom pokapanju ukazuju na usaglašene pokušaje da se sakriju tijela muškaraca iz tih primarnih grobnica, što je bilo nesumnjivo potaknuto pojačanom pažnjom koju je međunarodna zajednica posvećivala događajima koji su uslijedili poslije zauzimanja Srebrenice. Takve krajnje mjere ne bi bile nužne da je većina tijela u tim primarnim grobnicama pripadala žrtvama poginulim u borbi. Pretresno vijeće takođe primjećuje da niti sam general Krstić nije osporavao dokaze na temelju ekshumacija koje je predočila optužba o postojanju masovnih grobnica sa tijelima “srebreničkih žrtava”.²⁴⁴

79. Općenito, Pretresno vijeće smatra da forenzički dokazi koje je izvela optužba potkrepljuju svjedočenja preživjelih da su po zauzimanju Srebrenice u julu 1995. hiljade muškaraca bosanskih Muslimana iz Srebrenice ubijene tokom pomno isplaniranih i metodičnih masovnih egzekucija.

10. Broj muškaraca koje su pogubile snage bosanskih Srba nakon zauzimanja Srebrenice u julu 1995.

80. Nemoguće je precizno utvrditi broj muškaraca bosanskih Muslimana koje su snage bosanskih Srba ubile nakon zauzimanja Srebrenice u julu 1995. Tokom ekshumacija koje je sprovodilo Tužilaštvo proces utvrđivanja broja tijela bio je iskomplikovan činjenicom da su prilikom premještanja iz primarnih u sekundarne grobnice tijela raskomadana i dijelovi tijela su se pomiješali. Međutim, kao što je već navedeno, vještaci su uspjeli donijeti opreznu procjenu da minimalni broj tijela u ekshumiranim grobnicama iznosi 2028.²⁴⁵ Iako ne može odbaciti mogućnost da neka od ekshumiranih tijela potiču od ljudi poginulih u borbama, Vijeće prihvata da je većina žrtava pogubljena. Locirano je još osamnaest grobnica povezanih sa Srebrenicom, no te grobnice još nisu ekshumirane. Na temelju preliminarnih ispitivanja koje je sprovело Tužilaštvo, u svim tim grobnicama nalaze se ljudski ostaci i očekuje se da će sveukupni

²⁴³ Manning, T. 3614-3615; vidi takođe Dodatni Manningov izvještaj, str. 7601.

²⁴⁴ Krstić, T. 6489.

²⁴⁵ Kao što je istaknuo Baraybar (forenzički vještak optužbe), minimalni broj osoba u grobnici predstavlja vrlo opreznu procjenu. Baraybar, T. 3811.

broj pronađenih tijela povezanih sa Srebrenicom znatno narasti kada te grobnice budu ekshumirane.²⁴⁶

81. Broj ljudi koji se još uvijek vode kao nestali iz Srebrenice u julu 1995. daje dodatni uvid u vjerojatni broj pogubljenih muškaraca. Profesorica Brunborg je u svom svjedočenju kazala da se na temelju oprezne procjene još uvijek najmanje 7475 osoba vode kao nestale, i to na osnovu usporedbe popisa MKCK-a sa drugim izvorima, te da je vjerojatno da je velika većina tih nestalih ljudi mrtva.²⁴⁷ Prilikom utvrđivanja broja nestalih osoba nakon zauzimanja Srebrenice rađene su provjere kako bi se osiguralo da ljudi koji su popisani kao nestali prije jula 1995. budu isključeni iz tog broja. Konkretno, poduzeti su koraci kako bi se u onoj mjeri koliko je to bilo moguće isključili vojnici ABiH koji su bili prijavljeni kao poginuli, ranjeni, zarobljeni ili nestali u akciji prije jula 1995. Međutim, u više od 180 slučajeva to se nije moglo uraditi sa potpunom sigurnošću s obzirom na nedostatak odgovarajućih ličnih podataka o nestalim osobama.²⁴⁸

82. No ipak, svjedočenja svjedoka, potkrijepljena forenzičkim i demografskim dokazima koje je predložilo Tužilaštvo, snažno upućuju na to da je znatno više od 7000 ljudi nestalo nakon zauzimanja Srebrenice. Podudarnost između dobi i pola ekshumiranih tijela iz srebreničkih grobova i istih podataka u vezi sa nestalim osobama potkrepljuju tvrdnju da je većina nestalih ljudi zapravo pogubljena i pokopana u masovnim grobnicama.

83. Postoje i drugi pokazatelji u sudskom spisu da su snage bosanskih Srba pogubile hiljade muškaraca bosanskih Muslimana nakon zauzimanja Srebrenice. Procjene broja zarobljenika zatočenih i ubijenih na raznim lokacijama u cijeloj zoni odgovornosti Drinskog korpusa u razdoblju između 13. i 16. jula 1995. razmotriće se u dijelu II B.

²⁴⁶ Baraybar, T. 3844. Tokom 2000. ekshumirane su još četiri grobnice, tako da je broj još ne-ekshumiranih grobnica spao sa 22 na 18. Vještaci optužbe procjenjuju da se u tim grobnicama, u kojima su izvršena probna ispitivanja, no koje još nisu ekshumirane, nalazi minimalno od 2571 tijela. Na temelju svojih do danas sprovedenih ispitivanja, optužba procjenjuje da sveukupni broj otkrivenih tijela u masovnim grobnicama iznosi 4805. Vidi Dodatni Manningov izvještaj, str. 7614. Tu je procjenu, međutim, osporila odbrana. Vidi Dodatni Stankovićev izvještaj, str. 8179.

²⁴⁷ Brunborg, T. 4067. Konačni popis koji je sastavilo Tužilaštvo navodi 7481 osobu. Ta razlika se objašnjava činjenicom da se na osnovu informacija Međunarodnog komiteta Crvenog krsta pokazalo da je šest ljudi sa popisa pronađeno živo, no MKCK nije imao ovlaštenje da objelodani njihova imena.

²⁴⁸ Brunborg, T. 4078-4079.

Postoje i informacije iz radio poruka VRS-a koje upućuju na mogući opseg pogubljenja. Jedan razgovor uhvaćen prisluškivanjem u 17:30 sati 13. jula 1995. pokazuje da je do tog trenutka iz kolone bosanskih Muslimana zarobljeno oko 6000 ljudi.²⁴⁹ Sukladno tome, oko 14. jula pukovnik Radislav Janković (iz glavnog štaba VRS-a) izjavio je u razgovoru sa jednim oficijom Dutchbata o pokušaju proboja koji je izvršila 28. divizija da je VRS već zarobio 6000 ratnih zarobljenika.²⁵⁰ Jedan drugi razgovor VRS-a uhvaćen prisluškivanjem otkriva da je 15. jula 1995., u sredini perioda pogubljenja, VRS u zatočeništvu imao najmanje 3000 do 4000 zarobljenih bosanskih Muslimana.²⁵¹ Nadalje, 18. jula 1995. uhvaćen je razgovor dvojice neidentifikovanih bosanskih Srba, koji su razgovarali o nedavnim događajima u istočnoj Bosni, uključujući i o pitanjima koja su se odnosila na kolonu bosanskih Muslimana.²⁵² Jedan od sudionika je kazao da je od 10.000 vojno sposobnih muškaraca koji su bili u Srebrenici njih “4000 do 5000 sigurno rikhulo”. Gospodin Butler istaknuo je da je taj broj previsok da bi se odnosio samo na žrtve borbi i zaključio da on mora uključivati muškarce koji su pogubljeni u zoni Zvorničke brigade.²⁵³

84. Pretresno vijeće se uvjerilo da su u julu 1995. snage bosanskih Srba, nakon pada Srebrenice, pogubile nekoliko hiljada muškaraca bosanskih Muslimana. Ukupan broj pogubljenih kreće se vrlo vjerovatno između 7000 i 8000 muškaraca.

11. Plan da se pogube muškarci bosanski Muslimani iz Srebrenice

85. Napravljen je usaglašeni napor da se zarobe svi vojno sposobni muškarci Muslimani. Među zarobljenima našli su se, u stvari, mnogi dječaci znatno mlađi od te dobi i muškarci koji su bili nekoliko godina stariji, a koji su ostali u enklavi nakon zauzimanja Srebrenice. Ti su se muškarci i dječaci našli na udaru, bez obzira na to da li su odlučili da pobjegnu u Potočare ili da se pridruže koloni bosanskih Muslimana.

²⁴⁹ P 523.

²⁵⁰ Franken, T. 2050.

²⁵¹ P 478 (Razgovor uhvaćen u 10:00 sati, u kojem je pukovnik Beara izjavio da još uvijek ima 3500 “paketa” za isporuku.); P 675 (vanredni borbeni izvještaj od 18. jula 1995., poslan od strane komandanta Zvorničke brigade, u kojem stoji da je “neko doveo oko 3000 vojno sposobnih turaka i razmjestio po školama na opštini”).

²⁵² P 684.

²⁵³ Butler, T. 5205.

Operacija zarobljavanja i zatočavanja muškaraca bosanskih Muslimana bila je dobro organizovana i obimna. Pretresno vijeće je, međutim, čulo svjedočenja o nekim iznimkama u okviru tog opšteg plana. Konkretno, 15. i 16. jula 1995., za vrijeme intenzivne borbe između kolone bosanskih Muslimana i Zvorničke brigade, komandant te brigade, pukovnik Pandurević, donio je odluku da propusti dio muškaraca iz naoružanog dijela kolone bosanskih Muslimana prema Tuzli, a da se nije konzultovao sa svojim pretpostavljenima.²⁵⁴ No, ta odluka je po svemu sudeći donesena iz očajja, s obzirom na nemogućnost Zvorničke brigade da zaustavi kolonu.

86. Postoje i dokazi o tome da je nekim ranjenim muškarcima bosanskim Muslimanima pružen odgovarajući tretman, te da su evakuisani pod medicinskim nadzorom.²⁵⁵ Argument odbrane bio je da je to dokaz da snage bosanskih Srba nisu imale namjeru ubiti sve vojno sposobne bosanske Muslimane iz Srebrenice, nego samo one koji su predstavljali potencijalnu vojnu prijetnju.²⁵⁶ Postupanje sa tim muškarcima izdvaja se kao anomalija u postupanju sa muškarcima bosanskim Muslimanima nakon zauzimanja Srebrenice u julu 1995. To se možda može u nekoj mjeri protumačiti kao strategija bosanskih Srba da izbjegnu izazivanje sumnje međunarodne zajednice, osobito s obzirom na činjenicu da je osoblje UN-a bilo prisutno u enklavi i posmatralo tretman pružen nekima od tih ranjenih muškaraca tokom prvih nekoliko dana nakon zauzimanja Srebrenice. Na primjer, u izvještaju pukovnika Jankovića iz Glavnog štaba od 13. jula stoji da je više od 50 ranjenih bosanskih Muslimana smješteno u bratunačku bolnicu i da je u bolnici ostao jedan oficir UNPROFOR-a kako bi obezbijedio da se tim muškarcima pruža odgovarajuća njega. Pukovnik Janković je, međutim, čvrsto odlučio “da ga sutra udaljim pod izgovorom da im njegova pomoć nije neophodna”.²⁵⁷ Dokazi o tome da je

²⁵⁴ Butler, T. 5105, 5128-5120, 5520-5522.

²⁵⁵ Butler, T. 5513.

²⁵⁶ Završni podnesak optuženog, 21. juni 2001. (dalje u tekstu: Završni podnesak odbrane), par. 140.

²⁵⁷ P 459. Pukovnik Janković je nadalje iznio sljedeće: “Mislim da ukoliko na isti način želimo da ovladamo enklavama Žepa i Goražde, potrebno je da medijski predstavimo akciju u Srebrenici, tako da se vidi kako smo pružili adekvatan tretman stanovništvu, pa čak i borbicima koji su predali oružje.” Postoje dokazi da se, nakon razdoblja masovnih pogubljenja, s ranjenim bosansko-muslimanskim muškarcima, koji su se nalazili u rukama VRS-a, ispravno postupalo. U poruci od 17. jula 1995. komandant Zvorničke brigade je od komande Drinskog korpusa tražio pomoć za organizaciju premještaja ranjenih zarobljenika bosanskih Muslimana iz Doma zdravlja u Bratuncu u Bijeljini. G. Butler je takođe svjedočio da se počevši od 22. jula 1995. odustalo od politike pogublivanja muslimanskih zarobljenika. Vidi Butler, T. 5233-5234, 5340, 5525-5526. Takva promjena politike ne iznenađuje. U to vrijeme je vijest o tome da su bosanski Srbi

jednom malom broju ranjenih bosanskih Muslimana pružena odgovarajuća njega ne umanjuju golemi broj dokaza iz kojih je vidljivo da su bosanski Srbi preduzimali velike napore da u praktički svakoj prilici zarobe muškarce bosanske Muslimane, bez obzira na to da li su oni predstavljali vojnu prijetnju ili ne,²⁵⁸ da ih okupe u zatočeničkim centrima i nakon toga pogube.

87. Pretresno vijeće nalazi da su nakon zauzimanja Srebrenice u julu 1995. bosanski Srbi skovali i sproveli plan da pogube što je moguće više vojno sposobnih muškaraca bosanskih Muslimana koji su se nalazili u enklavi.

12. Javnost saznaje za zločine

88. Već 14. jula 1995. u međunarodnim medijima počeli su se pojavljivati izvještaji o nestalim muškarcima bosanskim Muslimanima iz Srebrenice.²⁵⁹ Oko 15. jula 1995. svjedok DE, oficir Drinskog korpusa, vidio je prilikom svog posjeta Beogradu na televiziji snimak na kojem su bili prikazani zarobljeni muškarci na fudbalskom igralištu, najvjerojatnije u Novoj Kasabi.²⁶⁰ Do 18. jula 1995. vijest o nestalim bosanskim Muslimanima iz Srebrenice proširila se u tolikoj mjeri da je Sekretarijat UN-a specijalnom predstavniku generalnog sekretara u Bosni poslao pismo u kojem stoji:

Sigurno ste čitali i čuli opširne izvještaje o zločinima koje su bosanski Srbi počinili tokom svog nedavnog zauzimanja Srebrenice. Mnoge od prijava dolaze doduše od izbjeglica, no njih ima puno i toliko su dosljedne da ih mnogi međunarodni posmatrači, uključujući i UNHCR, smatraju vjerodostojnima.²⁶¹

89. Ubrzo nakon toga, nestali muškarci bosanski Muslimani postali su faktor u pregovorima između VRS-a i ABiH kod Žepe, druge “zaštićene zone” UN-a koju je VRS

organizovali masovna pogubljenja muškaraca bosanskih Muslimana nakon zauzimanja Srebrenice već dobila široki publicitet.

²⁵⁸ Vidi, npr., diskusiju *infra*, par. 216 o zarobljavanju muškaraca bosanskih Muslimana iz autobusa kod Tišće.

²⁵⁹ Vidi, npr., P 113-3, od 14. jula 1995. (izvještaj iz Kine); P 114/1, od 17. jula 1995. (izvještaj iz Banje Luke pod naslovom: “Zametica negira maltretiranje srebreničkih Muslimana”); P 113/5, od 24. jula 1995. (izvještaj pod naslovom: “Mazowiecki o kršenjima ljudskih prava koja vrše Srbi u vezi sa nestalima iz Srebrenice”); P 113/6, od 27. jula 1995. (izvještaj u vezi sa davanjem ostavke Mazowieckog na položaj izaslanika UN-a, s obrazloženjem da on više ne može sudjelovati u “fiktivnoj” odbrani ljudskih prava u bivšoj Jugoslaviji).

²⁶⁰ Svjedok odbrane DE, T. 7736.

²⁶¹ Izvještaj generalnog sekretara o Srebrenici, par. 390.

napao 14. jula 1995., po zauzimanju Srebrenice. Tokom pregovora između suprotstavljenih strana kod Žepe predstavnici bosanskih Muslimana tražili su garancije da će evakuisani muškarci biti bezbjedno transportovani, pri čemu su konkretno naveli nestale muškarce iz Srebrenice kao primjer toga zašto se ne može vjerovati vlastima bosanskih Srba.²⁶² Predstavnici bosanskih Muslimana odbili su zahtjeve bosanskih Srba za razmjenu zarobljenika po principu “svi za sve”, sve dok bosanski Srbi ne razjasne šta se dogodilo sa 6800 muškaraca iz Srebrenice za koje se u to vrijeme vjerovalo da su nestali.²⁶³

13. Posljedice zločina po bosansko-muslimansku zajednicu u Srebrenici

90. Posljedice ovih događaja za zajednicu bosanskih Muslimana iz Srebrenice bile su katastrofalne. Većina porodica izgubila je po nekog člana i ostala nepopravljivo razbijena. Riječima jedne bivše stanovnice Srebrenice:

Padom Srebrenice ... tri generacije muškaraca izbrisane su sa lica zemlje na najokrutniji mogući način. Mogu to potkrijepiti svježim primjerom iz moje porodice. Moj svekar, Omer Malagić, rođen 1926., i njegova tri sina, od kojih je jedan bio moj suprug, Salko Malagić, rođen 1948. Njegova dva brata, Osman Malagić, rođen 1953. i Džafer Malagić, rođen 1957. Njegova tri unuka, to jest moja dva sina, Elvir Malagić, rođen 1973. i Admir Malagić, rođen 1979. i sin mog šure, Samir Malagić, rođen 1975. U Srebrenici je na stotine takvih porodica...²⁶⁴

91. U patrijarhalnom društvu, kakvo je ono u kojem su živjeli bosanski Muslimani iz Srebrenice,²⁶⁵ eliminacija praktički svih muškaraca gotovo je u potpunosti onemogućila žene bosanske Muslimanke koje su preživjele zauzimanje Srebrenice da uspješno obnove svoje živote. Često, kao u slučaju svjedokinje DD, žene su bile prisiljene da više godina žive u privremenim sabirnim smještajnim centrima, u kojima je vladao dramatično nizak

²⁶² Izvještaj generalnog sekretara o Srebrenici, par. 416.

²⁶³ Izvještaj generalnog sekretara o Srebrenici, par. 400.

²⁶⁴ Malagić, T. 1983-84.

²⁶⁵ Svjedokinja DD, T. 5778 (koja je svjedočila da je njen suprug bio glava kuće i da je bio odgovoran za odlučivanje o gotovo svemu, uključujući finansijske poslove u porodici. Svjedokinja DD kazala je takođe da je takav sistem bio tipičan za sve porodice koje su živjele u njenoj zajednici.); gđa Jasna Zečević (dalje u tekstu: Zečević), T. 5776, 5778-5779. (Svjedokinja, direktorica organizacije “Vive žene” (nevladina organizacija koja pruža psihološku pomoć mnogim ženama bosanskim Muslimankama i djeci koji su preživjeli zauzimanje Srebrenice), opisala je prijeratnu srebreničku zajednicu kao društvo sa tradicionalnom patrijarhalnom strukturom).

standard života.²⁶⁶ Bol i strah povezani sa gubitkom toliko voljenih osoba onima koji su preživjeli gotovo onemogućuje i pomisao na povratak kući (čak kada bi to i bilo stvarno moguće), i sam život u cjelovitoj porodičnoj jedinici. Riječima svjedokinje DD:²⁶⁷

... ponekad pomislim i na to da bi bilo bolje da niko od nas nije preživio, meni bi to bilo draže.

Direktorica “Vive žene”, nevladine organizacije koja pruža psihološku pomoć mnogim ženama bosanskim Muslimankama i djeci koji su preživjeli zauzimanje Srebrenice, kazala je u svom svjedočenju da velika većina izbjeglih žena bosanskih Muslimanki nije uspjela pronaći zaposlenje.²⁶⁸ Osim toga, žene koje su nakon zauzimanja Srebrenice bile prisiljene postati glavom porodice, imaju vrlo velike poteškoće sa njima stranim zadacima vođenja porodičnih poslova u javnoj sferi života.²⁶⁹

92. Slično tome, preživjeli iz Srebrenice u adolescentnoj dobi suočeni su sa znatnim poteškoćama u odrastanju. Malo njih je zaposleno,²⁷⁰ a o povratku u Srebrenicu ti mladi ljudi niti ne razgovaraju. Kao što je to objasnila direktorica “Vive žene”:

... njihov je san samo da odu van, daleko od Bosne. Samo to.²⁷¹

Mlađa djeca koja su preživjela zauzimanje Srebrenice takođe imaju probleme u prilagođavanju, kao što su nizak stepen koncentracije, noćne more i *flashback* slike.²⁷² Odsutnost muškog uzora dodatni je faktor koji će u godinama koje dolaze neumitno imati znatnog uticaja na bosansko-muslimansku djecu iz Srebrenice.²⁷³

93. Pretresno vijeće je čulo da se preživjeli iz Srebrenice suočavaju sa jedinstvenim problemima koji im otežavaju oporavak, a osoblje organizacije “Vive žene” govori o “srebreničkom sindromu” kao novoj patološkoj kategoriji.²⁷⁴ Jedan od primarnih faktora koji dovode do tog sindroma jest činjenica da, uz nekoliko iznimki, sudbina voljenih

²⁶⁶ Svjedokinja DD, T. 5759-5760; Zečević, T. 5779-5784.

²⁶⁷ Svjedokinja DD, T. 5761. Vidi takođe Zečević, T. 5791-5793.

²⁶⁸ Zečević, T. 5783-5784.

²⁶⁹ Zečević, T. 5787.

²⁷⁰ Zečević, T. 5791.

²⁷¹ Zečević, T. 5797.

²⁷² Gđa Teufika Ibrahimfendić (dalje u tekstu: Ibrahimfendić), koordinator interdisciplinarnog tima organizacije “Vive žene”, T. 5820-5826.

²⁷³ Zečević, T. 5797.

osoba za kojima tragaju preživjeli nije službeno poznata: većina muškaraca iz Srebrenice još uvijek se vode kao nestali. Za žene bosanske Muslimanke izuzetno je važno da imaju jasno bračno stanje, odnosno da je jasno da li su udovice, rastavljene ili udate: žena čiji se suprug vodi kao nestao ne uklapa se ni u jednu od tih kategorija.²⁷⁵ Štaviše, na psihološkoj razini te žene nisu u stanju proći kroz proces oporavka bez jasnog završetka, koji proizlazi iz nedvojnog saznanja o tome šta se dogodilo sa članovima njihovih porodica i doličnog oplakivanja tih osoba.²⁷⁶ Pretresno vijeće je takođe čulo o osjećaju kolektivne krivice koji proživljavaju žene zato što su preživjele događaje u Potočarima, a njihovi muževi, braća i očevi nisu.²⁷⁷ Razinu proživljene traume žena i djece koje su odveli iz Srebrenice osoblje “Vive žene” procjenjuje kao “izuzetno visoku” i to se velikim dijelom pripisuje činjenici da su žene i muškarci razdvajani nakon zauzimanja Srebrenice.²⁷⁸ Ta teška bol i tjeskoba najbolje se odražava u riječima svjedokinje DD, čiji je mladi sin od nje otrgnut u Potočarima:

Stalno ga sanjam. Sanjam ga kako dolazi i nosi mi cvijeće i kaže: “Majko, evo me.” Ja ga grlim i kažem: “Gdje si bio, sine moj?”, a on mi kaže: “Cijelo vrijeme sam bio u Vlasenici”.²⁷⁹

94. Na pitanje zašto je po njegovom mišljenju nakon zauzimanja Srebrenice došlo do masovnih pogubljenja muškaraca bosanskih Muslimana, general Halilović je iznio sljedeće:

U metodološkom smislu, Srebrenica se ne razlikuje od nekih drugih dijelova Bosne i Hercegovine. Istina je da je znatno različita u smislu broja ljudi koji su pogubljeni. Što se tiče pitanja zašto je do toga došlo u dolini Drine, mislim da se razlozi mogu pronaći u odlukama koje je donijela srpska skupština u Banjoj Luci. ... Mislim da danas postoji više od 60 naselja gdje su uglavnom Bošnjaci koji bi se htjeli vratiti svojim kućama, no oni koji su pogubljeni više nemaju prilike da se vrate, i to područje je izbrisano sa lica zemlje. Očišćeno je ..., a to [je bilo] područje koje se nalazilo između dvije srpske države.²⁸⁰

²⁷⁴ Ibrahimefendić, T. 5817-5818.

²⁷⁵ Zečević, T. 5785-5786.

²⁷⁶ Zečević, T. 5792.

²⁷⁷ Zečević, T. 5793; Ibrahimefendić, T. 5841.

²⁷⁸ Teufika Ibrahimefendić, T. 5814-5815.

²⁷⁹ Svjedokinja DD, T. 5769.

²⁸⁰ Halilović, T. 9500.

14. Zaključci

95. Svjedoci koji su se pojavili pred Pretresnim vijećem gotovo bez iznimke nisu ozbiljno osporili da je do gore opisanih masovnih pogubljenja nakon zauzimanja Srebrenice zapravo došlo van borbenih operacija i na temelju naredbi koje su izdali visoki oficiri, odnosno zvaničnici bosanskih Srba.²⁸¹ Uprkos tome, kao što je kazao nirnberški tužilac Telford Taylor: “Važno je te nevjerovatne događaje ustanoviti na temelju jasnih i javnih dokaza, kako nikada niko ne bi mogao posumnjati da su to bile činjenice, a ne izmišljotine...”.²⁸² Neophodno je stoga te “nevjerovatne događaje” detaljno dokumentirati.

96. Međutim, u ovom predmetu središnje pitanje jest uloga jednog čovjeka, generala Krstića, koju je on odigrao u tim krivičnim djelima, te da li je on u pravnom smislu odgovoran za ponašanje koje predstavlja ratne zločine, zločine protiv čovječnosti ili genocid. Pretresno vijeće sada će se posvetiti dokazima koji, kao prvo, Drinski korpus kao cjelinu povezuju sa krivičnim djelima počinjenim po zauzimanju Srebrenice i, potom, sa tačno određenom ulogom koju je general Krstić igrao u tim događajima.

J. Uloga Drinskog korpusa u srebreničkim zločinima

1. Preliminarna pitanja

97. Prije no što razmotri ulogu koju je Drinski korpus odigrao u događajima nakon zauzimanja Srebrenice, Pretresno vijeće će se prvo posvetiti preliminarnim pitanjima koja se odnose na formiranje i način operisanja Drinskog korpusa, te prirodom dokaza koje je predočilo Tužilaštvo, a koji Drinski korpus povezuju sa zločinima u ovom predmetu. Ta analiza će obezbijediti važan okvir za ostatak presude, koji se bavi središnjim pitanjem u ovom predmetu, odnosno krivičnom odgovornošću generala Krstića, kako

²⁸¹ Cf., međutim, komentare vojnog vještaka odbrane, generala Radinovića: “Masovni gubici na muslimanskoj strani su posledica dejstava koja pripadaju kategoriji ratnih dejstava i borbenih radnji, a ne nasilja nad civilima.”, D 160 (prof. dr. Radovan Radinović, Vojna ekspertiza za Srebrenicu, 17. oktobar 2000. (dalje u tekstu: Radinovićev izvještaj), par. 5.9.

²⁸² Suđenja ratnim zločincima pred nirnberškim vojnim sudovima po Zakonu br. 10 Kontrolnog savjeta, Nürnberg, oktobar 1946.-april 1949., svezak I, str. 27.

individualnom, tako i odgovornošću u svojstvu starješine Drinskog korpusa, za zločine počinjene u Srebrenici.

a) Opšti podaci o Drinskom korpusu

98. Drinski korpus VRS-a formiran je u novembru 1992. sa konkretnim ciljem da se “poboljša” situacija bosanskih Srba koji žive u regiji srednjeg Podrinja, čiji je važan dio predstavljala i Srebrenica.²⁸³ Organiziran je po modelu korpusa bivše JNA²⁸⁴ i, kao što je to bio općenito slučaj sa VRS-om, gotovo u cijelosti su prihvaćene operativne metodologije JNA.²⁸⁵ Štab Drinskog korpusa uspostavljen je prvo u Han Pijesku, a kasnije je premješten u Vlasenicu.²⁸⁶ Karta na kojoj je prikazana zona odgovornosti Drinskog korpusa nalazi se u prilogu presude.

99. U vrijeme formiranja Drinskog korpusa ulogu njegovog komandanta preuzeo je general Živanović. Uz komandanta, Drinski korpus je imao i načelnika štaba i tri pomoćnika komandanta. Kako što će se razmatrati dalje u tekstu, u julu 1995. godine general Krstić je bio načelnik štaba Drinskog korpusa do imenovanja na mjesto komandanta korpusa. Potpukovnik Vujadin Popović je bio pomoćnik komandanta za bezbjednost, pukovnik Slobodan Cerović bio je pomoćnik komandanta za moral, pravne i vjerske poslove, a pukovnik Lazar Aćamović je bio pomoćnik za pozadinu (to jest logistiku).²⁸⁷ Tabela na kojoj je prikazan relevantni kadar u julu 1995. nalazi se u prilogu ove presude.

100. U julu 1995. Drinski korpus se sastojao od sljedećih potčinjenih brigada: Zvorničke brigade, 1. bratunačke lake pješadijske brigade (dalje u tekstu: Bratunačka brigada), 1. vlaseničke lake pješadijske brigade (dalje u tekstu: Vlasenička brigada), 2. romanijske motorizovane brigade (dalje u tekstu: 2. romanijska brigada), 1. Birčanske lake pješadijske brigade (dalje u tekstu: Birčanska brigada), 1. miličke lake pješadijske brigade (dalje u tekstu: Milička brigada), 1. podrinjske lake pješadijske brigade (dalje u tekstu: 1. podrinjska brigada), 5. podrinjske lake pješadijske brigade (dalje u tekstu: 5.

²⁸³ Radinovićev izvještaj, par. 2.3.

²⁸⁴ Butlerov izvještaj, par. 1.

²⁸⁵ Butler, T. 4746.

²⁸⁶ Radinović, T. 7830, 7854.

podrinjska brigada) i od 1. samostalnog pješadijskog bataljona Skelani (dalje u tekstu: Skelanski bataljon).²⁸⁸ Te brigade su bile borbeno sposobne i imale su podršku 5. mješovitog artiljerijskog puka, 5. inženjerskog bataljona, 5. bataljona veze i 5. bataljona vojne policije.²⁸⁹

101. Drinski korpus je bio pod zapovjedništvom Glavnog štaba VRS-a, zajedno sa 1. i 2. krajiškim korpusom, Istočno-bosanskim korpusom, Hercegovačkim korpusom i Sarajevsko-romanijskim korpusom. Dvije jedinice bile su uz to direktno potčinjene Glavnom štabu: 10. diverzantski odred (jedinica koja se prvenstveno koristila za diverzantske akcije u vrijeme rata) i 65. zaštitni puk (jedinica koja je bila predviđena da Glavnom štabu pruža zaštitne i borbene usluge).²⁹⁰ U julu 1995. komandant Glavnog štaba bio je general Mladić. Glavni štab je pak bio podređen predsjedniku Karadžiću, vrhovnom komandantu VRS-a.²⁹¹

b) Šifre i brojevi koje je Drinski korpus koristio u julu 1995.

102. Veliki dio dokaza predloženih Pretresnom vijeću bili su vojna naređenja i izvještaji VRS-a tokom jula i avgusta 1995., te razgovori između Drinskog korpusa i drugog ljudstva VRS-a koje su prisluškivanjem uhvatili pripadnici ABiH tokom tog razdoblja. U tom dokumentarnom dokaznom materijalu, kao i u prisluškivanjem uhvaćenim porukama, često se koriste šifrirana imena i brojevi. Potrebno je barem donekle objasniti te šifre prije no što se pređe na analizu dokaza.

103. Između strana nije bilo spora o šiframa koje su se koristile za relevantne potčinjene brigade Drinskog korpusa, kao i za štab Drinskog korpusa. Konkretno: "Palma" je bilo šifrirano ime Zvorničke brigade,²⁹² "Badem" Bratunačke brigade,²⁹³ a "Zlatar" komande Drinskog korpusa.²⁹⁴

²⁸⁷ Butlerov izvještaj, par. 2.3.

²⁸⁸ D 149.

²⁸⁹ Radinović, T. 7858-7859.

²⁹⁰ Radinović, T. 7827.

²⁹¹ D 147.

²⁹² Krstić, T. 6668.

²⁹³ Krstić, T. 6841.

²⁹⁴ Svjedok odbrane DB, T. 7108.

104. Analizom cjelokupnog dokaznog materijala telefonski broj “Zlatar 385” povezan je sa generalom Krstićem za period jula 1995. U jednom prisluškivanom telefonskom razgovoru u 9:54 sati 14. jula 1995. general Živanović je savjetovao pukovnika Ljubišu Bearu, načelnika za bezbjednost Glavnog štaba VRS-a, da kontaktira Zlatar 385 u vezi sa nekom pomoći koju je tražio pukovnik Beara.²⁹⁵ Nekoliko minuta kasnije uhvaćen je razgovor između pukovnika Beare i generala Krstića, u kojem pukovnik Beara generalu Krstiću ponavlja isti zahtjev.²⁹⁶ Osim toga, 18. jula 1995. u 7:16 sati general Krstić je nazvao i zatražio da se pukovnika Cerovića spoji na lokal 385. To je učinjeno, nakon čega su general Krstić i pukovnik Cerović razgovarali,²⁹⁷ što dodatno potvrđuje da je “385” bio lokal generala Krstića tokom jula 1995. godine.

c) Pouzdanost prisluškivanih poruka

105. Transkripti razgovora između pripadnika VRS-a u julu i avgustu 1995., koje su prisluškivanjem uhvatili obavještajni oficiri ABiH, zauzimaju važno mjesto u dokazima što ih je optužba predočila u ovom predmetu. Te dokumente su Tužilaštvu predale bosanske vlasti. Prisluškivanje razgovora neprijatelja predstavljalo je standardnu vojnu praksu koju su primjenjivale obje strane u sukobu, sa ciljem otkrivanja planova i pokreta suprotne strane, kako bi se mogle preduzeti preventivne akcije.²⁹⁸ Iako je VRS imala zaštićeni način za slanje poruka, Pretresno vijeće je čulo svjedočenja da ti sistemi nisu uvijek funkcionisali i da su se zbog ekspeditivnosti često koristila sredstva veze bez zaštite. Pripremanje i slanje tajnih poruka trajalo je mnogo duže.²⁹⁹ Optužba se na prisluškivane materijale oslonila kao dokaz za ključne elemente u svojoj argumentaciji. Pouzdanost tih uhvaćenih razgovora bila je, međutim, predmet žestoke raspre između strana.

²⁹⁵ P 472.

²⁹⁶ P 478.

²⁹⁷ P 680.

²⁹⁸ Svjedok U, T. 4159 i svjedok odbrane DC, T. 7518-7519.

²⁹⁹ Butler, T. 5190-5192. Krstić, T. 6673, P 750 (dokument VRS-a iz 1992. u kojem se govori o problemima bezbjednosti, prouzročenima čestom upotrebom motorola); P 825 (u kojem se takođe spominju problemi zbog upotrebe motorola u VRS-u); svjedok odbrane DB, T. 7202-7203 (koji se složio da je u VRS-u postojao problem zbog nedovoljne pažnje posvećene bezbjednosti u komunikaciji).

106. Nekadašnja službenica Tužilaštva, koja je radila na izradi baze podataka o prisluškivanim materijalima, govorila je u svom svjedočenju o proceduri za provjeru vjerodostojnosti tog materijala koji je Tužilaštvo primilo od bosanskih vlasti.³⁰⁰ Tim projektom, nazvanim “Projekt prisluškivanje”, bavio se tim analitičara, istražitelja, prevodilaca i drugih koji posjeduju potrebna jezična znanja, koji su prikupili, sredili, analizirali i preveli materijale koji su Tužilaštvu predati u originalnom bosansko/hrvatsko/srpskom (dalje u tekstu: B/H/S) obliku. Tužilaštvu su prisluškivane materijale predali i ABiH i Služba državne bezbjednosti Bosne.³⁰¹

107. Uz to, pred Pretresnim vijećem je svjedočio i cijeli niz svjedoka bosanskih Muslimana koji su sudjelovali u prisluškivanju i transkribovanju razgovora VRS-a, a koji su govorili o korišćenim metodama prisluškivanja.³⁰² Sadržaje razgovora prvo su na trake snimali bosansko-muslimanski tehničari, nakon toga su ti razgovori transkribovani na komad papira ili u bilježnicu, da bi se na kraju njihovi kompjuterski ispisi slali u štab.³⁰³ Iako su zapisivači transkripta u principu bilježili vrijeme kada je razgovor započeo, za svaki razgovor se nije uvijek bilježio datum. Međutim, datumi su se obično mogli utvrditi tako što bi se prošlo kroz bilježnice i pronašao posljednji zabilježeni datum, nakon čega bi se ustanovilo vrijeme kada je došlo do idućih razgovora, kako bi se moglo utvrditi kada je započeo novi dan.³⁰⁴ Pretresno vijeće je pregledalo nekoliko originalnih bilježnica sa transkriptima uhvaćenih razgovora.

108. Vrlo često su se sudionici razgovora sami identifikovali navodeći svoje ime, ili se, pak, njihov identitet može razaznati iz konteksta razgovora. Osim toga, bosansko-muslimanski tehničari koji su prisluškivali razgovore upoznali su tokom vremena glasove pripadnika VRS-a, sudionika u razgovorima. Svjedok U je kazao da je prisluškivao razgovore tokom gotovo dvije godine prije jula 1995., tako da je dobro poznavao glasove

³⁰⁰ Gđa Stephanie Frease (dalje u tekstu: Frease), T. 8925-8927.

³⁰¹ Frease, T. 8926.

³⁰² Svjedok U, T. 4154-4206; svjedok V, T. 4206-4253; svjedok W, T. 4254-4324; svjedok X, T. 4325-4383; svjedok Y, T. 4394-4447; svjedok Z, T. 4447-4484, 8755-8774; svjedok AA, T. 4487-4560; svjedok BB, T. 4573-4670, 8710-8748; svjedok CC, T. 4689-4713.

³⁰³ Svjedok U, T. 4169; svjedok V, T. 4210-4212; svjedok W, T. 4261; svjedok Y, T. 4398-4399; svjedok Z, T. 4455; svjedok AA, T. 4494-4495; svjedok BB, T. 4576.

³⁰⁴ Svjedok AA, T. 4499-4505.

sudionika u razgovorima koje je prisluškivao.³⁰⁵ Kada se identitet sudionika nije mogao utvrditi, njih se nazivalo “X” ili “Y”.³⁰⁶ U nekim prilikama isti razgovor je prisluškivalo više operativaca koji su radili na različitim lokacijama što, po mišljenju Pretresnog vijeća, predstavlja faktor u prilog autentičnosti tih razgovora.³⁰⁷

109. Pretresno vijeće je čulo da su preduzete sve moguće mjere kako bi se utvrdila tačnost transkribovanih razgovora. Prema riječima svjedoka W:

Bilo je neophodno da se zabilježi svaka riječ, da se doslovno zabilježi svaka riječ i da je čujna, da je se tačno moglo čuti. Nije se moglo nagađati jer se radilo o važnim stvarima i sve što nije bilo dovoljno jasno ... svaka riječ koju se nije moglo dovoljno dobro čuti nije bila zabilježena.³⁰⁸

Ipak, svjedok Z je dopustio:

Radili smo sve da bismo bili što je moguće precizniji. Međutim, postoji mnogo, mnogo razloga zašto je to bilo vrlo teško postići.³⁰⁹

110. U slučaju da se neka konkretna riječ nije mogla razumjeti, zapisivač transkripta premotavao bi traku tako dugo dok riječ ne bi postala jasna i, ako je to bilo potrebno, tražio bi pomoć kolege. Ukoliko to ne bi uspjelo, riječi koje su nedostajale označavale bi se sa tri tačkice ili upitnikom.³¹⁰ Te praznine u razgovoru odražavale su činjenicu da se obično jednog sudionika u razgovoru moglo čuti jasnije od drugog.³¹¹ U nekim slučajevima verzija razgovora zapisanog u bilježnicu razlikovala bi se od kucanog teksta. Svjedok Z je objasnio da je moguće da je osoba koja je kucala tekst možda zatražila objašnjenje nekog dijela razgovora i, u skladu s tim, traka bi se ponovo preslušavala.³¹² Daktilograf je mogao mijenjati sadržaj razgovora samo uz odobrenje osobe koje je pisala transkript ili nakon što je osobno preslušao traku.³¹³

³⁰⁵ Svjedok U, T. 4169-4170. Vidi takođe svjedoka X, T. 4333; svjedok Y, T. 4400; svjedok AA, T. 4496-4497.

³⁰⁶ Svjedok W, T. 4270.

³⁰⁷ Svjedok AA, T. 4550.

³⁰⁸ Svjedok W, T. 4269.

³⁰⁹ Svjedok Z, T. 4472.

³¹⁰ Svjedok Y, T. 4400; svjedok Z, T. 4456; svjedok AA, T. 4495.

³¹¹ Svjedok Y, T. 4442.

³¹² Svjedok Z, T. 4466. Vidi takođe svjedok BB, T. 4577-4578.

³¹³ Svjedok Z, T. 4470.

111. Odbrana je prigovorila da bosansko-muslimanski tehničari za prisluškivanje nisu imali odgovarajuću naobrazbu za posao koji su obavljali i da su na raspolaganju imali neadekvatnu tehnologiju. Rezultat toga bio je, tvrdila je odbrana, da su se zapisi prisluškivanih razgovora punili riječima za koje se pretpostavljalo da su bile izgovorene tokom razgovora.³¹⁴ Svjedok optužbe Y priznao je da su neki od vojnika koji su prisluškivali razgovore za ABiH bili bolje obučeni od ostalih.³¹⁵

112. General Radinović je kazao u svom svjedočenju da, iako je VRS koristio prisluškivane radio poruke u svom obavještajnom radu, on ne smatra da su te poruke vrlo pouzdane.³¹⁶ Međutim, postojali su dokazi u prilog suprotnoj tezi. Dokument VRS-a iz 1993. godine ukazuje na to da su vodovi za radio izviđanje, ili grupe za prisluškivanje, komandnim strukturama VRS-a obezbjeđivale oko 70% od ukupnog broja prikupljenih obavještajnih podataka, što pokazuje u kojoj mjeri su se te strukture oslanjale na proceduru prisluškivanja.³¹⁷ Pretresnom vijeću su doista predloženi dokazi o tome da se VRS tokom događaja u Srebrenici oslanjao na informacije dobivene na osnovu uhvaćenih poruka ABiH. Na primjer, u redovnom borbenom izvještaju Zvorničke brigade od 14. jula 1995. govori se o informacijama u vezi sa kolonom bosanskih Muslimana (koja je u to vrijeme iz enklave bježala prema Tuzli), koje su dobivene iz uhvaćenih razgovora između vojnih vođa kolone i pripadnika 2. korpusa lociranog u Tuzli.³¹⁸

113. Pretresnom vijeću su takođe predloženi dokazi da je VRS stalno bio zabrinut zbog mogućnosti da se njihove poruke prisluškuju. Godine 1992. VRS je zabilježio sljedeće:

Do sada smo registrovali rad devet prislušnih grupa neprijatelja koji su izuzetno kadrovski i materijalno popunjeni.³¹⁹

Svjedok odbrane DB (koji je u julu 1995. bio oficir veze u Drinskom korpusu) složio se s tim da je nedostatak pažnje poklonjene osiguravanju komunikacija u VRS-u doista predstavljao problem i nije osporavao da je ABiH prisluškivala razgovore tokom

³¹⁴ Svjedok odbrane DB, T. 7113-7114.

³¹⁵ Svjedok Y, T. 4435.

³¹⁶ Radinović, T. 8485, T. 9369.

³¹⁷ P 750 (analiza borbene gotovosti Vojske RS-a u 1992. godini). Vidi takođe P 827 (od 23. jula 1995., obavještajni izvještaj o elektronskom praćenju).

³¹⁸ P 548.

³¹⁹ P 750, 1992. Takođe P 825.

operacija Srebrenica i Žepa.³²⁰ Svjedok odbrane DC, koji je takođe bio oficir u Drinskom korpusu u julu 1995., složio se da uhvaćene poruke, iako nisu uvijek pouzdane i sigurne, mogu biti koristan izvor informacija.³²¹

114. General Radinović je iznio stav da bi, ukoliko bi se uhvaćene poruke htjelo smatrati pouzdanim izvorom informacija, njih trebalo kolacionirati, napraviti usporedbe između traka i bilježnica, nakon čega bi ih trebali procijeniti vojni stručnjaci, lingvisti i drugi.³²² Pretresno vijeće prihvata da je Tužilaštvo doista revno provjerilo i usporedilo prisluškovane materijale u okviru “projekta prislušivanje”. Kako bi utvrdilo da li je materijal pouzdan i autentičan, Tužilaštvo je provjeravalo unutrašnju konzistenciju između bilježnica i ispisa svakog razgovora. Uspoređivani su i transkripti za svaki pojedini razgovor koji je snimilo dvoje ili više tehničara za prislušivanje. Tužilaštvo se takođe upustilo i u uspoređivanje uhvaćenih poruka s informacijama dobivenim iz drugih izvora, kao što su dokumenti dobiveni od VRS-a, Ministarstva odbrane RS-a i UNPROFOR-a, kao i fotografije snimljene iz zraka.³²³ Nekadašnja namještenica Tužilaštva, koja je radila na “projektu prislušivanje”, svjedočila je da je na osnovu sprovedenih usporedbi došla do uvjerenja da su uhvaćene poruke “apsolutno pouzdane”.³²⁴ Iako katkada Tužilaštvo nije bilo u stanju utvrditi značaj nekih aspekata razgovora, u uhvaćenim porukama nije pronađena niti jedna informacija koja bi bila potpuno u raskoraku sa drugim dokazima koje je otkrilo Tužilaštvo.³²⁵ Tužilaštvo je koristilo minuciozne postupke kako bi ustanovilo tačne datume uhvaćenih razgovora, a bivša namještenica Tužilaštva koja se pojavila pred Pretresnim vijećem svjedočila je s “apsolutnom sigurnošću” da su datumi pripisani pojedinim razgovorima tačni.³²⁶

115. Svojim svjedočenjem gospodin Butler je potkrijepio činjenicu da su tokom istrage Tužilaštva dokazi dobiveni prislušivanjem pažljivo razmotreni. Na početku, tokom pisanja svoje vojne ekspertize, gospodin Butler je prema uhvaćenim porukama bio

³²⁰ Svjedok odbrane DB, T. 7201-7203.

³²¹ Svjedok odbrane DC, T. 7519-7520.

³²² Radinović, T. 9339-9341.

³²³ Frease, T. 8931-8932, T. 8938-8939.

³²⁴ Frease, T. 8939.

³²⁵ Frease, T. 8993.

³²⁶ Frease, T. 8939-8944, T. 8947.

donekle skeptičan.³²⁷ Međutim, nakon što je pažljivo pregledao cjelokupni dokazni materijal dobiven prisluškivanjem, došao je do uvjerenja da je riječ o pouzdanom materijalu i u onoj mjeri u kojoj je iz pojedinačnih razgovora mogao izvući čvrste zaključke, on ih je uključio u svoju vojnu analizu.

116. Sve u svemu, Pretresno vijeće prisluškivane poruke smatra pouzdanim izvorom dokaza. Bosansko-muslimanski tehničari preduzeli su sve moguće mjere kako bi osigurali tačnost snimljenih razgovora, kao što bi se i očekivalo od bilo koje razborite vojske. Tu činjenicu potvrdilo je i Tužilaštvo mjerama koje je u okviru “projekta prisluškivanje” primijenilo da bi provjerilo pouzdanost uhvaćenih razgovora. Pretresno vijeće prihvaća da se aspekti uhvaćenih razgovora često mogu potkrijepiti drugim dokazima u vezi sa događajima koji su se u to vrijeme odvijali i Vijeću je nemoguće zamisliti da bi bosansko-muslimanski tehničari za prisluškivanje mogli u potpunosti krivotvoriti takav broj detalja koje je moguće dokumentirati. Na primjer, 16. jula 1995. snimljen je razgovor pukovnika Popovića u vezi sa njegovim zahtjevom za 500 litara dizel goriva.³²⁸ Pisani dokumenti dobiveni od Zvorničke brigade potvrđuju da je 16. jula 1995. pukovniku Popoviću doista i izdano 500 litara dizel goriva.³²⁹ Pretresno vijeće je uvjeren da je taj dokaz dobiven prisluškivanjem pouzdan izvor informacija. Težina i značenje koji se mogu pripisati svakom od uhvaćenih razgovora biće razmotreni od slučaja do slučaja i u svjetlu šireg konteksta u kojem se razgovor odvijao. Tačno, nekoliko uhvaćenih poruka koje je kao dokaz predložila optužba bilo je izrazito fragmentarno, sa brojnim prazninama gdje zapisivači transkripta nisu bili u stanju precizno ustanoviti što je bilo rečeno. U tim konkretnim slučajevima Pretresno vijeće iz takvih poruka očigledno nije moglo izvući nikakve čvrste zaključke.

117. Nakon što je razmotrilo preliminarna pitanja u vezi s osnivanjem i formiranjem Drinskog korpusa, te sa prirodom dokaza predloženih u ovom predmetu, Pretresno vijeće se sada okreće ulozi Drinskog korpusa u počinjenju zločina do kojih je došlo nakon osvajanja Srebrenice u julu 1995.

³²⁷ Butler, T. 5207.

³²⁸ P 620.

³²⁹ P 619.

2. “Krivaja 95”

118. Drinski korpus je bio vojna formacija VRS-a sa zadatkom planiranja i izvođenja operacije “Krivaja 95”, čiji je vrhunac predstavljalo zauzimanje grada Srebrenice 11. jula 1995. Međutim, u optužnici protiv generala Krstića ne navodi se da je vojna invazija na “zaštićenu zonu” Srebrenica sama po sebi predstavljala kršenje međunarodnog prava. Pravi fokus ovog predmeta predstavljaju događaji koji su uslijedili nakon vojnog napada, tačnije odvoženje autobusima žena, djece i staraca iz srebreničke enklave i masovni pokolj vojno sposobnih muškaraca iz Srebrenice. Ipak, uloga Drinskog korpusa u operaciji “Krivaja 95” Pretresnom vijeću daje važni okvir za razmatranje djela koja su uslijedila.

a) Cilj operacije “Krivaja 95”

119. Između strana je tokom suđenja došlo do rasprave o tačnom cilju operacije “Krivaja 95”. Nije bilo spora o tome da inicijalni plan nije uključivao zauzimanje grada Srebrenice.³³⁰ Uprkos činjenici da je Srebrenica za VRS predstavljala pitanje “biti ili ne biti”, komanda VRS-a procijenila je da u tom trenutku ne postoje pravi uslovi za zauzimanje grada Srebrenice.³³¹ Odbrana je, međutim, iznijela stav da je plan za operaciju “Krivaja 95” bio ograničen na stvarno razdvajanje srebreničke od žepske enklave (bez znatnih promjena granica “zaštićenih zona”), te da je predstavljao izravni odgovor na vojne ofanzive koje je vodila ABiH na području enklave.³³² Optužba je to osporila, tvrdeći da je cilj operacije “Krivaja 95” bio ne samo da se razdvoje Žepa i Srebrenica, nego i da se svaka enklava svede na svoje urbano središte. Smanjenje enklava, tvrdila je optužba, nesumnjivo bi pokrenulo humanitarnu krizu i prisililo UN da

³³⁰ Butler, T. 4811.

³³¹ Radinović, T. 8467-8468, Radinovićev izvještaj, par. 2.7.

³³² Krstić, T. 6124-6125, i svjedok odbrane DC, T. 7436. “Proljetnu ofenzivu”, čiji je cilj bio vojno poraziti VRS, planirala je i sprovodila ABiH prije zauzimanja Srebrenice. Vidi Krstić, T. 6049, 6054, Radinović, T. 7844-7846 i D 66, D 67, D 88, D 89, D 90. Operaciju “Skakavac” ABiH je sprovodila kao uvod u “Proljetnu ofanzivu”, a ta akcija je uključivala planiranje i izvršenje diverzija na širem području Bosne pod kontrolom VRS-a, uključujući i istočnu Bosnu. Krstić, T. 7557 i 6013.

odustane od svoje koncepcije “zaštićenih zona”, koja se pokazala kao pravi trn u oku bosanskih Srba.³³³

120. Tvrdnja optužbe potkrijepljena je dokumentacijom koju je pripremila komanda Drinskog korpusa za operaciju “Krivaja 95”.³³⁴ Tim planom se konkretno Drinski korpus upućuje da “razdvoji enklave Žepa i Srebrenica i suzi ih na gradsko područje”. U planu se takođe govori o “sužavanju enklava” i konkretno navodi da je zadatak Drinskog korpusa da “popravi taktički položaj snaga u dubini zone i stvori uslove za eliminisanje enklava”.³³⁵ Odbrana je iznijela protivargument da je spominjanje eliminacije enklava bilo usmjereno na jednu drugu buduću operaciju, a ne na neposredni vojni pohod.³³⁶ Usprkos tome, Pretresno vijeće je uvjerenjeno da je, iako je inicijalni cilj operacije “Krivaja 95” bio ograničen, ta operacija predstavljala važan korak prema konačnom uspostavljanju kontrole bosanskih Srba nad Srebrenicom. Pretresno vijeće ne sumnja da je, u skladu sa direktivom koju je u martu 1995. izdao predsjednik Karadžić, a kojom nalaže blokiranje ulaska konvoja pomoći u enklavu,³³⁷ guranje stanovnika bosanskih Muslimana u humanitarnu krizu predstavljalo integralni dio dugoročne strategije VRS-a za Srebrenicu. Na prvi pogled, međutim, plan za operaciju “Krivaja 95” sigurno nije uključivao zamisao VRS-a da autobusima odveze bosansko-muslimansko civilno stanovništvo iz enklave, a niti ideju da se pogube svi vojno sposobni muškarci bosanski Muslimani, što se sve na kraju desilo po zauzimanju Srebrenice.

121. Pretresno vijeće nalazi da je cilj plana za operaciju “Krivaja 95” bio svodenje srebreničke “zaštićene zone” na njeno gradsko središte, te da je predstavljao korak prema obuhvatnijem cilju VRS-a da bosansko-muslimansko stanovništvo gurne u humanitarnu krizu i da na kraju eliminiše enklave.

³³³ Butler, T. 4804-18; Dannatt, T. 5576-5577, 5614. Čini se da je odbrana u svom Završnom podnesku prihvatila da je to zapravo bio cilj “Krivaje 95”. Vidi Završni podnesak odbrane, par. 149.

³³⁴ P 428.

³³⁵ P 428.

³³⁶ Krstić, T. 6394 i Radinović, T. 7896-7897.

³³⁷ P 425.

b) Granatiranje Srebrenice: teror nad civilnim stanovništvom

122. Brojni svjedoci kazali su u svom svjedočenju da je tokom operacije “Krivaja 95” VRS intenzivno granatirao srebreničku enklavu s očiglednom namjerom da zastraši stanovništvo.³³⁸ Iz dokaza proizlazi da je granatiranje započelo 6. jula 1995., kako je krenula i operacija “Krivaja 95”.³³⁹ Jedan očevidac vidio je kako je 8. jula 1995. kolona izbjeglica dospjela pod artiljerijsku vatru VRS-a (Drinskog korpusa).³⁴⁰ Zapovjednik jednog voda Dutchbata vidio je 9. jula 1995. kako tenkovi VRS-a otvaraju vatru prema gradu Srebrenici, iako su se u blizini nalazile samo izbjeglice i baza UN-a.³⁴¹ I ponovo 10. jula 1995., uprkos vojničkim uspjesima koje je VRS već postigao, granatiranje se nastavilo cijelog tog i idućeg dana. Granate koje je ispalio VRS pogodile su bolnicu, gdje se sklonilo 2000 civila, pri čemu je poginulo šestero ljudi.³⁴² Jedan od posmatrača UN-a, koji je bio svjedokom razvoja događaja toga dana, primijetio je u vezi s intenzitetom granatiranja:

U pojedinim razdobljima mogli smo nabrojati preko stotinu granata koje su padale na isto mjesto. Znae, kontinuirano granatiranje iste zone sa i do stotinu granata, to je prilično jaki intenzitet, s obzirom na veličinu tih sela.³⁴³

123. Hiljade stanovnika, očajnički tražeći zaštitu, okupile su se oko baze UNPROFOR-a čete “Bravo”, da bi na kraju silom provalili unutra. Haotična scena postala je još konfuznija kada su oko podneva minobacačke granate pale u krug baze, ranivši nekoliko ljudi.³⁴⁴ Nakon granatiranja čete “Bravo” i na poticaj vojnika Dutchbata, bosansko-muslimanski stanovnici Srebrenice počeli su kretati na sjever, prema Potočarima. Granate su padale uz cestu, a snage VRS-a viđene su kako potiskuju stražnji dio mase. Mnogi svjedoci vjeruju da je to bio namjerni pokušaj da se masu poput “stada” istjera iz Srebrenice.³⁴⁵ VRS je isto tako započeo s akcijom spaljivanja kuća bosanskih Muslimana

³³⁸ Kingori, T. 1914-1916; Egbers, T. 2214; svjedok B, T. 852; svjedok C, T. 1152-53. Vidi takođe P 77/1, P 77/3, P 77/6, P 77/8, P 77/12, Izvještaj generalnog sekretara o Srebrenici, par. 283.

³³⁹ Svjedok B, T. 841; Kingori, T. 1826-1829; Karremans, T. 3317, 3327-3328.

³⁴⁰ Mandžić, T. 949-950.

³⁴¹ Egbers, T. 2215. Vidi takođe van Duijn, T. 173101733.

³⁴² Vidi P 77/12 (izvještaj UNMO-a od 10. jula 1995.); Izvještaj generalnog sekretara o Srebrenici, par. 283.

³⁴³ Kingori, T. 1827, P 77, 989-903.

³⁴⁴ Svjedok B, T. 855-857; Mandžić, T. 958-960; svjedok C, T. 1159-61.

³⁴⁵ Svjedok B, T. 858; Mandžić, T. 980; Omanović, T. 1082; Vaasen, T. 1392; Egbers, T. 2220; svjedok C, T. 1161.

kako bi osigurao da za njihove vlasnike više ne bude povratka.³⁴⁶ Dalji dokazi o tome da je grad Srebrenica bio intenzivno granatiran i da su se civili našli pod vatrom proizlaze iz borbenih izvještaja koje je dostavila 28. divizija ABiH u danima odmah nakon početka operacije “Krivaja 95”.³⁴⁷

124. General Krstić³⁴⁸ i još nekoliko drugih svjedoka odbrane koji su sudjelovali u operaciji “Krivaja 95”,³⁴⁹ zaniijekali su da je Srebrenica granatirana ili da je Drinski korpus namjerno gađao civile tokom operacije “Krivaja 95”. Jedan svjedok odbrane je izjavio sljedeće:

Grad Srebrenica uopšte nije bio granatiran. Na gradski dio nije pala niti jedna granata, niti jedna zgrada nije bila oštećena kada smo 11. jula ušli u grad.³⁵⁰

Gospodin Richard Butler, vojni vještak optužbe, izrazio je stav da granate nisu bile usmjerene na srebreničke civile.³⁵¹ No, on je kasnije razjasnio svoj stav, izjavivši da ne postoje dokazi da je VRS ispaljivao granate izravno na civile i nije osporavao svjedočenje vojnika Dutchbata i drugih svjedoka o djelovanju granatiranja na civile.³⁵² Gospodin Butler je, međutim, kazao da postoji malo dokaza o kalibru granata koje su ispaljene ili o razmjeru počinjene štete.³⁵³

125. Iako optužba možda nije nepobitno utvrdila tačan broj ispaljenih granata i tip korišćene artiljerije, Pretresno vijeće nalazi da je granatiranje Srebrenice, koje je izvršio

³⁴⁶ Svjedok B, T. 854-855; Mandžić, T. 949, 957.

³⁴⁷ P 899 (izvještaj od 6. jula 1995., u kojem stoji da je “na linije odbrane i civilne ciljeve palo na stotine projektila”); P 900 (izvještaj od 7. jula 1995., u kojem se kaže da “agresor drži linije odbrane ... pod jakom snajperskom i vatrom iz protivavionskog naoružanja, a počesto otvara i neselektivnu artiljerijsku tenkovsku vatru kako po linijama odbrane, tako i po civilnim ciljevima ...”); P 901 (izvještaj od 8. jula 1995., u kojem se navodi da “agresorski tenk sa objekta Kula cjelodneвно razara gradsko središte Srebrenice, a oko 13:00 sati agresor je sa tog položaja na gradsko središte ispalio tri vodeće rakete koje su napravile ogromnu materijalnu štetu.”); P 902 (izvještaj od 9. jula 1995., u kojem stoji da je “cjelokupna zaštićena zona, pored pješadijskih napada, izložena žestokoj artiljerijskoj vatri svih kalibara. Neprestano se granatira i sam centar grada.”); P 903 (izvještaj od 10. jula 1995., u kojem se navodi da se napadaju civilni ciljevi na tom području i da se “gradsko središte neprestano razara artiljerijskom vatrom ...”).

³⁴⁸ Krstić, T. 6462-6464 (gdje je negirao da je Srebrenica bila granatirana 11. jula 1995).

³⁴⁹ Radinović, T. 821, T. 8232-8234, 8237-8238; svjedok odbrane g. Željko Borovčanin (dalje u tekstu: Borovčanin), T. 7011-7022, T. 7028-7029; svjedok odbrane DB, T. 7080; svjedok odbrane DC, T. 7441-7442.

³⁵⁰ Svjedok odbrane DC, T. 7441-744.

³⁵¹ Butler, T. 5318.

³⁵² Butler, T. 5480-5481.

³⁵³ Butler, T. 5317.

Drinski korpus 10. i 11. jula 1995., do kada su prvobitni ciljevi operacije “Krivaja 95” već bili postignuti, bilo smišljeno kako bi se bosansko-muslimansko stanovništvo zastrašilo i istjeralo iz grada Srebrenice.

3. Uključenost ljudstva Drinskog korpusa u događaje u Potočarima: 11.-13. juli 1995.

a) Transport civila bosanskih Muslimana iz Potočara

(i) Sastanak u hotelu “Fontana” 11. jula 1995. u 20:00 sati

126. Kako je eskalirala humanitarna kriza u Potočarima, general Mladić je 11. jula 1995. oko 20:00 sati pozvao vođstvo UNPROFOR-a na prvi od tri sastanka sa zvaničnicima VRS-a u hotel “Fontana” u Bratuncu.³⁵⁴ Sastanak, koji je trajao otprilike jedan sat, vodio je general Mladić. Prisutan je bio general Živanović, tadašnji komandant Drinskog korpusa, zajedno sa drugim oficirima Drinskog korpusa, uključujući potpukovnika Svetozara Kosorića, načelnika za obavještajne poslove Drinskog korpusa, i kapetana prve klase Momira Nikolića, pomoćnika komandanta za obavještajne poslove i bezbjednost Bratunačke brigade.³⁵⁵ Pukovnik Karremans je izjavio da se u bazi u Potočarima nalazi oko 10.000 žena i djece i zatražio je jamstva da će Dutchbatu i bosansko-muslimanskom stanovništvu biti dozvoljeno da se povuče sa tog područja. General Mladić je rekao da bosansko-muslimansko civilno stanovništvo ne predstavlja cilj njegovih akcija i upitao zatim da li bi UNPROFOR mogao obezbijediti autobuse za njihov transport. Pukovnik Karremans je odgovorio da misli da bi se to moglo organizovati.³⁵⁶

127. Tokom sastanka general Mladić je od vođstva UNPROFOR-a zatražio da ga poveže sa predstavnikom ABiH i sa predstavnicima bosansko-muslimanskih civila. U to vrijeme se činilo da VRS nema pojma o tome gdje se nalazi ABiH. Snage 28. divizije prestale su dejstvovati protiv VRS-a u južnom dijelu enklave i VRS još nije shvatio da se vojnici ABiH okupljaju u kolonu kako bi se probili prema Tuzli. Poput generala Mladića,

³⁵⁴ Svjedok B, T. 860, 881.

³⁵⁵ Butlerov izvještaj, par. 4.3.

³⁵⁶ P 39 (transkript sastanka u hotelu “Fontana” 11. jula 1995. u 20:30 sati).

niti pukovnik Karremans nije znao kako bi stupio u vezu sa srebreničkim vojnim ili civilnim vođstvom. Sastanak se završio tako da je general Mladić rekao pukovniku Karremansu da se vrati kasnije iste večeri u 23:00 sata radi drugog sastanka.

(ii) Sastanak u hotelu "Fontana" 11. jula 1995. u 23:00 sata

128. Kao što je naložio general Mladić, drugi sastanak sazvan u hotelu "Fontana" održao se oko 23:00 sata iste večeri. Sastankom je ponovo predsjedao general Mladić. Tom prilikom nije bio prisutan general Živanović, ali je prisutan bio general Krstić.³⁵⁷ Na sastanku su bili i pukovnik Kosorić i major Nikolić iz Drinskog korpusa. Predstavnici Dutchbata stigli su zajedno sa nastavnikom po imenu Nesib Mandžić, nezvaničnim bosansko-muslimanskim predstavnikom nasumce izabranim iz mase u Potočarima.³⁵⁸ I predstavnici UN-a i bosanskih Muslimana složili su se da je ponašanje generala Mladića na sastanku bilo usmjereno na to da ih zastraši. Kad je sastanak započeo, u prostoriji se začulo skvičanje svinje koju su klali odmah ispod prozora. Svi svjedoci optužbe smatraju da je taj sablasni prekid smišljen namjerno kako bi ih se zaplašilo.³⁵⁹ General Mladić potom je na stol stavio otkinutu tablu sa zgrade opštine Srebrenice. Gospodin Mandžić smatra da je i to trebalo simbolizovati činjenicu da su bosanski Srbi zauzeli Srebrenicu i da bosanskim Muslimanima tamo više nema mjesta.³⁶⁰

129. Planovi da se iz enklave odvezu civili bosanski Muslimani postali su kristalno jasni na tom drugom sastanku. Prisutni oficir Dutchbata izjavio je da se do tada u Potočarima i okolici okupilo između 15.000 i 20.000 izbjeglica, uglavnom žena, djece i staraca, i iznio pojedinosti o nastupajućoj humanitarnoj krizi.³⁶¹ General Mladić je kazao da će on obezbijediti vozila za transport srebreničkih izbjeglica iz Potočara.³⁶²

130. Iako je general Mladić rekao da stanovništvo treba izabrati želi li ostati ili, ako ne žele ostati, kamo hoće otići, koristio je pritom prijeteći ton. Zatražio je da svi vojnici ABiH sa područja bivše enklave polože oružje i jasno dao do znanja da će, ako se to ne

³⁵⁷ Svjedok B, T. 884-885; Mandžić, T. 973-974.

³⁵⁸ Mandžić, T. 964-966.

³⁵⁹ Svjedok B, T. 885; svjedok C, T. 1169; Mandžić, T. 976.

³⁶⁰ Mandžić, T. 975-976; vidi i svjedok C, T. 1169-1170.

³⁶¹ P 40 (transkript sa sastanka u hotelu "Fontana" 11. jula 1995. u 23:00 sata).

³⁶² Svjedok B, T. 887.

desi, opstanak bosansko-muslimanskog stanovništva biti dovedeno u pitanje. General Mladić je izjavio da želi jasan stav o tome da li bosanski Muslimani žele da “opstanu, ostanu ili nestanu”. Okrenuvši se gospodinu Mandžiću, general Mladić je kazao:

Da li ste me razumeli?... Nesibe ... I u vašim je rukama sudbina Vašega naroda ... ne samo na ovom prostoru.³⁶³

Gospodin Mandžić našao se u neodrživoj situaciji. Preklinjao je generala Mladića i pokušao mu objasniti da ne zna gdje je 28. divizija, te da u svakom slučaju ne raspolaže nikakvom moći da obaveže ABiH da bilo šta uradi. Nije raspolagao niti ovlastima da pregovara u ime civilnog stanovništva. Njegova objašnjenja, međutim, nisu naišla ni na kakvo razumijevanje. General Mladić je zaključio sastanak rekavši:

To je vaš problem, dovedite ljude koji mogu obezbediti predaju oružja, i spasiti vaš narod od uništenja.³⁶⁴

Prisutnima na sastanku te noći činilo se jasno da bosansko-muslimanski civili iz Srebrenice neće imati izbor da ostanu.³⁶⁵ General Mladić je nastavak sastanka zakazao za iduće jutro.

(iii) Sastanak u hotelu “Fontana” 12. jula 1995. u 10:00 sati

131. General Mladić je 12. jula 1995. za oko 10:00 sati sazvaio treći i posljednji sastanak kako bi se razgovaralo o sudbini srebreničkih Muslimana. General Mladić je i ponovo dominirao sastankom, a general Krstić je sjedio pokraj njega.³⁶⁶ Uz njih se na sastanku pukovniku Kosoriću pridružio i pukovnik Popović kao predstavnik Drinskog korpusa. Do tog vremena VRS je dobio informacije o postojanju kolone bosanskih Muslimana koja se pokušava probiti iz bivše enklave.³⁶⁷ Predstavnici Dutchbata, koji još uvijek nisu uspjeli stupiti u vezu sa zvaničnim bosansko-muslimanskim vojnim ili civilnim vođstvom iz Srebrenice, ponovo su sa sobom doveli gospodina Mandžića, zajedno sa još dvoje nezvaničnih predstavnika izbjeglica iz Potočara: gospođom

³⁶³ P 40.

³⁶⁴ P 40.

³⁶⁵ Svjedok B, T. 887; Mandžić, T. 970, Krstić, T. 6295.

³⁶⁶ Mandžić, T. 987-989.

³⁶⁷ Vidi tekst *supra*, par. 162.

Ćamilom Omanović, ekonomisticom, i gospodinom Ibrom Nuhanovićem, poslovnim čovjekom.

132. General Mladić je ponovo jasno stavio do znanja da je za preživljavanje srebreničkih Muslimana uslov vojna predaja. Kazao je:

... možete opstati ili nestati. ... Za vaš opstanak tražim: da svi vaši muškarci koji su pod oružjem napali da su zločine pravili, a i jesu mnogi, protiv našeg naroda, predaju oružje Vojski Republike Srpske ... nakon predaje oružja možete ... birati, da ostanete na teritoriji... ili ako vam to odgovara, da idete tamo gde želite. Koliko god vas izrazi želju, poštovaće se želja svakoga pojedinačnoga stanovnika.³⁶⁸

General Mladić je izjavio da će on obezbijediti vozila, no da gorivo mora obezbijediti neko drugi i predložio je da za to zaduži UNPROFOR.³⁶⁹

133. Gospodin Mandžić i gospođa Omanović svjedočili su pred Pretresnim vijećem da je general Mladić na tom sastanku dao jasnu poruku da bosansko-muslimanske izbjeglice mogu preživjeti samo ako napuste Srebrenicu.³⁷⁰

134. General Mladić je prisutne osim toga informisao da će se morati izdvojiti i provjeriti svi muškarci u dobi od 17 do 70 godina kako bi se pronašli eventualni “ratni zločinci”.³⁷¹

(iv) Organizovanje autobusa

135. Nakon sastanka u hotelu “Fontana”, ujutro 12. jula 1995. dva vojnika Dutchbata vratila su se u Bratunac da bi se sastali sa zvaničnicima VRS-a i razradili plan za evakuaciju. Kao što se pokazalo, takav sastanak nije bio potreban. Oko podneva 12. jula 1995. deseci autobusa i kamiona počeli su stizati u Potočare kako bi pokupili žene, djecu i starce bosanske Muslimane. VRS je već obavio sve potrebne pripreme.³⁷²

136. Odbrana je tvrdila da pripadnici Drinskog korpusa nakon zauzimanja Srebrenice nisu sudjelovali u odvoženju bosansko-muslimanskih civila iz Potočara. Međutim,

³⁶⁸ P 49 (transkript sa sastanka u hotelu “Fontana” 12. jula 1995. u 10:00 sati).

³⁶⁹ *Ibid.*

³⁷⁰ Mandžić, T. 1043; Omanović, T. 1129-1130, 1135.

³⁷¹ Mandžić, T. 899; svjedok C, T. 1174-1175; Karremans, P 122, str. 13.

³⁷² Svjedok B, T. 894-895.

postoje mnogobrojni dokazi koji ukazuju na sudjelovanje Drinskog korpusa u toj operaciji.

137. Rano ujutro 12. jula 1995. general Živanović je potpisao naređenje upućeno svim podređenim jedinicama Drinskog korpusa, kojim im naređuje da “se svi autobusi i mini-busovi koji pripadaju VRS-u obezbijede za korišćenje Drinskom korpusu”, te da ta vozila moraju biti na fudbalskom igralištu u Bratuncu do 16:30 sati i slijediti instrukcije o mjestima za raspodjelu goriva.³⁷³ U naređenju nadalje stoji da je komanda Drinskog korpusa poslala poruku Ministarstvu odbrane RS-a kojom traži mobilizaciju privatnih autobusa. Istog jutra Ministarstvo odbrane RS-a poslalo je tri naredbe svojim lokalnim sekretarijatima, tražeći od njih da obezbijede autobuse i pošalju ih u Bratunac.³⁷⁴

138. Prisluškivanjem uhvaćeni razgovori tokom cijelog 12. i 13. jula 1995. pokazuju da su se i drugi oficiri Drinskog korpusa takođe bavili pitanjima transporta. Među tim oficirima bili su načelnik saobraćajne službe, potpukovnik Rajko Krsmanović³⁷⁵ i major Momir Nikolić, pomoćnik komandanta za obavještajne poslove i bezbjednost Bratunačke brigade Drinskog korpusa.³⁷⁶ Konkretno sudjelovanje generala Krstića u organizaciji autobusa razmatra se dolje u tekstu, u dijelu II C.

139. Dokumentacija zaplijenjena od Bratunačke brigade pokazuje da je ta brigada 12. i 13. jula 1995. nadgledala raspodjelu goriva za autobuse i kamione.³⁷⁷ Pretresno vijeće prihvata da je komanda Drinskog korpusa, s obzirom na nestašicu te tako dragocjene robe koja je u to vrijeme vladala u istočnoj Bosni, morala biti informisana o raspodjeli ogromne količine goriva.

140. Iako je Drinski korpus na kraju uspio pronaći dovoljno autobusa, to nije bilo jednostavno. Sve do uvečer 11. jula 1995. činilo se da general Mladić očekuje da će

³⁷³ P 436 (sa žigom iz kojeg se vidi da je to naređenje komanda Zvorničke brigade primila u 8:35 sati ujutro 12. jula 1995.) /prim. prev.: prevod citata sa engleskog jezika/.

³⁷⁴ P 404/126, P 404/127, P 404/128.

³⁷⁵ P 435 (uhvaćeni razgovor u 7:35 sati 12. jula 1995. koji se odnosi na obezbjeđivanje autobusa); P 440 (uhvaćeni razgovor u 12:10 sati 12. jula 1995. u kojem general Krstić naređuje pukovniku Krsmanoviću da autobusi krenu); P 441 (uhvaćena poruka od 12. jula 1995. u 12:12 sati, u kojoj se pukovnik Krsmanović bavi pitanjem kamiona sa prikolicom); P 452 (uhvaćeni razgovor u 11:10 sati 13. jula 1995., iz kojeg je vidljivo da pukovnik Krsmanović nadgleda kretanje velike grupe autobusa iz Potočara).

³⁷⁶ P 450, Butler, T. 4849-4851.

autobuse za odvoženje civila iz Potočara obezbijediti UN. To je bilo logično, s obzirom na ograničene resurse VRS-a, a osobito na nestašicu autobusa i goriva u istočnoj Bosni u to vrijeme. Drinski korpus, nakon što je zatražio autobuse od Ministarstva odbrane u ranim jutarnjim satima 12. jula 1995., uspio je sakupiti broj vozila koji je bio potreban za transport cjelokupne populacije žena, djece i staraca u roku od 48 sati. Sudski vještak optužbe, gospodin Butler, kazao je u svom svjedočenju da bi se operacija takvih razmjera kao što je preseljenje gotovo 25.000 ljudi normalno trebala planirati danima unaprijed.³⁷⁸

141. Uvečer 13. jula 1995. pukovnik Janković, oficir iz Glavnog štaba VRS-a, sastavio je završni izvještaj o transportu bosansko-muslimanskih civila iz Potočara, koji je poslat odsjeku za obavještajne poslove Drinskog korpusa, što dodatno potvrđuje da je Drinski korpus bio zainteresovana strana u operaciji transporta.³⁷⁹

142. Pretresno vijeće nalazi da je Drinski korpus odigrao značajnu ulogu prilikom obezbjeđivanja autobusa i drugih vozila koja su korišćena za odvoženje bosansko-muslimanskih žena, djece i staraca iz baze u Potočarima 12. i 13. jula 1995., kao i u nabavi goriva potrebnog za izvođenje tog zadatka.

(v) Prisustvo oficira Drinskog korpusa u Potočarima 12. i 13. jula 1995.

143. Tokom evakuacije bosansko-muslimanskih žena, djece i staraca, koja se odvijala 12. i 13. jula, mnogi svjedoci su vidjeli generala Mladića i druge oficire iz Glavnog štaba u bazi u Potočarima ili u njenoj blizini.³⁸⁰ Iako se činilo da je general Mladić taj koji ima

³⁷⁷ P 404/159; P 404/160.

³⁷⁸ Butler, T. 5369.

³⁷⁹ P 459.

³⁸⁰ Svjedok B, T. 901 (prisustvo generala Mladića i pukovnika Jankovića, obavještajnog oficira iz Glavnog štaba VRS-a); Mandžić, T. 990 (prisustvo generala Mladića 12. jula 1995.); Omanović, T. 1104 (prisustvo generala Mladića 12. jula 1995.); svjedok C (prisustvo generala Mladića 12. jula 1995.); svjedok E (prisustvo generala Mladića 13. jula 1995.); Vaasen, T. 1417, 1437, 1465 (prisustvo generala Mladića 12. jula 1995. i prisustvo pukovnika Jankovića 12. i 13. jula 1995.); svjedok F, T. 1520, 1540 (prisustvo generala Mladića “prvog” i “drugog” dana); svjedok H, T. 1708 (prisustvo generala Mladića 12. jula 1995.); van Duijn, T. 1749-1750 (prisustvo generala Mladića i pukovnika Jankovića 12. jula 1995.); Kingori, T. 1841 (prisustvo generala Mladića 12. jula 1995.); Malagić, T. 1964, (prisustvo generala Mladića 12. jula 1995.); Franken, T. 2049 (prisustvo pukovnika Jankovića 13. jula 1995.); Karremans, T. 3355-3356 (prisustvo generala Mladića u Potočarima 12. i 13. jula 1995. zajedno sa pukovnikom Jankovićem).

kontrolu nad operacijom transporta u vrijeme dok se tamo nalazio,³⁸¹ postoje i vrlo jaki dokazi za to da je 12. i 13. jula 1995. u Potočarima bilo prisutno ljudstvo Drinskog korpusa i pomagalo prilikom odvoženja bosansko-muslimanskih civila iz enklave. Prisustvo generala Krstića u Potočarima 12. i 13. jula 1995. razmatraće se u dijelu II C teksta. No, među ostalima iz štaba komande Drinskog korpusa, koje su identifikovali svjedoci u Potočarima, 12. i 13. jula 1995. tamo su se nalazili: komandant korpusa, general Živanović,³⁸² pomoćnik komandanta za bezbjednost, pukovnik Popović,³⁸³ pomoćnik komandanta za pozadinu, pukovnik Lazar Aćamović,³⁸⁴ i načelnik obavještajne službe, pukovnik Kosorić.³⁸⁵ Jedan vojnik Dutchbata razgovarao je 12. jula 1995. sa pukovnikom Kosorićem o tome da se organizira da vojnici Dutchbata budu u pratnji konvoja bosansko-muslimanskih izbjeglica iz Potočara.³⁸⁶ Očevici su takođe identifikovali šest osoba, koje se sve pojavljuju na popisu Bratunačke brigade Drinskog korpusa, kao ljude koji su bili prisutni u Potočarima u vrijeme kada su odvodili žene, djecu i starce.³⁸⁷ Jednog od tih ljudi, majora Momira Nikolića (pomoćnika zapovjednika Bratunačke brigade za obavještajne poslove i bezbjednost) do zauzimanja Srebrenice Dutchbat i posmatrači UN-a na tom području znali su kao oficira za vezu.³⁸⁸ Major Nikolić viđen je u Potočarima i 12.³⁸⁹ i 13. jula 1995.³⁹⁰

³⁸¹ Karremans, T. 3372-3373.

³⁸² Van Duijn, T. 1749-1750 (general Živanović bio je sa generalom Mladićem u Potočarima 12. jula 1995.); Kingori, T. 1846-1847 (prisustvo generala Živanovića u Potočarima zajedno sa grupom drugih oficira); Rutten, T. 2128, 2161 (prisustvo generala Živanovića u jednom od automobila koji su pratili generala Mladića u blizini baze i prisustvo generala Živanovića ispred baze 13. jula 1995.).

³⁸³ Kingori, T. 1880; Rutten, T. 2152. P 58 (fotografija prema TV-snimku intervjua koji je uradila televizijska ekipa u Potočarima 12. jula 1995.), što takođe potvrđuje prisustvo pukovnika Popovića.

³⁸⁴ Franken, T. 2028, 2084 (prisustvo pukovnika Aćamovića pred kapijom baze 12. jula 1995., njegovo sudjelovanje u koordinaciji i logistici transporta i njegovo prisustvo u društvu generala Krstića oko 14-15 sati 12. jula 1995.); svjedok B, T. 911-914 i Kingori, T. 1875-1876 (prisustvo pukovnika Aćamovića 13. jula 1995.).

³⁸⁵ Svjedok C, T. 1187. P 136 (video-snimak intervjua sa Zoranom Kovačevićem, zapovjednikom jedne od četa Bratunačke brigade u Potočarima 12. jula 1995., na kojoj se u pozadini vidi pukovnik Kosorić. Vidi takođe Butler, T. 4845-4846.

³⁸⁶ Svjedok C, T. 1187.

³⁸⁷ Te osobe jesu: Sreten Petrović, kapetan Nikolić, narednik Zoran Milosavljević, Slavoljub Grujičić, Goran Rakić i Zoran Spajić. Vidi P 454 i Butler, T. 4861-4865.

³⁸⁸ Kingori, T. 1804; Franken, T. 2012.

³⁸⁹ Svjedok F, T. 1525 (prisustvo majora Nikolića na "dan kada su srpski vojnici ušli" u Potočare); Kingori, T. 1836-1837, 1883; i Rutten, T. 2119-2121 (prisustvo majora Nikolića u Potočarima 12. jula 1995. prilikom dolaska autobusa); Koster, T. 3403.

³⁹⁰ Kingori, T. 1874; Karremans, T. 3356.

144. Pretresno vijeće konstatuje da su 12. i 13. jula 1995. oficiri i jedinice iz komande Drinskog korpusa bili prisutni u Potočarima i nadgledali odvoženje bosansko-muslimanskih civila iz tog područja.³⁹¹

(vi) Prisilan ili dobrovoljan odlazak?

145. General Radinović je svjedočio za odbranu da je bijeg žena, djece i staraca iz Potočara bio dobrovoljan i da se ni u kom slučaju ne može smatrati prisilnim odlaskom.³⁹² On je priznao da je strah odigrao određenu ulogu prilikom donošenja njihove odluke da odu, no inzistirao je da je tome tako u svim ratovima. Tokom rata u Bosni, kao i drugdje, masovni odlazak civilnog stanovništva redovna je pojava kada god neprijateljske snage zauzmu neku teritoriju.³⁹³ Gospodin Butler, sudski vještak optužbe, složio se s tim da je bijeg civila iz zona sukoba zabilježen fenomen rata, te da često predstavlja racionalni izbor od strane civila.³⁹⁴ Doista, kao što je već primjećeno, 1993. godine je UNHCR pomagao prilikom evakuacije više hiljada bosanskih Muslimana iz Srebrenice.

146. Svakako, suočene sa realnošću svoje užasne situacije uvečer 11. jula 1995., izbjeglice iz Srebrenice bučno su zahtijevale da izađu iz enklave. Kao što je pukovnik Karremans rekao na prvom sastanku održanom u hotelu "Fontana" 11. jula 1995. u 20:30 sati, mnoge od bosanskih Muslimanki u bazi već su rekle vojnicima Dutchbata da čekaju da stignu autobusi i da odu.³⁹⁵

147. Međutim, velik broj dokaza predočenih tokom suđenja pokazuje da u julu 1995. bosansko-muslimansko stanovništvo Srebrenice nije bilo u položaju da zaista bira hoće li otići ili ostati na tom području. Granatiranje Srebrenice, osobito 10. i 11. jula 1995., kao i spaljivanje kuća bosanskih Muslimana bilo je smišljeno kako bi se stanovništvo zastrašilo i natjeralo da pobjegne sa tog područja bez nade u povratak. Osim toga, general Mladić je bio taj koji je zakazao sastanke u hotelu "Fontana", gdje je potpuno jasno pokazao da želi

³⁹¹ Vidi takođe dalju diskusiju o aktivnostima tih oficira u Potočarima, *infra*, par. 352-353.

³⁹² Radinović, T. 7962-7963.

³⁹³ Radinović, T. 7962-7963.

³⁹⁴ Butler, T. 5507-5508.

³⁹⁵ P 39, str. 11.

da bosanski Muslimani odu sa tog područja. Dok su se organizovali konvoji autobusa 12. jula 1995., general Mladić je u jednom uhvaćenom razgovoru rekao:

To je kapituliralo sve i predalo se, i evakuirat ćemo sve ko hoće i ko neće.³⁹⁶

Doista, bosansko-muslimanske izbjeglice niko nije konsultovao niti im dao mogućnost izbora u vezi sa njihovom konačnom destinacijom. Jedan vojni posmatrač UN-a na području Srebrenice svjedočio je o incidentu kojem je bio očevidac, kada su srpski vojnici prijetili da će ustrijeliti jednu stariju ženu ako ne ode iz Srebrenice, usprkos njenom preklinjanju da je puste da ostane. Kao rezultat tih prijetnji i kako bi osigurao njenu bezbjednost, vojni posmatrač je ženu fizički uklonio iz srebreničke bolnice u kojoj se nalazila i odveo je u Potočare.³⁹⁷ Svi ti faktori, zajedno sa kampanjom terora koju je sprovodio VRS protiv izbjeglica u Potočarima, jasno ukazuju na to da su bosanski Srbi htjeli to područje očistiti od bosanskih Muslimana.

148. No, VRS je ipak pokušao bijeg stanovnika Srebrenice prikazati kao dobrovoljni odlazak. Savjet bezbjednosti UN-a 14. jula 1995. izrazio je zabrinutost zbog prisilnog preseljenja civila iz srebreničke “zaštićene zone” koje su sprovodili bosanski Srbi, tvrdeći da je tu riječ o jasnom kršenju njihovih ljudskih prava.³⁹⁸ Suočen s rastućom međunarodnom osudom, 17. jula 1995. major Franken, zamjenik zapovjednika Dutchbata, sastao se sa delegacijom VRS-a kako bi razgovarali o situaciji ranjenih bosanskih Muslimana na području bivše enklave. Tokom tog sastanka od njega i nezvaničnog predstavnika bosanskih Muslimana, gospodina Mandžića, koji je takođe bio prisutan, zatraženo je da potpišu izjavu u kojoj je stajalo da je odlazak bosansko-muslimanskih civila iz Potočara bio dobrovoljan, da ga je nadgledao i pratio UNPROFOR, a da je akciju sproveo VRS bez ikakvih nepravilnosti.³⁹⁹ Oficiri VRS-a majoru Frankenu su jasno dali do znanja da se od njega traži da potpiše tu izjavu kako bi osigurao da Međunarodni komitet Crvenog krsta (MKCK) odmah evakuiše 59 ranjenih

³⁹⁶ P 445 (razgovor između generala Mladića i jedne neidentifikovane osobe koji je uhvatila ABiH).

³⁹⁷ Kingori, T. 1886-1887.

³⁹⁸ P 113 (saopćenje za štampu Savjeta bezbjednosti). Vidi takođe P 113/1 (izjava UNHCR-a, u kojoj se masovno preseljenje stanovnika Srebrenice proglašava “jednim od najočiglednijih primjera etnički motivisanog prisilnog raseljenja viđen u ovom ratu”).

³⁹⁹ P 47, Franken, T. 2054-2056, 2059-2062, Mandžić, T. 1007-1016.

pacijenata.⁴⁰⁰ Kada je svjedočio pred Pretresnim vijećem, major Franken je svoj prisilni pristanak na izjavu opisao kao “bezvrijedan”.⁴⁰¹ U stvarnosti, kako je izjavio, general Mladić je “naredio stanovništvu da ode u Kladanj, tačka”.⁴⁰² General Krstić je tokom jednog razgovora sa Tužilaštvom ubrzo nakon hapšenja priznao da se radilo o prisilnom odlasku stanovništva, iako je nijekao da je on u tome sudjelovao.⁴⁰³

149. Pretresno vijeće konstatuje da, 12. i 13. jula 1995., bosansko-muslimanski civili iz Srebrenice, koji su autobusima odvezeni iz Potočara, nisu slobodno izabrali da napuste područje bivše enklave. Ljudstvo Drinskog korpusa koje je sudjelovalo u operaciji transporta znalo je da je VRS prisilio bosansko-muslimansko stanovništvo da napusti to područje.

b) Zločini počinjeni u Potočarima 12.-13. jula 1995.

150. Izbjegllice bosanski Muslimani koji su se sklonili u bazu ili oko nje bili su 12. i 13. jula 1995., po dolasku srpskih snaga u Potočare, izvrgnuti kampanji terora koja se sastojala od prijetnji, vrijeđanja, pljačkanja i spaljivanja obližnjih kuća, batinanja, silovanja i ubistava.⁴⁰⁴ Oficiri Drinskog korpusa bili su 12. i 13. jula 1995. prisutni u Potočarima,⁴⁰⁵ a uz to su 12. i 13. jula 1995. u blizini Potočara viđene i jedinice Drinskog korpusa.⁴⁰⁶ Na Petrovićevim video-snimkama Potočara, snimljenima 13. jula 1995., vidi se jedan oklopni transporter sa vojnom registarskom tablicom, čiji broj odgovara onom na vozilu dodijeljenom komandi Bratunačke brigade.⁴⁰⁷

151. U Potočarima se 12. i 13. jula 1995. nalazio i cijeli niz srpskih snaga koje nisu bile dio Drinskog korpusa. Prisutni su bili oficiri iz Glavnog štaba VRS-a, koji su bili podređeni direktno generalu Mladiću.⁴⁰⁸ Neki očevici izvijestili su da su u Potočarima

⁴⁰⁰ Franken, T. 2062.

⁴⁰¹ Franken, T. 2062.

⁴⁰² Franken, T. 2060.

⁴⁰³ P 399, str. 32. Međutim, tokom svog svjedočenja pred Pretresnim vijećem general Krstić je inzistirao na tome da je odlazak bosansko-muslimanskih žena, djece i staraca iz Potočara bio “evakuacija”. Krstić, T. 6217 i 6295-6296.

⁴⁰⁴ Vidi *supra*, par. 41-47.

⁴⁰⁵ Vidi *supra*, par. 143-144.

⁴⁰⁶ Vidi općenito Butler, T. 4855-4866.

⁴⁰⁷ P 460 (fotografija prema video-snimku) i Butler, T. 4856.

⁴⁰⁸ Vidi *supra*, par. 143 (u vezi s aktivnostima majora Jankovića iz Glavnog štaba VRS-a).

vidjeli pripadnike paravojne grupe "Arkanovih tigrova".⁴⁰⁹ Drugi svjedoci su kazali da se za neke bosansko-srpske vojnike činilo da nisu "regularni", odnosno da su djelovali "kao Rambo".⁴¹⁰ Identifikovani su srpski vojni policajci u plavim uniformama sa crnim opasačima, koji su vozili policijska vozila,⁴¹¹ kao i jedna osoba koja se predstavila kao "kapetan Mane" iz policije i njegov zapovjednik, čiji je ratni nadimak bio "Staljin".⁴¹² Svjedoci su govorili o vojnicima odjevenima u crno, za koje se činilo da djeluju u okviru vlastite komandne strukture,⁴¹³ o jedinici koja je imala pse⁴¹⁴ i o vojnicima koji su nosili kombinaciju maskirnih uniformi i civilne odjeće.⁴¹⁵ Brojni svjedoci koji su govorili o prisustvu "vojnika VRS-a" u zelenim maskirnim uniformama u Potočarima, nisu bili u stanju identifikovati ih kao pripadnike neke konkretne jedinice.⁴¹⁶ Za sve se te različite grupe činilo da imaju vlastite komandujuće oficire.⁴¹⁷ Iako su svjedoci bosanski Muslimani katkada bili u stanju prepoznati pojedine srpske vojnike, što upućuje na to da su barem neke od jedinica bile sa tog područja,⁴¹⁸ postoje i dokazi da su dovedene i srpske snage koje nisu bile sa srebreničkog područja.⁴¹⁹ Pukovnik Karremans,

⁴⁰⁹ Vaasen, T. 1405-06; Kingori, T. 1918-19.

⁴¹⁰ Franken, T. 2030, 2034, 2064 (u vezi sa regularnim i neregularnim vojnicima); svjedok F, T. 1562 (kasnije je stigla jedna posebna grupa neorganizovanih vojnika koji su pušili, pili i pljačkali); Rutten, T. 2116 (prvi srpski vojnici koji su ušli u bazu izgledali su "kao Rambo").

⁴¹¹ Svjedok F, T. 1505; Kingori, T. 1836.

⁴¹² Van Duijn, T. 1742-1744. "Staljin" je identifikovan kao osoba po imenu Jević iz rezervnog bataljona MUP-a. Vidi P 73 i Van Duijn, T. 1764. Vidi takođe Rutten, T. 2123.

⁴¹³ Svjedok F, T. 1544; svjedok H, T. 1684; Kingori, T. 1836. Kingori je pretpostavio da bi vojnici u crnom mogli biti iz "Arkanove brigade". Kingori, T. 1919.

⁴¹⁴ Svjedok H, T. 1689; Franken, T. 2036. Vidi takođe Egbers, T. 2263 (koji je svjedočio o prisustvu jedne jedinice sa njemačkim ovčarima u školi u koju su ga zatočili bosanski Srbi, nakon što je 13. jula 1995. zaustavljen na blokadi na cesti južno od Nove Kasabe; i vodnik Martin Van der Zwan (dalje u tekstu: Van der Zwan), T. 2327, 2336-2338 (kojeg je takođe zarobila jedinica za specijalne namjene sa njemačkim ovčarima nakon zauzimanja posmatračkog punkta "U". Jedan od vodiča pasa bio je iz Sarajeva).

⁴¹⁵ Van Duijn, T. 1739.

⁴¹⁶ Vidi, npr., Mandžić, T. 1006; Omanović, T. 1103-05, 1127; Rutten, T. 2149; Egbers, T. 2150; svjedok N, T. 2787; Ademović, Malagić, T. 1966-67, T. 1957; Hajdarević, T. 2575; svjedok H, T. 1683-87.

⁴¹⁷ Vaasen, T. 1407.

⁴¹⁸ Svjedok D, T. 1263 (govor vojnika bio je karakterističan za tu regiju); svjedok E, T. 1346, 1372 (prepoznao je policajca kojeg je poznao iz vremena prije rata); Ademović, T. 1586-7 (prepoznao je bivšeg kolegu i jednog poznanika); svjedok H, T. 1684 (prepoznao je jednog poznanika); Malagić, T. 1953, 1963, 1969 (prepoznala je više ljudi koje je poznavala iz tog kraja, uključujući i jednog bivšeg policajca i vojnike odjevene u maskirne uniforme).

⁴¹⁹ Mandžić, T. 1013 (mnogo mladih vojnika koje nije nikada ranije vidio na tom području); svjedok D, T. 1250 (vojnici odjeveni različito od vojnika oko Srebrenice, koji su govorili govorom sličnim crnogorskom). Vidi takođe Egbers, T. 2263 (koji je, dok su ga bosanski Srbi držali u zatočeništvu u blizini Nove Kasabe 13. jula 1995., razgovarao sa osobom po imenu Milanić, koji je kazao da je iz Sarajeva razmješten u Srebrenicu zajedno sa svojom jedinicom); i Van der Zwan, T. 2319-2320 (koji je tokom zauzimanje

zapovjednik Dutchbata, sjeća se da je čuo da je general Mladić nekoliko dana prije početka operacije “Krivaja 95” u enklavu doveo nove vojnike, paravojne grupe i Arkanovu brigadu.⁴²⁰

152. S obzirom na haos koji je 12. i 13. jula 1995. vladao u bazi u Potočarima, ne začuđuje što većina svjedoka nije bila u stanju konkretno navesti koje su jedinice bile odgovorne za zločine počinjene tokom tih dana. Mnogi svjedoci čuli su krikove, pucnje i priče o ubistvima, bez da su pritom osobno vidjeli te zločine.⁴²¹

153. Iz sudskog spisa proizlazi da su jedinice koje nisu bile u sastavu Drinskog korpusa bile one koje su naočigled svih počinjale oportunističke zločine kao dio kampanje terora u Potočarima. Jedan svjedok je 12. jula vidio ljude koji su izgledali “kao Rambo” kako pale kuće i ljetinu na obroncima oko Potočara, a kasnije te noći vidio ih je kako prijete jednom mladom ranjenom bosanskom Muslimanu da će ga zaklati.⁴²² Samo je jedan svjedok izravno spomenuo Drinski korpus govoreći o zlostavljanjima. Jedan vojnik Dutchbata svjedočio je da su pripadnici “Vukova sa Drine”, potčinjene jedinice Zvorničke brigade, ulazili u kuće u blizini baze i “počeli te kuće pljačkati”. Te ljude je identifikovao kao pripadnike “Vukova sa Drine”, zato što je vidio da nose oznake “Vukova sa Drine”, na kojima je prikazana vučja glava.⁴²³ Taj svjedok je čuo kako iz jedne od kuća dopiru krici i rafal iz AK-47. Zaključio je da to u kući ubijaju bosansko-muslimanske izbjeglice.⁴²⁴ Iako je taj svjedok bio siguran u svoju identifikaciju “Vukova sa Drine” kao sudionika u tim kriminalnim radnjama, Pretresno vijeće nije čulo nikakva druga svjedočenja koja bi potkrijepila informaciju o sudjelovanju te jedinice u izvršenju zločina. Osim toga, isti svjedok je izjavio da je vidio vojnike sa oznakama HVO-a (tj. snaga bosanskih Hrvata) u Potočarima, ali ništa druge ne govori u prilog tome da su te snage odigrale ikakvu ulogu u događajima u Srebrenici.⁴²⁵ U skladu s tim, Pretresno vijeće ne može odbaciti mogućnost da je taj svjedok, iako uglavnom pouzdan, pogriješio

posmatračkog punkta “U” identifikovao četiri vojnika koji su nosili oznaku krajinskih Srba, od kojih mu je jedan rekao da je iz Knina).

⁴²⁰ Karremans, T. 3378-3379.

⁴²¹ Mandžić, T. 995; Omanović, T. 1104, 1117, 1125; svjedok C, T. 1183; Vaasen, T. 1433.

⁴²² Rutten, T. 2116-2117. Vidi takođe svjedok F, T. 1499 (vojnici u crnom vrlo su temeljito “čistili” kuće).

⁴²³ Vaasen, T. 1407.

⁴²⁴ Vaasen, T. 1408 i dalje.

⁴²⁵ Vaasen, T. 1457.

prilikom identifikacije jedinice koja je sudjelovala u zločinima koje je opisao. Zaista, tokom unakrsnog ispitivanja svjedok je prihvatio da nije bio dovoljno blizu da bi u tom trenutku vidio da li je jedinica koja je pljačkala kuće stvarno bila iz Drinskog korpusa. On je tek mislio da se radi o jedinici “Vukovi sa Drine” koju je ranije vidio.⁴²⁶

154. U nedostatku izravnih dokaza u vezi s identifikacijom, optužba se morala osloniti na činjenicu da su regularni vojnici u zelenim maskirnim uniformama, kakve su obično nosili vojnici Drinskog korpusa, uključujući i generala Krstića,⁴²⁷ sudjelovali u počinjenju zločina u Potočarima.⁴²⁸ Međutim, Pretresno vijeće ne može isključiti mogućnost da je u Potočarima bilo i vojnika koji nisu bili pripadnici Drinskog korpusa, a koji su nosili tu standardnu vojnu uniformu.⁴²⁹

155. Iz dokaza proizlazi da je svakoj od raznih srpskih jedinica koje su ušle u Potočare bila dodijeljena određena uloga u dobro koordinisanoj srpskoj kampanji koja je na tom području vođena između 12. i 13. jula 1995. Jedan vojnik Dutchbata izjavio je pred Pretresnim vijećem sljedeće:

[Akcija u Potočarima] bila je dobro pripremljena. Svakom je bio dodijeljen zadatak, svako je znao svoj položaj. Tamo su bili ljudi koji su morali čuvati bazu, koji su morali čuvati okolinu. Postojale su jedinice koje su morale isprazniti kuće, a postojale su i jedinice koje su obavljale ispitivanje. ... Bilo je to zaista dobro organizovano...⁴³⁰

Iako Pretresno vijeće ne može sa sigurnošću zaključivati o razmjeru zadatka dodijeljenog Drinskom korpusu u okviru te dobro isplanirane operacije, iz spisa doista proizlazi da su oficiri Drinskog korpusa bili u velikoj mjeri uključeni u organizaciju i nadgledanje

⁴²⁶ Vaasen, T. 1470.

⁴²⁷ Kingori, T. 1839; Franken, T. 2064-2065.

⁴²⁸ Svjedok F, T. 1503 (vojnici u maskirnim uniformama pljačkali su kuće); Ademović, T. 1589 (vojnici odjeveni u maskirne uniforme (ali bez oznaka) su prijetili bosansko-muslimanskim izbjeglicama da će ih poklati, a vojnik u maskirnoj uniformi je nožem ubio jednu bebu); svjedok G, T. 1647-1648 (vojnici u zelenim maskirnim uniformama su nogama udarali muškarce bosanske Muslimane dok su ulazili u autobuse); Rutten, T. 2137-2138 (kad je svjedok, vojnik Dutchbata, pokušao ući u prostoriju u kojoj su ispitivali muškarce bosanske Muslimane, srpski vojnik u zelenoj maskirnoj uniformi u lice mu je uperio oružje), T. 2152 (vidio je vojnike u zelenim maskirnim uniformama kako od bosanskih Muslimana uzimaju njemačke marke), T. 2196-2197 (vidio je srpskog vojnika u maskirnoj uniformi kako juri jednu ženu koja je istrčala iz kuće).

⁴²⁹ Doista, jedan od svjedoka je 13. jula 1995. naišao na srpske vojnike u zelenim maskirnim uniformama u blizini Nove Kasabe, a njihov zapovjednik (major Zoran Malinić) rekao mu je da su on i njegova jedinica tu razmješteni iz Sarajeva. Egbers, T. 2241.

⁴³⁰ Svjedok F, T. 1513.

odvoženja žena, djece i staraca bosanskih Muslimana iz Potočara. Čini se da je to bio jedan od disciplinovanijih aspekata operacije u Potočarima. Jedan svjedok se sjeća da je

tokom deportacije muslimanskih izbjeglica vladala kakva-takva disciplina. No, što se drugih stvari tiče, discipline nije bilo.⁴³¹

Pomanjkanje bilo kakvih bitnih izravnih dokaza iz kojih bi bila vidljiva uključenost vojnika Drinskog korpusa u oportunističke zločine koji su počinjeni protiv bosansko-muslimanskih civila u Potočarima, upućuje na to da su većinu tih djela počinile neregularne srpske snage koje su na to područje došle 12. jula 1995. Ipak, kao što su svjedočili svjedoci optužbe, nemoguće je da oficiri Drinskog korpusa prisutni u Potočarima ili okolini nisu bili svjesni pogoršanja situacije u kojoj su se našli tamo okupljeni bosanski Muslimani i zlostavljanja od strane drugih srpskih snaga prisutnih na tom području.⁴³² Po svemu sudeći, maltretiranje srebreničkih izbjeglica od strane srpskih snaga bilo je previše rasprostranjeno i sveprisutno, a da bi se moglo previdjeti. Oficiri Drinskog korpusa nisu uradili ništa da bi spriječili kriminalno ponašanje.⁴³³ U skladu s tim, Pretresno vijeće konstatuje da su oficiri i jedinice Drinskog korpusa, prisutni u Potočarima 12. i 13. jula 1995., morali biti svjesni katastrofalne humanitarne situacije u kojoj su se našle bosansko-muslimanske izbjeglice, kao i općenito zlostavljanja od strane srpskih snaga, no s tim u vezi nisu ništa preduzeli.

c) Odvajanje muškaraca u Potočarima

156. Na sastanku u hotelu "Fontana" 12. jula 1995. general Mladić je kazao da će se među svim vojno sposobnim muškarcima iz mase u Potočarima biti izvršena provjera da bi se ustanovilo ima li među njima ratnih zločinaca.⁴³⁴ Vojni eksperti optužbe prihvatili su da to što su bosanski Srbi htjeli sprovesti takvu provjeru nije samo po sebi bilo nerazumno ili kažnjivo, s obzirom na raširene i uvjerljive navode da su bosansko-muslimanski napadači iz Srebrenice počinili ratne zločine u selima bosanskih Srba.⁴³⁵ Doista, Bratunačka brigada Drinskog korpusa sastavila je spisak, koji nosi datum 12. juli

⁴³¹ Vaasen, T. 148.

⁴³² Svjedok F, T. 1564.

⁴³³ Svjedok F, T. 1912-1913.

⁴³⁴ Vidi tekst *supra*, par. 134.

⁴³⁵ Butler, T. 5397-5398.

1995., s imenima 387 bosanskih Muslimana za koje se sumnjalo da su ratni zločinci iz srebreničke enklave.⁴³⁶ Tokom cijelog rata između bosanskih Srba i bosanskih Muslimana odvijale su se razmjene zarobljenika velikih razmjera i novi priliv zarobljenih bosanskih Muslimana predstavljao bi potencijalno korisno pregovaračko sredstvo za bosanske Srbe prilikom budućih razgovora o razmjenama zarobljenika.⁴³⁷

157. U skladu s tim, muškarci i dječaci su u Potočarima odvojeni od žena, djece i staraca i odvedeni u “bijelu kuću” na ispitivanje. Suprotno tvrdnjama generala Mladića i drugih srpskih vojnika da će ti muškarci biti ispitani i na kraju razmijenjeni za ratne zarobljenike bosanske Srbe,⁴³⁸ kada su odvedeni u “bijelu kuću”, bili su prisiljeni da prije ulaska ostave svoje stvari, uključujući i novčanike i lične dokumente, na velikoj hrpi ispred zgrade.⁴³⁹ Pretresno vijeće je takođe čulo svjedočenja da su neki od muškaraca zatočenih u “bijeloj kući” sporadično zlostavljani i ubijani⁴⁴⁰ i, šire, da su svi izdvojeni muškarci bosanski Muslimani držani u užasnim uslovima.⁴⁴¹

158. Ni ovdje iz sudskog spisa ne proizlazi jasno koje su srpske jedinice sudjelovale u odvajanju i zatočenju muškaraca bosanskih Muslimana u Potočarima. Jedan svjedok se sjeća da su u odvajanju muškaraca učestvovali policajci sa psima, iz čega bi se mogao izvesti zaključak o sudjelovanju 65. zaštitnog puka.⁴⁴² Prema jednom drugom svjedoku, u jedan incident sa pucnjavom u blizini “bijeke kuće” bili su upleteni tjelohranitelji generala Mladića.⁴⁴³ Inače, svjedoci su govorili o dobro organizovanim i dobro odjevenim vojnicima u “bijeloj kući” i njenoj okolini.⁴⁴⁴ Neki svjedoci tačno su se sjećali da su svi vojnici oko “bijeke kuće” bili odjeveni u zelene maskirne uniforme,⁴⁴⁵ iako ni ovdje Pretresno vijeće na osnovu toga ne može zaključiti da su to bili vojnici Drinskog korpusa. Sigurno je, međutim, da su oficiri Drinskog korpusa sudjelovali u obezbjeđivanju autobusa i da su nadgledali njihovo putovanje iz enklave, što daje razloga za zaključak da

⁴³⁶ Butlerov izvještaj, par. 5.19.

⁴³⁷ Dannatt, T. 5616-5617; Butler, T. 5389.

⁴³⁸ Kingori, T. 1854; Rutten, T. 2195-2196; Franken, T. 2051; van Duijn, T. 1769-70, 1780, 1786.

⁴³⁹ Kingori, T. 1850-53; svjedok F, T. 1511-1512; Malagić, T. 1974; Franken, T. 2039.

⁴⁴⁰ Vidi *supra*, par. 58.

⁴⁴¹ Kingori, T. 1844.

⁴⁴² Svjedok T 3437 i Završni podnesak odbrane, par. 292.

⁴⁴³ Svjedok C, T. 1183.

⁴⁴⁴ Svjedok C, T. 1183.

su i oni odigrali ulogu u ukrcavanju bosansko-muslimanskih izbjeglica u autobuse. Oficiri Drinskog korpusa viđeni su i u blizini “bijeke kuće” u vrijeme kada su tamo bili zatočeni izdvojeni muškarci.⁴⁴⁶ Morali su biti svjesni toga da je muškarcima bosanskim Muslimanima oduzeta lična imovina i da se te stvari nalaze na hrpi ispred “bijeke kuće”, a morali su znati i za užasne uslove pod kojima su ti muškarci držani. Do kraja poslijepodneva 12. jula 1995. teror u bazi u Potočarima narastao je do takvih razmjera da je major Franken našao za shodno da sastavi popis sa imenima muškaraca u bazi i oko nje. Prema njegovom mišljenju, ponašanje VRS-a svima prisutnima je dalo do znanja da je preživljavanje muškaraca upitno i on je sastavio svoju listu, pokušavši zaštititi njihove živote time što je zabilježio njihovo prisustvo u bazi.⁴⁴⁷ Prisutni oficiri Drinskog korpusa morali su takođe znati da vlada užasna neizvjesnost u pogledu sudbine izdvojenih muškaraca. Jedan svjedok iz Dutchbata sažeo je to na sljedeći način:

Mogli ste vidjeti apsolutni strah, a ja nikada nisam mislio da to stvarno postoji, no tamo ste mogli osjetiti zadah smrti, jer to je bio apsolutni strah, to što se vidjelo na licima muškaraca i dječaka.⁴⁴⁸

159. Počevši od poslijepodneva 12. jula 1995. i tokom cijelog 13. jula 1995. muškarci zatočeni u “bijeloj kući” odvoženi su autobusima iz baze u Potočarima na mjesta zatočenja u Bratuncu.⁴⁴⁹ Pukovnik Kingori kazao je u svom svjedočenju sljedeće:

... muškarci koje su izvodili iz te bijele zgrade, oni koje su ranije tamo zajedno stavili. Stavljani su u posebne autobuse, ne u one u kojima su vozili žene i djecu, i nismo znali kamo ih vode ...⁴⁵⁰

... [muškarci koje su izdvojili] vikali su i govorili: žZnate da će nas pobiti, a vi ništa ne preduzimate.ž ... Doista im se spremalo nešto loše. Znate, mogli smo to vidjeti ... moglo se vidjeti da je strah bio velik. Plakali su, znate, muškarci – možete zamisliti muškarce kako pred vama plaču i od vas traže pomoć, pomoć koju im ne možete dati – to je bilo van moje kontrole.⁴⁵¹

⁴⁴⁵ Rutten, T. 2153; svjedok N, T. 2797.

⁴⁴⁶ Kingori, T. 1846-1849 (on je kod “bijeke kuće” vidio majora Nikolića, pukovnika Popovića i generala Živanovića) i Rutten, T. 2152 (on je kod “bijeke kuće” vidio generala Živanovića). Prisustvo generala Krstića kod “bijeke kuće” razmatra se *infra*, par. 365-367.

⁴⁴⁷ Franken, T. 2096-2097.

⁴⁴⁸ Rutten, T. 2149-2150.

⁴⁴⁹ Svjedok G, T. 1646; Kingori, T. 1855; Egbers, T. 2233.

⁴⁵⁰ Kingori, T. 1855.

⁴⁵¹ Kingori, T. 1856-1857.

Oficiri Drinskog korpusa koji su bili prisutni u bazi, a osobito oni u blizini “bijeke kuće”, morali su znati da se izdvojene muškarce iz Potočara autobusima odvozi na mjesta zatočenja u Bratunac. Zaista, činjenica da su autobusi za transport žena, djece i staraca, koji se odvijao pod nadzorom Drinskog korpusa, preraspoređeni na zadatak transporta muškaraca bosanskih Muslimana iz Potočara, pokazuje da su oni za to neizbježno morali znati.⁴⁵²

160. Kasnije, nakon što su svi civili bosanski Muslimani otišli iz Potočara, hrpe ličnih stvari, uključujući i lične karte, oduzete muškarcima bosanskim Muslimanima, spaljene su.⁴⁵³ U tom trenutku vojnici Dutchbata bili su sigurni da priča o provjeri zbog traženja ratnih zločinaca ne može biti istinita: spremalo se nešto mnogo zlokobnije.⁴⁵⁴ Vijeće prihvata da je u momentu kada su bosansko-muslimanskim muškarcima masovno oduzeti njihovi lični dokumenti bilo kojem posmatraču moralo biti očigledno da se te muškarce ne provjerava kako bi se ustanovilo da li je neko od njih ratni zločinac. Bez ličnih dokumenata te se muškarce više nije moglo tačno identifikovati za bilo koju svrhu. Naprotiv, oduzimanje njihovih dokumenata moglo je samo predstavljati zlokoban nagovještaj strahota koje su se spremale. Međutim, iz dokaza slijedi da je do uništavanja ličnih dokumenata došlo tek kasno poslijepodne ili uvečer 13. jula 1995. Na temelju predloženih dokaza Pretresno vijeće ne može nedvojbeno zaključiti da se bilo ko od ljudstva Drinskog korpusa još uvijek nalazio u bazi u vrijeme kada su spaljeni lični predmeti oduzeti od muškaraca bosanskih Muslimana zatočenih u “bijeloj kući”.

161. Pretresno vijeće nalazi da je ljudstvo Drinskog korpusa, koje je 12. i 13. jula 1995. bilo prisutno u bazi u Potočarima, znalo da se prema muškarcima bosanskim Muslimanima, odvojenima od žena, djece i staraca, ne postupa u skladu sa prihvaćenom praksom za pronalaženje počinilaca ratnih zločina, te da je vladala užasna neizvjesnost u pogledu njihove sudbine. Komanda Drinskog korpusa isto je tako znala da se izdvojeni muškarci iz Potočara autobusima odvoze na mjesta zatočenja u Bratuncu, pri čemu su korišćeni autobusi prvobitno namijenjeni za prevoz žena, djece i staraca, koji je nadgledao Drinski korpus.

⁴⁵² Vaasen, T. 1439-1440; svjedok L, T. 2662; svjedok P, T. 2956.

4. Umiješanost Drinskog korpusa u dejstva protiv kolone bosanskih Muslimana

162. Neposredno nakon zauzimanja Srebrenice nije bilo poznato gdje se nalazi 28. divizija ABiH.⁴⁵⁵ To je VRS-u stvaralo velike brige jer je postojala mogućnost da se snage 2. korpusa ABiH, koje su napadale iz pravca Tuzle i Kladnja, povežu s elementima 28. divizije.⁴⁵⁶ Uхваćene radio-poruke ukazuju na to da je VRS za formiranje kolone prvi put saznao 12. jula 1995. oko 03:00 sata.⁴⁵⁷ Na sastancima u hotelu "Fontana" 11. i 12. jula 1995. general Mladić je pokušao da ishodi predaju snaga ABiH-a na području bivše enklave. Međutim, u tome nije uspio tako da su narednih dana jedinice VRS-a, uključujući i jedinice Drinskog korpusa koje nisu bile angažovane u pohodu na Žepu, raspoređene na zadatak da blokiraju kolonu.⁴⁵⁸ Osim ovih jedinica Drinskog korpusa, u akciji blokiranja kolone dejstvovala su i jedinice van sastava Drinskog korpusa, uključujući jedinice specijalne brigade policije Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP-a), elemente bataljona vojne policije 65. zaštitnog puka, a kasnije i elemente opštinske policije.⁴⁵⁹ Niz prisluškivanih razgovora registrovanih tokom 12. i 13. jula 1995. otkriva da su Drinski korpus⁴⁶⁰ i VRS uopšte⁴⁶¹ sticali sve više saznanja o koloni.

⁴⁵³ Rutten, T. 2136; svjedok F, T. 1541-1542; van Duijn, T. 1786.

⁴⁵⁴ Rutten, T. 2195; Franken, T. 2051; van Duijn, T. 1769-70, 1780, 1786.

⁴⁵⁵ Radinović, T. 7951-7952.

⁴⁵⁶ Radinovićev izvještaj, par. 4.17-4.18.

⁴⁵⁷ Butler, T. 4929-4930, P 500, P 501, P 502 i P 503.

⁴⁵⁸ Radinovićev izvještaj, par. 3.26.

⁴⁵⁹ D 98, P 830, P 507, P 503, P 404/2/114, P 878, P 502, P 404/2/115, D 165, P 508, P 487, P 404/61, P 504, P 507 i P 511, kao i Butler općenito, T. 4871-4872. Vidi i Radinovićev izvještaj, par. 3.26.

⁴⁶⁰ P 507 (registrovani razgovor od 12. jula 1995. u kojem je učestvovao jedan oficir štaba Drinskog korpusa, a u kojem se govori o uključivanju MUP-a u dejstva u vezi sa kolonom). Vidi i Butler, T. 4944-4945; P 508 (registrovani razgovor od 12. jula 1995. u 11.56 sati, u kojem oficiri iz 1. bratunačke lake pješadijske brigade i komande Drinskog korpusa razgovaraju o kretanju kolone); P 509 (registrovani razgovor od 12. jula 1995. u 13:45 sati u kojem učestvuje jedan oficir iz komande Drinskog korpusa i u kojem se govori o komplikovanju situacije u rejonu 4. bataljona); P 511 (registrovani razgovor od 12. jula 1995. u 16:40 sati, u kojem učestvuje major Obrenović, načelnik štaba Zvorničke brigade, a u kojem se govori o kretanju kolone i policijskim zasjedama postavljenim na potezu ceste Konjević Polje – Hrnčići).

⁴⁶¹ P 500 (registrovani razgovor između dva neidentifikovana govornika 12. jula 1995. u 06:03 sata); P 502 (registrovani razgovor između neidentifikovanih govornika 12. jula 1995. u 06:56 sati); P 506 (registrovani razgovor od 12. jula 1995. u kojem se govori o lokaciji kolone); P 515 (registrovani razgovor od 13. jula 1995. u 09:10 sati u kojem učestvuje pukovnik Beara, načelnik za bezbjednost Glavnog štaba, i u kojem se govori o zarobljenim bosanskim Muslimanima u Konjević Polju).

163. Otprilike trećinu kolone bosanskih Muslimana činili su vojnici 28. divizije, a oko dvije trećine bili su muškarci civili, bosanski Muslimani iz Srebrenice.⁴⁶² Vojni vještaci i optužbe i odbrane bili su saglasni u pogledu toga da je, prema propisima VRS-a, kolona predstavljala legitimni vojni cilj.⁴⁶³ Naravno, u optužnici u ovom predmetu ne navodi se da su vojna dejstva protiv kolone bila namjerno ili bez razlike upravljena protiv civila u koloni. Međutim, iz kolone su uhapšene hiljade muškaraca bosanskih Muslimana, većinom civila, koji su bili prebačeni na lokacije za zatočenje i zatim pogubljeni. Shodno tome, znanje Drinskog korpusa o koloni, uključenost Drinskog korpusa u dejstva preduzeta protiv nje, a naročito zarobljavanje bosanskih Muslimana, ključni su momenti u nalazima Pretresnog vijeća o krivičnoj odgovornosti generala Krstića za srebreničke zločine.

a) Borbeno dejstvovanje protiv kolone

164. Nastojeći se probiti iz enklave, kolona bosanskih Muslimana prvo se kretala kroz zonu odgovornosti Bratunačke brigade. U borbenom izvještaju za 13. juli 1995. koji je Bratunačka brigada dostavila komandi Drinskog korpusa govori se o vojnim dejstvima u vezi s opkoljavanjem i razbijanjem grupa bosanskih Muslimana koje se pokušavaju izvuci iz zone.⁴⁶⁴ Čini se, međutim, da su borbeno dejstva protiv kolone u bratunačkom rejonu odgovornosti bila slabog intenziteta.⁴⁶⁵

165. Napuštajući zonu Bratunačke brigade, kolona je napredovala prema zoni odgovornosti Zvorničke brigade. U prisluškivanom razgovoru od 12. jula 1995. u 16:40 sati može se čuti kako, načelnik štaba Zvorničke brigade, major Dragan Obrenović, govori o pitanjima u vezi sa kolonom i o dejstvovanju snaga MUP-a koje su imale zadatak da duž ceste prema Konjević Polju postave zasjede.⁴⁶⁶ U razgovoru od 13. jula 1995. u 20:35 sati, ponovo se čuje kako major Obrenović neidentifikovanom generalu podnosi izvještaj o kretanju kolone.⁴⁶⁷ General je majoru Obrenoviću naredio da preduzme hitne mjere kako bi se osiguralo da “ništa ne prođe”. Dana 13. jula 1995.

⁴⁶² Vidi *supra*, par. 61.

⁴⁶³ Radinovićev izvještaj, par. 3.25; Butler, T. 4921.

⁴⁶⁴ P 488.

⁴⁶⁵ Butler, T. 4993.

⁴⁶⁶ P 511; Butler, T. 4949-4951.

Zvornička je brigada komandi Drinskog korpusa podnijela izvještaj da se vojnici koji nisu angažovani za Žepu razmještaju za dejstva protiv neprijateljskih snaga za koje se saznalo da izlaze iz Srebrenice i kreću prema Tuzli. Prijavljeni su i okršaji između Zvorničke brigade i 2. korpusa ABiH iz Tuzle.⁴⁶⁸ Iz redovnog borbenog izvještaja koji je Zvornička brigada komandi Drinskog korpusa dostavila 14. jula 1995. saznajemo da su se okršaji sa 2. korpusom nastavili i da je, pored toga, Zvornička brigada oko 18:00 sati naišla na kolonu bosanskih Muslimana.⁴⁶⁹ Kasnije istog dana, Zvornička brigada je u vanrednom borbenom izvještaju komandi Drinskog korpusa prijavila da se kolona bosanskih Muslimana probila kroz odbranu Zvorničke brigade.⁴⁷⁰ Do dana 15. jula 1995. u 10:00 sati, Zvornička brigada je znala za kolonu od “između četiri i pet hiljada” ljudi.⁴⁷¹ Redovni borbeni izvještaj koji je Zvornička brigada komandi Drinskog korpusa dostavila 15. jula 1995. prijavljuje tešku borbu s kolonom bosanskih Muslimana, kao i dejstva snaga bosanskih Muslimana koje napadaju liniju fronta nastojeći pomoći koloni da se probije.⁴⁷² U vanrednom borbenom izvještaju od istog datuma tvrdi se da se u okršaju nakon napada neprijateljskih snaga angažovala cijela Zvornička brigada.⁴⁷³ Dana 16. jula 1995., potpukovnik Vinko Pandurević, komandant Zvorničke brigade, raportira da je zbog ogromnog pritiska na njegovu brigadu donio jednostranu odluku da otvori koridor i propusti kolonu od 5000 nenaoružanih bosanskih Muslimana.⁴⁷⁴ Nakon toga, 17. i 18. jula 1995., jedinice Zvorničke brigade angažovane su mjestimičnim borbama s bosansko-muslimanskim borcima zaostalima unutar njene zone odgovornosti.⁴⁷⁵

⁴⁶⁷ P 542.

⁴⁶⁸ P 540 (Redovni borbeni izvještaj Zvorničke brigade, 13. jula 1995.).

⁴⁶⁹ P 548 (Redovni borbeni izvještaj Zvorničke brigade, 14. jula 1995.). Vidi i P 555 (registrovani razgovor od 14. jula 1995. u 09:10 sati u kojem dežurni oficir Zvorničke brigade generala Živanovića informiše o veličini kolone i prijetnje koju ona predstavlja); P 556 (registrovani razgovor o koloni od 14. jula 1995. u 20:38 sati, između dežurnog oficira Zvorničke brigade i generala Živanovića).

⁴⁷⁰ P 550 (Vanredni borbeni izvještaj Zvorničke brigade od 14. jula 1995.).

⁴⁷¹ P 607 (registrovani razgovor između pukovnika Pandurevića i osobe s prezimenom “Mijatović”, 15. jula 1995.).

⁴⁷² P 597.

⁴⁷³ P 609; Butler, T. 5115.

⁴⁷⁴ P 614 (Vanredni borbeni izvještaj Zvorničke brigade od 16. jula 1995.).

⁴⁷⁵ P 641 (Borbeni izvještaj Zvorničke brigade za 17. jula 1995. poslat komandi Drinskog korpusa); P 675 (Vanredni borbeni izvještaj Zvorničke brigade za 18. jula 1995. dostavljen komandi Drinskog korpusa); P 676 (Borbeni izvještaj Zvorničke brigade za 18. jula 1995. dostavljen komandi Drinskog korpusa); P 694 (registrovani razgovor od 19. jula 1995. u 08:12 sati u kojem pukovnik Pandurević govori o istjerivanju 150 Muslimana preostalih u njegovoj zoni odgovornosti). Vidi i Butlerov izvještaj, par. 7.74.

166. Neosporni dokazi dakle pokazuju da su se brigade potčinjene Drinskom korpusu, naročito Bratunačka i Zvornička brigada, angažovale u borbenim dejstvima protiv kolone koja se nastojala probiti na teritoriju pod kontrolom bosanskih Muslimana. Između 12. i 18. jula 1995. te su brigade u komandu Drinskog korpusa stalno dostavljale izvještaje o događajima u vezi s kolonom.

b) Zarobljavanje muškaraca bosanskih Muslimana iz kolone

167. G. Butler je izračunao da su od poslijepodneva ili najkasnije od predvečerja 12. jula 1995. bosanski Srbi unutar zone odgovornosti Drinskog korpusa zarobili veliki broj muškaraca iz kolone.⁴⁷⁶ Pitanje koliko je Drinski korpus znao o zarobljavanju muškaraca i uključenosti jedinica Drinskog korpusa u te događaje postalo je ključna tačka debate između strana u ovom predmetu.

(i) Obaviještenost o zarobljavanju muškaraca bosanskih Muslimana iz kolone

168. Postoje ubjedljivi dokazi da je komanda Drinskog korpusa od 12. jula 1995. nadalje znala za zarobljavanje ljudi iz kolone. U jednom izvještaju koji su 12. jula 1995. podnijeli obavještajci Zvorničke brigade i koji je komandi Drinskog korpusa dostavljen u ranim jutarnjim satima 13. jula 1995., izrijeком se navodi činjenica da bosanski Muslimani iz kolone “u panici i nekontrolisano beže u grupama ili pojedinačno, pa se i sami predaju MUP-u ili VRS-u”.⁴⁷⁷ Dana 13. jula 1995. obavještajni organ Drinskog korpusa zatim je sadržaj tog izvještaja proslijedio, među ostalim, Glavnom štabu i MUP-u, u dokumentu u kojem se navodi: “naši vojnici su im preko megafona govorili da se predaju” (naglasak dodat).⁴⁷⁸

169. Dakako, komanda Drinskog korpusa vrlo je dobro znala za opšti plan VRS-a da se zarobe muškarci bosanski Muslimani koji se nastoje probiti u Tuzlu. Zaista, komanda Drinskog korpusa dobila je od Glavnog štaba direktna naređenja da se zarobe ljudi iz kolone bosanskih Muslimana. Dana 13. jula 1995.,⁴⁷⁹ želeći upozoriti brigade Drinskog

⁴⁷⁶ Butler, T. 5453.

⁴⁷⁷ P 878.

⁴⁷⁸ P 739 /citirano prema engleskom prevodu/.

⁴⁷⁹ Taj datum ustanovio je Butler, T. 4968.

korpusa koje su se nalazile na liniji napada kolone koja se približavala, generalpotpukovnik Milan Gvero, pomoćnik komandanta Glavnog štaba za moral, pravna i vjerska pitanja, izdao je komandi Drinskog korpusa naređenje u vezi sa kolonom.⁴⁸⁰ Naređenje je dostavljeno i isturenom komandnom mjestu Drinskog korpusa (IKM) te direktno i odgovarajućim potčinjenim brigadama, Zvorničkoj, Birčanskoj i Vlaseničkoj lakoj pješadijskoj brigadi. General Gvero opisuje da su ljudi u koloni “okoreli kriminalci i zlikovci koji neće prezati ni od čega da bi izbjegli zarobljavanje i izvukli se na teritoriju pod kontrolom Muslimana”. Komandi Korpusa i brigada naređeno je da angažuju sve raspoloživo ljudstvo “u otkrivanju, blokiranju, razoružavanju i zarobljavanju” ljudi iz kolone. Sa tim ciljem, Drinskom korpusu je naređeno da duž ceste Zvornik – Crni Vrh – Šekovići - Vlasenica postavi zasjede. General Gvero je precizirao postupak koji se ima primijeniti na zarobljene bosanske Muslimana iz kolone, jedan od aspekata kojeg je hitno prijavljivanje zarobljavanja “pretpostavljenoj komandi”. Kasnije istoga dana general Živanović je u 16:00 sati izdao naređenje u kojem se uglavnom ponavlja naređenje koje je izdao general Gvero.⁴⁸¹

170. Pretresno vijeće konstatuje da je komanda Drinskog korpusa od 12. jula 1995. znala da snage bosanskih Srba zarobljavaju bosanske Muslimane u njenoj zoni odgovornosti. Komanda Drinskog korpusa je bila informisana o odluci Glavnog štaba da se blokiraju i zarobe muškarci bosanski Muslimani iz kolone, a Glavni štab je i izdao direktivu da jedinice Drinskog korpusa postave zasjede koloni.

(ii) 13. juli 1995.: učestvovanje u zarobljavanju na cesti Bratunac – Konjević Polje

171. Golema većina zarobljenika uhvaćena je na cesti između Bratunca i Konjević Polja 13. jula 1995. godine. Iz jednog prisluškivanog razgovora od toga dana saznajemo da je do 17:30 sati bilo zarobljeno 6000 muškaraca.⁴⁸² Svjedoci procjenjuju da je između 1000 i 4000 zarobljenih muškaraca bosanskih Muslimana iz kolone 13. jula 1995. bilo

⁴⁸⁰ P 532.

⁴⁸¹ P 462.

⁴⁸² P 523.

zatočeno na poljani kod Sandića.⁴⁸³ Vojnici koji su čuvali te ljude naredili su im da sve što imaju sa sobom stave na gomilu, a vrijedne predmete da predaju. Kasno poslijepodne 13. jula 1995. tu poljanu je obišao general Mladić i ljudima rekao da im se ništa neće dogoditi nego da će ih razmijeniti kao ratne zarobljenike, te da su njihove porodice već prebačene na sigurno u Tuzlu.⁴⁸⁴ Snage bosanskih Srba koje su se nalazile na licu mjesta počele su ljude kao stado odvoditi s poljane. Neke su ukrkali u autobuse, a neke pješice odveli u skladište u obližnjoj Kravici.⁴⁸⁵ Neke su ukrkali u autobuse i kamione i odveli u Bratunac i na neka druga mjesta u blizini.⁴⁸⁶ Pored toga, procjenjuje se da je 13. jula 1995. 1500 do 3000 ljudi zarobljenih iz kolone bilo zatočeno na fudbalskom terenu u Novoj Kasabi.⁴⁸⁷ Kao i na poljani kod Sandića, muškarce su u Novoj Kasabi prisilili da predaju vrijedne predmete i ostave sve što su imali sa sobom.⁴⁸⁸ General Mladić je poslijepodne 13. jula 1995. obišao i to mjesto, ali je ovaj put zarobljenicima rekao da ih bosansko-muslimanske vlasti u Tuzli ne žele tako da će ih poslati nekamo drugamo.⁴⁸⁹ Većinu muškaraca u Novoj Kasabi zatim su ukrkali u autobuse i kamione i odvezli ih u Bratunac i na druga mjesta gdje su ih držali.⁴⁹⁰

172. Dokazi nepobitno pokazuju da su se snage MUP-a 13. jula 1995. razmjestile duž poteza ceste između Konjević Polja i Bratunca, gdje je glavina bosansko-muslimanskih zarobljenika iz kolone i bila uhvaćena.⁴⁹¹ Optužba je tvrdila da su se tamo nalazile i jedinice Drinskog korpusa, što je odbrana uporno negirala.

⁴⁸³ Vidi iskaze svjedoka K, T. 2503, 2508 (isprva 1000 ljudi, a nakon nekoliko sati 3500 ili 4000); svjedoka L, T. 2659 (2000 do 2500 ljudi); Husića, T. 2619 (1000 ljudi); svjedoka J, T. 2451 (2000 ljudi); svjedoka O, T. 2874 (1000 do 2000 ljudi).

⁴⁸⁴ Svjedok J, T. 2459; svjedok K, T. 2509; svjedok L, T. 2660-2661.

⁴⁸⁵ Svjedok K, T. 2510; svjedok J, T. 2461.

⁴⁸⁶ Svjedok O, T. 2871.

⁴⁸⁷ Svjedok P, T. 2950-2951; svjedok Q, T. 3022.

⁴⁸⁸ Svjedok P, T. 2950.

⁴⁸⁹ Svjedok P, T. 2953-2954. Vidi i iskaz svjedoka Q, T. 3013-15.

⁴⁹⁰ Svjedok P, T. 2955-2956.

⁴⁹¹ Pored video-snimaka na kojima se vidi da su se duž tog poteza ceste 13. jula nalazile snage MUP-a, o čemu se govori niže u par. 173., iz jednog registrovanog razgovora od 12. jula 1995. u 16:40 sati saznajemo da je u postavljanju jedne zasjede u Konjević Polju učestvovala civilna policija. Vidi P 512. U jednom naređenju koje je kasno uvečer 12. jula 1995. izdao Glavni štab takođe se navodi da organi MUP-a imaju zadatak da "obezbjeđuju komunikaciju Bratunac – Konjević Polje." Vidi D 165. General Krstić se složio s tim da su u toj zoni bile prisutne snage MUP-a. Krstić, T. 6416.

173. Na video-snimci srpskog novinara Zorana Petrovića, koji je bio u pratnji potpukovnika Ljubiše Borovčanina, zamjenika komandanta specijalne brigade MUP-a, zabilježene su aktivnosti 13. jula 1995. duž ceste Bratunac – Konjević Polje.⁴⁹² G. Butler je predočio indirektno dokaze koji ukazuju na to da vojna oprema koja se vidi na snimci pripada jedinicama Drinskog korpusa, konkretno 4. bataljonu Bratunačke brigade (jedinici Zvorničke brigade koja je tada djelovala kao jedinica Bratunačke brigade) i 2. romanijskoj brigadi.⁴⁹³ Međutim, taj dokaz nije dovoljno pouzdan za čvrsti zaključak Pretresnog vijeća da su te jedinice Drinskog korpusa učestvovala u zarobljavanju muškaraca bosanskih Muslimana na tom potezu ceste. Na primjer, g. Butler je u svojem svjedočenju rekao da su vojnici u pancirnim prslucima sa fotografije, koji čuvaju grupu zarobljenih bosanskih Muslimana u Sandićima, vjerovatno pripadnici 4. bataljona Bratunačke brigade. Taj je zaključak izveo iz podataka koje je tokom svojih istraga Tužilaštvo prikupilo iz dokumentacije o inventaru raznih jedinica u zoni.⁴⁹⁴ Međutim, kad je tokom tužiočevog postupka pobijanja ponovo pozvan da svjedoči, g. Butler je Vijeće izvjestio da su tekuće istrage otkrile da su pojedinci na fotografiji zapravo pripadnici jedne jedinice policije, a ne vojske.⁴⁹⁵ Slično tome, u svojem prvom svjedočenju, g. Butler je zaključio da tenk koji se vidi na Petrovićevom videu pripada vojsci.⁴⁹⁶ U svom postupku pobijanja, optužba je, uz saglasnost odbrane, dala stipulaciju da će svjedok svjedočiti da je predmetni tenk pripadao jedinici policije.⁴⁹⁷

174. Optužba se pozvala i na opšti dokazni materijal o tome da su 13. jula 1995. na cesti Bratunac - Konjević Polje pored MUP-a bile prisutne i jedinice vojske. G. Butler isprva nije bio siguran da je MUP mogao da obezbijedi cijeli potez ceste između Bratunca i Konjević Polja, s obzirom na širinu tog rejona i na ograničeni broj formacija MUP-a za koje se zna da su bile prisutne.⁴⁹⁸ Drugo, g. Butler je posvjedočio da su policajci koje je Petrović snimio kako 13. jula 1995. čuvaju zarobljene bosanske Muslimane u Sandićima u razgovoru sa Tužilaštvom potvrdili da su sa njima na poljani u

⁴⁹² P 3.

⁴⁹³ Butler, T. 4925-4931.

⁴⁹⁴ P 493, i Butler, T. 4926-4927.

⁴⁹⁵ Butler, T. 9181.

⁴⁹⁶ P 3, fotografija br. 491 izrađena prema video-snimci.

⁴⁹⁷ Stipulacija 890, T. 9186.

⁴⁹⁸ Butler, T. 9201.

Sandićima toga dana bili pripadnici vojske.⁴⁹⁹ Muškarci bosanski Muslimani koji su se probili do Tuzle, nakon što su ih zaskočili u drugom dijelu kolone, tvrdili su da su u zarobljavanju muškaraca bosanskih Muslimana učestvovali i MUP i VRS.⁵⁰⁰ Žene, djeca i starci koje su autobusima prevezli iz Potočara u Kladanj takođe su pripadnicima ABiH koji su organizovali njihov prihvata rekli da su uz cestu vidjeli mrtve ljudi i takođe tvrdili da je učestvovala vojska.⁵⁰¹ Svjedoci zarobljeni na nekoliko raznih lokacija sjećali su se samo toga da su vidjeli “vojnike bosanskih Srba” u zelenim maskirnim uniformama, ali nisu znali iz koje su jedinice oni bili.⁵⁰² Neki su se sjećali plavih maskirnih uniformi⁵⁰³ i policijskih kola.⁵⁰⁴ Drugi svjedoci govorili su o glasinama da su se u zoni nalazili pripadnici paravojne grupe zvane “Arkanovi tigrovi”.⁵⁰⁵ Neki su izvijestili o tome da su vidjeli bosansko-srpske vojnike obučene u ukradene uniforme UN-a.⁵⁰⁶ Međutim, praktično nije bilo dokaza koji bi pokazivao da su se među tim vojnim snagama nalazile jedinice Drinskog korpusa. Jedini izuzetak je jedan očevidac koji se sjećao da je na vratima jednog kamiona, na fudbalskom terenu u Novoj Kasabi koji je bio sabirno mjesto za zarobljene muškarce, vidio glavu vuka, amblem Drinskog korpusa.⁵⁰⁷

175. Iako su argumenti i dokazi koje je predočila optužba donekle ubjedljivi, Pretresno vijeće ne može van razumne sumnje zaključiti da su u zarobljavanju hiljada muškaraca bosanskih Muslimana iz kolone, uhvaćenih 13. jula 1995. na cesti Bratunac – Konjević Polje, učestvovala jedinice Drinskog korpusa.

176. Iako optužba nije mogla da identifikuje konkretne jedinice Drinskog korpusa koje su se 13. jula 1995. nalazile na cesti Bratunac - Konjević Polje, postoje jaki dokazi da je komanda Korpusa znala da se na tom potezu ceste cijelog tog dana zarobljavaju hiljade bosanskih Muslimana. Niz registrovanih prisluškivanih razgovora pokazuje usku saradnju i koordinaciju između jedinica MUP-a i jedinica Drinskog korpusa, naročito

⁴⁹⁹ Butler, T. 9182.

⁵⁰⁰ Hadžihasanović, T. 9604.

⁵⁰¹ Hadžihasanović, T. 9605.

⁵⁰² Svjedok K, T. 2506-2507; svjedok L, T. 2657; svjedok O, T. 2867.

⁵⁰³ Svjedok P, T. 2948-2949; svjedok S, T. 3247.

⁵⁰⁴ Svjedok O, T. 2868.

⁵⁰⁵ Svjedok L, T. 2658.

⁵⁰⁶ Husić, T. 2609-2613; svjedok K, T. 2517.

⁵⁰⁷ Egbers, T. 2237.

inženjerijskog bataljona,⁵⁰⁸ koje su bile u sadejstvu na blokiranju kolone bosanskih Muslimana.⁵⁰⁹ Komanda Drinskog korpusa takođe je bila u vezi sa jedinicom MUP-a razmještenom na cesti Bratunac - Konjević Polje i pratila njeno napredovanje. Iz prisluškivanog razgovora od 13. jula 1995. u 20:40 sati saznajemo da je general Krstić razgovarao s pukovnikom Borovčaninom, zamjenikom komandanta jedinice MUP-a, pitao ga kako stoje stvari i rekao da će ostati u vezi.⁵¹⁰

177. Isto tako, 13. jula 1995. u 21:00 sat, zabilježen je razgovor u kojem je učestvovao pukovnik Krsmanović, načelnik službe za saobraćaj Drinskog korpusa.⁵¹¹ Pukovnik Krsmanović, koji je 12. jula 1995. bio uključen u organizovanje autobusa za transport bosansko-muslimanskih civila iz Potočara, drugom učesniku razgovora je rekao da se “700 ljudi nalazi [...] u selu Sandići” i da je “potrebno [...] da se zaustave na tome mestu autobusi. Da ukrcaju 10 komada, i da ih dovezu ovde kod mene.” Između 1000 i 4000 zarobljenih bosanskih Muslimana uhvaćenih na cesti Bratunac - Konjević Polje bilo je zatočeno na poljani u Sandićima cijelog dana 13. jula 1995. godine. Riječima pukovnika Krsmanovića o ukrcavanju “10 komada” teško je pripisati neko precizno značenje. Taj razgovor ipak pokazuje u najmanju ruku to da je pukovnik Krsmanović sat vremena nakon što je uvečer 13. jula 1995. obavljen prevoz bosansko-muslimanskih žena, djece i staraca, i dalje bio uključen u rukovođenje kretanjem autobusa u zoni bivše enklave. Konkretnije, pukovnik Krsmanović je rukovodio kretanjem autobusa upravo u zonama u kojima su 13. jula 1995. pokupljene hiljade bosansko-muslimanskih zarobljenika, i u vrijeme kad su ih prevozili u Bratunac na lokacije na kojima su ih držali.

178. Pretresno vijeće konstatuje da je komanda Drinskog korpusa znala da se 13. jula 1995. na cesti Bratunac - Konjević Polje zarobljavaju hiljade bosanskih Muslimana. Pretresno vijeće dalje konstatuje da je jedan oficir iz komande Drinskog korpusa tada još

⁵⁰⁸ P 504 (registrovani razgovor od 12. jula 1995. u 07:40 sati u kojem je jedan od učesnika rekao “da milicija u Konjević Polju ima zadatak da radi isto što radi i inženjerijski bataljon i da njoj može narediti preko komandanta inženjerijskog bataljona”); P 505 (registrovani razgovor od 12. jula u 07:48 sati tokom kojeg jedan učesnik pominje nekoga iz MUP-a i kaže: “Jedna njegova četa je gore, odmah do našeg čovjeka s budložerima, tamo u /? Konjević Polju/ i ima zadatak da radi sve šta radi. Dakle, naredjenja šta treba da se radi možete da dajete preko komandira.” /citat prema engleskom prevodu/

⁵⁰⁹ Vidi o tome *infra*, par. 287.

⁵¹⁰ P 529.

⁵¹¹ P 530.

uvijek bio uključen u rukovođenje kretanjem autobusa u zoni bivše enklave u kojoj su držali zarobljenike, uprkos činjenici da je odvoženje bosansko-muslimanskih žena, djece i staraca iz enklave već bilo završeno sat vremena prije toga.

(iii) 12.-15. juli 1995.: umiješanost u zatočavanje zarobljenika, bosanskih Muslimana, u Bratuncu

179. Većina muškaraca bosanskih Muslimana izdvojenih u Potočarima i uhvaćenih u šumama držana je u Bratuncu jedan do tri dana, a zatim odvedena na druga mjesta zatočenja i na mjesta pogubljenja. Mada indirektni, dokazi da su jedinice Drinskog korpusa znale da su muškarcima zatočeni u Bratuncu ubjedljivi su.

180. Naselje Bratunac nalazilo se u zoni odgovornosti Bratunačke brigade Drinskog korpusa.⁵¹² Komanda Brigade nije mogla previdjeti stizanje više hiljada vojno sposobnih muškaraca, bosanskih Muslimana. Naime, dnevnik vojne policije Bratunačke brigade za datume 14. i 15. juli 1995. otkriva da je vojna policija Bratunačke brigade "bila angažovana u pratnji bosansko-muslimanskih izbjeglica."⁵¹³ Budući da su u noći 13. jula 1995. žene, djeca i starci već bili odvezeni iz Potočara, čini se vjerovatnim da se taj zapis odnosi na zadatak pratnje autobusa sa zarobljenim muškarcima koji su krenuli na sjever prema Zvorničkoj brigadi.⁵¹⁴ Kao na dokaz da su tamo bili prisutni vojnici Drinskog korpusa, optužba se pozvala i na prisustvo vojnika u zelenim maskirnim uniformama na lokacijama za zatočenje u Bratuncu.⁵¹⁵ Međutim, kako smo već napomenuli, taj dokaz je sam za sebe nedovoljan da potvrdi uključenost Drinskog korpusa.

181. Pretresno vijeće konstatuje da je Bratunačka brigada Drinskog korpusa morala znati da su između 12. i 15. jula 1995. u Bratuncu bile zatočene hiljade bosansko-muslimanskih zarobljenika. Pretresno vijeće takođe prihvata dokaz koji je izvela optužba, a koji pokazuje da je vojna policija Bratunačke brigade 14. i 15. jula 1995. bila angažovana u sprovođenju tih zarobljenika na lokacije za zatočenje na sjeveru.

⁵¹² Butler, par. 6.11.

⁵¹³ P 404/2 (tab. 61) (Dnevnik vojne policije, 14. i 15. juli 1995.). /citat prema engleskom prevodu/

⁵¹⁴ Butlerov izvještaj, par. 6.33 i fusnota 206.

⁵¹⁵ Svjedok G, T. 1653-1658.

182. G. Butler je nadalje zaključio da je komanda Drinskog korpusa nužno bila uključena u organizovanje zatočavanja tih muškaraca u Bratuncu. Taj zaključak on je zasnovao na činjenici da su resursi potrebni za to bili mnogo, mnogo veći od resursa kojima je raspolagala Bratunačka brigada i da je za takvo što bio potreban visok stepen koordinacije na nivou komande Korpusa.⁵¹⁶ Međutim, Pretresno vijeće ne može da, na osnovi teoretskih razmatranja o tome kako se takav zadatak izvodi u normalnim okolnostima, donese bilo kakav konkretan zaključak da je komanda Drinskog korpusa bila uključena u organizovanje zatočavanja muškaraca u Bratuncu.

183. Uprkos tome, tužilac je iznio ubjedljiv argument da je komanda Drinskog korpusa morala znati da su bosansko-muslimanski zarobljenici u noćima između 12. i 15. jula 1995. bili zatočeni u Bratuncu. Dakako, očekivalo bi se da je komanda Bratunačke brigade komandu Drinskog korpusa informisala o stizanju hiljada vojno sposobnih bosanskih Muslimana u njenu zonu odgovornosti. To bi se naročito očekivalo zbog toga što je pitanje gdje se nalazi 28. divizija bilo itekako značajno za jedinice Drinskog korpusa uključene u pripreme za operaciju na Žepu.⁵¹⁷

184. Pretresno vijeće takođe napominje da je mnoštvo muškaraca iz Potočara prevezeno u Bratunac u isto vrijeme kada su vojnici Drinskog korpusa bili prisutni i aktivno angažovani u organizovanju autobusa za odvoz bosansko-muslimanskih civila iz baze. Tokom cijelog suđenja optužba je uporište nalazila u činjenici da je komanda Drinskog korpusa obezbijedila autobuse za prevoz žena, djece i staraca iz Potočara, kako bi potkrijepila logički nužan zaključak da je ona morala znati i za prevoženje zarobljenih bosanskih Muslimana na mjesta zatočenja i pogubljenja između 12. i 17. jula 1995. godine, uključujući i lokacije u Bratuncu. Vremenski slijed događaja sugerše zaključak da su isti autobusi koji su korišćeni za prevoz žena, djece i staraca bili upotrebljeni i za prevoz zarobljenih bosanskih Muslimana. Svakako, iz iskaza očevidaca jasno proizlazi da je autobuse koji su 12. i 13. jula 1995. bili korišćeni za prevoz muškaraca iz Potočara u Bratunac trebalo prerasporediti sa paralelnog zadatka prevoza žena, djece i staraca u

⁵¹⁶ Butler, T. 5408.

⁵¹⁷ Odbrana je obrazlagala da, čak i da su potčinjene brigade Drinskog korpusa znale za egzekucije ili u njih bile uključene, ta informacija nije prosljeđena komandi Korpusa jer je postojala paralelna komandna linija

Kladanj.⁵¹⁸ Nadalje, prevoženje muškaraca iz Bratunca na sjevernije lokacije zatočenja i pogubljenja u zoni Zvorničke brigade počelo je tek nakon što je uvečer 13. jula 1995. dovršen transport autobusima žena, djece i staraca iz Potočara, čime je oslobođen cijeli konvoj autobusa i kamiona. Oficiri iz komande Drinskog korpusa koordinisali su u prvom redu nabavljanje autobusa i pratili odvoženje žena, djece i staraca iz enklave. Oni su morali znati da se, prvo, autobusi preusmjeravaju na paralelni zadatak transporta muškaraca bosanskih Muslimana iz Potočara u Bratunac 12. i 13. jula 1995. i, drugo, da se oni poslije toga koriste za prevoz muškaraca dalje na sjever, u zonu odgovornosti Zvorničke brigade, nakon što je završen prevoz žena, djece i staraca. U julu 1995. u istočnoj je Bosni bilo malo autobusa. Drinski korpus se dobrano potrudio da 12. jula 1995. dobije potreban broj autobusa, obraćajući se na sve strane, čak i privatnim preduzećima. Jedan svjedok, koji je vidio dugačku kolonu autobusa koji su prevozili bosanske Muslimane iz Potočara, prokomentarisao je da ih je bilo čudno vidjeti s obzirom na to da se u tri godine prije toga u enklavi našlo jedva koje vozilo.⁵¹⁹ Teško je zamisliti da su tada nabavljeni razni autobusi za prevoz hiljada zarobljenih bosanskih Muslimana na mjesta zatočenja i pogubljenja. Jedan je očevidac posvjedočio da su neki od autobusa koji su došli po bosansko-muslimanske žene, djecu i starce u Potočare nosili natpise preduzeća iz regije, kao npr. "Semberijatransport" iz Bijeljine, i "Drinatrans" iz Zvornika.⁵²⁰ G. Erdemović je zatim posvjedočio da se na jednom od autobusa upotrebljenih za prevoz bosansko-muslimanskih muškaraca na stratište 16. jula 1995. nalazio naziv prevoznog preduzeća iz Zvornika.⁵²¹ To se podudara sa saznanjem da su i dalje korišćeni autobusi koje je nabavio Drinski korpus. Kako smo već napomenuli, dokazi prikupljeni iz prisluškivanih razgovora takođe sugerišu da je načelnik saobraćajne službe Drinskog korpusa bio uključen u rukovođenje kretanjem autobusa nakon što je dovršeno odvoženje bosansko-muslimanskih žena, djece i staraca iz enklave. Sve u svemu, Pretresno vijeće se uvjerilo da su za prevoz zarobljenih bosanskih Muslimana na mjesta zatočenja i pogubljenja korišćeni autobusi koje je nabavio Drinski korpus. Iz toga

putem koje je u operaciju bio uključen Glavni štab VRS-a. Način funkcionisanja sistema rukovođenja i komandovanja Drinskog korpusa tokom jula 1995. razmatra se niže u paragrafima 262-276.

⁵¹⁸ Vidi o tome *supra*, par. 159.

⁵¹⁹ Malagić, T. 1992.

⁵²⁰ Mandžić, T. 1000. Drugi svjedoci su rekli da je bilo i autobusa preduzeća iz Srbije. Vidi Malagić, T. 1992.

proizlazi da je komanda Drinskog korpusa 12. i 13. jula 1995. morala biti informisana o prebacivanju autobusa s njihovog prvobitnog zadatka prevoženja bosansko-muslimanskih žena, djece i staraca na transport muškaraca iz Potočara u Bratunac. Pretresno vijeće takođe konstatuje da je Drinski korpus od večeri 13. jula 1995. morao znati da se njegovi autobusi i dalje koriste za zarobljene bosanske Muslimane preostale u njegovoj zoni odgovornosti.

185. Još jedan faktor koji potkrepljuje tezu da je komanda Drinskog korpusa znala za bosansko-muslimanske zarobljenike zatočene u Bratuncu bilo je to što je, kako je istakao g. Butler, veoma vjerovatno da su konvoji sa zarobljenicima na odlasku iz Bratunca morali dobiti odobrenje rute od Drinskog korpusa prije nego što će krenuti na sjever u zonu Zvorničke brigade jer su se u tom području vodile borbe.⁵²²

186. Pretresno vijeće konstatuje da je komanda Drinskog korpusa znala kako za činjenicu da su muškarci bosanski Muslimani između 12. i 15. jula 1995. bili zatočeni u Bratuncu, tako i za to da su njih, od večeri 13. jula 1995., prevozili na sjever na mjesta zatočenja, nakon što je dovršen transport bosansko-muslimanskih žena, djece i staraca.

(iv) 13.-16. juli 1995.: Obaviještenost Zvorničke brigade da su zarobljeni bosanski Muslimani zatočeni u njenoj zoni odgovornosti

187. Postoje dokazi da je Zvornička brigada od 13. jula 1995. znala za planove da se hiljade muškaraca bosanskih Muslimana koji su privremeno bili zatočeni u Bratuncu rasporede širom zvorničke zone. Dokumentacija vozila⁵²³ pokazuje da je 13. jula 1995. jedan "Opel-Record", dodijeljen komandi Zvorničke brigade, obavio vožnju iz štaba Zvorničke brigade do Orahovca (gdje je 14. jula 1995. bilo izvršeno masovno pogubljenje⁵²⁴) i Bratunca (gdje su u to vrijeme bili zatočeni muškarci bosanski Muslimani). Dana 14. jula 1995. to je vozilo u Orahovac dolazilo još dva puta, kao i u Ročević (istražitelji optužbe vjeruju da su muškarci bosanski Muslimani kasnije tamo bili

⁵²¹ Vidi *infra*, par. 239.

⁵²² Butlerov izvještaj, par. 6.34.

⁵²³ P 543.

⁵²⁴ Vidi o tome *infra*, par. 220-225.

zatočeni u mjesnoj školi⁵²⁵). Dana 15. jula 1995. vozilo je bilo u Kozluku (poznatom poprištu zločina između 15. i 17. jula 1995.), u Kuli (gdje su muškarci 14. i 15. jula 1995. bili zatočeni u školi u Pilici), u Pilici (gdje je 16. jula 1995. izvršeno masovno pogubljenje⁵²⁶) i Ročeviću. Dana 16. jula 1995. to vozilo je putovalo u Kozluk, Pilicu, Ročević i Kravicu. Više je nego jasno da su vremena i mjesta tih vožnji veoma podudarna sa vremenima i mjestima zatočenja i masovnih pogubljenja.

188. Odbrana je tvrdila da je poznato da je taj “Opel-Record” bio privatni automobil pukovnika Beare iz Glavnog štaba i da je on odgovoran za te izviđačke vožnje.⁵²⁷ Međutim, dokumentacija vozila pokazuje da su vozilom upravljala tri pripadnika čete vojne policije Zvorničke brigade.⁵²⁸ Čak ako je pukovnik Beara i bio uključen u odlučivanje o tim vožnjama, Zvornička brigada je morala da zna da se ono koristi za te svrhe.

189. U prisluškivanom razgovoru od 14. jula 1995. u 21:02 sata, čulo se kako dežurni oficir Zvorničke brigade pukovniku Beari, načelniku za bezbjednost Glavnog štaba, kaže da ima “ogromnih problema. Pa sa ljudima, ovaj, pa sa paketom”.⁵²⁹ G. Butler je potvrdio da se riječ “paket” u prisluškivanim razgovorima uvijek koristi za zarobljenike iz kolone bosanskih Muslimana za razliku od same kolone.⁵³⁰ Taj prisluškivani razgovor je daljnji dokaz da je Zvornička brigada vrlo dobro znala da u njenoj zoni postoje zarobljeni bosanski Muslimani.

190. Dana 15. jula 1995. pukovnik Pandurević, komandant Zvorničke brigade, glasno se žali komandi Drinskog korpusa na “dodatno opterećenje” koje za njegovu brigadu predstavljaju hiljade zarobljenih bosanskih Muslimana širom područja Zvornika.⁵³¹

⁵²⁵ Butler, T. 5029.

⁵²⁶ Vidi razmatranje ovog momenta niže u tekstu, par. 233-248).

⁵²⁷ Završni podnesak odbrane, par. 312.

⁵²⁸ P 543; Butlerov izvještaj, par. 6.34; Butler, T. 5027.

⁵²⁹ P 559. Vidi i P 561 (registrovani razgovor od 14. jula 1995. u 22:27 sati, u kojem dežurni oficir Zvorničke brigade kaže: “Najviše nas je upropastio ovaj paket... A od jutros izveštavamo o broju ljudi”. Na tom mjestu drugi učesnik u razgovoru ga je prekinuo.)

⁵³⁰ Butler, T. 5056.

⁵³¹ P 609 (Vandredni borbeni izvještaj Zvorničke brigade, 15. juli 1995.).

191. Pretresno vijeće konstatuje da je Zvornička brigada znala za planove o transportiranju zarobljenih bosanskih Muslimana u njenu zonu odgovornosti od 13. jula 1995. i da je počela za njih pripremati lokacije za zatočavanje. Zvornička brigada je od 14. jula 1995. znala da su cijelom području Zvornika nalaze hiljade zarobljenih bosanskih Muslimana.

(v) Zarobljavanja u operaciji čišćenja terena bivše enklave od strane Drinskog korpusa

192. U skladu sa naređenjem koje je general Krstić izdao 13. jula 1995., jedinice Drinskog korpusa bile su uključene i u operacije asanacije terena u zoni bivše enklave. Tri jedinice potčinjene Drinskom korpusu – Bratunačka brigada, Samostalni bataljon Skelani i Milička brigada – dobile su direktive da sprovedu pretres terena bivše srebreničke enklave i njene okoline u potrazi za zaostalim bosanskim Muslimanima i da do 17. jula 1995. generalu Krstiću podnesu izvještaj o učinjenom.⁵³² Pukovnik Ignjat Milanović, načelnik za protivvazдушnu odbranu Drinskog korpusa, na to je generalu Krstiću 15. jula 1995. odgovorio izvještajem o stanju u zonama Bratunačke brigade, Miličke brigade i Samostalnog bataljona Skelani.⁵³³ Pukovnik Milanović je napisao da je upoznat sa situacijom istočno od ceste Milići - Konjević Polje – Bratunac i da se u zoni još uvijek nalaze velike grupe neprijateljskih vojnika. Napomenuo je da Bratunačka brigada još uvijek pretražuje teren. Budući da u komandi Drinskog korpusa nije bilo raspoloživog kadra, pukovnik Milanović je predložio da se pukovnik Blagojević, komandant Bratunačke brigade, imenuje za komandanta snaga za asanaciju terena. General Krstić se zatim složio s tim prijedlogom.⁵³⁴ Shodno tome, u redovnom borbenom izvještaju Bratunačke brigade za 16. juli 1995. navodi se da je komandant Brigade obišao sve jedinice koje neprijatelju blokiraju uzmak i nabrojio ih (1. milička laka pješadijska brigada, jedinice 65. zaštitnog puka, dijelovi MUP-a i 5. inženjerijski bataljon Drinskog korpusa), razradio njihove zadatke i organizovao njihovo sadejstvo i veze.⁵³⁵

⁵³² P 463.

⁵³³ P 537.

⁵³⁴ Krstić, T. 6700-6701.

⁵³⁵ P 539.

193. Optužba je ipak priznala da ne posjeduje dokaze o broju zarobljenika kojim je rezultirala asanacija po naređenju generala Krstića, iako je g. Butler tvrdio da postoje dokazi da je u toj zoni nakon 15. jula 1995. bilo zarobljavanja.⁵³⁶ Iako se složio s tim da su pripadnici Drinskog korpusa, shodno njegovom naređenju od 13. jula 1995., pretraživali područje koje je odgovaralo ruti kojom se kretala kolona, general Krstić je istakao da je pretres vršen 14. jula 1995., nakon što je kolona već bila prošla.⁵³⁷

194. Pretresno vijeće ne može konstatovati ništa konkretno u pogledu zarobljavanja bosanskih Muslimana tokom akcija asanacije izvedenih shodno naređenju generala Krstića od 13. jula 1995. o pretresu terena. Način na koji je to naređenje izvršeno jasno pokazuje, međutim, da su snage Drinskog korpusa dejstvovalе zajedno sa snagama van sastava Drinskog korpusa, kako vojnicima (65. zaštitni puk), tako i nevojnicima (MUP).

5. Umiješanost Drinskog korpusa u masovne egzekucije

195. Obimno planiranje i koordinacija na visokom nivou, bez čega ne bi u nekoliko dana bilo moguće pobiti hiljade ljudi, očigledni su i iz najšturijeg opisa razmjera i metodičnosti kojom su egzekucije bile izvršavane. Pretresno vijeće sada će prodiskutovati dokaze koje je predložila optužba - dokumentaciju vozila, kadrovsku dokumentaciju, prisluškivane radio-veze i dr. - koje Drinski korpus povezuju s raznim poznatim mjestima pogubljenja srebreničkih muškaraca bosanskih Muslimana, od 13. do 17. jula 1995. godine.

a) 13. jula 1995. ujutro: egzekucije na Jadru

196. Jedna egzekucija manjih razmjera izvršena je na rijeci Jadru 13. jula 1995. godine. Svjedok S, koji je preživio tu egzekuciju, svjedočio je pred Pretresnim vijećem. Svjedok S je iznio da je u ranim jutarnjima satima 13. jula 1995. bio zarobljen u blizini Konjević Polja, odakle su ga odveli u šupu ispred školske zgrade.⁵³⁸ Odatle su ga preko poljane doveli pred jednu kuću gdje su ga stala ispitivati četvorica muškaraca u

⁵³⁶ Butler, T. 5369.

⁵³⁷ Krstić, T. 7360.

⁵³⁸ Svjedok S, T. 3245-3250. P 177 (fotografija šupe).

uniformi.⁵³⁹ Za vrijeme dok se to događalo, između otprilike 07:00 i 09:00 sati ujutro 13. jula 1995.,⁵⁴⁰ svjedok S je vidio kako mimo prolaze autobusi puni žena i djece.⁵⁴¹ Svjedoka S su zatim odveli u neku drugu kuću⁵⁴², a nakon toga u skladište na obali Jadruga gdje su ga srpski zarobljivači tukli.⁵⁴³ Kasnije je pred skladište stigao autobus⁵⁴⁴, a svjedoka S su, zajedno sa još 16 muškaraca, odvezli na mjesto nedaleko odatle na obali Jadruga.⁵⁴⁵ Muškarce su onda postrojili i strijeljali.⁵⁴⁶ Svjedok S, koga je metak pogodio u kuk, skočio je u rijeku i uspio pobjeći.⁵⁴⁷ Egzekucija na Jadru dogodila se prijepodne 13. jula 1995.⁵⁴⁸

197. Dokazi koji bi u egzekuciju na Jadru direktno implicirali Drinski korpus su slabi. Svjedok S nije mogao da bilo koga od ljudi koji su učestvovali u njegovom zatočavanju ili u egzekucijama precizno identifikuje kao pripadnike Drinskog korpusa. Bez daljnega se čini da je pored policije⁵⁴⁹ u to možda bila uključena i vojska. U šupi ispred školske zgrade i kasnije u skladištu svjedok S je vidio vojnike u maskirnim uniformama.⁵⁵⁰ Ispitivao ga je i brkati muškarac u vojničkoj maskirnoj uniformi.⁵⁵¹ Taj isljednik mu je rekao da je on komandovao operacijom Srebrenica 1993. godine.⁵⁵²

198. Za mjesto gdje su svjedoka S ispitivali optužba je utvrdila da se nalazilo u blizini zgrade štaba i centra veze (komunikacija) 5. inženjerskog bataljona Drinskog korpusa. Svjedok odbrane DE, oficir 5. inženjerskog bataljona, energično je osporavao uključenost tog bataljona u egzekucije na Jadru u julu 1995., i u svom je iskazu rekao da su objekte koje je naveo svjedok S koristile i druge jedinice koje po komandnom lancu

⁵³⁹ Svjedok S, T. 3255-3256.

⁵⁴⁰ Svjedok S, T. 3261.

⁵⁴¹ Svjedok S, T. 3258.

⁵⁴² Svjedok S, T. 3262.

⁵⁴³ Svjedok S, T. 3264, 3274.

⁵⁴⁴ Svjedok S, T. 3271.

⁵⁴⁵ Svjedok S, T. 3275.

⁵⁴⁶ Svjedok S, T. 3276-3277.

⁵⁴⁷ Svjedok S, T. 3277-3281.

⁵⁴⁸ Svjedok S, T. 3286.

⁵⁴⁹ Svjedok S je u svom iskazu izjavio da je među egzekutorima s Jadruga bio jedan čovjek koga je poznao otprilike. Svjedok S, T. 3267. Optužba je s njim obavila razgovor, a on je rekao da je bio pripadnik 2. čete policije, interventne jedinice formirane od ljudi iz zborničkog CSB-a (opštinskog Centra službi bezbjednosti).

⁵⁵⁰ Svjedok S, T. 3251, 3254, 3272-3273.

⁵⁵¹ Svjedok S, T. 3259-3260.

⁵⁵² Svjedok S, T. 3260.

nisu imale nikakvu vezu sa inženjerskim bataljonom.⁵⁵³ Zaista, niz prisluškivanih razgovora od 12. jula 1995. otkriva da se u zoni 5. inženjerskog bataljona toga dana nalazila jedna četa MUP-a. Međutim, prisluškivani razgovori takođe ukazuju na to da je ta jedinica MUP-a toga dana možda primala naređenja preko inženjerije Drinskog korpusa, što pobija navod svjedoka DE da inženjerci nisu imali nikakve veze sa tom jedinicom MUP-a.⁵⁵⁴

199. G. Butler je nadalje istakao da se moglo čuti kako pukovnik Milanović, načelnik za protivvazdušnu odbranu Drinskog korpusa u julu 1995., a ranije načelnik štaba Bratunačke brigade u periodu 1992.-1993., u nekoliko prisluškivanih razgovora 13. jula 1995. pokušava nabaviti buldožere ili bagere. Optužba je tvrdila da je ta oprema imala veze s egzekucijama ili na Jadru ili kasnije u Cerskoj dolini, ali nije mogla konkretno da potvrdi s kojom.⁵⁵⁵

200. Odvagnuvši sve izneseno, Pretresno vijeće konstatuje da predočeni dokazi nisu dovoljni kako bi potkrijepili nalaz da je Drinski korpus bio umiješan u egzekuciju na Jadru ujutro 13. jula 1995. godine. Moguće je da vojnici kojih se sjeća svjedok S nisu bili pripadnici Drinskog korpusa, u svjetlu činjenice da su se u toj zoni nakon zauzimanja Srebrenice nalazile mnoge jedinice izvana.⁵⁵⁶ Slično tome, optužba nije mogla nepobitno utvrditi da je inženjerska oprema koju pominje pukovnik Milanović bila korišćena za pokapanje zarobljenika na tom mjestu pogubljenja. Iako činjenica da su zarobljenike ispitivali u blizini zgrada koje je koristio 5. inženjerski bataljon može potkrijepiti logički zaključak da je ta jedinica Drinskog korpusa znala da su snage bosanskih Srba zarobile neke bosanske Muslimane, ona nije dovoljna kao dokaz da je Inženjerski bataljon stoga znao za kasnije pogubljenje tih ljudi, odnosno u njemu sudjelovali.

b) 13. jula 1995. poslijepodne: egzekucije u Cerskoj dolini

201. Prva velika egzekucija dogodila se poslijepodne 13. jula 1995. godine. Svjedok M, koji se krio u šumi, vidio je dva ili tri autobusa i iza njih jedan oklopni transporter i

⁵⁵³ Svjedok odbrane DE, T. 7683-7684.

⁵⁵⁴ P 502, P 503, P 504, P 505.

⁵⁵⁵ P 517; P 521; Butler, T. 4775.

⁵⁵⁶ Vidi razmatranje prisustva takvih jedinica u Potočarima, *supra*, para. 151.

jedan bager kako se oko 14:00 sati kreću u pravcu Cerske. Nakon toga je čuo paljbu malokalibarskog oružja koja je trajala oko pola sata. Autobusi i transporter su se zatim vratili istom cestom, ali bager je ostao.⁵⁵⁷ Neki od muškaraca zajedno s kojima se svjedok M skrivao u šumi kasnije su mu rekli da su 13. jula 1995. vidjeli lokvu krvi na cesti za Cersku.⁵⁵⁸ Nekoliko sedmica kasnije, svjedok M i njegovi drugovi nabasali su na masovnu grobnicu u blizini Cerske pomislili da se u njoj nalaze leševi žrtava egzekucija od 13. jula 1995.⁵⁵⁹

202. Materijalni dokazi potkrepljuju iskaz svjedoka M o samoj činjenici da se dogodila egzekucija u Cerskoj dolini (iako ne i o tačnom njenom vremenu). Fotografije iz zraka pokazuju da je između 5. i 27. jula 1995. tlo na tom mjestu bilo prekopavano.⁵⁶⁰ Između 7. i 18. jula 1996., istražitelji Tužilaštva, u saradnji s timom iz organizacije Ljekari za ljudska prava, ekshumirali su masovnu grobnicu jugozapadno od dijela glavne ceste Konjević Polje – Nova Kasaba koji vodi kroz Cersku dolinu.⁵⁶¹ Sudeći po mjestu gdje su se nalazile čahure, izgleda da su žrtve postrojili uz cestu, a da su njihovi egzekutori stajali na drugoj strani ceste. Tijela su na mjestu gdje su pala zasuli zemljom sa sjeveroistočne strane ceste. Iz te masovne grobnice izvađeno je stotinu i pedeset tijela, a za njih 149 je utvrđeno da su uzrok smrti povrede od vatrenog oružja. Sve su to bili muškarci, stari većinom od 14 do 50 godina, a njih 147 je nosilo civilnu odjeću. Iz grobnice je izvađeno četrdeset i osam poveza od žice, polovina kojih se još uvijek nalazila na mjestu, tj. oko ruku žrtava vezanih na leđima.⁵⁶² Vještaci su devet ekshumiranih tijela uspjeli pozitivno identifikovati kao lica koja su se vodila među nestalima nakon zauzimanja Srebrenice. Svi su bili muškarci, bosanski Muslimani.⁵⁶³

203. Optužba je uključenost Drinskog korpusa u egzekucije u Cerskoj dolini nastojala dokazati indirektnim dokazima. Prvo, cesta kroz Cersku dolinu nalazila se u operativnoj zoni Drinskog korpusa, konkretnije, ili Milićke ili Vlaseničke brigade.⁵⁶⁴ Drugo, izjava

⁵⁵⁷ Svjedok M, T. 2737-39.

⁵⁵⁸ Svjedok M, T. 2746.

⁵⁵⁹ Svjedok M, T. 2752.

⁵⁶⁰ Ruez, T. 689; P 16/2.

⁵⁶¹ Manningov izvještaj, str. 00950937.

⁵⁶² P 206/1 (W. Haglund, Sudsko-medicinska istraga grobnog lokaliteta Cerska), str. vii-viii.

⁵⁶³ Manningov izvještaj, str. 00950938.

⁵⁶⁴ Butler, T. 5003; Butlerov izvještaj, par. 6.14.

očevica, svjedoka M, o autobusima za kojima je vozio bager, koji su se kretali kroz Cersku dolinu prema šumovitom dijelu, približno se u pogledu vremena podudara sa prisluškivanim razgovorima od 13. jula 1995. u kojima je pukovnik Milanović, načelnik za protivvazдушnu odbranu Drinskog korpusa, tražio da se u Konjević Polje pošalje mehanizacija inženjerije.⁵⁶⁵ Optužba se takođe oslanjala na činjenicu da se čini da su egzekucije u Cerskoj dolini bile planirane unaprijed i dobro organizovane, sugerišući time da je postojala koordinacija na nivou komande Korpusa. U konvoju koji se kretao prema stratištu u Cerskoj dolini bile su i mašine za zemljane radove, a na lokaciji zatočenja u Cerskoj dolini nalazio se odgovarajući broj stražara.

204. Dokaze koji se sastoje od prisluškivanih razgovora koji se približno podudaraju sa događajima u Cerskoj dolini, kao ni argumente zasnovane na razmjerima i planiranju potrebnom za ovaj zločin, Pretresno vijeće ne smatra dovoljnima za zaključak da je Drinski korpus imao udjela u njegovom počinjenju. Shodno tome, Vijeće ne može zaključiti da su jedinice Drinskog korpusa bile uključene u egzekucije u Cerskoj dolini 13. jula 1995. godine.⁵⁶⁶

c) Kasno poslijepodne 13. jula 1995. predveče: skladište u Kravici

205. Između 1000 i 1500 muškaraca bosanskih Muslimana iz kolone, koji su bježali kroz šumu i bili zarobljeni i zatočeni na poljani kod Sandića, poslijepodne 13. jula 1995., autobusima ili pješice je odvedeno u skladište u Kravici.⁵⁶⁷ Oko 18:00 sati, kad se skladište napunilo, vojnici su počeli da unutra ubacuju ručne bombe i pucaju direktno u ljude nagurane u skladištu. Svjedok J, jedan od preživjelih, prisjeća se:

odjednom, u skladištu je nastala velika pucnjava, a mi nismo znali odakle dolazi. Bilo je pušaka, ručnih bombi, mitraljiranja, bilo je – u skladištu se tako zamračilo da ništa nismo mogli da vidimo. Ljudi su počeli jaukati, vikati, zapomagati. Onda bi nastalo zatišje, pa bi onda odjednom sve počelo iznova. I tako su oni nastavili pucati sve dok nije pala noć.⁵⁶⁸

⁵⁶⁵ P 517; P 521; Butlerov izvještaj, par. 6.15 i fusnote 186 i 187.

⁵⁶⁶ Oskudnost dokaza koji impliciraju Drinski korpus u počinjenje masovnih egzekucija 13. jula u kontrastu je sa obimnošću dokaza koji sugerišu umiješanost Drinskog korpusa u počinjenje masovnih egzekucija od 14. jula nadalje. O potonjem vidi *infra*.

⁵⁶⁷ Svjedok K, T. 2520.

⁵⁶⁸ Svjedok J, T. 2464.

Svjedok K, još jedan od preživjelih, nije mogao naći prave riječi kojima bi opisao taj pokolj:

Teško mi je da to opišem. Ni u jednom filmu strave i užasa koji sam ikad gledao nisam vidio ništa slično. To je bilo gore od svakog filma.⁵⁶⁹

206. Stražari raspoređeni oko zgrade ubijali su zatvorenike koji su pokušavali pobjeći kroz prozore.⁵⁷⁰ Kad je pucnjava prestala, skladište je bilo puno leševa. Svjedok J se prisjeća: “Niste mogli da stanete na beton a da ne nagazite na leš. Cijeli betonski pod bio je pokriven mrtvim tijelima”.⁵⁷¹ Svjedok K, koji je bio samo lakše ranjen, opisao je kako je, nakon što je pucnjava prestala, prošao kroz skladište da bi umakao kroz prozor:

Pod nisam mogao ni da dotaknem, betonski pod skladišta... Nakon pucnjave, osjetio sam neku čudnu vrućinu, toplinu, koja je zapravo dolazila od krvi koja je pokrivala betonski pod, i gazio sam po mrtvacima koji su na njemu ležali. Ali, bilo je i nekih koji su još bili živi, koji su bili samo ranjeni, i kad bih nagazio na nekog živog, čuo bi kako jaukne, zastenje, jer sam se nastojao kretati što sam brže mogao. Osjetio sam da su ljudi sasvim rastrgani, osjećao sam kosti ljudi koji su bili pogođeni tim rafalima ili granatama, mogao sam da osjetim kako im se drobe rebra. Onda bih se opet pridigao i nastavio...⁵⁷²

207. Tek što se svjedok K izvukao kroz prozor, na njega je zapucao srpski vojnik na straži. Svjedok je pao na zemlju i ostao ležati pretvarajući se da je mrtav sve do jutra. Onda je pobjegao dok su vojnici bili zabavljeni drugim poslom. Svjedok J je nekim čudom ostao neozlijeđen i proveo je noć u skladištu skrivajući se ispod jednog leša. Sutradan ujutro vojnici su stali zazivati da vide ima li među ranjenima preživjelih. Otkrivši nekoliko ranjenih zarobljenika, stražari su neke od njih natjerali da pjevaju srpske pjesme i onda ih pobili.⁵⁷³ Nakon što su ubili i posljednjeg, bagerom su tijela počeli odvoziti iz skladišta. Vodom iz cisterne su oprali krv s asfalta.⁵⁷⁴

208. Svjedočenja ovih preživjelih potkrepljuju drugi dokazi.⁵⁷⁵ Na izviđačkoj fotografiji iz zraka snimljenoj 13. jula 1995. u 14:00 sati ispred skladišta se vide dva

⁵⁶⁹ Svjedok K, T. 2524.

⁵⁷⁰ Svjedok K, T. 2530, 2532.

⁵⁷¹ Svjedok J, T. 2469.

⁵⁷² Svjedok K, T. 2526.

⁵⁷³ Svjedok J, T. 2464-65; svjedok K, T. 2535.

⁵⁷⁴ Svjedok K, T. 2536.

⁵⁷⁵ Vidi iskaz svjedoka Q, T. 3026 (koji je posvjedočio da je vidio tijela pred skladištem u Kravici dok su ga autobusom prevozili iz Nove Kasabe u Bratunac).

autobusa, upravo kako se sjeća svjedok K.⁵⁷⁶ Osim toga, Tužilaštvo je 30. septembra 1996. poslalo tim vještaka da pregleda skladište.⁵⁷⁷ Analiza kose, krvi i ostataka eksplozivnih materijala sakupljeni u skladištu Kravica jaki su dokazi da je ondje došlo do ubijanja. Na zidovima i podu zgrade vještaci su pronašli tragove hitaca, ostatke eksplozivnog materijala, metaka i čahura, kao i ostatke ljudske krvi, kostiju i tkiva.⁵⁷⁸

209. Forenzički dokazi koje je predočio tužilac upućuju na vezu između skladišta u Kravici, primarne masovne grobnice poznate kao Glogova 2 i sekundarne grobnice poznate pod nazivom Zeleni Jadar 5. Te veze uspostavljene su uspoređivanjem dviju čahura nađenih u skladištu sa čahurama nađenim na grobnom lokalitetu Zeleni Jadar 5. Pokazalo se da su čahure ili bile ispaljene iz istog oružja (koje je moralo biti prisutno na oba lokaliteta), ili da su čahure prenesene s jednog na drugi lokalitet.⁵⁷⁹ Isto tako, forenzički testovi Zeleni Jadar 5 dovode u vezu sa primarnom grobnicom Glogova 2.⁵⁸⁰ Između 11. septembra i 22. oktobra 1999. Tužilaštvo je ekshumiralo grobni lokalitet Glogova 2. Minimalni broj nađenih pojedinaca određen je na 139. U 109 slučajeva bilo je moguće utvrditi pol žrtava i svi su bili muškarci. Žrtve su uglavnom stradale od povreda nanesenih vatrenim oružjem, a u 22 slučaja postojali su tragovi ugljenisanja. Nisu nađene nikakve ligature ni povezi za oči.⁵⁸¹ Na lokalitetu Zeleni Jadar 5, Tužilaštvo je ekshumacije vršilo od 1. do 21. oktobra 1998.⁵⁸² Od najmanje 145 pojedinaca u toj grobnici, za 120 je utvrđeno da su muškarci, dok je za ostale pol ostao neutvrđen, a prevladavajući uzrok smrti bile su povrede od vatrene oružja. Nađene su dvije ligature, ali nijedan povez za oči.⁵⁸³

210. Ekshumacije izvršene na lokalitetu primarne grobnice Glogova 1 između 7. avgusta i 20. oktobra 2000. takođe su otkrile podudarnost između odlomljenih komada zidova i okvira za vrata, te drugih predmeta nađenih i na lokalitetu grobnice i na mjestu pogubljenja u skladištu Kravica, što upućuje na to da su tamo sahranjene neke od žrtava

⁵⁷⁶ P 8/1; svjedok K, T. 2514-2515.

⁵⁷⁷ Manning, T. 3616.

⁵⁷⁸ P 181/1; P181/2; P181/3; P 181/4; P 150; P 97. Vidi i Manning, T. 3616-3625.

⁵⁷⁹ Manning, T. 3597; Manningov izvještaj, str. 00950916.

⁵⁸⁰ Manningov izvještaj, str. 00950983.

⁵⁸¹ Manningov izvještaj, str. 00950980.

⁵⁸² Manningov izvještaj, str. 00950984.

⁵⁸³ Manningov izvještaj, str. 00950984-5.

iz skladišta Kravica.⁵⁸⁴ Otkrivena su tijela najmanje 191 pojedinca, ali do zaključenja ovog suđenja obdukcije još nisu bile završene.⁵⁸⁵ U jednoj od sekundarnih grobnica na tom lokalitetu nađeno je 12 pojedinaca sa ligaturama, a na tri tijela su nađeni tragovi poveza za oči.⁵⁸⁶

211. Jedan od nekolicine preživjelih je izjavio da su vojnici pred skladištem bili bosanski Srbi koji su nosili maskirne uniforme, ali nije mogao identifikovati konkretnu jedinicu kojoj su pripadali.⁵⁸⁷ Pretresno vijeće je takođe saslušalo svjedočenje o tome da je jedno lice (dalje u tekstu: OA), koje je u julu 1995. bilo pripadnik Drinskog korpusa, nešto prije 20. jula 1995. čulo da su pripadnici vojske i policije počinili zločine u skladištu u Kravici.⁵⁸⁸ Optužba se, međutim, na kraju morala osloniti na tri kategorije indirektnih dokaza da su vojnici Drinskog korpusa bili uključeni u smaknuća u skladištu Kravica.

212. Prvo, postoje dokazi da su se jedinice Drinskog korpusa nalazile u blizini lokacija gdje su vršene egzekucije. Konkretno, tijela su iz skladišta Kravica odvezena na grobni lokalitet Glogova, udaljen manje od 400 metara od komandnog mjesta 1. pješadijskog bataljona Bratunačke brigade.⁵⁸⁹ U knjizi zapovijedi vođa vojne policije Bratunačke brigade takođe postoji opaska o odjeljenju vojne policije raspoređenom za obezbjeđenje komunalnim radnicima u Glogovi 19. jula 1995.⁵⁹⁰ Optužba je obrazlagala da je to možda imalo veze sa sahranjivanjem žrtava iz skladišta u Kravici. Kako je već opisano, tijela žrtava iz skladišta u Kravici nakon toga su bila sahranjena na grobnom lokalitetu u Glogovi.

213. Drugo, optužba je obrazlagala da je egzekucija u skladištu Kravica bila dobro organizovana i zahtijevala obimno planiranje u kojem je nužno učestvovala komanda

⁵⁸⁴ Dodatni Manningov izvještaj, str. 7604.

⁵⁸⁵ Dodatni Manningov izvještaj, str. 7604-7603.

⁵⁸⁶ Dodatni Manningov izvještaj, str. 7602.

⁵⁸⁷ Svjedok K, T. 2517.

⁵⁸⁸ To lice pozvano je subpoenaom da svjedoči za optužbu, ali se nije pojavilo na suđenju uslijed zdravstvenih razloga. Međutim, Pretresno vijeće je optužbi dozvolilo da kao svjedoka pozove jednog od svojih istražitelja, g. Jana Kruszewskog (dalje u tekstu: Kruszewski), koji je prisustvovao službenom razgovoru Tužilaštva sa OA. Vijeće je takođe u spis uvrstilo tadašnje bilješke Kruszewskoga (P 887) i transkript službenog razgovora sa OA (P 886).

⁵⁸⁹ Butler, T. 5001-03.

Drinskog korpusa. Optužba je tvrdila da su žrtve iz skladišta u Kravici zarobljenici dopremljeni s privremenih sabirnih mjesta kao što su bili poljana kod Sandića i fudbalski teren u Novoj Kasabi, koja su svakako morala biti organizovana unaprijed kako bi se tamo mogao držati tako veliki broj zarobljenika. Slično tome, optužba je obrazlagala da je skladište u Kravici moralo biti unaprijed odabrano kao lokacija za držanje zarobljenika jer su poslijepodne 13. jula 1995. zarobljenici koordinisanim djelovanjem onamo dovedeni s nekoliko različitih tranzitnih lokacija. Optužba nadalje sugerije da je Drinski korpus morao odobriti preraspoređivanje autobusa sa prevoza bosansko-muslimanskih civila iz Potočara na ovaj zadatak.

214. Treće, g. Butler je dolazak bagera da pokupi tijela nakon ubijanja uzeo kao dokaz da su ili Brigada ili Korpus znali za njih, budući da se raspoređivanje teške mehanizacije moralo vršiti na tim nivoima.⁵⁹¹ Međutim, nije bilo direktnih dokaza da je ta mehanizacija pripadala nekoj jedinici Drinskog korpusa ili da ju je ona nabavila.

215. Sve u svemu, predočeni dokazi ne podupiru van razumne sumnje zaključak da su vojnici Drinskog korpusa bili uključeni u egzekucije u skladištu Kravica. Pretresno vijeće, međutim, zaključuje da je komanda Drinskog korpusa morala znati da zarobljenike prevoze u skladište u Kravici budući da su autobusi sa transporta bosansko-muslimanskih žena, djece iz staraca iz Potočara preraspoređeni na taj zadatak. Štaviše, s obzirom na blizinu Bratunačke brigade Drinskog korpusa mjestu pogubljenja i ukopa, te zbog golemih razmjera egzekucija, Pretresno vijeće je uvjeren da je Drinski korpus uvečer 13. jula 1995. itekako morao znati za činjenicu da su u skladištu u Kravici izvršene egzekucije. Skladište se nalazilo na glavnoj cesti između Bratunca i Konjević Polja koju su vojna vozila toga dana itekako koristila. Neke od bosansko-muslimanskih izbjeglica izjavile su da su 13. jula 1995., prolazeći kroz Kravicu, iz autobusa vidjele leševe muškaraca kako leže na poljani i muškarce postrojene sa rukama vezanima na potiljku.⁵⁹² Buka i intenzivna aktivnost u vezi s tim zločinom masovnih razmjera nisu mogli proći neopaženo u Drinskom korpusu.

⁵⁹⁰ P 404/2 tab. 61; Butlerov izvještaj, par. 6.27 i fusnota 204.

⁵⁹¹ Butler, T. 5000-5001.

⁵⁹² Svjedok D, T. 1259; svjedok E, T. 1354-1355. Vidi i Malagić, T. 1976.

d) 13.-14. jula 1995.: Tišća

216. Autobusi pretrpani bosansko-muslimanskim ženama, djecom i starcima na putu iz Potočara u Kladanj bili su zaustavljeni u Tišći i pretraženi, a muškarci bosanski Muslimani koji su u njima nađeni iskrcani su iz autobusa. Svjedočenje svjedoka D, koga su na kontrolnom punktu u Tišći 13. jula 1995. odvojili od njegove porodice, otkriva da je u Tišći izvršena vrlo organizovana operacija. Svjedoka D su sa tog kontrolnog punkta odveli u obližnju školu gdje se već nalazio izvjestan broj drugih zarobljenika. Jedan oficir je dao uputstva vojniku koji je svjedoka D sprovodio u obližnju školu, gdje je držan velik broj zatvorenika. Čini se da je u školi bio jedan vojnik koji je prenosio i primao naređenja putem poljskog telefona. Negdje oko ponoći, svjedoka D su zajedno sa još 22 muškarca ukrcali u kamion, s rukama vezanim na leđima.⁵⁹³ U jednom momentu je kamion u kojem se vozio svjedok D stao, a vojnik koji je bio na tom mjestu je rekao: “Ne ovamo. Odvezi ih gore, tamo gdje su već odvozili ljude.”⁵⁹⁴ Kamion je došao do drugog punkta, a vojnici su stali oko stražnjeg dijela kamiona i počeli pucati u zrobljenike.⁵⁹⁵ Svjedok D, koji je uspio osloboditi ruke, iskočio je iz kamiona i pobjegao u šumu za dlaku umakavši paljbi. Nakon mukotrpnog putovanja kroz šumu naposljetku je uspio izaći na sigurno.⁵⁹⁶

217. Postoje dokazi da je ljudstvo Drinskog korpusa bilo prisutno u Tišći 12. jula 1995. godine. Svjedok C, oficir Dutchbata koji je bio u pratnji jednog od prvih konvoja autobusa i kamiona, na kontrolnom punktu u Tišći sreo je majora Šargića, načelnika štaba Miličke brigade. Major Šargić je svjedoku C rekao da mu je komanda Drinskog korpusa naredila da ljude iz svoje jedinice pošalje u Tišću. Major Šargić je izrazio nezadovoljstvo tim zadatkom zbog drugog zadatka, objezbjeđenja enklave, koji je morao da obavi. Svjedok C je takođe izjavio da mu bilo jasno da major Šargić pokušava izbjeći razgovor o tome šta se radi s ljudima koje iskrcaju iz autobusa. U to vrijeme, svjedok C je već slutio strašnu mogućnost da te muškarce možda odvede nekamo na pogubljenje, a kasnije je svoj bataljon informisao o tome šta je vidio u Tišći.⁵⁹⁷

⁵⁹³ Svjedok D, T. 1291.

⁵⁹⁴ Svjedok D, T. 1293.

⁵⁹⁵ Svjedok D, T. 1295.

⁵⁹⁶ Svjedok D, T. 1297-1299.

⁵⁹⁷ Svjedok C, T. 1190-1196.

218. Međutim, iz iskaza svjedoka C nije jasno šta je bio zadatak vojnika pod komandom majora Šargića u Tišći. On je naprosto rekao da su njegovi ljudi poslani na zadatak u Tišću “kao pratnja ovoj grupi ljudi”.⁵⁹⁸ Svjedok C je izjavio da se nije raspitivao o tome šta su tačno Šargićevi ljudi radili sa zarobljenim bosanskim Muslimanima.⁵⁹⁹ Ostaje nejasno da li su vojnici iz Milićke brigade stvarno učestvovali u odvođenju muškaraca iz Tišće na mjesta pogubljenja.

219. Pretresno vijeće konstatuje da optužba nije uspjela dokazati da su jedinice Drinskog korpusa bilo znale bilo učestvovale u kasnijim egzekucijama muškaraca, bosanskih Muslimana koje su izdvojili u Tišći. Bez obzira na to, sigurno je da je Milićka brigada znala da muškarce bosanske Muslimane u Tišći “skidaju” s autobusa i odvođe na posebne lokacije.

e) 14. jula 1995.: mjesto zatočenja u školi u Grbavcima i stratište u Orahovcu

220. Velika grupa zatvorenika koje su preko noći držali u Bratuncu, rano ujutro 14. jula 1995. godine odvezena je konvojem od 30 autobusa u školu u Grbavcima kod Orahovca.⁶⁰⁰ Kad su stigli, školska gimnastička sala već je bila napola puna zarobljenika koji su stizali od ranih jutarnjih sati,⁶⁰¹ da bi se za nekoliko sati zgrada potpuno napunila. Preživjeli procjenjuju da je tamo bilo 2000 – 2500 ljudi, među kojima je bilo i vrlo mladih i vrlo starih, iako optužba sugerše da je to možda pretjerana procjena i da je vjerovatnije da je na toj lokaciji bilo oko 1000 zarobljenika.⁶⁰² Gimnastička sala je bila pretrpana i zagušljiva: stražari bi povremeno zapucali u plafon kako bi smirili uspaničene zarobljenike.⁶⁰³ Neke zarobljenike su izveli napolje i tamo ubili. U jednom trenutku, kako se sjeća jedan svjedok, došao je general Mladić i ljudima rekao: “Eto, vaša vlada vas ne želi pa se ja moram za vas pobrinuti”.⁶⁰⁴

⁵⁹⁸ Svjedok C, T. 1193.

⁵⁹⁹ Svjedok C, T. 1229.

⁶⁰⁰ Svjedok L, T. 2665, T. 2674.

⁶⁰¹ Svjedok N, T. 2820 (stigao rano ujutro 14. jula 1995. iz Bratunca).

⁶⁰² Svjedok N, T. 2822 (koji procjenjuje da je u gimnastičkoj sali bilo oko 2500 ljudi). Cf. svjedok L, T. 2676-2677 (koji procjenjuje da je ondje bilo najmanje 700 ili 800 ljudi) i završna riječ otpužbe, T. 9851.

⁶⁰³ Svjedok L, T. 2683; svjedok N, T. 2823.

⁶⁰⁴ Svjedok N, T. 2822.

221. Nakon što su ih u gimnastičkoj sali držali nekoliko sati, muškarce su toga poslijepodneva u manjim grupama odvodili na stratišta. Na odlasku iz gimnastičke sale, svaki zatvorenik je dobio povez za oči i nešto vode.⁶⁰⁵ Zatvorenike su zatim kamionima odvozili na stratišta udaljena manje od jednog kilometra. Muškarce bi postrojili i pucali im u leđa. One koji su preživjeli prvu paljbu ubili bi dodatnim hicem.⁶⁰⁶ Korišćene su dvije susjedne livade: kad se jedna napunila tijelima, egzekutori su se preselili na drugu.⁶⁰⁷ Dok su se vršile egzekucije, kako su izjavili preživjeli, teška mehanizacija je kopala jame.⁶⁰⁸ Svjedok N, koji je preživio strijeljanje pretvarajući se da je mrtav, izvijestio je o tome da se general Mladić dovezao u crvenom automobilu i posmatrao neke od egzekucija.⁶⁰⁹

222. Forenzički dokazi potkrepljuju ključne momente iskaza preživjelih. Fotografije snimljene iz zraka pokazuju da je tlo u Orahovcu bilo prekopavano između 5. i 27. jula 1995.,⁶¹⁰ a zatim ponovo između 7. i 27. septembra 1995. godine.⁶¹¹ U tom području otkrivene su dvije primarne masovne grobnice koje su istražitelji nazvali “Lažete 1” i “Lažete 2”. Grobni lokalitet Lažete 1 Tužilaštvo je ekshumiralo između 13. jula i 3. avgusta 2000. godine. Svi od 130 nađenih pojedinaca za koje se pol mogao utvrditi bili su muškarci. U grobnici je nađeno 138 poveza za oči.⁶¹² Tokom ekshumacija na tom lokalitetu je nađen identifikacijski materijal za dvadeset i tri lica registrovana kao nestali nakon pada Srebrenice.⁶¹³ Grobni lokalitet Lažete 2 djelomično je ekshumirao zajednički tim Tužilaštva i organizacije Ljekari za ljudska prava, između 19. avgusta i 9. septembra 1996., a čitava je ekshumacija završena 2000. godine. Sve 243 žrtve iz Lažeta 2 bili su muškarci, a vještaci su ustanovili da je golema većina umrla od povreda nanesenih vatrenim oružjem.⁶¹⁴ Pored toga, nađeno je 147 poveza za oči. Noge jedne žrtve bile su

⁶⁰⁵ Svjedok L, T. 2685-86; svjedok N, T. 2824.

⁶⁰⁶ Svjedok N, T. 2824-25.

⁶⁰⁷ Svjedok L, T. 2698, 2703-2705.

⁶⁰⁸ Svjedok L, T. 2697-99; svjedok N, T. 2825.

⁶⁰⁹ Svjedok N, T. 2825.

⁶¹⁰ Ruez, T. 3476-50; P 162/2.

⁶¹¹ Ruez, T. 3477; P 162/4 i 5.

⁶¹² Dodatni Manningov izvještaj, str. 7601.

⁶¹³ Dodatni Manningov izvještaj, str. 7600.

⁶¹⁴ Dodatni Manningov izvještaj, str. 7608.

povezane platnenim džakom.⁶¹⁵ Tokom prve ekshumacije na lokalitetu Lažete 2 identifikovano je dvadeset i jedno lice: sve su to bili muškarci, bosanski Muslimani, nakon zauzimanja Srebrenice registrovani kao nestali.⁶¹⁶ Tokom ekshumacija na tom lokalitetu 2000. godine otkriveni su dokumenti za identifikaciju daljna četiri muškarca koji su nakon pada Srebrenice registrovani kao nestali.⁶¹⁷ Dana 11. aprila 1996. istražitelji Tužilaštva otkrili su velik broj platnenih traka na “smetlištu” na zemljištu koje pripada školi u Grbavcima, odmah pored gimnastičke sale. Te platnene trake nisu se razlikovale od poveza za oči nađenih tokom ekshumacije na lokalitetu Lažete 2.⁶¹⁸

223. Forenzičke analize uzoraka tla i peluda, poveza za oči, ligatura, čahura i zračnih snimaka iskopanih i naknadno prekopanih grobnica po datumima, pokazale su, nadalje, da su tijela iz grobnica u Lažetama 1 i Lažetama 2 bila uklonjena i ponovo ukopana u sekundarne grobnice na lokalitetima nazvanim Cesta za Hodžiće 3, 4 i 5.⁶¹⁹ Zračne snimke pokazuju da su te sekundarne grobnice nastale između 7. septembra i 2. oktobra 1995. godine,⁶²⁰ a Tužilaštvo ih je sva ekshumiralo 1998. godine.⁶²¹ Dosljedno sličnom obrascu zapaženom na drugim lokalitetima grobnica povezanih sa Srebrenicom, za golemu većinu tijela na lokalitetu cesta za Hodžiće 3, 4 i 5 utvrđeno je da su muškog pola i da je smrt nastupila uslijed povreda nanesenih vatrenim oružjem.⁶²² Iako je ekshumacijama na ta tri lokaliteta nađena samo jedna ligatura,⁶²³ nađeno je ukupno 90 poveza za oči. Utvrđeno je da ukupni minimalni broj pojedinaca ekshumiranih na ta tri grobna lokaliteta iznosi 184.⁶²⁴

224. Postoje čvrsti dokazi koji egzekucije u Orahovcu povezuju sa Zvorničkom brigadom. Prvo, Orahovac se nalazi u rejonu odgovornosti 4. bataljona Zvorničke brigade. Drugo, kako je već napomenuto, taj je rejon 13. i 14. jula 1995. obilazio “Opel –

⁶¹⁵ Manningov izvještaj, str. 00950952 i Dodatni Manningov izvještaj, str. 7607.

⁶¹⁶ Manningov izvještaj, str. 00950953.

⁶¹⁷ Dodatni Manningov izvještaj, str. 7598.

⁶¹⁸ Manningov izvještaj, str. 00950952.

⁶¹⁹ Manningov izvještaj, str. 00950951, i Dodatni Manningov izvještaj, str. 7611.

⁶²⁰ P 167/1, P 167/4, P 167/5, P 167/6 i P 167/7; Ruez, T. 3502-3503. Ruez je takođe razmotrio vjerovatne datume prekopavanja za dodatne, ali tada još neekshumirane sekundarne lokacije ukopa uz cestu za Hodžiće. Vidi T. 3499-3506.

⁶²¹ Manningov izvještaj, str. 00950950.

⁶²² Manningov izvještaj, str. 00950955-6, 00950959, 00950962-3.

⁶²³ Manningov izvještaj, str. 00950960. (Ta ligatura nađena je na lokalitetu cesta za Hodžiće 5).

Record” koji je pripadao Zvorničkoj brigadi. Treće, u jednom momentu, kasno uvečer 13. jula 1995., u Orahovac je poslat jedan odred vojne policije iz Zvorničke brigade.⁶²⁵ Čini se da je raspored ljudstva kasnije prepravljn kako bi se prikrija ta činjenica. Prvobitno napisani tekst je bio izbrisan, ali su još uvijek bile vidljive riječi “O - Orahovac”. Slovo “O” bilo je napisano uz 10 imena, a onda izbrisano i zamijenjeno drugim slovima, nesumnjivo u pokušaju da se prikrije umiješanost te brigade u zločine.⁶²⁶ Četvrto, jedan od preživjelih iz Orahovca među egzekutorima je prepoznao glas svog bivšeg kolege, Gojka Simića.⁶²⁷ Kadrovska dokumentacija pokazuje da je Gojko Simić, koji odgovara opisu koji je dao taj preživjeli, bio komandir teškoartiljerijskog voda 4. pješadijskog bataljona 1. zvorničke pješadijske brigade.⁶²⁸ Taj svjedok je čuo kako Simić drugim egzekutorima kaže: “Uzmite municiju i idemo na livadu da pobijemo te ljude.”⁶²⁹ Peto, iz dokumentacije inženjerijske čete Zvorničke brigade jasno je da se u Orahovcu 14. jula 1995. nalazilo više vozila: TAM 75 (manji kamion⁶³⁰) koji je obavio dvije povratne vožnje između baze i Orahovca, “Mercedes” 2626 koji je došlepaov rovokopač u selo Križevići (udaljeno od Orahovca jedan kilometar), jedan rovokopač koji je u Orahovac došao iz baze, radio šest sati i zatim se vratio u bazu; jedan rovokopač-utovarivač koji je otišao iz baze u Orahovac i radio pet sati.⁶³¹ Dokumentacija o izdavanju goriva Zvorničke brigade pokazuje da je inženjerijskoj četi 14. jula 1995. izdano 200 litara dizel-goriva.⁶³² Pored toga u knjizi dnevnih zapovijesti kako za 15. tako i za 16. jula 1995. navode se sljedeće stavke: BGH-700 (bager) na radu u Orahovcu; ULT 220 (utovarivač) na radu u Orahovcu.⁶³³ Dokumentacija Zvorničke brigade o korišćenju vozila takođe pokazuje da je 15. i 16. jula 1995. jedan ULT 220 (utovarivač) pet sati radio u Orahovcu, te da je kamion TAM 75 obavio tri ili četiri vožnje između baze i Orahovca.⁶³⁴ Takođe, dana 15. jula 1995., pozadinskom bataljonu koji je djelovao iz Orahovca izdano je 40 litara dizel-

⁶²⁴ Manningov izvještaj, str. 00950956, 00950960, 00950963.

⁶²⁵ P 567; Butlerov izvještaj, par. 7.8, 7.16; Butler, T. 5067-5068.

⁶²⁶ P 568; Butler, T. 5069-5073; P 569.

⁶²⁷ Svjedok L, T. 2694.

⁶²⁸ Butler, T. 5066, 5074-5081.

⁶²⁹ Svjedok L, T. 2698.

⁶³⁰ Butler, T. 5085.

⁶³¹ P 582, P 643, 580; Butler, T. 5082-5086; Butlerov izvještaj, par. 7.20.

⁶³² P 645.

⁶³³ P 584; Butler, T. 5082-5083, 5087; Butlerov izvještaj, par. 7.22, 7.25, 7.27.

⁶³⁴ P 589, P 582; Butler, T. 5085-5090; Butlerov izvještaj, par. 7.23.

goriva, a 16. jula 1995. kamion marke "Mercedes" šlepaio je utovarivač između baze i Orahovca, a kamion TAM 75 obavio je dvije vožnje u Kozluk.⁶³⁵ Ti dokazi podudaraju se s iskazima preživjelih koji su izjavljivali da su se na mjestu pogubljenja nalazila velika vozila s jakim svjetlima.⁶³⁶

225. Pretresno vijeće konstatuje da je Zvornička brigada Drinskog korpusa učestvovala u pogubljenju muškaraca bosanskih Muslimana u Orahovcu 14. jula 1995. godine. Pripadnici čete vojne policije Zvorničke brigade nalazili su se tamo neposredno prije egzekucija, vjerojatno radi, na primjer, čuvanja zarobljenika, a zatim radi pomaganja pri njihovom transportu na mjesta pogubljenja. Ljudstvo 4. bataljona Zvorničke brigade nalazilo se za vrijeme egzekucija u Orahovcu i pomagalo u njihovom počinjenju. Nadalje, mehanizacija i oprema koja je pripadala inženjerskoj četi Zvorničke brigade bila je angažovana na zadacima u vezi s ukopom žrtava iz Orahovca između 14. i 16. jula 1995. godine.

f) 14.-15. jula 1995.: lokacija zatočenja u školi u Petkovicima i stratište na brani u Petkovicima

226. Poslijepodne 14. jula 1995. drugu veliku grupu od oko 1500-2000 zarobljenika iz Bratunca odvezli su na sjever, u školu u Petkovicima. Kao i na drugim mjestima zatočenja, uslovi u školi u Petkovicima bili su bijedni. Bilo je veoma vruće i pretrpano, ljudi nisu dobili ni hranu ni vodu, a neki su zarobljenici bili toliko žedni da su čak stali piti vlastiti urin.⁶³⁷ Od vremena do vremena ulazili bi vojnici i tukli zarobljenike ili ih prozivali napolje i ubijali. Nekoliko zarobljenika razmišljalo je o bijegu, ali su neki drugi rekli da je bolje da ostanu, da Crveni krst sigurno prati situaciju i da ih neće sve pobiti.⁶³⁸ Naposljetku su ljude ipak prozvali u manjim grupama. Rečeno im je da se svuku do pasa, da izuju cipele, a ruke su im vezali na leđima.⁶³⁹ Negdje u noći 14. jula 1995. muškarce su kamionima odveli u kameniti predio kod brane u Petkovicima. Čim su vidjeli kamo ih vode, zarobljenici su shvatili šta im se sprema. Svjedok P se sjeća da je vidio veliko

⁶³⁵ P 645; Butlerov izvještaj, par. 7.27; P 643; P 582.

⁶³⁶ Svjedok L, T. 2699-2700; svjedok N, T. 2828.

⁶³⁷ Svjedok P, T. 2960-2961; svjedok O, T. 2902-2903.

⁶³⁸ Svjedok O, T. 2905.

⁶³⁹ Svjedok O, T. 2904; svjedok P, T. 2968-69.

“polje” već puno mrtvih muškaraca koji su ležali licem prema zemlji, ruku vezanih na leđima.

227. Iz kamiona su iskrcavali grupe od pet ili deset zarobljenika. Zatim bi ih postrojili i strijeljali. Neki su prije nego što su ih ubili molili vode, ali je nitko nije dobio. Svjedok O se sjeća kako je zamišljao svoje posljednje trenutke života:

Bilo mi je stvarno žao što ću umrijeti žedan. Nastojao sam se kriti među ljudima što sam duže mogao, kao i svi ostali. Samo sam htio poživjeti još sekund ili dva. A kad je došao red na mene, iskočio sam sa, mislim, još četvoricom ljudi. Osjetio sam šljunak pod nogama. Boljelo je... Hodao sam pognute glave i ništa nisam osjećao... A onda sam pomislio da ću umrijeti u trenu, da neću patiti. I mislio sam samo na to da moja majka nikad neće saznati gdje sam skončao. To su mi bile misli dok sam izlazio iz kamiona.⁶⁴⁰

No svjedok O bio je samo ranjen i nepomično je ležao očekujući novi rafal koji će mu okončati život.⁶⁴¹ Završivši s tom grupom, vojnici su se počeli smijati i izrugivati: “Vidi ovoga, izgleda kao kupus.”⁶⁴² Onda su obilazili uokolo i ubijali ranjene.⁶⁴³ Svjedok O gotovo je zazvao vojnike da mu skrate muke:

I dalje sam bio jako žedan. Ali lebdio sam negdje između života i smrti. Nisam više znao da li želim da živim ili da umrem. Odlučio sam da ih ne zovem da pucaju i ubiju me, ali sam gotovo molio boga da dođu i ubiju me. Ipak, odlučio sam da ih ne zovem i čekao sam da umrem.⁶⁴⁴

228. Međutim, nakon što su vojnici otišli, svjedok O je još bio živ. Nekoliko redova tijela dalje nalazio se još jedan preživjeli, svjedok P. Jedan su drugom odriješili poveze na rukama, zajedno otpuzali preko polja leševa i sakrili se u obližnjoj šumi.⁶⁴⁵ Noć su proveli na brdu poviše “polja”, a kad su ujutro pogledali dolje, u “polju” su vidjeli između 1500 i 2000 tijela.⁶⁴⁶ Tada su već stigli utovarivači i kupili leševe.⁶⁴⁷

229. Navode preživjelih potkrepljuje forenzički i ostali dokazni materijal. Zračne snimke pokazuju da je tlo oko lokacije na brani u Petkovcima prvi put bilo remećeno

⁶⁴⁰ Svjedok O, T. 2911-12.

⁶⁴¹ Svjedok O, T. 2912-14.

⁶⁴² Svjedok O, T. 2914; vidi i svjedok P, T. 2977.

⁶⁴³ Svjedok O, T. 2914-16; svjedok P, T. 2976.

⁶⁴⁴ Svjedok O, T. 2916.

⁶⁴⁵ Svjedok O, T. 2917-18.

⁶⁴⁶ Svjedok P, T. 2983.

⁶⁴⁷ Svjedok O, T. 2925; svjedok P, T. 2981.

između 5. i 27. jula 1995., a onda ponovo između 7. i 27. septembra 1995. godine.⁶⁴⁸ Tim istražitelja Tužilaštva vršio je ekshumacije na grobnom lokalitetu kod brane u Petkovicima između 15. i 25. aprila 1998. godine.⁶⁴⁹ Vještaci su utvrdili da je taj lokalitet bio “opljačkan”, da je za to korišćen rovokopač, što je za posljedicu imalo “grubo komadanje tijela” u cijeloj grobnici.⁶⁵⁰ Minimalni broj pojedinaca nađenih u toj grobnici određen je na 43, ali samo je za njih 15 utvrđeno da su muškog pola, dok se za ostale pol nije mogao utvrditi. Na šest dijelova tijela vidjele su se nesumnjive povrede od vatrenog oružja, a na još 17 vjerovatne ili moguće povrede od vatrenog oružja.⁶⁵¹ Jedna ligatura nađena je na površini grobnice, a jedan “mogući” povez za oči nađen je po strani u jami.⁶⁵²

230. Forenzičke analize pokazuju da je lokalitet masovne grobnice nazvane Liplje 2 sekundarni grobni lokalitet povezan sa primarnim grobnim lokalitetom kod brane u Petkovicima. Tužilaštvo je ekshumacije na tom lokalitetu vršilo između 7. i 25. avgusta 1998.⁶⁵³ Zračne snimke pokazuju da je lokalitet Liplje 2 nastao između 7. septembra i 2. oktobra 1995. godine.⁶⁵⁴ Tragovi zuba mašine i tragovi točkova pokazuju da je grobnica iskopana utovarivačem s točkovima koji je imao nazubljenu grabilicu.⁶⁵⁵ Za tu je grobnicu utvrđeno da je u njoj sahranjen najmanje 191 pojedinac, za 122 je utvrđeno da su muškog pola, dok je za ostale pol ostao neutvrđen. Među slučajevima za koje se mogao utvrditi uzrok smrti, prevladavale su povrede od vatrenog oružja.⁶⁵⁶ Iako su nađene 23 ligature, nije nađeno ništa što bi se sa sigurnošću moglo identifikovati kao povez za oči.⁶⁵⁷

231. Prisustvo Zvorničke brigade bilo je veoma očito i u zoni Petkovaca i tamošnje brane 15. jula 1995. godine. Utvrđeno je da se mjesto pogubljenja kod brane u

⁶⁴⁸ P 163/2 i P 163/3. Manningov izvještaj, str. 00950965. Ruez, T. 3480-3482.

⁶⁴⁹ Manningov izvještaj, str. 00950966.

⁶⁵⁰ Wright, T. 3653-3659.

⁶⁵¹ Manningov izvještaj, str. 00950966.

⁶⁵² Manningov izvještaj, 00950967.

⁶⁵³ Manningov izvještaj, 00950965.

⁶⁵⁴ P 168/2 i P 168/3; Ruez, T. 3508-3509. Ruez je takođe razmatrao moguće datume remećenja drugih, zasad još neekshumiranih grobnica na tom lokalitetu. Vidi T. 3506-3511.

⁶⁵⁵ Manningov izvještaj, str. 00950970.

⁶⁵⁶ Manningov izvještaj, str. 00950970-0090971.

⁶⁵⁷ Manningov izvještaj, str. 00950971.

Petkovicima nalazilo na udaljenosti od manje od dva kilometra od komandnog mjesta 6. pješadijskog bataljona Zvorničke brigade u Baljkovici.⁶⁵⁸ Nadalje, u knjizi dnevnih zapovijesti Zvorničke brigade vidi se da je inženjerska četa Zvorničke brigade 15. jula 1995., s jednim ULT-om i jednim rovokopačem bila raspoređena na radni zadatak u Petkovce,⁶⁵⁹ iako se iz putnih listova vozila ne vidi da se bilo koja mašina za zemljane radove te inženjerske čete nalazila na mjestu pogubljenja u Petkovicima. Međutim, dokumentacija vozila 6. pješadijskog bataljona Zvorničke brigade pokazuje da su dva kamiona 15. jula 1995. obavila ukupno 10 povratnih vožnji između Petkovaca i brane, pri čemu su za vozače raspoređena dva pripadnika 6. pješadijskog bataljona.⁶⁶⁰

232. Pretresno vijeće konstatuje da su vozači i kamioni iz 6. pješadijskog bataljona Zvorničke brigade 15. jula 1995. bili korišćeni za prevoz zarobljenika s mjesta zatočenja na mjesto pogubljenja na brani u Petkovicima, te da je inženjerska četa Zvorničke brigade sa svojom mehanizacijom za zemljane radove bila raspoređena da pomogne u pokapanju žrtava sa brane u Petkovicima.

g) 14.-16. jula 1995.: lokacija zatočenja u školi u Pilici, stratište na Vojnoj ekonomiji Branjevo

233. Dana 14. jula 1995. u pravcu sjevera, u školu u selu Pilici, sjeverno od Zvornika, autobusima je prevezeno još zarobljenika. Kao i u drugim objektima zatočenja, ni ovdje nije bilo hrane ni vode te je više muškaraca umrlo od vrućine i dehidracije u gimnastičkoj dvorani škole.⁶⁶¹ Ljude su u školi u Pilici držali dvije noći.⁶⁶² Dana 16. jula 1995., prema sada već poznatom obrascu, ljude su prozvali da izađu iz škole i ukrcali ih u autobuse ruku vezanih na leđima.⁶⁶³ Zatim su ih odvezli na Vojnu ekonomiju Branjevo gdje su ih postrojivali u grupama od 10 i strijeljali.⁶⁶⁴

⁶⁵⁸ P 2; P 590; Butler, T. 5101.

⁶⁵⁹ P 584; Butler, T. 5086-5087; Butlerov izvještaj, par. 7.33-7.34.

⁶⁶⁰ P 591; P 594; P 592; P 593; Butler, T. 5093-5103; Butlerov izvještaj, par. 7.35.

⁶⁶¹ Svjedok Q, T. 3036.

⁶⁶² Svjedok Q, T. 3039.

⁶⁶³ Svjedok Q, T. 3040.

⁶⁶⁴ Svjedok I, T. 2390-92.

234. G. Dražen Erdemović je bio pripadnik 10. diverzantskog odreda VRS-a (prištapske jedinice Glavnog štaba) i učestvovao je u masovnoj egzekuciji.⁶⁶⁵ G. Erdemović je svjedočio za optužbu i u svom iskazu pomenuo i sljedeće:

Ljudima pred nama naređeno je da se okrenu leđima prema nama. Nakon što su nam se okrenuli leđima, mi smo u njih pucali. Izdana nam je naredba da pucamo.⁶⁶⁶

G. Erdemović je rekao da su sve žrtve osim jedne nosile civilnu odjeću i da, s izuzetkom jednog lica koje je pokušalo pobjeći, prije strijeljanja niko nije pružio nikakav otpor.⁶⁶⁷ U nekim slučajevima egzekutori su bili naročito okrutni. Kad bi neko od vojnika prepoznao nekoga koga je poznavao iz Srebrenice, toga bi čovjeka tukli i ponižavali prije nego što bi ga ubili.⁶⁶⁸ G. Erdemović je svoje kolege, vojnike, morao da nagovara da za strijeljanje prestanu da koriste mitraljeze: iako su mitraljezi zarobljenicima nanosili smrtne ozljede, smrt nije nastupala odmah pa su tako njihove muke bivale produžene.⁶⁶⁹

235. Jedan od preživjelih, svjedok Q, sjeća se momenta kad se nalazio pred streljačkim vodom:

Kad su otvorili vatru, bacio sam se na zemlju... I na moju glavu je pao jedan čovjek. Mislim da je taj poginuo na licu mjesta. Osjećao sam kako po meni curi topla krv... Čuo sam kako neko zapomaže. Preklinjao je da ga ubiju. A oni su samo rekli: "Neka pati. Kasnije ćemo ga ubiti."⁶⁷⁰

236. Toga dana, na tom stratištu, ubijeno je između 1000 i 1200 ljudi.⁶⁷¹ Narednog dana je svjedok Q, koji je otpuzao na sigurno i krio se u blizini, čuo kako teška mehanizacija stalno dolazi i odlazi sa stratišta.⁶⁷²

237. Iskaze preživjelih potkrepljuju i drugi dokazi iz sudskog spisa. Na fotografijama područja oko Vojne ekonomije Branjevo snimljenim iz zraka 17. jula 1995. vidi se veliki

⁶⁶⁵ G. Erdemović je po jednoj tački optužen za zločine protiv čovječnosti i alternativno za kršenje zakona i običaja ratovanja. Izjasnio se krivim po optužbi za zločine protiv čovječnosti i osuđen je zbog svoje uloge u pogubljenjima na Vojnoj ekonomiji Branjevo. Pretresno vijeće ga je osudilo na 10 godina zatvora. Nakon žalbenog postupka, ta je kazna preinačena u pet godina za kršenje zakona i običaja ratovanja. Vidi predmet *Tužilac protiv Erdemovića*, IT-96-22-Tbis, Presuda o kazni, 5. mart 1998.

⁶⁶⁶ Erdemović, T. 3126.

⁶⁶⁷ Erdemović, T. 3138.

⁶⁶⁸ Erdemović, T. 3135.

⁶⁶⁹ Erdemović, T. 3128.

⁶⁷⁰ Svjedok Q, T. 3041-42.

⁶⁷¹ Erdemović, T. 3130, 3132; vidi i iskaz svjedoka I, T. 2392 (1000 do 1500 ubijenih).

broj leševa u polju pored Vojne ekonomije, kao i tragovi rovokopača koji je pokupio leševe iz polja.⁶⁷³ Tužilaštvo i tim iz organizacije Ljekari za ljudska prava izvršili su ekshumaciju na grobnom lokalitetu na Vojnoj ekonomiji Branjevo (takođe poznatom pod nazivom Pilica) od 10. do 24. septembra 1996. godine.⁶⁷⁴ U slučajevima za koje se mogao utvrditi, pol je bio muški, a u slučajevima za koje je mogao da se utvrdi uzrok smrti, to su bile povrede od vatrenog oružja. Nađene su 83 ligature i dva platnena poveza za oči.⁶⁷⁵ Iz te grobnice pozitivno je identifikovano 13 lica koja su se od zauzimanja Srebrenice vodila kao nestali: svi su bili muškarci, bosanski Muslimani.⁶⁷⁶

238. Forenzičkim ispitivanjima ustanovljeno je da je grobni lokalitet nazvan "Čančarski put 12" sekundarna grobnica povezana s primarnom grobnicom na Vojnoj ekonomiji Branjevo.⁶⁷⁷ Zračne snimke pokazuju da je ta sekundarna grobnica iskopana između 7. i 27. septembra 1995. i ponovo zatrpana prije 2. oktobra 1995.⁶⁷⁸ Otkriveni su leševi 174 lica. I ovdje, u slučajevima kada je bilo moguće utvrditi pol i uzrok smrti žrtava, radilo se o muškarcima, odnosno o povredama od vatrenog oružja.⁶⁷⁹ U toj grobnici nađeno je i 16 ligatura te osam poveza za oči.⁶⁸⁰ Jedan je pojedinac pozitivno identifikovan kao muškarac, bosanski Musliman koji je nakon zauzimanja Srebrenice registrovan kao nestalo lice.⁶⁸¹

239. Postoje ubjedljivi dokazi da su jedinice Drinskog korpusa imale veze sa zvjerstvima na Vojnoj ekonomiji Branjevo. G. Erdemović i drugi pripadnici njegove jedinice ujutro 16. jula 1995. dobili su naređenja za egzekucije. Prvo su otišli u štab Zvorničke brigade gdje su se sastali s jednim potpukovnikom koji, iako je bio u uniformi

⁶⁷² Svjedok Q, T. 3045.

⁶⁷³ P 24/2; P 24/4; Ruez, T. 3486.

⁶⁷⁴ Manningov izvještaj, str. 00950943.

⁶⁷⁵ Manningov izvještaj, str. 00950944.

⁶⁷⁶ Manningov izvještaj, str. 00950944.

⁶⁷⁷ Manningov izvještaj, str. 00950942; T. 3605 (ligature i povezi za oči s Vojne ekonomije Branjevo podudaraju se s uzorcima nađenima na lokalitetima Čančarski put 3 i 12).

⁶⁷⁸ P 169/25; P 169/26; P 169/27; Ruez, T. 3523-3524; Manningov izvještaj, str. 00950943. Ruez je govorio i o mogućim datumima remećenja drugih, još neekshumiranih grobnica na Čančarskom putu. Vidi T. 3511-3525.

⁶⁷⁹ Manningov izvještaj, str. 00950947-8.

⁶⁸⁰ Manningov izvještaj, str. 00950948.

⁶⁸¹ Manningov izvještaj, str. 00950949.

VRS-a, nije nosio nikakve oznake jedinice kojoj pripada.⁶⁸² U pratnji tog potpukovnika bila su dva vojna policajca s oznakama Drinskog korpusa.⁶⁸³ Odbrana je sugerisala da opis tog lica koji je dao g. Erdemović odgovara fizičkom izgledu pukovnika Beare, načelnika za bezbjednost Glavnog štaba.⁶⁸⁴ S druge strane, optužba je upozorila na činjenicu da je on bio u pratnji vojne policije Drinskog korpusa i da je mogao izdavati naređenja vojnicima na Vojnoj ekonomiji, iz čega je izvela zaključak da je posrijedi morao biti oficir Drinskog korpusa.⁶⁸⁵ Taj potpukovnik i policajci su sa Erdemovićem i njegovim kolegama iz 10. diverzantskog odreda otišli na Vojnu ekonomiju Branjevo, nakon čega je potpukovnik otišao.⁶⁸⁶ Oko pola sata nakon njegovog odlaska, počeli su stizati autobusi s muškarcima bosanskim Muslimanima, od kojih su neki imali poveze na očima i vezane ruke. Na autobusima koji su zarobljenike doveli na Vojnu ekonomiju Branjevo bili su ispisani nazivi prevoznih preduzeća “Centrotrans – Sarajevo” i “Drinatrans – Zvornik”.⁶⁸⁷ To su najvjerovatnije bili oni isti autobusi koje je Drinski korpus prvobitno nabavio za transport bosansko-muslimanskih žena, djece i staraca iz Potočara. Činjenica da su muškarci bosanski Muslimani odvezeni na mjesta zatočenja tek nakon što je završen transport žena, djece i staraca potkrepljuje taj zaključak, kao i činjenica da se zna da je Drinski korpus autobuse nabavio, među ostalim, i iz Zvornika.⁶⁸⁸ G. Erdemović je takođe posvjedočio da su u pratnji autobusa sa zarobljenicima bili policajci s oznakama vojne policije Drinskog korpusa.⁶⁸⁹ Kad su stigli na Vojnu ekonomiju, ti vojni policajci Drinskog korpusa počeli su iskrcavati po deset muškaraca bosanskih Muslimana kako bi ih odveli na egzekuciju.⁶⁹⁰

240. Strijeljanja su započela u 10:00 sati i nastavila se do 15:00 sati.⁶⁹¹ G. Erdemović je objasnio da se između 13:00 i 14:00 sati njegovoj jedinici priključilo desetak vojnika

⁶⁸² Erdemović, T. 3116-3123.

⁶⁸³ Erdemović, T. 3121.

⁶⁸⁴ Krstić, T. 6330, 6333; Završni podnesak odbrane, par. 312.

⁶⁸⁵ Završni podnesak tužioca, 21. jun 2001. (dalje u tekstu: Završni podnesak optužbe), par. 347.

⁶⁸⁶ Erdemović, T. 3122-3124.

⁶⁸⁷ Erdemović, T. 3127.

⁶⁸⁸ P 435 (registrovani razgovor putem radija od 12. jula 1995. u 07:35 sati, u kojem je general Krstić potpukovniku Kršmanoviću, oficiru Drinskog korpusa za saobraćaj, naredio da nabavi 50 autobusa sa Pala, iz Višegrada, Rogatice, Sokoca, Han Pijeska, Vlasenice, Milića, Bratunca i Zvornika).

⁶⁸⁹ Erdemović, T. 3129.

⁶⁹⁰ Erdemović, T. 3129-30.

⁶⁹¹ Erdemović, T. 3130.

za koje mu je rečeno da su iz Bratunca, kako bi pomogli u strijeljanjima.⁶⁹² Ti su ljudi imali uniforme VRS-a i g. Erdemoviću je bilo jasno da su poznavali neke od muškaraca, bosanskih Muslimana iz Srebrenice, što je upućivalo na to da se radilo o mještanima.⁶⁹³ Međutim, optužba nije uspjela da pozitivno identifikuje nijednog pripadnika Bratunačke brigade prisutnog na Vojnoj ekonomiji Branjevo za vrijeme egzekucija.⁶⁹⁴ Onaj potpukovnik, koji tu bio već ranije, ponovo je došao na Vojnu ekonomiju Branjevo sa vojnim policajcima Drinskog korpusa koji su bili u pratnji posljednjeg autobusa sa bosansko-muslimanskim zarobljenicima.⁶⁹⁵ Učestvovanje ljudstva Bratunačke brigade u egzekucijama u zoni odgovornosti Zvorničke brigade 16. jula nadalje potkrepljuje vanredni borbeni izvještaj Zvorničke brigade datiran 16. jula 1995. u kojem se kaže da su pored vojnika iz stalnog sastava Zvorničke brigade, snage koje su djelovale pod komandom Brigade uključivale i dva voda iz Bratunačke pješadijske brigade.⁶⁹⁶

241. Važno je napomenuti da je sama branjevačka ekonomija bila pod izravnom nadležnošću i kontrolom 1. pješadijskog bataljona Zvorničke brigade.⁶⁹⁷ Nadalje, dokumentacija vozila Zvorničke brigade pokazuje da je jedan ULT 220 17. jula 1995. proveo 8,5 sati na zadatku na Branjevu i da je jedan kamion toga dana šlepaio vozilo sa oznakom "BGH-700".⁶⁹⁸ Mada ne postoji nikakva evidencija o korišćenju bagera sa oznakom BGH-700, iz evidencije o izdavanju goriva vidi se da je za vozilo BGH-700 17. jula 1995. izdano 100 litara dizela.⁶⁹⁹ U knjizi dnevnih zapovijesti inženjerske čete Zvorničke brigade 17. jula 1995. zabilježeni su radni zadaci vozila ULT-220 na Branjevu, te transport vozila BGH-700 na Branjevo.⁷⁰⁰ Na fotografijama iz zraka vidi se jedan bager kako kopa jamu na Branjevu 17. jula 1995. godine.⁷⁰¹

242. Postoje dokazi i o tome da je u egzekucije na Vojnoj ekonomiji Branjevo bila uključena i sama komada Drinskog korpusa. Dana 16. jula 1995. oko 14:00 sati, uhvaćen

⁶⁹² Erdemović, T. 3132, T 3141.

⁶⁹³ Erdemović, T. 3130-34.

⁶⁹⁴ Butler, T. 9194.

⁶⁹⁵ Erdemović, T. 3138-3139.

⁶⁹⁶ P 614; Butler, T. 5342-5345.

⁶⁹⁷ P 616; Butler, T. 5133; Butlerov izvještaj, par. 7.46.

⁶⁹⁸ P 646.

⁶⁹⁹ P 645; Butler, T. 5169; Butlerov izvještaj, par. 7.43.

⁷⁰⁰ P 642; Butler, T. 5168; Butlerov izvještaj, par. 7.44.

je niz međusobno povezanih razgovora u vezi s egzekucijama. Na početku, dežurni oficir iz “Palme” (Zvorničke brigade) zove “Zlatar” (štab Drinskog korpusa) i hitno traži da se pukovniku Popoviću izda “500 litara D 2” (dizel-goriva).⁷⁰² Dežurni oficir Zvorničke brigade upozorava da će, ako ne dobije gorivo, pukovnik Popović obustaviti posao koji obavlja. Kasnije “Palma” “Zlataru” inzistira na sljedećem: “Autobus napunjen sa naftom da ide u selo Pilica”, a da prevoz treba da organizuje pukovnik Krsmanović, načelnik saobraćajne službe Drinskog korpusa. To gorivo, obrazlagala je optužba, bilo je neophodno za prevoz bosansko-muslimanskih zarobljenika iz Pilice na mjesto pogubljenja na Vojnoj ekonomiji Branjevo.⁷⁰³ Dokumentacija za 16. juli 1995. potvrđuje da je za pukovnika Popovića izdato 500 litara dizel-goriva, a komanda Drinskog korpusa⁷⁰⁴ na tom se dokumentu navodi kao primalac.⁷⁰⁵ G. Butler je na osnovu vremena egzekucija i ukopa, kao i na osnovu činjenice da je gorivo bilo poslato u selo Pilica gdje se nalazi škola Pilica, izveo zaključak da je to gorivo najvjerovatnije upotrebljeno za prevoz zarobljenika na mjesto pogubljenja na Vojnoj ekonomiji Branjevo.⁷⁰⁶

243. Pretresno vijeće konstatuje da su pripadnici Bratunačke brigade stigli na Vojnu ekonomiju Branjevo tokom poslijepodneva 16. jula 1995. i da su učestvovali u ubijanju.⁷⁰⁷ Pretresno vijeće takođe konstatuje da je na čuvanju bosansko-muslimanskih zarobljenika u autobusima koji su ih dovezli na Ekonomiju bila angažovana vojna policija Drinskog korpusa, a da je oprema Zvorničke brigade bila korišćena za posao u vezi s ukopom žrtava. Najzad, Pretresno vijeće prisluškivane razgovore prihvata kao dokaze koji zorno pokazuju da je pukovnik Popović bio uključen u organizovanje goriva za prevoz bosansko-muslimanskih zarobljenika na mjesto pogubljenja na Vojnoj ekonomiji Branjevo, te da je izdavanje goriva koordinisala komanda Drinskog korpusa.

⁷⁰¹ Butler, T. 5169; Butlerov izvještaj, par. 7.45 i fusnota 268; P 24/2 i 24/3.

⁷⁰² P 620.

⁷⁰³ Završni podnesak optužbe, par. 354; Butler, T. 5139; Butlerov izvještaj, par. 9.20.

⁷⁰⁴ P 619. Mada se u prevodu tog dokumenta na engleski jezik zapravo navodi “komandant Drinskog korpusa”, skraćena “KDK” na bosanskom/hrvatskom/srpskom u ostalim je dokumentima u ovom predmetu dosljedno prevedena kao “komanda Drinskog korpusa”, tako da Pretresno vijeće i na ovaj dokument primjenjuje to tumačenje. Optužba je izričito prihvatila da je prevod tog dokumenta u ovom smislu netačan. Vidi Završnu riječ optužbe, T. 9954.

⁷⁰⁵ P 619.

⁷⁰⁶ Butler, T. 5139.

⁷⁰⁷ Vidi i razmatranje *infra*, par. 380-387, o raspoređivanju pripadnika Bratunačke brigade 16. jula 1995. za pomoć u egzekucijama.

h) 16. juli 1995.: Dom kulture u Pilici

244. G. Erdemović je posvjedočio da je, 16. jula 1995. oko 15:00 sati, nakon što su završili s egzekucijom zarobljenika na Vojnoj ekonomiji Branjevo, njemu i ostalim vojnicima iz 10. diverzantskog odreda rečeno da grupa od 500 zarobljenih bosanskih Muslimana iz Srebrenice pokušava da pobjegne iz obližnjeg društvenog doma.⁷⁰⁸ G. Erdemović i ostali pripadnici njegove jedinice odbili su da učestvuju u daljnjem ubijanju. Onda im je rečeno da dođu na sastanak s pomenutim potpukovnikom u kafić u Pilici. G. Erdemović i ostali vojnici otišli su u kafić kako se od njih tražilo, a dok su čekali, čuli su pucnjavu i detonacije ručnih bombi.⁷⁰⁹ Buka je trajala otprilike 15-20 minuta, nakon čega je jedan vojnik iz Bratunca ušao u kafić i prisutne obavijestio da je “sve gotovo”.⁷¹⁰ Pred Pretresnim vijećem nije se pojavio ni jedan preživjeli sa stratišta u Domu kulture u Pilici.

245. Između 27. i 29. septembra 1996. i ponovo 2. oktobra 1998., tim vještaka Tužilaštva poslat je da sprovede forenzičko ispitivanje u Domu kulture u Pilici.⁷¹¹ Kao i u slučaju forenzičkih ispitivanja u skladištu u Kravici, analizama uzoraka kose, krvi i ostataka eksplozivnih materijala prikupljenih u Domu u Pilici pribavljeni su čvrsti dokazi da su se na tom mjestu dogodile masovne egzekucije. Na zidovima, stropovima i podovima vještaci su našli tragove metaka, ostatke eksploziva, zrna i čahura, kao i ljudske krvi, kostiju i tkiva.⁷¹²

246. Dom kulture u Pilici nalazi se u zoni odgovornosti Drinskog korpusa.⁷¹³ Optužba se za tvrdnju da su ubijanja u Domu kulture u Pilici izvršili isti oni vojnici iz Bratunca koji su došli kao ispomoć 10. diverzantskom odredu za ubijanja na Vojnoj ekonomiji Branjevo oslonila i na svjedočenje g. Erdemovića. Prema navodima g. Erdemovića, ti vojnici iz Bratunca otišli su s Vojne ekonomije čim su egzekucije na tom mjestu bile završene i krenuli na drugu lokaciju kako bi nastavili s ubijanjima.⁷¹⁴ Kako je već napomenuto, prisustvo Bratunačke brigade u zoni odgovornosti Zvorničke brigade

⁷⁰⁸ Erdemović, T. 3140.

⁷⁰⁹ Erdemović, T. 3143-3144.

⁷¹⁰ Erdemović, T. 3148-3149.

⁷¹¹ Manning, T. 3619.

⁷¹² P 181/1; P 181/2; P 182/3; P 182/4; P 150; P 97. Vidi i Manning, T. 3616-25.

⁷¹³ Butler, T. 5132-5136.

⁷¹⁴ Erdemović, T. 3140-3141.

potkrepljuje borbeni izvještaj Zvorničke brigade za 16. juli 1995. u kojem je naznačeno da ljudstvo iz Bratunačke brigade toga dana djeluje pod komandom Zvorničke brigade.⁷¹⁵ Pored toga, u dnevniku aktivnosti vođa vojne policije Bratunačke brigade za 16. juli 1995. zabilježeno je da je “jedna patrola policije ostala u Pilici zbog čuvanja i obezbjeđenja Muslimana”.⁷¹⁶ G. Butler je obrazlagao da je, budući da u to vrijeme u Pilici nije bilo borbi, policija iz Bratunačke brigade po svojoj prilici čuvala muškarce bosanske Muslimane u Pilici koji su zatim pogubljeni kasno poslijepodne ili u ranim večernjim satima 16. jula 1995. godine.⁷¹⁷

247. Optužba je takođe predočila neke dokaze da je komanda Drinskog korpusa znala za zarobljenike u Domu kulture u Pilici i bila uključena u koordinisanje akcije s tim u vezi. Dana 16. jula 1995. u 11:11 sati uhvaćen je razgovor između pukovnika Beare, načelnika za bezbjednost Glavnog štaba VRS-a, i pukovnika Cerovića, pomoćnika komandanta Drinskog korpusa za moral, pravne i vjerske poslove. Pukovnik Beara je rekao da treba da se obavi “trijaža” zarobljenika.⁷¹⁸ Optužba je obrazlagala da su pukovnik Beara i pukovnik Cerović pritom morali podrazumijevati zarobljenike iz Doma kulture u Pilici: otprilike u to vrijeme već su bile u toku egzekucije na Vojnoj ekonomiji Branjevo, ali zarobljenici u Domu kulture u Pilici još su bili živi. Obje strane su se složile da se vojni termin “trijaža” koristi za postupak odvajanja bolesnika i ranjenika i njihovog daljnjeg liječenja.⁷¹⁹ Pominjanje “trijaže” ostaje neobjašnjeni moment iz tog razgovora i g. Butler se saglasio s tim da bi svako pripisivanje nekog konkretnog značenja tom terminu bilo spekulacija.⁷²⁰ Odbrana je naprotiv obrazlagala da to pominjanje “trijaže” pokazuje namjeru da se neki zarobljenici poštede od sudbine ostalih.⁷²¹

248. Pretresno vijeće prihvata forenzičke dokaze koji pokazuju da su u Domu kulture u Pilici bile izvršene egzekucije, kao i dokaze koji Bratunačku brigadu povezuju s tim zločinima. Pretresno vijeće ne može da pripiše nikakvo konkretno značenje razgovoru

⁷¹⁵ P 614; Butler, T. 5342-5345; Butlerov izvještaj, par. 7.49 i fusnota 272.

⁷¹⁶ P 618 (izvod iz knjige dnevnih zapovijedi vođa vojne policije Bratunačke brigade za 17. juli 1995. sa bilješkama o događajima 16. jula 1995.).

⁷¹⁷ Butler, T. 5136-5137.

⁷¹⁸ P 627.

⁷¹⁹ Krstić, T. 6754.

⁷²⁰ Butler, T. 5357-5378.

⁷²¹ Završni podnesak odbrane, par. 158.

između pukovnika Beare i pukovnika Cerovića. Najviše što Pretresno vijeće može iz tog razgovora zaključiti jeste to da je dana 16. jula 1995. jedan oficir Drinskog korpusa, koga su obje strane identifikovale kao lice uključeno u egzekucije, sa pukovnikom Bearom razgovarao o pitanjima u vezi sa bosansko-muslimanskim zarobljenicima.

i) Kozluk

249. Godine 1999. Tužilaštvo je ekshumiralo grobnicu u blizini naselja Kozluk. Od jedne zajednice izbjeglica u Njemačkoj dobijene su informacije koje su sugerisale Kozluk kao moguću lokaciju gdje je došlo do ubijanja. Istrage sprovedene na licu mjesta potvrđuju da je na tom mjestu bilo masovnih egzekucija. Iz razgovora istražitelja Tužilaštva s izbjeglicama proizlazi da je oko 500 zarobljenika bilo prisiljeno da pjeva srpske pjesme dok su ih vojni kamioni prevozili u Kozluk, gdje ih je pobio odred za egzekuciju.⁷²² Međutim, Pretresno vijeće nije saslušalo nijedno direktno svjedočenje o tim događajima, a optužba nije bila u mogućnosti da precizira vremenske pojedinosti zločina počinjenih na toj lokaciji.

250. Minimalni broj tijela izvađenih iz grobnice u Kozluku iznosio je 340, a sva lica za koja se to moglo utvrditi, bila su muškog pola. U velikoj većini slučajeva uzrok smrti za tijela za koja je on mogao da se utvrdi bile su povrede od vatrenog oružja. Na velikom broju tijela vidjeli su se tragovi ranijeg invaliditeta ili hroničnih bolesti, od artritisa do amputacija.⁷²³ Pronađeno je 55 poveza za oči i 168 ligatura.⁷²⁴ Zračne snimke pokazuju da je masovna grobnica u Kozluku nastala između 5. i 17. jula 1995.,⁷²⁵ a da je ponovo prekopana između 7. i 27. septembra 1995. godine.⁷²⁶

251. Sudski vještaci optužbe primarnu grobnicu u Kozluku povezali su sa sekundarnom grobnicom Čančarski put 3 koju je Tužilaštvo ekshumiralo između 27. maja i 10. juna 1998.⁷²⁷ Zračne snimke pokazuju da je grobni lokalitet Čančarski put 3 prvi put bio iskopan nakon 27. septembra 1995., a da je zatim zasut prije 2. oktobra 1995.

⁷²² Ruez, T. 500, 783-788.

⁷²³ Manningov izvještaj, str. 00950973.

⁷²⁴ Manningov izvještaj, str. 00950974.

⁷²⁵ P 164/1; Ruez, T. 3482; Manningov izvještaj, str. 00950975.

⁷²⁶ P 164/3; Ruez, T. 3434-3484; Manning, T. 3603-3608.

⁷²⁷ Manningov izvještaj, str. 00950976.

godine.⁷²⁸ Pored uobičajenih analiza tla, materijala i čahura, veza između te dvije grobnice uspostavljena je na osnovu toga što su na oba lokaliteta nađeni fragmenti zelenih staklenih boca i naljepnice za boce za koje se zna da potiču iz fabrike za flaširanje pića “Vitinka” koja se nalazi u blizini masovne grobnice u Kozluku.⁷²⁹ Sva tijela za koja je bilo moguće utvrditi pol bila su muškog pola, a u slučajevima kada se mogao utvrditi uzrok smrti, najčešće se radilo o povredama od vatrenog oružja.⁷³⁰ Tokom ekshumacije nađeno je osam poveza za oči i 37 ligatura.⁷³¹

252. Mjesto pogubljenja u Kozluku nalazi se u zoni odgovornosti Zvorničke brigade,⁷³² a postoje dokazi koji tu brigadu povezuju s lokalitetom u Kozluku za datum 16. jula 1995. i nekoliko narednih dana. Dana 16. jula 1995. jedan rovokopač-utovarivač koji je pripadao Zvorničkoj brigadi proveo je osam sati na radu u Kozluku.⁷³³ Tog istog dana, jedan kamion koji je pripadao Zvorničkoj brigadi obavio je dvije vožnje između Orahovca i Kozluka.⁷³⁴ Jedan buldožer je 18. jula 1995. proveo sat i po na radu u Kozluku, te još sat vremena 19. jula 1995. godine.⁷³⁵ U dnevniku zapovijesti inženjerske čete Zvorničke brigade za 18. jula 1995. zabilježeni su zadatci popravke rova u Kozluku i prebacivanja buldožera u Kozluk.⁷³⁶

253. Pretresno vijeće je uvjeren da su rovokopači i buldožeri Zvorničke brigade, koji su od 16. jula 1995. u području Kozluka bili korišćeni za radove u vezi s ukopom žrtava sa stratišta u Kozluku. Egzekucije u Kozluku morale su se dogoditi između 14. i 17. jula 1995. budući da zračne snimke pokazuju da je masovna grobnica u zoni Kozluka nastala prije 17. jula 1995., a zarobljenici su u zonu odgovornosti Zvorničke brigade prebačeni 14. jula 1995. godine. Lokacija Kozluk, koja se nalazi između brane u Petkovicima i Vojne ekonomije Branjevo, takođe upućuje na to da su se te egzekucije vrlo vjerovatno dogodile oko 15. – 16. jula 1995. Taj nalaz podudara se s ukupnim slijedom egzekucija

⁷²⁸ Manningov izvještaj, str. 00950976.

⁷²⁹ Manning, T. 3609-3614.

⁷³⁰ Manningov izvještaj, str. 00950976- 00950977.

⁷³¹ Manningov izvještaj, str. 00950977.

⁷³² P2; Butlerov izvještaj, par. 7.53. Kozluk je područje u kojem je bio stacioniran Podrinjski odred (“Vukovi sa Drine”).

⁷³³ P 580; Butler, T. 5082-5083.

⁷³⁴ P 582; Butler, T. 5085-5086.

⁷³⁵ P 404/tab. 281.

izvršenih na sjeveru: zločini u Orahovcu dogodili su se 14. jula 1995., zločini na brani Petkovci, koja se nalazi sjeverno od Orahovca, desili su se 15. jula 1995., a zločini na Vojnoj ekonomiji Branjevo i u Domu u Pilici – obje se lokacije nalaze sjeverno od Kozluka – desili su se 16. jula 1995. godine. Pretresno vijeće konstatuje da je ta ogromna količina posla za inženjeriju Zvorničke brigade u Kozluku u tom periodu bila vezana za ukop tijela u grobnicu u Kozluku.

j) Manje egzekucije nakon masovnih egzekucija

254. Pored opisanih planskih masovnih egzekucija, Pretresnom su vijeću predloženi dokazi o egzekucijama manjih razmjera u kojima su manje, zaostale grupe bosanskih Muslimana koji su pokušavali pobjeći iz enklave ubijene na licu mjesta nakon što ih je uhvatio VRS.⁷³⁷ Svjedok R zarobljen je 19. jula 1995. zajedno s grupom od oko 11 zaostalih bjegunaca. Grupa je izvedena na pogubljenje na lokaciji poznatoj pod nazivom Nezuk, unutar zone odgovornosti Zvorničke brigade, a spasiti se uspio samo on.⁷³⁸

255. Optužba je tvrdila da je te egzekucije izvršila 16. krajiška brigada koja je u to vrijeme djelovala pod komandom Zvorničke brigade. Jedan očevidac srpske je vojnike identifikovao po žutim amblemima na lijevom rukavu na kojima je pisalo “Krajišnik” ili “Krajišnici”.⁷³⁹ Redovni borbeni izvještaj Zvorničke brigade komandi Drinskog korpusa za 19. juli otkriva da je među raspoloživim jedinicama Zvorničke brigade bila prisutna i 16. krajiška brigada. U istom izvještaju se takođe navodi da je toga dana likvidirano 13 muslimanskih vojnika, što približno odgovara broju ubijenih u Nezuku.⁷⁴⁰ Drugi dokumenti upućuju na to da je u zonu Zvorničke brigade bila raspoređena jedna jedinica iz 1. krajiškog korpusa, da je ona od otprilike 16. jula 1995. djelovala pod

⁷³⁶ P 404/4 (tab. 214); Butlerov izvještaj, par. 7.58 i fusnota 282.

⁷³⁷ Vidi generalno iskaz svjedoka R, T. 3196-3206. Optužba se takođe oslanjala na dokumente zaplijenjene u Zvorničkoj brigadi koji upućuju na to da je ta brigada držala zarobljene muslimanske muškarce koji se sada vode na spiskovima MKCK-a kao nestali. Optužba se na tu činjenicu pozvala kako bi pokazala da je, nakon masovnih egzekucija, Zvornička brigada pobila zarobljene bosanske Muslimane koji su bježali iz Srebrenice. Vidi P 707, P 706 i Butler, T. 5227-5233. Međutim, Pretresno vijeće na osnovu predloženih dokaza nije moglo donijeti nikakav konkretan nalaz o tome.

⁷³⁸ Svjedok R, T. 3200-3202; Butler, T. 5227.

⁷³⁹ Svjedok R, T. 3205-3206, 3229-3230.

⁷⁴⁰ P 693.

zapovjedništvom Zvorničke brigade i da je u toj zoni ostala do otprilike 22. jula 1995. godine.⁷⁴¹

256. U svjetlu tih dokaza, Pretresno vijeće prihvata da su jedinice pod komandom Zvorničke brigade učestvovala u egzekucijama u Nezuku 19. jula 1995. godine.

k) Ponovni ukopi

257. Forenzički dokazi predloženi Pretresnom vijeću sugeriraju da su bosanski Srbi, počevši od rane jeseni 1995., usaglašenim naporima nastojali prikriti masovna ubijanja, premještajući primarne grobnice na udaljenije sekundarne lokacije. Sve primarne i sekundarne masovne grobnice dovedene u vezu sa zauzimanjem Srebrenice koje je otkrilo Tužilaštvo nalazile su se u zoni odgovornosti Drinskog korpusa.⁷⁴² Međutim, optužba je predložila veoma malo dokaza koji bi bilo koju brigadu Drinskog korpusa povezali s ponovnim ukopima,⁷⁴³ niti je pred Pretresno vijeće doveden ijedan očevidac tih aktivnosti.

258. Jedini izuzetak među tim oskudnim dokazima bio je dokument koji je Glavni štab VRS-a poslao komandi Drinskog korpusa 14. septembra 1995. i čija je kopija dostavljena na znanje Zvorničkoj brigadi.⁷⁴⁴ Tim dokumentom, koji nosi potpis generala Mladića, odobrava se izdavanje pet tona dizel-goriva za izvođenje radova u zoni odgovornosti Drinskog korpusa. U dokumentu je precizirano da gorivo treba da se isporuči kapetanu Miloradu Trpiću, što se prema navodima optužbe vjerovatno odnosi na oficira za bezbjednost Zvorničke brigade.⁷⁴⁵ Još jedno naređenje od istoga dana, iz odjeljenja za tehničke službe Glavnog štaba, odobrava izdavanje goriva Drinskom korpusu.⁷⁴⁶ G. Butler je istakao da bi u uobičajenim okolnostima odobravanje goriva za inženjerske radove bilo u nadležnosti pozadinskih službi i da umiješanost ljudi iz bezbjednosti ovom prilikom upućuje na zaključak da je to gorivo imalo veze s kriminalnim aktivnostima.⁷⁴⁷

⁷⁴¹ P 404 (tab. 430 i tab. 432); Butlerov izvještaj, par. 10.10.

⁷⁴² Ruez, T. 3470.

⁷⁴³ Butler, T. 5235.

⁷⁴⁴ P 709.

⁷⁴⁵ Butler, T. 5236.

⁷⁴⁶ P 710.

⁷⁴⁷ Butler, T. 5236.

Budući da zračne snimke potvrđuju da su se u to vrijeme odvijali novi ukopi, te da je činjenica da nema podataka na osnovu kojih bi se moglo utvrditi da je Zvornička brigada izvodila bilo kakve legitimne inženjerske radove, g. Butler je zaključio da je gorivo moralo biti korišćeno za radove na ponovnom ukopu.⁷⁴⁸ Na općenitijem nivou, optužba je obrazlagala da je logično da bi za iskopavanje leševa bila zadužena Zvornička brigada jer je ona bila uključena u prvobitne ukope i znala je gdje se nalaze grobnice.⁷⁴⁹

259. Iz dnevnika u koji su se zapisivala pitanja razmatrana na povremenim sastancima sa štabom komande Korpusa koje je sazivao komandant Bratunačke brigade vidi se da je 16. oktobra 1995. kapetan Nikolić, pomoćnik komandanta za obavještajne poslove i bezbjednost, rekao da je Brigada angažovana na zadacima na koje ju je rasporedio Glavni štab VRS-a. Kapetan Nikolić je za opisivanje tog posla upotrebio riječ “asanacija”.⁷⁵⁰ “Asanacija” (što bi se moglo prevesti kao “saniranje terena”) u vojnom se rječniku odnosi na nalaženje, identifikovanje i pokapanje mrtvih.⁷⁵¹

260. Istražitelji Tužilaštva procjenjuju da su za premještanje tijela na lokacije sekundarnih grobnica morale biti potrebne najmanje cijele dvije noći i nekoliko kamiona. Najveća udaljenost između primarnih i sekundarnih grobnih lokaliteta (između Vojne ekonomije Branjevo i Čančarskog puta) iznosila je 40 km.⁷⁵²

261. S obzirom na sve, Pretresno vijeće ipak konstatuje da dokazi o aktivnostima na ponovnom ukopu koje je predočila optužba nisu dovoljni da bi van razumne sumnje potkrijepili nalaz da su jedinice Drinskog korpusa rane jeseni 1995. bile angažovane na ponovnom ukapanju tijela iz primarnih u sekundarne grobnice. Međutim, s obzirom na razmjere te operacije i na činjenicu da je ona u cijelosti izvedena u njegovoj zoni odgovornosti, Vijeće je uvjeren da je Drinski korpus morao barem znati da se ta aktivnost odvija.

⁷⁴⁸ Butler, T. 5237.

⁷⁴⁹ Butler, T. 5242.

⁷⁵⁰ P 374.

⁷⁵¹ Butler, T. 5121; P 611.

⁷⁵² Ruez, T. 3535-3536.

6. Kako je funkcionisao komandni lanac u Drinskom korpusu u julu 1995.

262. Zaključivši da su jedinice i oprema Drinskog korpusa bili uključeni u izvođenje mnogih djela koja optužnica stavlja na teret generalu Krstiću, Pretresno vijeće sada će razmotriti kako je u predmetnom periodu funkcionisao komandni lanac Drinskog korpusa. Razmatranje tog pitanja važno je zato što daje kontekst odjeljku II. C u kojem Pretresno vijeće razmatra šta je general Krstić znao ili morao da zna o aktivnostima Drinskog korpusa po osnovu svoje funkcije u komandi Korpusa, isprva kao načelnik štaba, a zatim kao komandant Korpusa.

a) Paralelni komandni lanci

263. Odbrana je tvrdila da, iako su ljudstvo i resursi Drinskog korpusa bili upleteni u događanja na raznim mjestima zločina, general Krstić nije ništa znao o njihovoj uključenosti. Jedan od ključnih argumenata za potkrepu te tvrdnje bio je da je u predmetnom periodu funkcionisao paralelni komandni lanac.⁷⁵³ Konkretno, da Drinski korpus nije imao nikakvu kontrolu nad operacijama nakon zauzimanja Srebrenice, prvenstveno zbog intervencija Glavnog štaba pod komandom generala Mladića. Odbrana je takođe tvrdila da su aktivnosti organa bezbjednosti VRS-a, uključujući djelovanje pukovnika Popovića, pomoćnika komandanta Drinskog korpusa za bezbjednost, bile vođene nezavisno u odnosu na komandu Korpusa. Posljedica toga, tvrdila je odbrana, bilo je to da komanda Drinskog korpusa nije bila obavještavana o zatočavanju i egzekucijama muškaraca bosanskih Muslimana, uprkos tome što su se te nezakonite aktivnosti sprovodile u njenoj zoni odgovornosti. Pored toga, odbrana je navela komandne ingerencije predsjednika Republike Srpske i novopostavljenih civilnih vlasti u Srebrenici, koje su navodno takođe imale izvjesne dužnosti i obaveze u pogledu zarobljenika i izbjeglica.⁷⁵⁴ Međutim, što se potonjeg tiče, Pretresno vijeće naglašava da njemu nije predočen nikakav dokaz da je civilni povjerenik bilo na koji način ostvarivao

⁷⁵³ Još jedan ključni aspekt tog argumenta bilo je to da je general Krstić bio angažovan kao zapovjednik operacije Žepa i da zato nije znao ništa o tome što se događa u Srebrenici.

⁷⁵⁴ Dana 11. jula 1995., predsjednik Republike Srpske imenovao je civilnog povjerenika za srpsku opštinu Srebrenica. Vidi P 404, fusnota 90. Predsjednik je civilnom povjereniku dao ovlasti vrlo visokog nivoa, uključujući odgovornost za postupanje sa ratnim zarobljenicima, kao i dužnost da se civilnom stanovništvu omogući da slobodno odluči hoće li ostati ili otići. Vidi Radinović, T. 8064.

takvu vlast ili na neki drugi način imao uticaja na uključenost komande Drinskog korpusa u zločine u Srebrenici.

(i) Da li je Glavni štab VRS-a isključio komandu Drinskog korpusa iz dejstava nakon zauzimanja Srebrenice?

264. Odbrana je upozorila na četiri značajna momenta u kojima je Glavni štab direktno intervenisao u srebreničke operacije u julu 1995. i time komandu Drinskog korpusa faktički ostavio bez ikakve moći. Prvi moment bio je 9. jula 1995., kada je u Pribićevec, gdje je Drinski korpus postavio svoje istureno komandno mjesto za “Krivaju 95”, stigao general Mladić i preuzeo komandu nad daljnjim tokom napada na Srebrenicu i istovremeno prvobitne ciljeve “Krivaje 95” proširio na zauzimanje Srebrenice. Drugi je bio moment kada je general Mladić preuzeo kontrolu nad odvođenjem civilnog stanovništva iz Potočara. Treće, odluku o imenovanju generala Krstića za komandanta snaga VRS-a angažovanih u operaciji Žepa nije donio tadašnji komandant Korpusa, general Živanović, nego general Mladić. Četvrto, dana 17. jula 1995., uprkos činjenici da je komanda Drinskog korpusa već ranije izvršila vlastite pripreme za akciju pretresa terena u srebreničkoj zoni, za komandovanje pretresom Glavni je štab imenovao jednog oficira Glavnog štaba, potpukovnika Keserovića.⁷⁵⁵ Štaviše, odbrana je tvrdila da je general Mladić izričito izjavio da je kretanje 28. divizije nakon zauzimanja Srebrenice njegova briga,⁷⁵⁶ a prema riječima generala Radinovića, “komandi Drinskog korpusa su bile ... potpuno oduzete bilo kakve komandne ingerencije te time i komandna odgovornost”.⁷⁵⁷

265. Sudski spis zaista obiluje dokazima koji pokazuju da je Glavni štab itekako bio uključen u upravljanje događajima nakon zauzimanja Srebrenice.⁷⁵⁸ Nadalje, postoje indikacije da jedinice Drinskog korpusa nisu uvijek bile informisane niti konsultovane u vezi s onim što je u sedmici nakon 11. jula 1995. u njihovoj zoni radio Glavni štab. Na primjer, u jednom prisluškivanom razgovoru od 13. jula 1995. u 18:29 sati, “Žile”

⁷⁵⁵ P 649; Radinović, T. 8461-8463; vidi takođe Krstić, T. 7365, 7381.

⁷⁵⁶ Krstić, T. 6203.

⁷⁵⁷ Radinović, T. 8057.

⁷⁵⁸ Npr. P 532 (Naređenje Glavnog štaba Drinskom korpusu od 13. jula 1995. koje sadrži direktive koje mjere treba da se preduzmu kako bi se presjekao put muškarcima iz kolone i kako bi se oni zarobili); i Krstić, T. 6300.

(nadimak koji je često povezivan sa generalom Živanovićem) sa nepoznatim sagovornikom razgovara o evidenciji o ratnim zločincima, iako se čuje samo ono što govori potonji.⁷⁵⁹ Tokom razgovora, nepoznati sagovornik je pitao da li se “može hitno napraviti lista onih iz Žepe, Srebrenice i Goražda?” i izrazio bojazan da će ti “ostati nekažnjeni”. U to vrijeme zarobljene muškarce bosanske Muslimane već su smaknuli na Jadru i Cerskoj, a egzekucije u skladištu u Kravici tek što nisu počele. Nepoznati učesnik tog razgovora, čini se, za to nije znao i još se ponašao kao da se sprovodi službeni postupak provjere, kako je na sastanku u hotelu “Fontana” 12. jula 1995. nagovijestio general Mladić. Takođe je očigledno da je naređenje o pretresu koje je 13. jula 1995. izdao general Krstić⁷⁶⁰ neko drugo ovlašćeno lice kasnije preinačilo.⁷⁶¹ Zaista, Pretresnom vijeću jesu predloženi dokazi da je jedna brigada pretraživala teren na sasvim različitoj strani enklave od one koju je naveo general Krstić.⁷⁶² Nadalje, u izvještaju od 18. jula 1995., pukovnik Pandurević, komandant Zvorničke brigade, žalio se na činjenicu da je tokom prethodnih deset dana “neko” u njegovu zonu odgovornosti doveo hiljade zarobljenih bosanskih Muslimana.⁷⁶³ Pominjanje “nekoga” otvara mogućnost da se u događanja unutar zone odgovornosti Zvorničke brigade umiješala neka instanca izvan Drinskog korpusa. Takođe je istina da se moglo čuti kako pukovnik Beara iz Glavnog štaba direktno izdaje naređenja oficirima Drinskog korpusa.⁷⁶⁴ Pored toga, jedan prisluškivani razgovor od 15. jula u 09:54 sata, između generala Živanovića i pukovnika Beare,⁷⁶⁵ sugerira da je oko 13. jula 1995. naređenja o egzekucijama general Mladić možda izdao direktno pripadnicima 5. podrinjske brigade Drinskog korpusa. Iz razgovora se takođe daje razumjeti da general Živanović do svog razgovora sa pukovnikom Bearom nije imao potpunu sliku o provedbi tih naređenja.⁷⁶⁶ Najzad, u prisluškivanom

⁷⁵⁹ P 525.

⁷⁶⁰ P 463.

⁷⁶¹ P 464 (naređenje koje je 14. jula 1995. izdao komandant Bratunačke brigade, a za koje je general Krstić u svom svjedočenju rekao da je zoran dokaz da zone koje je ta brigada pretraživala nisu bile one koje je on naveo u svojem naređenju). Krstić, T. 7351-735.

⁷⁶² P 536 i P 537; svjedok odbrane DB, T, 7333-7335.

⁷⁶³ P 675.

⁷⁶⁴ P 627.

⁷⁶⁵ P 470.

⁷⁶⁶ U registrovanom razgovoru se pominje da “Furtula” (optužba je ustvrdila da je posrijedi major Radomir Furtula, komandant 5. podrinjske brigade (takođe poznate pod nazivom Višegradska brigada) nije izvršio “šefova” naređenja. Optužba je tvrdila da je “šef” pomenut u tom razgovoru najvjerovatnije general

razgovoru od 17. jula 1995. u 20:30 sati, između generala Krstića i neidentifikovanog sagovornika, general Krstić pita “[p]o čijem si odobrenju slao vojsku dole?” Sagovornik kaže: “[p]o naređenju iz Glavnog štaba”⁷⁶⁷ sugerišući da je događajima u tom trenutku upravljao Glavni štab, ne informišući Drinski korpus o svim detaljima.⁷⁶⁸ Pretresno vijeće je već konstatovalo da su u zoni odgovornosti Drinskog korpusa od 11. jula 1995. nadalje bile prisutne jedinice van sastava Drinskog korpusa. Dokazni materijal pokazuje da su neke od tih jedinica koje nisu pripadale sastavu Drinskog korpusa itekako bile umiješane u zarobljavanje i egzekucije muškaraca bosanskih Muslimana, uključujući bataljon policije 65. zaštitnog puka, MUP i 10. diverzantski odred.⁷⁶⁹

266. Ipak, evaluacija cijelog suskog spisa više nego jasno pokazuje da Glavni štab nije mogao, niti da jeste samostalno vodio cjelokupna dejstva nakon zauzimanja Srebrenice i da je gotovo u svakom momentu morao koristiti i da jeste koristio resurse Drinskog korpusa. Kako priznaje i sam vojni vještak odbrane, general Radinović, Glavni štab nije imao nikakve vlastite resurse i nije mogao izvesti nijednu operaciju bez oslanjanja na resurse svojih korpusa.⁷⁷⁰ Iz onoga što smo prethodno iznijeli o masovnim pogubljenjima jasno proizlazi da se za pomoć u egzekucijama redovno računalo na vojnike i resurse Drinskog korpusa.

267. General Radinović, međutim, tvrdio je da je Glavni štab kao viša komanda ovlašćen da u kriznim situacijama rekvirira resurse potčinjenih brigada, a da o tome ne obavijesti korpus.⁷⁷¹ Upravo se to, kako je izjavio general Krstić, dogodilo nakon zauzimanja Srebrenice: pukovnik Beara, načelnik za bezbjednost Glavnog štaba, poslužio se resursima Zvorničke brigade za operaciju za koju ga je zadužio Glavni štab, ne obavijestivši nikoga ni u komandi Brigade ni na nivou komande Drinskog korpusa. General Krstić je nepokolebljivo tvrdio da pukovnik Beara Zvorničkoj brigadi nije

Mladić. Vidi Završni podnesak optužbe, par. 366. Vidi daljnje razmatranje tog razgovora i razgovora koji se s njim može povezati, a u kojem je učestvovao general Krstić, *infra*, par. 380-387.

⁷⁶⁷ P 364/2, tab. 14/2

⁷⁶⁸ Iako iz tog registrovanog razgovora nije jasno proizlazilo da je neidentifikovani sagovornik iz Drinskog korpusa, odbrana je tvrdila da se to podrazumijeva na osnovu toga što je on pomenuo Potočare koji pripadaju zoni Drinskog korpusa. T. 5445.

⁷⁶⁹ Vidi razmatranje odnosa između tih jedinica i Drinskog korpusa *infra*, par. 277-289.

⁷⁷⁰ Radinović, T. 8471-8472.

⁷⁷¹ Radinović, T. 8472.

zvanično dodijelio nikakav zadatak u vezi s egzekucijama.⁷⁷² Nadalje, kako je tvrdio general Krstić, komanda Drinskog korpusa nije dobila ništa napisмено o tome da pukovnik Beara koristi ljudstvo ili vozila Drinskog korpusa.⁷⁷³

268. Pretresno vijeće prihvata da je general Mladić, u svojstvu komandanta Glavnog štaba VRS-a, od 9. jula 1995., kada je u jeku operacije “Krivaja 95” došao na istureno komandno mjesto u Pribićevcu, ušao u operativnu zonu Drinskog korpusa i da je možda rukovodio ključnim aspektima dejstvovanja VRS-a, uključujući produženje napada na Srebrenicu, odvoženje bosansko-muslimanskih civila iz Potočara i, naposljetku, egzekucije. Naravno, dokazni materijal generala Mladića oslikava kao dominantnu ličnost koja je bila aktivno uključena kako u javnu stranu razvoja događaja, tako i u ono što se događalo iza scene.⁷⁷⁴ Nepobitno je da je general Mladić vodio sastanke u hotelu “Fontana” dok su predstavnici Drinskog korpusa sjedili šutke. Viđen je i u Potočarima i na nekoliko mjesta pogubljenja. Međutim, dokazni materijal ne potkrepljuje nalaz da su komandi Drinskog korpusa time bili potpuno onemogućeni bilo kakav uvid ili ovlašćenja u vezi s korišćenjem njenih vojnika ili opreme u toj operaciji. Osim toga, sudski spis ne potkrepljuje niti argument odbrane da su, shodno tome, naređenja potčinjenim brigadama Drinskog korpusa dolazila direktno ili isključivo iz Glavnog štaba. Bilo bi protiv svih vojnih principa da Glavni štab dođe u zonu odgovornosti Drinskog korpusa i preuzme potpunu kontrolu nad opremom i ljudstvom Drinskog korpusa bez pristanka ili u najmanju ruku znanja komande Drinskog korpusa, naročito u jeku tekućih borbenih dejstava. Nijedna vojska ne bi mogla funkcionisati u takvim okolnostima, a ni načela VRS-a ne dopuštaju takvu mogućnost. To izražavaju riječi svjedoka odbrane DE koji je u julu 1995. bio oficir Drinskog korpusa:

Naša vojska je funkcionisala na dva osnovna principa: na principu jedinstarješinstva i na principu subordinacije. Jedinstarješinstvo znači da svako lice u komandnom lancu iznad sebe ima samo jednog čovjeka koji mu može davati naređenja, odnosno jednog pretpostavljenog, a princip subordinacije podrazumijeva da potčinjena lica moraju postupati po naređenju svojih pretpostavljenih, s izuzetkom slučaja kad naređenje

⁷⁷² Krstić, T. 6494-6495.

⁷⁷³ Krstić, T. 7399-7400.

⁷⁷⁴ Butler, T. 5447.

takve vrste predstavlja krivično djelo, što je regulisano drugim pozitivnim pravilima i propisima.⁷⁷⁵

To se podudara sa svjedočenjem g. Butlera koji je ustvrdio da bi, u kontekstu propisa JNA, bilo nečuveno da se komandant Glavnog štaba umiješa u komandni lanac i preuzme direktno komandovanje potčinjenim jedinicama. Takvo postupanje bilo bi dokaz loše i nedisciplinovane vojske, a, po mišljenju g. Butlera, VRS je bio veoma organizovana vojska.⁷⁷⁶

269. Dokazi ni na koji način ne potkrepljuju nalaz da je Drinski korpus bio sasvim isključen iz svega što se ticalo odvoženja bosansko-muslimanskih civila iz Potočara ili zarobljenih bosanskih Muslimana. Kako je opisano gore, oficiri iz komande Drinskog korpusa radili su na pribavljanju i organizovanju autobusa kojima su bosansko-muslimanski civili bili odvoženi iz Potočara. To očigledno nije konsistentno s idejom da je Glavni štab preuzeo direktno komandovanje brigadama potčinjenima Drinskom korpusu.⁷⁷⁷ Obavještajni odsjek Drinskog korpusa takođe je od Glavnog štaba dobio dokument datiran 13. jula 1995. u kojem se izvještava o izvršenju operacije prevoza, što pokazuje da se Glavni štab pobrinuo da komanda Korpusa stalno bude informisana o aktivnostima u njenoj zoni.⁷⁷⁸ Nadalje, kad je Glavni štab Drinskom korpusu izdao naređenja o blokiranju i zarobljavanju kolone bosanskih Muslimana, ta su naređenja poslata preko komande Korpusa.⁷⁷⁹ Istina je da su primjerci tih naređenja takođe dostavljeni direktno relevantnim potčinjenim brigadama Korpusa, ali Pretresno vijeće prihvata objašnjenje koje je o tome dao g. Butler, da je tu bilo posrijedi naprosto nastojanje da se u hitnoj situaciji uštedi na vremenu.⁷⁸⁰ Najvažniji faktor jeste to da je Glavni štab samu komandu Drinskog korpusa uključivao u liniju komandovanja i da je ona stalno bila informisana o zadacima na koje se raspoređuju njoj potčinjene brigade.

270. Postoje i mnogi drugi primjeri da je linija komandovanja Drinskog korpusa funkcionisala na normalan način u periodu nakon zauzimanja Srebrenice. Dana 15. jula

⁷⁷⁵ Svjedok odbrane DE, T. 7620.

⁷⁷⁶ Butler, T. 4837, 5254.

⁷⁷⁷ Vidi razmatranje o tome *supra*, par. 135-142.

⁷⁷⁸ P 459; Butler, T. 4868.

⁷⁷⁹ P 532. Vidi razmatranje o tome *supra*, par. 169.

⁷⁸⁰ Butler, T. 4970.

1995., prisluškivan je razgovor između pukovnika Beare i generala Krstića, u kojem pukovnik Beara direktno i hitno od generala Krstića traži da mu pomogne naći ljude za posao koji je on u tom trenutku radio.⁷⁸¹ General Krstić sa svoje strane pukovnika Bearu upućuje da kontaktira s pukovnikom Blagojevićem, komandantom Bratunačke brigade, i da uzme njegove “crvene beretke” (izviđačka jedinica potčinjena 3. bataljonu Bratunačke brigade)⁷⁸². Ta epizoda je potpuno nekonsistentna sa tezom da je Glavni štab upravljao aktivnostima brigada potčinjenih Drinskom korpusu zaobilazeći komandu Drinskog korpusa. Nadalje, postoji dokumentacija koja pokazuje da su potčinjene brigade Drinskog korpusa komandu Drinskog korpusa stalno izvještavale o svemu u vezi sa kolonom bosanskih Muslimana i zarobljenicima. U svom vanrednom borbenom izvještaju od 15. jula 1995., pukovnik Pandurević, komandant preopterećene Zvorničke brigade koja je bila u potpunosti angažovana u borbi sa kolonom bosanskih Muslimana, preklinjao je komandu Korpusa da mu pošalje pomoć kako bi izašao na kraj sa zarobljenicima zatočenima u njegovoj zoni odgovornosti. Pukovnik Pandurević je komandu Drinskog korpusa upozorio da će, ako se situacija ne popravi, biti prisiljen da zarobljenike pusti.⁷⁸³ Slično tome, dana 16. jula 1995., pukovnik Pandurević je komandi Korpusa uputio još jednu hitnu molbu za pomoć.⁷⁸⁴ To zorno pokazuje da je Zvornička brigada još uvijek koristila redovnu liniju komandovanja i da o događanjima u vezi sa Srebrenicom nije raportirala direktno Glavnom štabu. Sve u svemu, optužba je predočila 54 dokumenta koji pokazuju da je komanda Drinskog korpusa bila uključena u komandnu liniju VRS-a nakon zauzimanja Srebrenice.⁷⁸⁵

271. Nadalje, potčinjene jedinice Drinskog korpusa vodile su evidenciju o korišćenju sredstava za potrebe egzekucija. Prirodno bi se očekivalo da će komanda Drinskog korpusa budno nadzirati korišćenje svih svojih resursa s obzirom na visoki intenzitet vojnih dejstava u sedmici od 13. jula 1995. nadalje, uključujući pokretanje operacije Žepa, borbu sa čelom kolone bosanskih Muslimana koje su činili pripadnici 28. divizije, napade snaga ABiH iz pravca Tuzle, te operacije pretraživanja terena u srebreničkoj zoni.

⁷⁸¹ P 478.

⁷⁸² Butler, T. 4913-4914.

⁷⁸³ P 609.

⁷⁸⁴ P 614.

⁷⁸⁵ Butler, T. 5250-5251. Popis tog dijela dokaznog materijala nalazi se u dokaznom predmetu P 378.

Nezamislivo je da komandanti brigada ne bi primijetili da je Glavni štab ljudstvo i sredstva Drinskog korpusa rekvirirao za svoje potrebe ili da svoju komandu ne bi obavijestili o tim rekvizicijama.

272. I bez obzira na dokaze u vidu dokumenata i prisluškivanih poruka koje je predočila optužba, a koji pokazuju da komanda Drinskog korpusa nije bila isključena iz aktivnosti nakon zauzimanja Srebrenice, fizička blizina komande Drinskog korpusa poprištima zločina učvršćuje Pretresno vijeće u uvjerenju da komanda Korpusa nije mogla ne znati za te događaje i da za njih jeste znala.

(ii) Da li su tajno dejstvovali organi bezbednosti?

273. Odbrana je takođe tvrdila da su ratni zarobljenici bili u isključivoj nadležnosti organa za obavještajne poslove i, naročito, organa za bezbjednost.⁷⁸⁶ Štaviše, prema navodima odbrane, organ bezbjednosti Drinskog korpusa, u sprezi sa organom bezbjednosti Glavnog štaba, činio je nezavisni komandni lanac putem kojeg su se operacije vodile tajno, bez znanja komande Drinskog korpusa.⁷⁸⁷ General Radinović se naročito pozivao na to da propisi VRS-a koji regulišu djelovanje organa bezbjednosti oficirima za bezbjednost u komandi korpusa dopuštaju da sami procijene šta je službena tajna, koja inače može biti otkrivena samo s odobrenjem pomoćnika za bezbjednost Glavnog štaba.⁷⁸⁸ Odbrana je iznijela hipotezu da je pukovnik Popović, pomoćnik komandanta Drinskog korpusa za bezbjednost, zadatke u vezi sa zarobljenicima dobivao direktno od pukovnika Beare, ali da on, shodno propisima VRS-a, nije smio da o njima izvijesti nikoga u komandi Korpusa.⁷⁸⁹ Dosljedno tome, komanda Drinskog korpusa i komande potčinjenih brigada nisu znale za zločine koje čine organi bezbjednosti.⁷⁹⁰ Kako je obrazlagala odbrana, tu hipotezu potkrepljuje nepostojanje dokumenata organa

⁷⁸⁶ Radinović, T. 8071.

⁷⁸⁷ Radinović, T. 8052, 8067 i 8068.

⁷⁸⁸ Radinović, T. 8069-8070, D 158/P 402 fusnota 34 (u Pravilima službe organa bezbjednosti u Oružanim snagama Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, 1984., član 49, navodi se da oficir za bezbjednost “[s]a podacima koji predstavljaju službenu tajnu ... može da upozna druge ovlašćene starešine organa bezbednosti ili druga lica samo po ovlaštenju svog pretpostavljenog starešine organa bezbednosti”).

⁷⁸⁹ Krstić, T. 7367-7368.

⁷⁹⁰ Krstić, T. 7366-7367.

bezbjednosti u predmetnom periodu kojima bi se komanda Drinskog korpusa informisala o sudbini zarobljenika.⁷⁹¹

274. Optužba je imala sasvim različito viđenje odnosa između organa bezbjednosti Glavnog štaba i Drinskog korpusa tokom ovog kritičnog perioda. Ona je tvrdila da je, shodno propisima VRS-a, pomoćnik komandanta za bezbjednost direktno potčinjen komandujućem oficiru jedinice oružanih snaga pod čiju je komandu stavljen: u ovom slučaju, pukovnik Popović je bio potčinjen komandantu Drinskog korpusa.⁷⁹² G. Butler je tvrdio da, iako pruža “stručne savjete, stručnu pomoć, a u nekim slučajevima i resurse, smjernice i vodstvo za više stručne aspekte bezbjednosnih dejstava...”, organ za bezbjednost Glavnog štaba, ne čini alternativni komandni lanac.⁷⁹³

275. G. Butler se složio s tim da je moguće da u izvjesnim okolnostima komandant korpusa ne bude informisan o radu oficira za bezbjednost, na primjer ako se povede istraga o samom komandantu. Međutim, on je tvrdio da je za očekivati da komandant bude u potpunosti informisan o “dnevnim aktivnostima” službe bezbjednosti.⁷⁹⁴ Kriminalna aktivnost u smislu pogubljenja hiljada muškaraca bosanskih Muslimana teško se može smatrati “dnevnom aktivnošću” i može se pretpostaviti da će se počinjenje takvih zločina pokušati oviti velom tajnosti, koliko god to bilo teško zbog masovnih razmjera tih zločina. Ipak, dokazni materijal, sagledan u cijelosti, ne potkrepljuje gledište da su organi bezbjednosti Glavnog štaba i Drinskog korpusa aktivnosti u vezi s egzekucijama sprovodili bez znanja komande Drinskog korpusa. Čak ako su pukovnik Beara i pukovnik Popović tim aktivnostima isprva i rukovodili po naređenjima generala Mladića, oni su stalno bili u kontaktu i te aktivnosti koordinisali s ljudima iz komande Drinskog korpusa. Dana 16. jula 1995., otprilike u vrijeme egzekucija na Vojnoj ekonomiji Branjevo, pukovnik Beara je razgovarao sa pukovnikom Cerovićem iz komande Drinskog korpusa i informisao ga da treba da se obavi “trijaža” zarobljenika.⁷⁹⁵ Istog dana, pukovnik Popović je svoje zahtjeve za gorivo potrebno u vezi s egzekucijama koordinisao preko Zvorničke brigade koja je taj zahtjev prosljedila komandi Drinskog

⁷⁹¹ Radinović, T. 8079.

⁷⁹² P 402, fusnota 34, par. 16; Butler, T. 5351.

⁷⁹³ Butler, T. 4767.

⁷⁹⁴ Butler, T. 5301.

korpusa.⁷⁹⁶ Komanda Drinskog korpusa takođe je pomenuta u dokumentaciji o izdavanju tog goriva.⁷⁹⁷ Optužba se pozvala na ukupno 11 dokaznih predmeta⁷⁹⁸ koji pobijaju tvrdnju da su organi bezbjednosti VRS-a dejstvovali u tajnosti.

(iii) Zaključci

276. Opšte uzeto, optužba je iznijela ubjedljiv argument da, zbog masovnih razmjera egzekucija i nivoa potrebne saradnje i koordinacije, egzekucije nisu mogle biti izvršene mimo komande Drinskog korpusa. Pretresno vijeće se uvjerilo da je komanda Drinskog korpusa nakon zauzimanja Srebrenice i dalje ostvarivala svoje komandne ingerencije u odnosu na svoje potčinjene brigade i da njena komandna uloga nije bila suspendovana time što su se u aktivnosti nakon pada Srebrenice uključili Glavni štab VRS-a, odnosno organi bezbjednosti.

b) Odgovornost komande Drinskog korpusa za aktivnosti jedinica van sastava Drinskog korpusa koje su u julu 1995. dejstvovale u zoni odgovornosti Drinskog korpusa

277. Predočeni dokazi ukazuju na to da su tokom jula 1995. u zoni odgovornosti Drinskog korpusa dejstvovale dvije jedinice VRS-a u normalnim okolnostima potčinjene Glavnom štabu, i da su one umiješane u počinjene zločine: 10. diverzantski odred bio je uključen u egzekucije na Vojnoj ekonomiji Branjevo,⁷⁹⁹ a Pretresnom vijeću su predočeni dokazi da je bataljon vojne policije 65. zaštitnog puka bio uključen u sabiranje i zatočenje zarobljenih bosanskih Muslimana kod Nove Kasabe.⁸⁰⁰ Nadalje, u zoni odgovornosti Drinskog korpusa tokom jula 1995. godine takođe su dejstvovale snage MUP-a, uključujući i specijalnu jedinicu MUP-a kao i jedinice opštinske policije. Jedinice MUP-a su 12. i 13. jula 1995. bile prisutne u Potočarima⁸⁰¹ i bile uključene u zarobljavanje

⁷⁹⁵ P 627.

⁷⁹⁶ P 620 (registrovani razgovor od 16. jula 1995. u 13:58 sati. Vidi o tome *supra*, par. 242.).

⁷⁹⁷ P 619.

⁷⁹⁸ Butler, T. 5277 i P 378.

⁷⁹⁹ Vidi o tome *supra*, par. 234, 239-240.

⁸⁰⁰ Butler, T. 4918; Butlerov izvještaj, par. 2.12-2.13. Odbrana se složila s tim da je ta jedinica bila uključena u zarobljavanje ogromnog broja bosanskih Muslimana. Završni podnesak odbrane, par. 303.

⁸⁰¹ Butler, T. 4856-4859; Van Duijn, T. 1742-1744, 1747, 1760-1771, 1778, 1780-1783 (koji je identifikovao kapetana Mendeljeva "Maneta" Durića, komandanta bataljona MUP-a i koji je pratio odvajanje zarobljenika i identifikovao Duška Jevića zvanog "Staljin", iz MUP-a). Vidi i P 459 (izvještaj od 13. jula 1995. koji je Glavni štab poslao obavještajnom odsjeku Drinskog korpusa, u kojem se navodi da je

bosanskih Muslimana u području Nove Kasabe 13. jula 1995. godine.⁸⁰² Optužba je takođe tvrdila da je ljudstvo MUP-a bilo umiješano u egzekucije izvršene na Jadru ujutro 13. jula 1995.⁸⁰³ Optužba je tvrdila da su sve te jedinice “u raznim momentima u julu 1995.” bile prepotčinjene Drinskom korpusu, shodno čemu odgovornost za njihovo djelovanje snosi komanda Drinskog korpusa.⁸⁰⁴

(i) 10. diverzantski odred

278. Video-snimka pobjedničkog ophoda VRS-a kroz Srebrenicu 11. jula 1995. pokazuje da su na jednom kontrolnom punktu bili vojnici 10. diverzantskog odreda, a zatim se u centru grada Srebrenice vidi komandant te jedinice, Mišo Pelemiš.⁸⁰⁵ G. Erdemović, koji je u to vrijeme bio u sastavu 10. diverzantskog odreda, potvrdio je da su se u Srebrenici 11. jula 1995. nalazili pripadnici njegove jedinice.⁸⁰⁶ General Krstić je, međutim, porekao da je na zadacima u okviru “Krivaje 95” sa jedinicama Drinskog korpusa bio angažovan 10. diverzantski odred. U svom svjedočenju on je rekao da nije znao za prisustvo 10. diverzantskog odreda 11. jula 1995., iako se na video-snimci vidi kako general Krstić prolazi pored vojnika u uniformama te jedinice.⁸⁰⁷ Njegovu tvrdnju pobija iskaz svjedoka odbrane DB koji je tokom “Krivaje 95” bio oficir Drinskog korpusa na isturenom komandnom mjestu u Pribićevcu. Svjedok DB je potvrdio da je 10. diverzantski odred stigao oko 9. ili 10. jula 1995.⁸⁰⁸ Svjedok DB je smatrao da je tada i general Krstić znao za dolazak 10. diverzantskog odreda.⁸⁰⁹ Daljnji dokazi o tome da je general Krstić znao za uključenost 10. diverzantskog odreda u operaciju “Krivaja 95” potiču od svjedoka II, koji je u julu 1995. bio pripadnik Drinskog korpusa i zajedno s generalom Krstićem ušao u Srebrenicu 11. jula 1995. Svjedok II je izjavio da je tada vidio Mišu Pelemiša i da je sasvim moguće da je general Krstić u gradu, u Srebrenici, razgovarao s Pelemišom.⁸¹⁰ Međutim, kako je tvrdila odbrana, 10. diverzantski odred se sastojao od oko 30 ljudi i oni su stigli oko 10. jula 1995., u trenutku kada je VRS bio na

MUP pljačkao imovinu UNPROFOR-a i da je MUP tražio odobrenje da učestvuje u pretresu baze UNPROFOR-a u Potočarima nakon odlaska izbjeglica); Butler, T. 4869.

⁸⁰² Butlerov izvještaj, par. 2.13.

⁸⁰³ Završni podnesak optužbe, par. 202. Vidi i razmatranje o uključenosti policije u egzekucije na Jadru, *supra*, par. 197.

⁸⁰⁴ Butlerov izvještaj, par. 2.12.

rubu da zauzme Srebrenicu. Ne čini se vjerovatnim da bi komanda Drinskog korpusa tu jedinicu zvala da joj pomogne u vojnom napadu u toj fazi.⁸¹¹

279. Poznato je da su pripadnici 10. diverzantskog odreda 16. jula 1995. učestvovali u egzekuciji muškaraca bosanskih Muslimana na Vojnoj ekonomiji Branjevo, te da su u počinjenje tih zvjerstava bili uključeni i vojnici Bratunačke brigade.⁸¹² Prije odlaska na stratišta, 10. diverzantski odred se javio u štab Zvorničke brigade i tamo se sastao s jednim potpukovnikom koji je bio u pratnji dva pripadnika vojne policije Drinskog korpusa. Taj oficir je očito rukovodio egzekucijama koje su uslijedile na Vojnoj ekonomiji Branjevo, pa tako i učešćem 10. diverzantskog odreda u njima.⁸¹³ Takav tok događaja, obrazlagala je optužba, pokazuje da je 10. diverzantski odred u to vrijeme bio stavljen pod komandu Drinskog korpusa. Međutim odbrana je tvrdila da je pomenuti potpukovnik zapravo bio član Glavnog štaba, a ne Drinskog korpusa, što je mogućnost koju Pretresno vijeće ne može isključiti.⁸¹⁴

280. General Radinović je u svom svjedočenju izjavio da ne postoji ni jedan jedini dokaz da je Glavni štab komandu Drinskog korpusa ovlastio da raspolaže 10. diverzantskim odredom.⁸¹⁵ G. Butler se saglasio da ne postoji nikakav konkretni dokument iz kojeg bi se vidjelo da 10. diverzantski odred djeluje pod komandom Drinskog korpusa⁸¹⁶ i složio se s tim da njemu nije poznat nijedan “materijalni dokaz” koji bi potkrepljivao pretpostavku o prepotčinjavanju.⁸¹⁷

281. Pretresno vijeće ne može zaključiti da je 10. diverzantski odred bio formalno prepotčinjen komandi Drinskog korpusa 16. jula 1995., kada su pripadnici te jedinice bili uključeni u egzekucije na Vojnoj ekonomiji Branjevo. Ipak, jasno je da je morala

⁸⁰⁵ P 145; P 146.

⁸⁰⁶ Erdemović, T. 3087-3091; Butler, T. 4825-4826.

⁸⁰⁷ Krstić, T. 6507-6508.

⁸⁰⁸ Svjedok odbrane DB, T. 7233.

⁸⁰⁹ Svjedok odbrane DB, T. 7233.

⁸¹⁰ Svjedok II, T. 9120.

⁸¹¹ Završna riječ odbrane, T. 10105.

⁸¹² Vidi o tome *supra*, par. 240.

⁸¹³ Vidi o tome *supra*, par. 239.

⁸¹⁴ Vidi o tome *supra*, par. 239.

⁸¹⁵ Radinović, T. 8053, 8056.

⁸¹⁶ Butler, T. 5381.

postojati uska saradnja i koordinacija između Drinskog korpusa i te jedinice, od trenutka kad je ona stigla u Srebrenicu i dalje za vrijeme kasnijih dejstava. Komanda Drinskog korpusa morala je biti sasvim svjesna prisustva te jedinice u svojoj zoni odgovornosti, a, kako je već utvrđeno, u počinjenju egzekucija na Vojnoj ekonomiji Branjevo 16. jula 1995. godine jedinice Drinskog korpusa dejstvovala su zajedno s 10. diverzantskim odredom.

(ii) 65. zaštitni puk

282. Optužba je skrenula pažnju na dokumente koji ukazuju na to da je bataljon vojne policije 65. zaštitnog puka, koji je bio stacioniran u Novoj Kasabi, 15. jula 1995. ili približno tog datuma, stavljen pod kontrolu komandanta Bratunačke brigade, te time i komande Drinskog korpusa.⁸¹⁸ Međutim, Pretresnom vijeću nisu predočeni ubjedljivi dokazi da je od tog trenutka 65. zaštitni puk bio uključen u bilo kakve nezakonite aktivnosti.⁸¹⁹ No sasvim je izvjesno da je komanda Drinskog korpusa itekako znala za prisustvo te jedinice u svojoj zoni odgovornosti nakon zauzimanja Srebrenice i da je s njom organizovala zajedničku akciju blokiranja kolone.⁸²⁰

⁸¹⁷ Butler, T. 5342.

⁸¹⁸ Butler, T. 4996; Butlerov izvještaj, par. 2.12.

⁸¹⁹ G. Butler je prihvatio da optužba ne može da predoči podatke o tome koliko je lica zarobljeno u okviru operacija pretresa terena u kojima je od 15. jula 1995. godine 65. zaštitni puk učestvovao s Drinskim korpusom. Butler, T. 5369.

⁸²⁰ Vidi razmatranje dokumenata koji se odnose na ta zajednička dejstva 65. zaštitnog puka i jedinica Drinskog korpusa *supra*, par. 162.

(iii) MUP

283. Optužba je tvrdila da su “zapovešću za aktivna borbena dejstva” za potrebe operacije “Krivaja 95” Drinskom korpusu bile potčinjene snage MUP-a, čime je za tu operaciju raspoređena “rezerva jačine 2 - 3 čete snaga MUP-a”.⁸²¹ Svjedok odbrane DB se složio s tim da su, shodno toj naredbi, snage MUP-a trebale da budu uključene u napad na Srebrenicu kao rezervne snage.⁸²² Optužba je istakla propise koji utvrđuju da su, kad u operacijama učestvuju zajedno sa vojskom, jedinice MUP-a za trajanja tih operacija potčinjene vojsci,⁸²³ i tvrdila da je shodno tome MUP bio prepotčinjen komandi Drinskog korpusa.

284. Iako se general Krstić složio s tim da je jedno specijalno odjeljenje MUP-a pod zapovjedništvom pukovnika Borovčanina 11. jula 1995. stiglo u Bratunac,⁸²⁴ on je porekao da su bilo kakve snage MUP-a dejstvovala kao rezervne snage za operaciju “Krivaja 95”.⁸²⁵ Naravno, g. Butler se nije mogao pozvati ni na kakvu dokumentaciju iz koje bi se vidjelo da su rezervne snage MUP-a pomenute u planu zaista i bile razmještene.⁸²⁶ Kako bi se angažovala specijalna jedinica MUP-a pod komandom pukovnika Borovčanina, trebalo je da se dobije odobrenje od ministra unutrašnjih poslova Republike Srpske, a na suđenju ni u jednom momentu nije predložen nijedan dokument u tom smislu.⁸²⁷

285. Još jedan svjedok odbrane posvjedočio je da specijalna jedinica MUP-a pod komandom pukovnika Borovčanina jeste stigla 10. jula 1995. ili oko tog datuma. Međutim, i on je osporio da je ta jedinica ista ona koja se pominje u planu za operaciju “Krivaja 95”. Da to jeste bila ta jedinica, u planu za “Krivaju 95” ona bi se navodila kao “specijalne jedinice MUP-a”, a jedinice MUP-a koje se u planu pominju zapravo su snage lokalnih stanica javne bezbjednosti.⁸²⁸ S druge strane, g. Butler je smatrao da su snage

⁸²¹ P 428.

⁸²² Svjedok DB, T. 7134.

⁸²³ P 420 (Zakon o sprovođenju Zakona o unutarnjim poslovima za vrijeme neposredne prijetnje rata ili ratnog stanja), Butler, T. 4768.

⁸²⁴ Krstić, T. 6140, 6416.

⁸²⁵ Krstić, T. 6413, 6416, 6418.

⁸²⁶ Butler, T. 5372-5373.

⁸²⁷ Radinović, T. 8061-8062.

⁸²⁸ Svjedok odbrane DB, T. 7149.

MUP-a koje se u planu “Krivaja 95” definišu kao rezervne snage zapravo specijalne snage MUP-a, a ne snage opštinske policije, jer su one u plan bile uvrštene kao četa vojne pješadije.⁸²⁹

286. Bez obzira na to da li je snage MUP-a koje su oko 10. jula 1995. stigle u Srebrenicu za “Krivaju 95” angažovao Drinski korpus ili ne, jasno je da su nakon povlačenja 28. divizije iz enklave poslije zauzimanja Srebrenice, snage MUP-a bile uključene u “završne” operacije. Jedinice MUP-a bile su prisutne u Potočarima⁸³⁰ i takođe razmještene duž ceste Bratunac – Konjević Polje gdje su 13. jula 1995. učestvovala u blokiranju kolone i zarobljavanju velikog broja muškaraca bosanskih Muslimana iz nje.⁸³¹

287. Optužba je upozorila na prisluškovane razgovore koji, po njenom mišljenju, pokazuju da su te jedinice dejstvovala pod komandom Drinskog korpusa.⁸³² Naravno, dokazni materijal otkriva da je postojala tijesna saradnja i koordinacija između jedinica MUP-a i Drinskog korpusa. Dana 11. jula 1995., prije nego što je VRS saznao za formiranje i kretanje kolone bosanskih Muslimana, Glavni štab je Drinskom korpusu naredio da preduzme mjere predostrožnosti, “u dogovoru i saradnji sa organima MUP-a”, u cilju sprečavanja ulaska, odnosno izlaska bosansko-muslimanskih snaga iz enklave.⁸³³ Jedan oficir Dutchbata u Potočarima razgovarao je sa pripadnikom policije koji je tamo bio i koji je rekao da njegova jedinica “ima donekle veze sa ... Drinskim korpusom” i da, iako se ne nalazi u sastavu Drinskog korpusa, ona s njim “više-manje saraduje”.⁸³⁴ U razgovoru o koloni bosanskih Muslimana između dva neidentifikovana lica 12. jula u 06:56 sati, jedan od sagovornika sugerise sljedeće: “Pa ne znam, da vidimo sa MUP-om

⁸²⁹ Butler, T. 4806-4807.

⁸³⁰ Vidi o tome *supra*, par. 151.

⁸³¹ Vidi o tome *supra*, par. 162.

⁸³² Na primjer: P 504; P 506; Butler, T. 4938-4939 (u vezi sa registrovanim razgovorima od 12. jula 1995. u 07:40 sati, odnosno u 07:48 sati, koji navode na zaključak da su naredjenja za jedinice MUP-a bila izdavana preko zapovjednika 5. inženjerijskog bataljona Drinskog korpusa); P 507 (registrovani razgovor od 12. jula 1995. u 08:43 sati). Pretresno vijeće, međutim, napominje da je Butlerova reakcija na taj razgovor bila sljedeća: “Iz ovoga se ne smije previše toga iščitavati. Jasno je da je to indikacija da su snage bile u sadejstvu.” Butler, T. 4945). Komentirajući niz prisluškovanih razgovora na koje se pozivala optužba kako bi pokazala da je MUP bio prepotčinjen, g. Butler je ustvrdio da oni dokazuju da su jedinice Drinskog korpusa i MUP-a “međusobno koordinisale svoje aktivnosti”. Butler, T. 9206.

⁸³³ P. 830.

⁸³⁴ Van Duijn, T. 1742-1743.

ili da vidite sa MUP-om da postave oni zasjede nekake i tako.”⁸³⁵ Način obraćanja u ovom prisluškivanom razgovoru više sugerše odnos saradnje, nego odnos u kojem je Drinski korpus MUP-u mogao direktno narediti da izvrši neke zadatke. Slično tome, u jednom daljnjem prisluškivanom razgovoru, od 12. jula 1995. u 13:05 sati, može se čuti kako general Krstić Vlaseničkoj brigadi naređuje da “stupi u kontakt sa ovim iz MUP-a. Znači vi, vaša brigada i oni.”⁸³⁶ Postoji još jedan prisluškivani razgovor, od 13. jula 1995. u 19:45 sati, između lica X, koje je zvalo “od generala Krstića” i tražilo Ljubišu, što se vjerovatno odnosilo na pukovnika Ljubišu Borovčanina, zamjenika komandanta specijalne brigade MUP-a.⁸³⁷ Nedugo nakon 20:40 sati, general Krstić je razgovarao sa pukovnikom Borovčaninom i pitao ga kako ide i da će “se čuti”.⁸³⁸ Nadalje, kako je već pomenuto, snage MUP-a bile su sa brigadama Drinskog korpusa angažovane za presijecanje odstupnice koloni bosanskih Muslimana i za pretres terena bivše enklave.⁸³⁹ Dana 15. jula 1995., pukovnik Ignjat Milanović, načelnik protivvazdušne odbrane Drinskog korpusa, preporučio je da se pukovnik Blagojević, komandant Bratunačke brigade, imenuje za komandanta svih jedinica koje su, u skladu sa naređenjem generala Krstića od 13. jula 1995., pretraživale teren bivše enklave.⁸⁴⁰ Narednog dana, pukovnik Blagojević je izvijestio da je obišao sve jedinice uključene u blokiranje neprijatelja, uključujući i MUP, i da je “precizirao zadatke i organizovao sadejstvo i vezu”.⁸⁴¹ Odbrana je tvrdila da je to dokaz samo toga da su te jedinice radile u sadejstvu i da to ne govori ništa o formalnom komandnom odnosu. Tu tezu podržava činjenica da je 17. jula 1995. Glavni štab izdao naređenje kojim se za koordinaciju tih snaga imenuje jedan oficir Glavnog štaba, što upućuje na to da je aktivnostima svih tih jedinica rukovodio Glavni štab.⁸⁴² U jednom prisluškivanom razgovoru od 15. jula 1995., pukovnik Beara generalu Krstiću govori o nabavljanju dodatnog ljudstva za posao na kojem je angažovan.⁸⁴³ Kad je general Krstić pukovniku Beari sugerisao: “... onda uzmi one gore iz MUP-a”.

⁸³⁵ P 502.

⁸³⁶ P 446.

⁸³⁷ P 527.

⁸³⁸ P 529.

⁸³⁹ Vidi o tome *supra*, par. 162 i 192.

⁸⁴⁰ P 537.

⁸⁴¹ P 539 (Redovan borbeni izveštaj Bratunačke brigade, 16. juli 1995.).

⁸⁴² P 649.

⁸⁴³ P 478.

Pukovnik Beara je odgovorio: “Ma neće oni ništa da rade, pričao sam /s njima/”. Dakle, pukovnik Beara je očigledno već razgovarao s MUP-om ne obrativši se prvo komandi Drinskog korpusa, ali je jasno da je smatrao da za korišćenje ljudstva Drinskog korpusa mora da dobije odobrenje generala Krstića.

288. G. Butler se složio da za period između 11. i 13. jula 1995., kada se sva aktivnost odvijala na cesti Bratunac – Konjević Polje, ne postoji dokument koji bi pokazivao da je MUP bio potčinjen Drinskom korpusu.⁸⁴⁴ Štaviše, on se složio s tim da nema dokaza da je MUP komandi Drinskog korpusa ili njenim potčinjenim brigadama slao izvještaje o svojim aktivnostima na cesti Bratunac – Konjević Polje.⁸⁴⁵ Jedina informacija koju je otpužba dobila istražujući tu stvar jeste to da su snage MUP-a više instance o svojim dejstvima izvještavale preko pukovnika Borovčanina. G. Butler je prihvatio da, osim činjenice da je bio fizički prisutan, ne postoje dokazi koji bi MUP povezivali bilo s kojom lokalnom vojnom komandom.⁸⁴⁶ U unakrsnom ispitivanju g. Butler se složio da se u naređenju odaslatom 12. jula 1995. iz Glavnog štaba precizira da MUP treba da dejstvuje “u saradnji” sa brigadama potčinjenim Drinskom korpusu i da nije konkretno naznačen komandni odnos.⁸⁴⁷

289. Pretresno vijeće ne može da zaključi da su jedinice MUP-a prisutne u zoni odgovornosti Drinskog korpusa tokom jula 1995. bile potčinjene Drinskom korpusu. Iako predloženi dokazi zasigurno pokazuju usku koordinaciju i saradnju, na osnovu njih se ne može nepobitno utvrditi da je komandovanje jedinicama MUP-a preuzeo Drinski korpus. Međutim, nema sumnje da je Drinski korpus bio itekako svjestan prisustva jedinica MUP-a unutar svoje zone odgovornosti, kao i dejstava jedinica MUP-a na blokiranju i zarobljavanju bosanskih Muslimana iz kolone.

7. Zaključci o uključenosti Drinskog korpusa u srebreničke zločine

290. Nema dokaza o tome da je Drinski korpus zamislio ili potakao bilo koje od zvjerstava koja su uslijedila nakon zauzimanja Srebrenice u julu 1995. godine. Dokazi

⁸⁴⁴ Butler, T. 9204.

⁸⁴⁵ Butler, T. 9204-9205.

⁸⁴⁶ Butler, T. 9205.

jasno govore u prilog tome da je zločinačkim aktivnostima rukovodio Glavni štab VRS-a pod rukovodstvom generala Mladića. Upravo je general Mladić pobjedonosno predvodio oficire VRS-a ulicama Srebrenice 11. jula 1995. i upravo je on prijetio predstavnicima bosanskih Muslimana i UNPROFOR-a i zastrašivao ih na sastancima u hotelu “Fontana” 11. i 12. jula 1995. zahtijevajući predaju 28. divizije. On je rukovodio događajima u Potočarima, kako transportom žena, djece i staraca iz Potočara,⁸⁴⁸ tako i odvajanjem muškaraca i njihovim zatočavanjem u “bijelu kuću”.⁸⁴⁹ Očevici su izvijestili da je general Mladić bio fizički prisutan na poljani kod Sandića i na fudbalskom terenu u Novoj Kasabi gdje su 13. jula 1995. bile zatočene hiljade bosanskih Muslimana.⁸⁵⁰ On je identifikovan i kao lice fizički prisutno na mjestu zatočenja u školi u Grbavcima, te u Orahovcu gdje je 14. jula 1995. posmatrao egzekucije.⁸⁵¹ Pukovnik Beara, načelnik službe za bezbjednost u Glavnom štabu VRS-a takođe se često pojavljivao,⁸⁵² a postoje i dokazi koji sugerišu da su u zločinačke aktivnosti bili umiješani i drugi pojedinci iz Glavnog štaba.⁸⁵³

291. Međutim, Glavni štab nije raspolagao resursima za samostalno izvođenje dejstava u zoni bivše enklave nakon zauzimanja Srebrenice. Glavni štab je organizaciono tijelo i za ostvarenje svojih ciljeva on uglavnom zavisi od ljudstva i opreme svojih potčinjenih jedinica. Logično je očekivati da će se on poslužiti svojim potčinjenim korpusom stacioniranim u srebreničkoj zoni, Drinskim korpusom, a dokazi to konsistentno potvrđuju.

292. Drinski korpus jeste znao za globalnu strategiju VRS-a da se eliminiše srebrenička enklava. To je oduvijek bio dugoročni cilj Drinskog korpusa u toj zoni. Iako je “Krivaja 95” počela kao operacija ograničenog dometa, ona je vrlo brzo prerasla u

⁸⁴⁷ D 165; Butler, T. 9200-9203.

⁸⁴⁸ Vidi na primjer P 445 (registrovani razgovor od 12. jula 1995. u 12:50 sati, u kojem se čuje kako general Mladić govori o autobusima i kamionima i kaže: “I evakuirat ćemo sve, ko hoće i ko neće.”)

⁸⁴⁹ Vidi općenito, Butler, T. 4853-4854.

⁸⁵⁰ Vidi i P 472 (registrovani razgovor od 15. jula 1995., u kojem pukovnik Beara spominje naređenja “komandanta” što se, kako se čini, odnosi na Generala Mladića u kontekstu egzekucija); i Butler, T. 5512 (o prisustvu generala Mladića na cesti Bratunac – Konjević Polje 13. jula 1995. kad je ta cesta bila pokrivena tijelima, te o njegovom prisustvu u Sandićima gdje je ubijeno jedno lice).

⁸⁵¹ Vidi i iskaz svjedoka S, T. 3261, o mogućoj umiješanosti generala Mladića u egzekucije na Jadru 13. jula 1995.

⁸⁵² P 472; P 478; P 627.

⁸⁵³ Butler, T. 4786-4789. Vidi i P 627 (u kojem se spominje oficir Glavnog štaba po imenu Trkulja, a u kontekstu razgovora o zarobljenicima).

plan zauzimanja grada Srebrenice kad se uveče 9. jula 1995. za to ukazala prilika. Od tog momenta, Drinski korpus je nastavio s intenzivnim granatiranjem enklave sa namjerom da civile bosanske Muslimane natjera da pobjegnu iz tog područja. Drinski korpus je takođe imao potpuna saznanja o katastrofalnoj humanitarnoj situaciji bosansko-muslimanskih izbjeglica u Potočarima i o činjenici da snage bosanskih Srba tamo terorišu stanovništvo.

293. Kad je stvoren plan za odvoženje bosanskih Muslimana iz Potočara, Drinski korpus je bio zadužen da nabavi autobuse. Ljudstvo Drinskog korpusa je takođe bilo prisutno u Potočarima i nadgledalo operaciju transporta, sa punim znanjem o tome da bosanski Muslimani nisu sami izabrali da napuste to područje.

294. Nije utvrđeno da je Drinski korpus bio uključen u donošenje plana da se pogube vojno sposobni bosanski Muslimani iz Srebrenice. Međutim, ako je u Glavnom štabu u početku i postojala želja da se znanje o egzekucijama ne proširi, to se nije moglo održati iz tri razloga. Prvo, egzekucije su bile integralni dio dejstava VRS-a nakon zauzimanja Srebrenice i nisu se mogla potpuno izolovati i zadržati u tajnosti. Na primjer, bosanski Muslimani iz kolone su bili zarobljeni u isto vrijeme i na istoj cesti koja se koristila za odvoženje žena, djece i staraca iz enklave. Drinski korpus se u tom trenutku brinuo i za operaciju prevoza i za prolaz kolone bosanskih Muslimana tako da je neizbježno i nužno morao znati da muškarce zarobljavaju. Drugo, masovni razmjeri zvjerstava, koja su se sva dogodila u jednom dijelu zone odgovornosti Drinskog korpusa (u području koje nije bilo ni šire ni duže od 80 kilometara⁸⁵⁴), neosporno znače da je Drinski korpus morao za njih znati. Treće, zbog nedovoljnog broja vlastitog ljudstva i opreme, Glavni štab se za pomoć u egzekucijama morao osloniti na resurse Drinskog korpusa.

295. Dakako, dokazi ne pokazuju nepobitno da je Drinski korpus znao za sve aspekte plana egzekucija od samog početka. Prije bi se reklo da su saznanja Korpusa o tim zvjerstvima i njegova uključenost u njih postepeno rasli uporedo sa razvojem događaja. Dana 12. i 13. jula 1995., Drinski korpus je znao da u Potočarima muškarce bosanske Muslimane odvajaju od žena, djece i staraca, da ih kod Tišće iskrcajavu iz autobusa i

zatočavaju, i da je daljnja sudbina tih muškaraca ozbiljno dovedena u pitanje. Od večeri 12. jula 1995. Drinski korpus je znao za zarobljavanje bosanskih Muslimana iz kolone koja se nastojala probiti van enklave i za odvođenje hiljada tih zarobljenika cestom Bratunac – Konjević Polje 13. jula 1995. godine. Čin zarobljavanja sam po sebi nije bio protivpravan. On možda i jeste bio dio plana da se provjeri ima li među njima ratnih zločinaca, odnosno da se oni na kraju razmijene za bosansko-srpske ratne zarobljenike. Međutim, uskoro je postalo očigledno da se ne radi o tome. Planovi bosanskih Srba sa bosansko-muslimanskim muškarcima doživjeli su radikalne izmjene u svjetlu saznanja da je 12. i 13. jula 1995. zarobljeno nekih 6000 ljudi iz kolone koja je bježala kroz šumu. Dana 13. jula 1995., komanda Drinskog korpusa neizbježno je morala znati da su hiljade tih zarobljenih muškaraca bosanskih Muslimana odvedene u skladište u Kravici, i to autobusima koje je Drinski korpus prvobitno nabavio za transport bosansko-muslimanskih izbjeglica iz Potočara, te da su kasnije istoga dana ti muškarci pogubljeni. Komanda Drinskog korpusa takođe je morala znati da ostatak muškaraca bosanskih Muslimana nije odveden u regularne objekte za ratne zarobljenike, nego da su oni zatočeni u Bratuncu i da se niko nije pobrinuo za hranu, vodu i podmirivanje ostalih osnovnih potreba za njih. Zbrinjavanje hiljada zatvorenika bio bi itekako velik zadatak. Ipak, ne postoje dokazi da je u tom pravcu išta bilo preduzeto, kao niti da se komanda Drinskog korpusa nastojala informisati o tome šta se planira uraditi sa zarobljenim bosanskim Muslimanima. Takođe je očigledno da je 13. jula 1995., kad je jedno vozilo poslato u izviđanje mogućih mjesta zatočenja, Zvornička brigada znala za planove da se zarobljeni bosanski Muslimani odvezu sjevernije, na mjesta unutar njene zone odgovornosti. Ta odluka da se oni transportuju na zabačenije sjevernije lokacije (opet bez opskrbe hranom i vodom), umjesto u regularne objekte za ratne zarobljenike, bila je nedvosmislen znak da je počelo sprovođenje plana masovne egzekucije. Pretresno vijeće konstatuje da je komanda Drinskog korpusa do večeri 13. jula 1995. morala znati da VRS planira da pogubi sve te hiljade vojno sposobnih muškaraca bosanskih Muslimana, zarobljenih na području bivše enklave.

⁸⁵⁴ Do ovih se brojki došlo proračunima na osnovu karte zone odgovornosti Drinskog korpusa priložene uz Izmijenjenu i dopunjenu optužnicu protiv generala Krstića od 27. oktobra 1999.

296. Za razliku od oskudnih dokaza koji Drinski korpus inkriminišu u smislu počinjenja masovnih egzekucija koje su sprovedene 13. jula 1995., postoje mnogobrojni i ubjedljivi dokazi koji pokazuju da su resursi brigada potčinjenih Drinskom korpusu korišćeni za pomoć u masovnim egzekucijama između 14. i 17. jula 1995. godine. Budući da su te potčinjene brigade nastavile dejstvovati pod komandom Drinskog korpusa, sama je komanda od 14. jula 1995. morala znati da su njoj potčinjene jedinice uključene u egzekucije. To naročito stoji s obzirom na kritičnu vojnu situaciju u kojoj su se te jedinice nalazile, a zbog koje je valjalo s naročitom pažnjom pratiti korišćenje resursa Korpusa.

K. Uloga generala Krstića u zločinima u Srebrenici

297. Nakon što je razmotrilo ulogu Drinskog korpusa u zločinačkim aktivnostima do kojih je došlo po zauzimanju Srebrenice u julu 1995., Pretresno vijeće prelazi na razmatranje tačne uloge koju je optuženi, general Krstić, imao u ovim događajima.

1. Kontekst

298. General Radislav Krstić je rođen 15. februara 1948. u Nedjeljištima, selu u opštini Vlasenica, u Bosni. Prije rata u Bosni general Krstić je bio potpukovnik JNA, a VRS-u se priključio jula 1992. Prvo je postavljen za komandanta Druge romanijske motorizovane brigade koja je prvobitno bila dio organizacione strukture Sarajevsko-romanijskog korpusa VRS-a, ali je kasnije prepotčinjena Drinskom korpusu VRS-a. Oktobra 1992. proizveden je u čin pukovnika.⁸⁵⁵ Ministar odbrane RS ga 8. augusta 1994. postavlja za načelnika štaba/zamjenika komandanta Drinskog korpusa. Imenovanje stupa na snagu 15. augusta 1994.⁸⁵⁶ Primopredaja dužnosti između generala Krstića i njegovog prethodnika izvršena je 29. septembra 1994.⁸⁵⁷

299. Krajem decembra 1994., general Krstić je nagazio na minu i zadobio teške povrede. Evakuisan je u vojnu bolnicu u Sokôcu, a potom prebačen u Vojnomedicinsku

⁸⁵⁵ Krstić, T. 5972.

⁸⁵⁶ Butlerov izvještaj, par. 8.3 i fusnota 313.

⁸⁵⁷ Stipulacije par. 1-2; i Krstić, T. 5980.

akademiju u Beogradu. Uslijed povreda prouzročenih minom, amputiran mu je dio noge. Na rehabilitaciji i bolovanju je ostao do sredine maja 1995., kada se vratio na posao načelnika štaba/zamjenika komandanta Drinskog korpusa.⁸⁵⁸ Dana 2. maja 1995., general Živanović, komandant Drinskog korpusa, daje preporuku da se pukovnik Krstić vanredno unapredi u čin general-majora. To unapređenje stupa na snagu 28. juna 1995.⁸⁵⁹

300. Tokom jula 1995., generalu Krstiću se često obraćaju nadimkom "Krle". Na video-snimku pobjedničkog hoda VRS-a kroz Srebrenicu 11. jula 1995., čuje se kako general Mladić zove generala Krstića ovim imenom.⁸⁶⁰ Svjedok Z, bosanski Musliman, operativac za prislušivanje, izjavio je da su čak i on i njegove kolege generala Krstića među sobom zvali "Krle" jer su mu se sagovornici u uhvaćenim razgovorima često tako obraćali.⁸⁶¹

2. Sažetak teza odbrane

301. U svom svjedočenju pred Pretresnim vijećem, general Krstić je više puta naglasio da je, kao profesionalno vojno lice, u potpunosti ispoštovao zakone oružanih sukoba. Nekoliko svjedoka koji su svjedočili u njegovu korist, potvrdili su da je strogo vodio računa da se njegovo ljudstvo pridržava Ženevskih konvencija, te da je tokom rata u Bosni humano postupao sa civilnim stanovništvom.⁸⁶² Svjedok odbrane DC, oficir Drinskog korpusa u julu 1995., izrazio je svoju zapanjenost time što se baš generalu Krstiću sudi za zločine u Srebrenici:

Sve što smo vidjeli i čuli o njemu [generalu Krstiću] i naše iskustvo u radu s njim, sve se odjednom poljuljalo i ja prosto ne mogu da shvatim zbog čega bi on trebalo da bude optužen. Jer kasnije, kada smo saznali šta se desilo u okolini Srebrenice, on nije

⁸⁵⁸ Krstić, T. 6026-6028.

⁸⁵⁹ Činjenice o kojima je postignut dogovor strana, par. 12.

⁸⁶⁰ P 3.

⁸⁶¹ Svjedok Z, T. 4478.

⁸⁶² Vidi: Uvodno izlaganje odbrane, T. 5954; Krstić, T. 5973-5974, 7407, 7412-7413; svjedok odbrane g. Milenko Radulović (dalje u tekstu: Radulović) T. 7595; svjedok odbrane DA, T. 6890-6893, 6895-6896; svjedok odbrane Borovčanin, T. 6997; svjedok odbrane DC T. 7451-7452, 7508-7509, 7512; svjedok odbrane g. Vlado Rudović, T. 7535-7356, 7545; svjedok odbrane DE, T. 7696. Svjedok II je takođe potvrdio da se general Krstić uvijek profesionalno ponašao i prema svojim kolegama i prema bosansko-muslimanskim vojnicima. T. 9156-9157.

mogao narediti da se to desi jer je tokom cijelog rata sve što je radio i govorio bilo upravo suprotno.⁸⁶³

302. General Krstić prihvata da je Drinski korpus bio odgovoran za planiranje i sprovođenje "Krivaje 95", iako je svjedočio da on lično nije bio zadužen za izradu planova, te da nije dao nikakve posebne savjete u vezi s napadom.⁸⁶⁴ Naglasio je da se radilo o vrlo ograničenoj operaciji čiji je cilj bio da se odvoje srebrenička i žepska enklava, te da je ona bila direktan odgovor na vojne akcije koje je u tom području vodila ABiH.⁸⁶⁵ Civilno stanovništvo nipošto nije bilo meta ove operacije;⁸⁶⁶ general Krstić je ukazao na to da se u planu za "Krivaju 95" konkretno navodi da se u postupanju sa ratnim zarobljenicima i civilima moraju striktno poštovati Ženevske konvencije.⁸⁶⁷

303. Od 5. jula 1995., general Krstić se nalazi na isturenom komandnom mjestu u Pribićevcu u svojstvu načelnika štaba Drinskog korpusa.⁸⁶⁸ Međutim, po njegovim riječima, 9. jula 1995. je na istureno komandno mjesto došao general Mladić i nakon toga preuzeo komandovanje operacijom, čime general Krstić i sebi i generalu Živanoviću (koji se tada takođe nalazio na isturenom komandnom mjestu) dodjeljuje sporednu ulogu.⁸⁶⁹ General Mladić je bio taj koji je, po odluci predsjednika Karadžića,⁸⁷⁰ naredio da se napad nastavi i zauzme Srebrenica.⁸⁷¹ General Krstić je svjedočio da, iako je bio prisutan kad je general Mladić pobjednički koračao ulicama Srebrenice, on sam nije bio zadovoljan tekućim događajima. Kada je general Mladić nestrpljivo naredio da se napad zatim nastavi prema Potočarima i Bratuncu, komandanti brigada Drinskog korpusa uspjeli su ga ubijediti da preispita svoju naredbu, ukazavši na pogubne posljedice koje bi to imalo po civilno stanovništvo i međunarodnu osudu VRS-a koja bi sigurno uslijedila.⁸⁷² Pored toga, rekli su mu da ne znaju gdje se nalazi 28. divizija, te da bi, s

⁸⁶³ Svjedok odbrane DC, T. 7451-7452.

⁸⁶⁴ Krstić, T. 7571.

⁸⁶⁵ Krstić, T. 6123-6125.

⁸⁶⁶ Krstić, T. 6410, Radinović, T. 7953.

⁸⁶⁷ P 428.

⁸⁶⁸ Krstić, T. 6423.

⁸⁶⁹ Krstić, T. 6185 (gdje navodi da je general Mladić stigao na istureno komandno mjesto 9. jula 1995.); i Krstić, T. 6188, 6428-6429. (gdje navodi da su on i general Živanović, pošto je general Mladić preuzeo komandu, praktično gurnuti u stranu).

⁸⁷⁰ P 432.

⁸⁷¹ Krstić, T. 6427. To je potvrdio i svjedok odbrane DB, T. 7069-7070, T. 7229.

⁸⁷² Krstić, T. 6195.

vojne tačke gledišta, u nedostatku tih informacija, bilo nerazborito ubrzati napad. Tom prilikom su imali uspjeha te je general Mladić, iako razljućen, povukao svoja naređenja.⁸⁷³

304. General Krstić kaže da je po završetku "Krivaje 95", 11. jula 1995. uveče, u štabu Bratunačke brigade prisustvovao sastanku koji je sazvao general Mladić.⁸⁷⁴ Na tom sastanku je general Mladić okupljene pripadnike Drinskog korpusa obavijestio da VRS planira da krene u napad na "zaštićenu zonu" u Žepi.⁸⁷⁵ General Mladić je postavio generala Krstića za komandanta snaga angažovanih za Žepu.⁸⁷⁶ Nakon toga se, tvrdi general Krstić, prvenstveno brinuo o Žepi i nije više imao saznanja o zbivanjima u Srebrenici: general Mladić je u potpunosti preuzeo kontrolu nad svim aktivnostima nakon zauzimanja Srebrenice. General Krstić je svjedočio da se 13. jula 1995. susreo sa generalom Mladićem u štabu Drinskog korpusa u Vlasenici i da mu je tada general Mladić ponovo rekao: "Krstiću, ti si komandant snaga angažovanih za Žepu. Dok se ne završi operacija u Žepi nemoj da se vraćaš u komandu u Vlasenici."⁸⁷⁷

305. General Krstić ostaje pri tvrdnji da se, iako je bio prisutan na dva od tri sastanka u hotelu "Fontana" koje je sazvao general Mladić kako bi se razmotrila sudbina bosansko-muslimanskih civila iz Srebrenice, nije obraćao generalu Mladiću, niti s njim razgovarao u vezi s bosansko-muslimanskim izbjeglicama.⁸⁷⁸ Odlučno poriče da je na bilo koji način učestvovao u organizovanju odvođenja žena, djece i staraca iz Potočara, ili da je bio u Potočarima dok se to dešavalo. Kazao je da se po završetku sastanka u hotelu "Fontana" 12. jula 1995., vraćao na istureno komandno mjesto u Pribićevcu i da je na putu zaustavljen na kontrolnom punktu u Potočarima. Svjedočio je da su vojnici, izvršavajući naređenja generala Mladića, odbili da ga propuste.⁸⁷⁹ Igrom slučaja je na kontrolnom punktu naišao na jednu televizijsku ekipu i pristao da dâ kratak intervju, nakon čega se

⁸⁷³ Krstić, T. 6196; i P 770 (fotografija na kojoj se vidi general Mladić kako sjedi, a s njim u razgovoru, stojeći pored njega, general Krstić, za koju general Krstić kaže da je snimljena nakon što je general Mladić izdao naređenje da se nastavi operacija prema Potočarima. Krstić, T. 6509).

⁸⁷⁴ Krstić, T. 6567. Vidi takođe svjedok odbrane DB, T. 7092; i završni podnesak odbrane, par. 266.

⁸⁷⁵ Krstić, T. 6575.

⁸⁷⁶ Krstić, T. 6575-6576.

⁸⁷⁷ Krstić, T. 6233.

⁸⁷⁸ Krstić, T. 6583.

⁸⁷⁹ Krstić, T. 6644.

okrenuo i vratio prema Bratuncu s namjerom da nastavi put za istureno komandno mjesto u Pribićevcu.⁸⁸⁰ Na kontrolnom punktu u Potočarima nije vidio znake prisustva izbjeglica ni autobuse koji su ih prevozili.

306. General Krstić je svjedočio da je za kolonu bosanskih Muslimana prvi put saznao 12. jula 1995. uveče.⁸⁸¹ Tada je obaviješten da su u koloni pripadnici 28. divizije, ali nije ništa čuo o tome da u koloni ima i civila.⁸⁸² General Krstić takođe tvrdi da ništa nije čuo o kasnijem zarobljavanju ljudi iz kolone tokom sedmice od 12. jula 1995.⁸⁸³

307. General Krstić tvrdi da je tokom cjelokupnog perioda u kojem su se dešavala pogubljenja, bio na položaju načelnika štaba Drinskog korpusa. Po njegovoj verziji događaja, postao je komandant Drinskog korpusa tek 20. ili 21. jula 1995., kada ga je general Mladić imenovao na taj položaj na proslavi u restoranu u zaseoku Han Kram.⁸⁸⁴ Sve do tada je na položaju komandanta Drinskog korpusa ostao general Živanović. Pored toga, kako je to već navedeno, general Krstić kaže da je na sastanku u štabu Bratunačke brigade 11. jula 1995., general Mladić postavio generala Krstića za komandanta vojnih operacija VRS-a u Žepi. Od tada pa do završetka operacije Žepa, 2. augusta 1995., general Krstić je bio potpuno usredotočen na Žepu i ničim drugim u Drinskom korpusu se nije bavio.⁸⁸⁵ General Krstić je svjedočio da sve do kraja augusta ili početka septembra 1995., nije imao nikakva saznanja o pogubljenjima. Još nekoliko svjedoka odbrane je potvrdilo da je prije augusta 1995. u VRS-u malo ko znao za pogubljenja. Svjedok DA, oficir Drinskog korpusa u julu 1995., rekao je da prije hapšenja generala Krstića nije imao pouzdanih informacija od ubistvima.⁸⁸⁶ Svjedok odbrane DC, takođe oficir Drinskog korpusa, nije čuo priče o pogubljenjima sve do dva ili tri mjeseca nakon zauzimanja Srebrenice.⁸⁸⁷ Konkretno u periodu od 12. jula do 2. augusta 1995., svjedok DC nije čuo nikakve glasine o nestalim ljudima.⁸⁸⁸ Jedan vojnik Drinskog korpusa koji je

⁸⁸⁰ Krstić, T. 6642-6643.

⁸⁸¹ Krstić, T. 7390.

⁸⁸² Krstić, T. 7390.

⁸⁸³ Krstić, 7392-7393.

⁸⁸⁴ Krstić, T. 6263-6265.

⁸⁸⁵ Krstić, T. 6585.

⁸⁸⁶ Svjedok odbrane DA, T. 6962.

⁸⁸⁷ Svjedok odbrane DC, T. 7459.

⁸⁸⁸ Svjedok odbrane DC, T. 7514.

učestvovao u operaciji na Žepu, svjedočio je da, dok je bio u Žepi, ništa nije čuo o pogubljenjima. Da je do toga navodno došlo saznao je prvi put početkom oktobra, kada je vidio reportaže na televiziji.⁸⁸⁹ Slično je i sa svjedokom odbrane DF, takođe oficijom Drinskog korpusa, koji ni iz jednog srpskog izvora nije dobio informaciju da je VRS pobio hiljade zarobljenih bosanskih Muslimana iz Srebrenice; za te navode saznao je tek preko sredstava javnog informisanja.⁸⁹⁰

308. Kao što je ranije rečeno, centralna postavka odbrane bila je postojanje paralelnog komandnog lanca, pri čemu su general Mladić i Glavni štab VRS-a preuzeli kontrolu nad odlukama koje su se donosile kako u vezi sa zauzimanjem Srebrenice tako i u vezi s operacijama koje su uslijedile nakon zauzimanja Srebrenice (uključujući i prevoženje autobusima bosansko-muslimanskog stanovništva, te zatočenje i pogubljenje hiljada muškaraca bosanskih Muslimana).

309. General Krstić ne osporava činjenicu da su se u julu 1995. desila masovna pogubljenja muškaraca bosanskih Muslimana u srebreničkoj enklavi,⁸⁹¹ ali tvrdi da je on za te zločine saznao krajem augusta ili početkom septembra 1995. Tada ga je jedan oficir Drinskog korpusa obavijestio o izvjesnim aspektima pogubljenja bosanskih Muslimana koja su počinili viši oficiri Glavnog štaba VRS-a i o tome da je jedan viši oficir Drinskog korpusa bio umiješan u te zločine.⁸⁹² Nakon što je dobio te informacije, preduzeo je mjere u cilju uklanjanja tog oficira, ali bez ikakva uspjeha.⁸⁹³ General Krstić je osjećao da ne može više ništa učiniti s obzirom da je podsticaj za te zločine došao od jednog od viših oficira Glavnog štaba VRS-a. Takođe je ozbiljno strahovao za bezbjednost svoje porodice i svoju ličnu bezbjednost i nije vidio drugog izbora do da ćuti.⁸⁹⁴ Ostavku nije smatrao odgovarajućim potezom s obzirom da je, po njegovom mišljenju, podsticaj na ove zločine došao do strane nekolicine pojedinaca iz redova VRS-a, te da se oni ne mogu pripisati VRS-u kao cjelini.⁸⁹⁵ Stoga je general Krstić ostao u VRS-u i doprinio sprovođenju

⁸⁸⁹ Svjedok odbrane Radulović, T. 7599.

⁸⁹⁰ Svjedok odbrane DF, T. 8542.

⁸⁹¹ Vidi o tome *supra* par. 78.

⁸⁹² Krstić, T. 6315, 6751-6753, 6851.

⁸⁹³ Krstić, T. 6827.

⁸⁹⁴ Krstić, T. 6828, 7388.

⁸⁹⁵ Krstić, T. 7389.

Dejtonskih mirovnih sporazuma.⁸⁹⁶ U vrijeme hapšenja bio je na položaju komandanta Petog korpusa. General Krstić kaže da nije pokušavao da se sakrije ili da izbjegne kontakte sa snagama UN-a, jer mu je za postupke u toku rata savjest bila čista.⁸⁹⁷

310. Pretresno vijeće sada prelazi na razmatranje argumenata odbrane u svjetlu dokaza koje je predložila optužba.

3. Komandna funkcija generala Krstića kroz cijeli predmetni period

311. Nijedna od strana ne spori da je, kad je 6. jula 1995. počela "Krivaja 95", general Krstić bio načelnik štaba Drinskog korpusa. No, temeljno neslaganje se javlja po pitanju tačnog vremena kada je general Krstić preuzeo ulogu komandanta Drinskog korpusa. Optužba tvrdi da je general Krstić preuzeo ulogu komandanta Drinskog korpusa 13. jula 1995., oko 20:00 sati, u vrijeme kada su masovna pogubljenja muškaraca bosanskih Muslimana već otpočela. Odbrana to poriče i navodi da je general Krstić od generala Živanovića preuzeo dužnost komandanta Drinskog korpusa tek 20. ili 21. jula 1995., na svečanoj primopredaji održanoj u restoranu u Han Kramu. General Mladić je sa generalom Tolimirom stigao helikopterom i naglas pročitao ukaz predsjednika Karadžića kojim se general Živanović stavlja na raspolaganje Glavnom štabu, general Krstić postavlja za komandanta Drinskog korpusa, a pukovnik Andrić za načelnika štaba Drinskog korpusa.⁸⁹⁸ Tada su sva pogubljenja već bila izvršena. Međutim, čak i po verziji događaja koju je iznijela odbrana, general Krstić je bio komandant Drinskog korpusa u septembru i početkom oktobra 1995., kada su tijela pogubljenih muškaraca bosanskih Muslimana uklonjena iz primarnih grobnica i premještena na udaljenije sekundarne masovne grobnice.⁸⁹⁹

a) Dokazi

312. Optužba svoju tvrdnju da je general Krstić preuzeo komandu nad Drinskim korpusom 13. jula 1995. potkrepljuje pozivanjem kako na dokumentarne dokaze tako i na

⁸⁹⁶ Krstić, T. 6309.

⁸⁹⁷ Krstić, T. 6309-6311.

⁸⁹⁸ Krstić, T. 6263-6266.

⁸⁹⁹ Vidi o tome *supra* par. 78.

svjedočenja očevidaca, dvojice pripadnika Drinskog korpusa u julu 1995. Jedan od njih, svjedok II, svjedočio je da su dan pred početak operacije na Žepu⁹⁰⁰ (koja je otpočela 14. jula 1995.) on i general Krstić zajedno otišli u Vijogoru, gdje se general Krstić obratio vojnicima okupljenim za Žepu.⁹⁰¹ Poslije toga su se vratili na komandno mjesto Drinskog korpusa u Vlasenici, gdje je general Mladić već počeo da okuplja prisutne oficire. General Mladić je tada postavio generala Krstića za komandanta korpusa.⁹⁰² Svečanost je trajala od četiri do šest sati poslijepodne.⁹⁰³ Međutim, svjedok II nije bio siguran kada je tačno imenovanje generala Krstića za komandanta korpusa stupilo na snagu.⁹⁰⁴ No, svjedok II je sasvim jasno rekao da su se "u Žepi ... generalu Krstiću svi obraćali kao komandantu tj. komandantu korpusa."⁹⁰⁵

313. Kazivanje svjedoka II je u velikoj mjeri potkrijepljeno izjavom koju je svjedok OA dao Tužilaštvu 29. marta 2000. OA je izjavio da je 13. ili 14. jula 1995. poslijepodne, general Mladić okupio sve prisutne u štabu Drinskog korpusa u Vlasenici i objavio da od tog dana general Krstić preuzima ulogu komandanta korpusa, a da se general Živanović penzionise. Istom prilikom general Mladić je postavio pukovnika Andrića za načelnika štaba Korpusa.⁹⁰⁶ OA misli da je u vrijeme održavanja svečanosti odvoženje bosansko-muslimanskog stanovništva iz Potočara još bilo u toku,⁹⁰⁷ što donekle ide u prilog tvrdnji da se ta svečanost morala održati 13. jula 1995. No, Pretresno vijeće zapaža da izjava svjedoka OA nije provjerena putem unakrsnog ispitivanja, te da joj se pridata težina mora u skladu s tim umanjiti. Međutim, razgovor uhvaćen prisluškivanjem 13. jula u 18:22 sati dodatno potkrepljuje tvrdnju da je general Krstić bio prisutan u štabu Drinskog korpusa u društvu generala Mladića⁹⁰⁸ i odgovara svjedočenju oba svjedoka, II i OA.

314. Iako su se strane saglasile da je u vezi sa primopredajom dužnosti morao biti sačinjen neki službeni dokument, tokom glavnog pretresa nijedna od njih nije uspjela

⁹⁰⁰ Svjedok II, T. 9128, 9131.

⁹⁰¹ Svjedok II, T. 9128.

⁹⁰² Svjedok II, T. 9129.

⁹⁰³ Svjedok II, T. 9171.

⁹⁰⁴ Svjedok II, T. 9167.

⁹⁰⁵ Svjedok II, T. 9167.

⁹⁰⁶ P 886.

⁹⁰⁷ P 887; i P 886.

⁹⁰⁸ P 458.

predočiti taj papir od ključne važnosti. Tek po okončanju duplike odbrane u aprilu 2001., optužba je uspjela od generala Živanovića dobiti dokumenta vezana za imenovanje generala Krstića za komandanta Drinskog korpusa. Taj dokument potkrepljuje tvrdnju optužbe da je general Mladić zaista postavio generala Krstića za komandanta korpusa na svečanosti održanoj 13. jula 1995. poslijepodne u štabu Drinskog korpusa, te da je general Krstić tada preuzeo svoju novu ulogu komandanta korpusa.⁹⁰⁹

315. Odbrana tvrdi, ne osporavajući pritom autentičnost pečata ili potpisa na dokumentu,⁹¹⁰ da se taj dokument ne može smatrati dokazom da je general Krstić 13. jula 1995. preuzeo dužnost komandanta korpusa. General Radinović je iznio zaključak da je moguće da je taj dokument "tada sačinio general Živanović za nezvanične svrhe, ili da je sačinjen *post factum*."⁹¹¹

316. U dokumentu o primopredaji dužnosti od 13. jula 1995. zaista postoje izvjesne nedosljednosti od kojih je najveća činjenica da se u dokumentu navodi da je primopredaja izvedena na osnovu "Ukaza predsjednika Republike Srpske". Međutim, predsjednik Karadžić je ukaz o imenovanju generala Krstića za komandanta Drinskog korpusa donio tek 14. jula 1995., navevši da na snagu stupa 15. jula 1995. Po mišljenju g. Butlera, vojnog vještaka sâme optužbe, po zakonu Republike Srpske samo je predsjednik Karadžić imao ovlaštenja da imenuje komandanta Drinskog korpusa.⁹¹² G. Butler nije mogao objasniti zašto bi predsjednik Karadžić potpisao naređenje koje stupa na snagu 15. jula 1995., ako je ustvari imao namjeru da ono na snagu stupa 13. jula 1995. General Dannatt je iznio pretpostavku da je general Mladić generala Krstića 13. jula 1995. imenovao za komandanta korpusa u skladu s usmenim odobrenjem predsjednika Karadžića, s tim da je pismena potvrda uslijedila narednog dana.⁹¹³

317. Pretresno vijeće je uzelo u obzir i dokaze odbrane da se, u skladu sa pravilima i praksom VRS-a, prije smjene u komandi korpusa mora obaviti određena procedura

⁹⁰⁹ P 905.

⁹¹⁰ T. 9676.

⁹¹¹ D 181 (izjava prof. gen. Radovana Radinovića od 26. maja 2001., dostavljena kao odgovor na Prijedlog optužbe za izvođenje dodatnih dokaza), str. 7; Radinović, T. 9733.

⁹¹² P 406; i Butler, T. 4752.

⁹¹³ Dannatt, T.5703-5705.

formalne prirode.⁹¹⁴ Konkretno, general Radinović tvrdi da bi zvanični zapisnik primopredaje dužnosti (s potpisima generala Mladića, generala Krstića i generala Živanovića) morao biti sačinjen prije nego što general Krstić stekne prava i dužnosti koje idu uz položaj komandanta korpusa.⁹¹⁵ No, najmanje jedan do svjedoka odbrane je potvrdio da se formalna procedura primopredaje dužnosti, u slučaju da za to postoji dobar razlog, može zaobići.⁹¹⁶

318. Posljednje poznato naređenje koje je general Živanović potpisao u svojstvu komandanta korpusa odaslato je 13. jula 1995. u 17:30 sati, što je konzistentno sa tezom da je general Živanović tu funkciju napustio u neko doba uveče 13. jula 1995.⁹¹⁷ Te iste večeri, 13. jula 1995. oko 20:30 sati, general Krstić je izdao naređenje za pretres terena kojim upućuje Bratunačku i Miličku brigadu i Samostalni bataljon "Skelani" da izvrše pretres terena bivše enklave Srebrenica.⁹¹⁸ General Krstić je ovo naređenje potpisao stavivši riječ "komandant" ispod svog potpisa.

Optužba tvrdi da je general Krstić, potpisavši se kao "komandant", jasno dao na znanje da je preuzeo komandu Drinskog korpusa.⁹¹⁹ Narednog dana Bratunačka brigada donosi naređenje za izvršenje kao odgovor na naređenje za pretres koje je izdao general Krstić, ne postavljajući pitanja oko njegove nadležnosti da rukovodi njihovim aktivnostima.⁹²⁰

319. Odbrana ne osporava da je general Krstić naređenje za pretres od 13. jula 1995. potpisao kao komandant, ali tvrdi da je to učinio u svojstvu komandanta operacije Žepa, a ne cijelog Drinskog korpusa.⁹²¹ Optužba, pak, tvrdi da bi se u skladu s uobičajenom praksom, neko na takvom položaju identifikovao kao komandant konkretne operativne grupe, a ne samo kao komandant.

⁹¹⁴ Krstić, T. 7412; svjedok odbrane DE, T. 7612-7614; svjedok odbrane DB, T. 7337-7338.

⁹¹⁵ Radinović, T. 9736-9739.

⁹¹⁶ Svjedok odbrane DB, T. 7297. Taj svjedok je u julu 1995. bio oficir Drinskog korpusa. On je prihvatio mogućnost da neko može *de facto* preuzeti komandu prije izdavanja službenog dokumenta s potpisom predsjednika.

⁹¹⁷ P 462.

⁹¹⁸ P 463.

⁹¹⁹ P 759 (gdje se, poređenja radi, vide oba naređenja, jedno pored drugog).

⁹²⁰ P 464. Takođe vidi Butler T. 4890, Dannatt T. 5644 i Radinović, T. 8350-8351.

⁹²¹ Krstić, T. 6248-6249; svjedok odbrane DB, T. 7335.

320. U prilog tvrdnji da je general Krstić u vrijeme izdavanja naređenja za pretres od 13. jula 1995. već preuzeo dužnost komandanta korpusa, optužba se poziva i na sadržaj tog naređenja. Po mišljenju g. Butlera, naređenje koje se tiče operacija pretresa terena u bivšoj enklavi Srebrenica nije imalo nikakve veze s operacijom Žepa.⁹²² Suprotno mišljenju g. Butlera, general Krstić je svjedočio da se teren bivše enklave morao pretresti prije no što se krene na Žepu, te da je naređenje stoga bilo dio priprema za operaciju Žepa koja je trebalo da počne 14. jula 1995.⁹²³ Pred Pretresnim vijećem su uistinu izvedeni dokazi da je kretanje 28. divizije ABiH bilo pitanje od velike važnosti za jedinice VRS-a koje su se pripremale za Žepu.⁹²⁴

321. Ono što najviše zbunjuje u tezi optužbe je to što, iako je posljednje pismeno naređenje generala Živanovića u svojstvu komandanta Drinskog korpusa izdato 13. jula 1995., postoje dokazi da je on nastavio da vrši neke od komandnih ovlasti sve do 14. jula 1995. General Živanović se čuje u izvjesnom broju razgovora uhvaćenih prisluškivanjem 14. jula 1995. Dana 14. jula 1995. u 09:10 sati, generala Živanovića zove i s njim razgovara major Jokić, dežurni oficir Zvorničke brigade.⁹²⁵ Major Jokić je generalu Živanoviću rekao da raspolaže podatkom da se "ogromna grupa Turaka" kreće prema Veljoj Glavi. General Živanović je majoru Jokiću dao uputstvo da obavijesti "Maneta" koji ima "miliciju u Konjević Polju i Zvorniku". General Živanović je rekao da to treba da obavi Centar javne bezbjednosti Zvornik jer "vojska radi druge poslove trenutno". Te večeri u 20:38 sati, general Živanović je majoru Jokiću rekao da će pojačanja stići ujutro i da Obrenović (načelnik štaba Zvorničke brigade) treba da održava pritisak i osmatranje kolone. U tom razgovoru general Živanović je kazao: "Shvati ovo kao naređenje".⁹²⁶ Optužba je iznijela hipotezu da je general Živanović, iako je tada već bio razriješen dužnosti komandanta, i dalje bio visoki oficir VRS-a. Budući da je, kao se čini, 14. jula 1995. general Krstić bio nedostupan, optužba tvrdi da je general Živanović priskakao za hitne stvari u vezi s kolonom.⁹²⁷ Drugi razgovor, registrovan 14. jula 1995. u 20:56 sati, vodi se između generala Živanovića i pukovnika Vukovića, komandanta Samostalnog

⁹²² Butler, T. 4888.

⁹²³ Krstić, T. 6686.

⁹²⁴ Vidi o istom *supra* par. 303.

⁹²⁵ P 555.

⁹²⁶ P 556.

bataljona Skelani. General Živanović je rekao da je dobio papir koji je poslao Blagojević (komandant Bratunačke brigade) i da Vuković treba da pročita njegove zaključke.⁹²⁸ Dalje u razgovoru od 14. jula 1995. u 20:56 sati, čuje se kako jedan neidentifikovani major pita: "Kako mogu saznati gdje mi je gosp. gen. Živanović, jer ga čekam po njegovom naređenju ovde od 17 časova." Potom je taj neidentifikovani major spojen s generalom Živanovićem kasnije u tom istom razgovoru. On je tada generala Živanovića izvijestio o određenim događajima, na šta je general Živanović odgovorio: "Odlično."⁹²⁹ G. Butler nije uspio objasniti zbog čega je general Živanović nastavio da igra tako istaknutu ulogu u koordiniranju dejstava Drinskog korpusa ako je komanda uistinu data generala Krstiću, iako je svjedok II svjedočio da je general Živanović bio tijesno povezan s ljudima u tom području i da je ondje ostao dva mjeseca ili više pošto je razriješen dužnosti komandant korpusa.⁹³⁰

322. Međutim, jedan razgovor registrovan 14. jula 1995. u 09:35 sati, ukazuje na to da je general Živanović privodio kraju svoje poslove u Drinskom korpusu. General Živanović je svom sagovorniku kazao: "Evo me na komandnom mjestu, ali već polako pakujem ranac, traže me (vjerovatno Glavni štab ili Vrhovna komanda) već na drugo mjesto da idem...".⁹³¹ Još jedan razgovor od istog dana u 22:36 sati, navodi na pomisao da je general Krstić mogao biti fizički prisutan u području oko Srebrenice i da je bio obavješten o pojedinim pitanjima. Taj se razgovor vodi između "Malinića" (vjerovatno majora Zorana Malinića, komandanta bataljona vojne policije 65. zaštitnog puka) i jedne neidentifikovane osobe. Ta neidentifikovana osoba je rekla: "Krstić je upravo stigao ovdje. Vratio se tamo, zvaće me kasnije. Pogledaće to pa će postaviti nekog da to koordinira.. Da, da, znam.. Slušaj, znam ja. Polako samo, ovo je otvorena linija. Moram da požurim... Živanović mi je rekao. Dobro, ukratko, sada sam rekao Krletu Šnadimak generala Krstića za to, šta da se radi. Ja sam predložio da on nešto uradi, pa će on nešto uraditi...".⁹³²

⁹²⁷ Butler, T. 5049-5051, i 5438.

⁹²⁸ P 558; Butler, T. 5439-5442; Butlerov izvještaj, par. 8.25 i fusnote 348-349; par. 8.27 i fusnota 351.

⁹²⁹ P 558.

⁹³⁰ Svjedok II, T. 9129.

⁹³¹ Butlerov izvještaj, par. 8.21 i fusnote 342, 343; P466.

⁹³² P 364/1 (14. juli 1995. tab. 11) /prim. prev.: prema engleskom prevodu/

323. Dana 15. jula 1995. u 09:54 sati, u jednom uhvaćenom razgovoru čuje se kako pukovnik Beara, načelnik bezbjednosti Glavnog štaba, traži od generala Živanovića da sredi da mu se pošalju ljudi.⁹³³ General Živanović mu je odgovorio da ne može on "to više određivati" i uputio pukovnika Bearu da zove centralu "Zlatar" (komandu Drinskog korpusa) na lokal 385. Nekoliko minuta kasnije, registrovan je razgovor između generala Krstića i pukovnika Beare, u kojem je pukovnik Beara ponovio zahtjev koji je već iznio generalu Živanoviću i tražio od generala Krstića da mu pomogne da dobije ljude koji su mu potrebni. General Krstić se obavezao da će vidjeti kako može pomoći pukovniku Beari, jasno pokazujući da je tu ovlast preuzeo od generala Živanovića.⁹³⁴

324. Takođe 15. jula 1995., pukovnik Ignjat Milanović, načelnik protivvazdušne odbrane Drinskog korpusa, poslao je generalu Krstiću, na istureno komandno mjesto, izvještaj u kojem je predložio da se pukovnik Blagojević, komandant Bratunačke brigade, postavi za koordinatora operacija u blizini ceste Bratunac - Konjević Polje - Milići.⁹³⁵ U unakrsnom ispitivanju general Krstić se složio da je prihvatio ovaj prijedlog.⁹³⁶ Potom, 16. jula 1995., pukovnik Blagojević je poslao izvještaj u kojem navodi da je izvršio obilazak angažovanih jedinica i organizovao njihovo sadejstvo, iz čega se opet vidi da je general Krstić vršio komandne ovlasti u odnosu na jedinice Drinskog korpusa koje su djelovale u području Srebrenice.⁹³⁷

325. Zapaža se da je general Krstić u danima poslije 15. jula 1995., izdavao naređenja po pitanjima koja očigledno nisu vezana za operaciju Žepa, što opet potvrđuje da je imao ulogu komandanta korpusa. Dana 17. jula 1995., general Krstić potpisuje jedno naređenje u vezi s mobilizacijom u svojstvu komandanta.⁹³⁸ Tog istog dana u 06:15 sati, general Krstić vodi razgovor sa kapetanom Trbićem, vršiocem dužnosti dežurnog oficira Zvorničke brigade, i pukovnikom Pandurevićem, komandantom Zvorničke brigade.⁹³⁹ U

⁹³³ P 472.

⁹³⁴ P 478.

⁹³⁵ P 537.

⁹³⁶ Krstić, T. 6695-6696.

⁹³⁷ P 539.

⁹³⁸ P 481. Pretresno vijeće ne prihvata objašnjenje koje je iznio general Krstić da je ovaj dokument, iako datiran 17. jula 1995., potpisan ili 22. ili 23. jula, pošto se vratio s operacije Žepa. Vidi Krstić, T. 6729-6730, 7361-7362.

⁹³⁹ P 650.

razgovoru je general Krstić potvrdio da je primio izvještaje koje je poslala Zvornička brigada o situaciji u svojoj zoni odgovornosti i da ga je komandant brigade lično izvjestio o razvoju događaja. U kasnije uhvaćenom razgovoru od 17. jula 1995. u 09:10 sati, general Krstić je potpukovniku Vlačiću (koji je privremeno vršio dužnosti načelnika štaba novoosnovane Četvrte drinske lake pješadijske brigade raspoređene u područje Sarajevsko-romanijskog korpusa⁹⁴⁰) naredio da se hitno vrati u svoju jedinicu (Birčansku brigadu).⁹⁴¹ To pokazuje da je general Krstić preuzimao odgovornost za stvari nevezane za operaciju Žepa. Naposljetku, 19. jula 1995. u 08:12 sati, čuje se razgovor između pukovnika Pandurevića, komandanta Zvorničke brigade, i pukovnika Cerovića, pomoćnika komandanta Drinskog korpusa za moral, vjerske i pravne poslove. Pukovnik Cerović je pukovnika Pandurevića obavijestio da se u skladu sa naređenjem generala Krstića neće vršiti smjene za Sarajevsko-romanijski korpus, što opet, čini se, nema veze s operacijom Žepa; odbrana nije pokušala da dokaže suprotno.⁹⁴²

326. Dana 17. jula 1995., Bratunačka brigada šalje jedan kucani dokument u kojem se razmatra 23. juni (vjerovatno se mislilo na 23. juli) kao datum za oproštajnu svečanost za generala Živanovića. Dokument je prvo napisan rukom, a onda 14. jula 1995. upućen centru za veze na kucanje i prosljeđivanje.⁹⁴³ U dokumentu stoji:

Izveštavamo vas da možemo obezbediti prisustvo komande i predstavnika opštinskih organa vlasti za službeni ispraćaj generala Živanovića, dosadašnjeg komandanta Drinskog korpusa...

Tog istog 17. jula 1995., sâm general Živanović oglašava da se za njega organizuje "ispraćajni" ručak u restoranu "Jela" u Han Kramu 20. jula 1995.⁹⁴⁴ Dok je naslov dokumenta "ispraćajna svečanost za komandanta korpusa, obaveštenje" /prim. prev.: prema engleskom prevodu/ u tekstu se general Živanović ponovo pominje kao "dosadašnji komandant korpusa". Strane su vodile žestoku debatu o tome da li upotreba

⁹⁴⁰ P 652.

⁹⁴¹ P 652.

⁹⁴² P 694. Vidi takođe P 677 (prisluskiivani razgovor od 18. jula 1995. u 07:12 sati između generala Krstića i pukovnika Veletića o stvarima van zone korpusa); i P 680 (uhvaćeni razgovor od 18. jula 1995. u 07:16 sati između generala Krstića i pukovnika Cerovića u kojem general Krstić daje pukovniku Ceroviću uputstvo da ide na jednu lokaciju za koju se čini da je nevezana za Žepu i nalaže mu da preuzme komandu kad tamo stigne.)

⁹⁴³ P 467; i Butler, T. 44896-4899.

⁹⁴⁴ D 181/5.

riječi "dosadašnji" ukazuje na to da general Živanović u vrijeme kada su ovi dokumenti sačinjeni (14. jula, odnosno 17. jula) više nije bio komandant Drinskog korpusa. Ta rasprava je bila dodatno zakomplikovana dvosmislenošću prevoda.⁹⁴⁵ Izvjesno je, međutim, da se u potpisu generala Živanovića na dokumentu koji je sačinio 17. jula 1995. nigdje ne spominje da je on komandant korpusa. Nasuprot tome, na dokumentima koje je general Živanović sačinio prije 13. jula u njegovom potpisu se redovno navodi i njegov položaj komandanta Drinskog korpusa.

327. Jedan broj svjedoka odbrane je potvrdio da je general Krstić preuzeo dužnosti komandanta korpusa tek oko 20. jula 1995.⁹⁴⁶ Svjedok II, iako je potvrdio da su on i general Krstić otišli u restoran u Han Kramu u neko doba dok je operacija Žepa još bila u toku, nije bio siguran kakvoj je to tamo svečanosti prisustvovao general Krstić.⁹⁴⁷ Optužba je iznijela pretpostavku da je u restoranu u Han Kramu priređen samo oproštajni ručak za generala Živanovića.⁹⁴⁸

b) Zaključci

328. Protivurječni dokazi otkrivaju da je od početka jula 1995., general Krstić počeo sve više i više da preuzima *de facto* odgovornost u Drinskom korpusu. Kao što je to detaljno izloženo dalje u tekstu, on je taj koji je od 6. jula 1995., i to bar dok 9. jula 1995. nije došao general Mladić, sa isturenog komandnog mjesta Drinskog korpusa prvenstveno rukovodio "Krivajom 95".⁹⁴⁹ Pored toga, dok je prvom sastanku u hotelu "Fontana" 11. jula 1995. u 22:00 sata, uz generala Mladića prisustvovao general Živanović, drugom sastanku, održanom te iste večeri u 23:00 sata, i trećem, održanom sutradan ujutro, prisustvovao je general Krstić: general Živanović nije bio prisutan. Neki

⁹⁴⁵ I general Krstić (Krstić, T. 6720-6721) i general Radinović (Radinović, T. 8353, 8450-8451) su svjedočili da termin upotrijebljen u originalnom dokumentu na srpskom jeziku ne znači da Živanović tada nije više bio komandant Drinskog korpusa. Optužba je od prevodilačke službe Međunarodnog suda dobila službenu izjavu kojom se potvrđuje da se ta riječ na engleski jezik ispravno prevodi sa "hitherto". Vidi T. 8356.

⁹⁴⁶ Radinović, T. 7993; svjedok odbrane DC, T. 7450; svjedok odbrane Borovčanin, T. 6998; svjedok odbrane Radulović, T. 7593-7594.

⁹⁴⁷ Svjedok II, T. 9152-9153, T. 9168.

⁹⁴⁸ Svjedok JJ, T. 9707.

⁹⁴⁹ Vidi o tome *infra* par. 334.

od svjedoka prisutnih na ovim sastancima, stekli su utisak da je general Krstić komandant Drinskog korpusa.⁹⁵⁰

329. Dokument o svečanoj primopredaji dužnosti 13. jula 1995., a koji je potkrijepljen kazivanjem dva očevica, veoma je snažan dokaz da je tog datuma na svečanosti održanoj u vlaseničkom štabu general Mladić postavio generala Krstića za komandanta Drinskog korpusa. Ostaju nepoznati razlozi koji su doveli do toga da se svečanost održi prije datuma ukaza predsjednika Karadžića. Pretresno vijeće dopušta da se primopredaja dužnosti možda nije odvijala uz strogo poštovanje procedure predviđene pravilima VRS-a. Međutim, sudski spis je prepun primjera prenebregavanja formalne procedure u uslovima rata.⁹⁵¹

330. Optužba prihvata da je general Živanović, u skladu s ukazom predsjednika Karadžića, "zvanično na papiru" bio komandant korpusa do 15. jula 1995.⁹⁵² No, bez obzira na to, od 13. jula 1995. poslijepodne, general Krstić je postupao kao komandant Drinskog korpusa, počevši od naređenja za pretres od 13. jula koje je potpisao u svom novostečenom svojstvu komandanta korpusa. U Drinskom korpusu nije bilo nikakve konfuzije: bilo je jasno da je od 13. jula 1995. general Krstić komandant, te su se shodno tome sprovodila i njegova naređenja.⁹⁵³ Dokazi se poklapaju s mišljenjem vojnog vještaka optužbe, majora Dannatta, da bi "logičan moment" za imenovanje novog komandanta korpusa bio između završetka napada na Srebrenicu, a prije napada na Žepu.⁹⁵⁴

331. Pretresno vijeće konstatuje da je 13. jula 1995. uveče, general Mladić imenovao generala Krstića za komandanta Drinskog korpusa, te da je od tog momenta general Krstić djelovao kao komandant Drinskog korpusa, te da je kao takav bio priznat od strane cijelog korpusa.

⁹⁵⁰ Svjedok C, T. 1240; Mandžić T. 1044.

⁹⁵¹ Sâm general Krstić je potvrdio da se u nekim situacijama službena procedura može prenebregnuti, te da usmena naređenja mogu biti dovoljna. Vidi Krstić, T. 7405, T. 7412. Slično je i sa generalom Radinovićem koji je potvrdio da se nekada u vanrednim situacijama neke stvari moraju izvršiti *ad hoc*. Vidi Radinović, T. 8471-8472. Pretresno vijeće zapaža i to da je general Mladić imao običaj da se ne obazire na pravila i procedure.

⁹⁵² Butler, T. 5361.

4. Uloga generala Krstića u "Krivaji 95"

332. Uloga generala Krstića u "Krivaji 95", napadu VRS-a na srebreničku enklavu, nije direktno relevantna za zločine za koje se tereti optužnicom budući da se za napad na Srebrenicu ne tvrdi da predstavlja kršenje međunarodnog prava. Međutim, "Krivaja 95" je značajna za razmatranje krivične odgovornosti generala Krstića za zločine koji su uslijedili nakon zauzimanja Srebrenice, jer predstavlja njihovu pozadinu.

333. Strane su se složile da je general Krstić kao načelnik štaba imao ulogu u planiranju i sprovođenju "Krivaje 95". General Krstić je izjavio da je njegovo učešće bilo ograničeno na to da sa generalom Živanovićem procijeni opštu situaciju.⁹⁵⁵ G. Butler prihvata mogućnost da general Krstić nije lično sačinio taj plan, ali tvrdi da je plan "odraz rada oficira štaba Drinskog korpusa čije je djelovanje on [general Krstić] koordinirao i kontrolisao...".⁹⁵⁶

334. Dok je general Živanović, kako se čini, imao formalnu kontrolu nad pripremama za "Krivaju 95", general Krstić je preuzeo ključnu ulogu u komandovanju samim napadom,⁹⁵⁷ bar dok na scenu 9. jula 1995. nije stupio general Mladić.⁹⁵⁸ Kada je predsjednik Karadžić poslao VRS-u naređenje da zauzme enklavu 9. jula 1995., uz njega je bilo uputstvo da se ono preda "lično" generalu Krstiću.⁹⁵⁹ Odbrana tvrdi da su general Krstić i general Živanović bili gurnuti u stranu po dolasku generala Mladića, te da stoga nisu imali nikakvu ulogu u nastavljanju napada na Srebrenicu.⁹⁶⁰ To je potvrdio svjedok odbrane DC, oficir Drinskog korpusa, koji je bio prisutan na isturenom komandnom mjestu u Pribićevcu. Svjedok DC se ne sjeća da je general Krstić izdao ijedno naređenje

⁹⁵³ Butler, T. 4901.

⁹⁵⁴ Dannatt, T. 5656-5657.

⁹⁵⁵ Krstić, T. 6374.

⁹⁵⁶ Butler, T. 5432.

⁹⁵⁷ Dva svjedoka odbrane koji su bili na isturenom komandnom mjestu u Pribićevcu, svjedočili su da je general Krstić komandovao operacijom. Svjedok odbrane DB, T. 7226 (koji je svjedočio da se general Živanović nije puno miješao i da je njegov utisak da je do 9. jula 1995. operacija bila pod komandom generala Krstića); i svjedok odbrane DC, T. 7438, (koji je svjedočio da je "Krivaja 95" bila pod komandom generala Radislava Krstića...").

⁹⁵⁸ Svjedok odbrane DC, oficir brigade Drinskog korpusa angažovane u "Krivaji 95", svjedočio je da je komandant brigade kojoj je pripadao u julu 1995. primao naređenja od generala Krstića sve do 10. jula 1995., a od tada direktno od generala Mladića. Svjedok odbrane DC, T. 7438-7440.

⁹⁵⁹ P 432; i Butlerov izvještaj, par. 8.10 i fusnota 325.

⁹⁶⁰ Krstić, T. 6427-6429, 6433, 6434, 6436-6437.

nakon dolaska generala Mladića.⁹⁶¹ No, kada je 11. jula 1995. poslijepodne, general Mladić pobjednički ušao u grad Srebrenicu u pratnji jedne ekipe snimatelja, odmah uz njega su bili general Krstić i general Živanović.⁹⁶² Kasnije su i general Mladić i predsjednik Karadžić hvalili generala Krstića za vodeću ulogu koju je imao u osvajanju enklave. U decembru 1995., general Mladić je održao govor na jednoj svečanosti Drinskog korpusa i obratio im se sljedećim riječima:

Junački ste se borili pod vođstvom vašeg načelnika štaba ili komandanta korpusa, koji je, iako teško ranjen, dao ogroman doprinos za pobjede srpskog oružja i srpske vojske, ne samo nad muslimanskim gladijatorima u Srebrenici i Žepi, već i nad onim koji su im pomagali, čas sa zemlje, čas iz vazduha, čas iza zelenog stola ili preko medija. Nije im bilo spasa jer ga nisu ni zaslužili. I spašeni su svi oni koji su poslušali dogovor da dođu u bazu UNPROFOR-a i preveženi su ...⁹⁶³

Iako general Krstić kaže da je general Mladić u svom govoru možda mislio na generala Živanovića,⁹⁶⁴ pominjanje "načelnika štaba ili komandanta korpusa" koji je bio "teško ranjen", ostavlja malo mjesta za sumnju da se tu radi o generalu Krstiću. General Krstić je bio i načelnik štaba i komandant korpusa u vrijeme operacija u Srebrenici i Žepi, a dobro su poznate povrede koje je zadobio u nesrećnom slučaju, od mine. General Krstić je prisustvovao svečanosti i sjedio na tribini s generalom Mladićem.⁹⁶⁵ Predsjednik Karadžić je u više navrata pripisao generalu Krstiću zasluge za pobjedu u Srebrenici,⁹⁶⁶ premda Pretresno vijeće prihvata da se ove izjave mogu objasniti, bar djelimično, kao pokušaj predsjednika Karadžića da skrene pažnju sa generala Mladića budući da su se njihovi odnosi pogoršavali.⁹⁶⁷

335. Uprkos naporima generala Krstića da se distancira od "Krivaje 95", a posebno od druge faze u koju spada zauzimanje Srebrenice, Pretresno vijeće uopšte ne sumnja da on

⁹⁶¹ Svjedok odbrane DC, T. 7440.

⁹⁶² P 145 (na kojoj se vidi kako general Krstić s generalom Mladićem i ostalima ulazi u Srebrenicu 11. jula 1995.).

⁹⁶³ P 367 (video-snimak svečanosti); P 482 (članak iz časopisa "Srpska vojska" od 28. decembra 1995. u kojem se prenosi govor generala Mladića); vidi takođe Butler, T. 5243-5247.

⁹⁶⁴ Krstić, T. 6446.

⁹⁶⁵ P 756 (fotografija sa svečanosti).

⁹⁶⁶ Vidi P 112/1 (SRNA iz Beograda, članak od 20. jula 1995. u kojem predsjednik Karadžić govori o generalu Krstiću i generalu Živanoviću kao o "glavnim arhitektama" pobjeda bosanskih Srba u Srebrenici i Žepi); i P 430 i P 99, (transkript odnosno video-snimak govora u kojem je predsjednik Karadžić generalu Krstiću odao zasluge za planiranje napada na Srebrenicu).

nije bio tek običan učesnik ovih događaja. Bez obzira na to da li je bio potpuno gurnut u stranu po dolasku generala Mladića, jasno je da je general Krstić bio u cijelosti izvještavan o toku operacije. Imajući u vidu da je bio zamjenik komandanta/načelnik štaba Drinskog korpusa i da je imao istaknutu ulogu u planiranju i sprovođenju "Krivaje 95", Pretresno vijeće zaključuje da je general Krstić morao znati da su vojne aktivnosti VRS-a protiv Srebrenice bile sračunate da izazovu humanitarnu krizu koja bi kasnije dovela do eliminacije enklave. Time je on igrao vodeću ulogu u događajima koji su prisilili terorizirano civilno stanovništvo Srebrenice da, u strahu za sopstveni život, pobjegne iz grada i krene ka Potočarima i tako pripremi teren za zločine koji će uslijediti. S osmatračnice na isturenom komandnom mjestu u brdima kod Pribićevca, mogao je nesmetano vidjeti posljedice granatiranja na zastrašene bosanske Muslimane, stanovnike Srebrenice.⁹⁶⁸ Nezamislivo je da bi jedan komandant koji aktivno učestvuje u vojnom pohodu mogao da ne bude svjestan jednog tako očiglednog uzročno-posljedičnog odnosa kao što je odnos granatiranja i egzodusa stanovnika Srebrenice, a koji je uočilo gotovo cjelokupno osoblje UN-a u tom području.⁹⁶⁹

336. General Krstić je u Srebrenicu ušao s generalom Mladićem i bio je prisutan kada je general Mladić izjavio da je "napokon došlo vrijeme da se ovdje osvetimo Turcima".⁹⁷⁰ Ubrzo nakon završetka VRS-ovih operacija u Srebrenici i Žepi, u "Srpskoj vojsci" je 25. augusta 1995. objavljen članak s intervjuom koji je general Krstić dao Borislavu Đurđeviću.⁹⁷¹ General Krstić se u njemu koristi jezikom punim nacionalističkog naboja, upotrebljava izraz "ustaša" i pominje da su Muslimani pogazili datu riječ da će bezuslovno predati oružje nakon zauzimanja Srebrenice. U dopisu koji je general Krstić 30. oktobra 1995. uputio Zvorničkoj brigadi, čestita im na naporima uloženim u cilju oslobađanja vjekovnih srpskih teritorija od morskog neprijatelja i u cilju sprječavanja daljeg genocida nad srpskim narodom.⁹⁷² U novembru 1995., u časopisu "Drinski"

⁹⁶⁷ General Krstić je objasnio da je predsjednik Karadžić ovim komentarima pokušao da diskredituje generala Mladića. Vidi Krstić, T. 6308, 7570-7572. G. Butler takođe prihvata tu mogućnost. Vidi Butler, T. 5468.

⁹⁶⁸ Butler, T. 4187.

⁹⁶⁹ Vidi o tome *supra* par. 122-125.

⁹⁷⁰ P 145 (video-snimak Srebrenice 11. jula 1995.)

⁹⁷¹ P 743.

⁹⁷² P 745.

objavljen je članak o Drinskom korpusu pod naslovom "Najmlađi, a već elitni", koji takođe prenosi riječi generala Krstića i pogrdne izraze koje koristi, kao na primjer "balija" kada govori o Muslimanima u Drugom svjetskom ratu.⁹⁷³ General Krstić u intervjuu govori o nastojanjima VRS-a da otkloni prošle nepravde i u tri navrata spominje spašavanje srpskog naroda od prijetnje "genocida" u rukama ABiH.⁹⁷⁴ I u razgovorima koje je jula 1995. ABiH uhvatila prisluškivanjem, čuje se kako general Krstić govoreći o bosanskim Muslimanima koristi pogrdne izraze.⁹⁷⁵ Iako Pretresno vijeće prihvata da je taj tip emocionalno nabijenog izražavanja rasprostranjen među vojskom za vrijeme rata, za primijetiti je da je, svjedočeći pred Pretresnim vijećem, general Krstić porekao da je ikada koristio pogrdne izraze poput "Turci" ili "Balije" govoreći o bosanskim Muslimanima.⁹⁷⁶ Pretresno vijeće to, s obzirom na predočene mu dokaze, ne može prihvatiti.

337. Pretresno vijeće konstatuje da je general Krstić bio sasvim svjestan toga da će granatiranje Srebrenice otjerati na desetine hiljada bosansko-muslimanskih civila iz grada u omanje mjesto Potočari, za koje su mislili da je "bezbjedno" jer se tamo nalazila baza UN-a. On je morao znati da se na tom mjestu osnovne potrebe za smještajem, hranom, vodom i lijekovima neće moći ni izdaleka pokriti. Pored toga, Pretresno vijeće konstatuje da je general Krstić bio potpuno svjestan teritorijalnih ciljeva VRS-a u srebreničkoj enklavi, u koje je spadalo i etničko čišćenje područja od bosansko-muslimanskog stanovništva.

5. Razdoblje od 12. do 13. jula 1995.: uloga generala Krstića u odvoženju žena, djece i staraca bosanskih Muslimana iz Potočara

338. General Krstić tvrdi da su, od momenta kada je on postavljen za komandanta vojnog pohoda na Žepu uveče 11. jula 1995.,⁹⁷⁷ pripreme za tu operaciju postale njegova

⁹⁷³ Krstić, T. 6540-6541.

⁹⁷⁴ P 744.

⁹⁷⁵ P 650, (u kojem general Krstić pita Trbića: "Jeste li pobili Turke gore?").

⁹⁷⁶ Krstić, T. 6514-6515.

⁹⁷⁷ Optužba tvrdi da se sastanak u bratunačkom štabu na kojem je general Mladić prvi put objavio svoje planove za napad na Žepu ustvari održao 12. jula uveče. Taj zaključak je zasnovan na svjedočenju svjedoka II, kao i na dokazu da cesta kojom je general Krstić navodno putovao u noći 11. jula nije bila otvorena za saobraćaj VRS-a sve do 12. jula 1995. Vidi Završni podnesak optužbe, par. 241 i fusnotu 764. Pretresno

najveća briga. Konkretno, general Krstić je svjedočio da nije bio prisutan kada su 12. i 13. jula 1995. žene, djeca i starci bosanski Muslimani odvođeni iz Potočara, te da nije imao nikakvu ulogu u organizovanju njihovog prevoza. U to vrijeme, tvrdi odbrana, general Krstić je organizovao razmještaj snaga za Žepu na pravcu Vijogora - Derventa - Milići - Vlasenica - Han Pijesak - Plane, a od 12. jula 1995. pa nadalje, radio je na formiranju novog isturenog komandnog mjesta za operaciju Žepa u selu Krivače.⁹⁷⁸ No, te tvrdnje su u protivurječnosti s velikim brojem dokaza koji, po mišljenju Pretresnog vijeća, pokazuju da je general Krstić igrao značajnu ulogu u odvođenju civila bosanskih Muslimana iz Potočara.

a) Prisustvovanje sastancima u hotelu "Fontana"

339. General Krstić je bio na dva od tri sastanka u hotelu "Fontana" koje je sazvao general Mladić, a na kojima su se razmatrala pitanja vezana za sudbinu civilnog stanovništva Srebrenice. Prvi sastanak kojem je prisustvovao održan je 11. jula 1995. u 23:00 sata, a drugi 12. jula 1995. u 10:00 sati.⁹⁷⁹ Na ovim sastancima general Krstić je predstavljao Drinski korpus i sjedio pored generala Mladića, mada nije uzimao riječ.⁹⁸⁰

340. Budući da je prisustvovao ovim sastancima, nesumnjivo je da je general Krstić znao za izbjeglice u Potočarima i njihovu beznadežnu situaciju, što je i bio glavni razlog sazivanja sastanka i tema detaljnog razgovora s komandantom Dutchbata, pukovnikom Karremansom. I g. Mandžić, nezvanični predstavnik bosansko-muslimanskih civila, otvoreno je govorio o kriznim uslovima u kojima su se nalazile izbjeglice u Potočarima, uključujući vrućinu, pretrpanost i nedostatak hrane i vode.⁹⁸¹ General Krstić je bio prisutan kada se razgovaralo o odvoženju bosansko-muslimanskih civila iz Potočara i čuo je prijeteće riječi koje je izgovorio general Mladić. General Krstić je konkretno bio prisutan kada je general Mladić otvoreno rekao g. Mandžiću: "... dovedite ljude koji mogu obezbediti predaju oružja, i spasiti vaš narod od uništenja."⁹⁸² Očigledno je da je

vijeće smatra da ovo pitanje ne iziskuje posebnu konstataciju. Da li je general Krstić postavljen za Žepu 11. ili 12. jula, po mišljenju Pretresnog vijeća, materijalno ne mijenja ishod ovog predmeta.

⁹⁷⁸ Radinovićev izvještaj, par 4.1.

⁹⁷⁹ Krstić, T. 6208-6209, 6213-6214.

⁹⁸⁰ Mandžić, T. 974, 987-989, 1042; Svjedok B, T. 886, 925-926; P 40.

⁹⁸¹ P 40 (transkript sa sastanka).

⁹⁸² P 40.

generalu Krstiću, kao i ostalima koji su prisustvovali ovim sastancima, bilo jasno da za bosansko-muslimanske civile mogućnost ostanka u Srebrenici ili Potočarima nije ni postojala.⁹⁸³

341. General Krstić je svjedočio da nije čuo skvičanje svinje koju su klali pored hotela "Fontana" 11. jula 1995. uveče. Osim toga, tvrdio je da nije bio svjestan da bi takav čin mogao posebno uvrijediti bosanske Muslimane.⁹⁸⁴ Pretresno vijeće nalazi da ove tvrdnje ne stoje. Vijeće prihvata da su svi koji su prisustvovali sastanku jasno čuli skvičanje svinje i da je taj gest bio sračunat kao uvreda i prijetnja bosansko-muslimanskim civilima. Smisao ovog gesta i ostalih akata zastrašivanja, kao na primjer to što je pred g. Mandžića stavljena slomljena tabla sa zgrade opštine Srebrenice, teško da je mogao promaći ikome od prisutnih na sastanku.⁹⁸⁵ Što je još važnije od svega toga, general Krstić je bio tu kada je general Mladić izjavio da opstanak bosansko-muslimanskog stanovništva zavisi od potpune predaje ABiH.⁹⁸⁶ U unakrsnom ispitivanju, general Krstić je priznao da mu nije poznato da je ABiH ikada pristala da položi oružje.⁹⁸⁷ Od značaja je njegova izjava da se pitao kako će bosansko-muslimanski civili uopšte moći da ispune zahtjeve generala Mladića, ali da je te misli "zadržao duboko" u sebi.⁹⁸⁸ O toj svojoj zabrinutosti nije razgovarao sa generalom Mladićem.

342. General Krstić je bio prisutan u hotelu "Fontana" i kada je general Mladić pripadnicima UNPROFOR-a i predstavnicima civilnog stanovništva bosanskih Muslimana rekao da će se među vojno sposobnim muškarcima u Potočarima tražiti počinioci ratnih zločina.⁹⁸⁹

343. Pretresno vijeće konstatuje da je, budući da je prisustvovao sastancima u hotelu "Fontana" 11. i 12. jula 1995., general Krstić bio potpuno svjestan katastrofalne humanitarne situacije u kojoj su se nalazili izbjegli bosanski Muslimani u Potočarima i da

⁹⁸³ Vidi o tome *supra* par. 130.

⁹⁸⁴ Krstić, T. 6552-6554.

⁹⁸⁵ Vidi o tome *supra* par. 128.

⁹⁸⁶ Vidi o tome *supra* par. 130.

⁹⁸⁷ Krstić, T. 6579-6580.

⁹⁸⁸ Krstić, T. 6623.

je bio upozoren da je nakon zauzimanja Srebrenice opstanak bosansko-muslimanskog stanovništva doveden u pitanje.

b) Organizovanje autobusa

344. Sudski spis ovog predmeta takođe ukazuje na to da je general Krstić igrao jednu od glavnih uloga u organizovanju autobusa za evakuaciju tokom cijelog 12. jula 1995. U poruci uhvaćenoj prisluškivanjem 12. jula 1995. u 07:35 sati, general Krstić radio-vezom naređuje potpukovniku Krsmanoviću, oficiru za transport u Drinskom korpusu, da obezbijedi 50 autobusa iz Pala, Višegrada, Rogatice, Sokôca, Han Pijeska, Vlasenice, Milića, Bratunca i Zvornika.⁹⁹⁰ Iz kasnije uhvaćenih poruka vidi se da se pukovnik Krsmanović cijelog tog dana bavio organizacijom autobusa.⁹⁹¹ U 12:10 sati uhvaćen je razgovor u kojem general Krstić naređuje pukovniku Krsmanoviću da autobusi krenu.⁹⁹² Ubrzo nakon toga, snimljen je i razgovor između generala Mladića i jedne neidentifikovane osobe o kretanju autobusa. Ta osoba je generalu Mladiću rekla da su autobusi krenuli prije deset minuta.⁹⁹³ U 13:05 sati, čuo se razgovor između generala Krstića i potpukovnika Šobota, oficira za popunu i kadrovske poslove pozadinske službe Drinskog korpusa. General Krstić je pitao koliko je autobusa krenulo, a Šobot je odgovorio: "Dvadeset". General Krstić je zatim zatražio da ga spoje s Vlaseničkom brigadom i pitao za pukovnika Kosorića, načelnika obavještajne službe Drinskog korpusa, koji je bio odsutan. Iz dokaza se vidi da je i pukovnik Kosorić bio umiješan u organizovanje autobusa za Potočare.⁹⁹⁴ Zatim je general Krstić "Savi" iz Vlaseničke brigade rekao da obezbijedi put "do tunela... tu će biti iskrcavanje."⁹⁹⁵ U kontekstu događaja koji su se odvijali u vrijeme tog razgovora, Pretresno vijeće prihvata da je general Krstić tu govorio o bosanskim Muslimanima ženama, djeci i starcima iz Potočara. Preživjeli među onima koji su odvezeni iz Potočara kažu da su prošli kroz tunel na putu iz Luka ka Kladnju, gdje su sišli iz autobusa i nastavili pješice put ka teritoriji koju su

⁹⁸⁹ Krstić, T. 6621-6622. Iako je bilo svjedoka koji su svjedočili da je general Mladić tu izjavu dao na sastanku 12. jula 1995. ujutro, general Krstić je rekao da je to moglo biti 11. jula 1995. uveče. Kako god bilo, general Krstić prihvata da je znao da je general Mladić to izjavio.

⁹⁹⁰ P 435, Butler, T. 4827-4828.

⁹⁹¹ P 404 fusnota 130; i P 438.

⁹⁹² P 440.

⁹⁹³ P 404 fusnota 132; i P 445.

⁹⁹⁴ Vidi o tome *supra* par. 143.

držali bosanski Muslimani.⁹⁹⁶ Čini se da još nekoliko uhvaćenih poruka povezuju generala Krstića s organizacijom prevoza iz Potočara.⁹⁹⁷ Te poruke iz kojih se vidi da je general Krstić učestvovao u organizovanju i planiranju premještanja civilnog stanovništva iz Potočara, konzistentne su s organizacionom ulogom koju se očekuje da će imati načelnik štaba korpusa angažovanog u operaciji kao što je odvoženje desetina hiljada ljudi iz Potočara.

345. Ti registrovani razgovori su dodatno potkrijepljeni svjedočenjem svjedoka II da je 12. jula 1995. general Krstić naredio rekviziciju autobusa i kamiona iz mjesnih preduzeća za potrebe prevoza bosansko-muslimanskih civila iz Potočara.⁹⁹⁸ Pored toga, svjedok II se sjeća da je 12. jula 1995. general Mladić pitao generala Krstića "nekoliko puta dokle se došlo s pripremama, da li je sve spremno, da li su autobusi spremni i takve stvari."⁹⁹⁹ General Krstić je generalu Mladiću rekao da su preduzete sve potrebne mjere i da će autobusi stići čim bude moguće.¹⁰⁰⁰ Iako svjedok II nije siguran kakva su tačno naređenja i kome data, siguran je da je general Krstić učestvovao u organizovanju autobusa.¹⁰⁰¹

346. General Krstić, međutim, nepopustljivo poriče da je učestvovao u bilo kojem razgovoru o premještanju civilnog stanovništva iz Potočara i kaže da je od 12. jula 1995. pa do ranih večernjih sati tog istog dana bio potpuno bez komunikacija.¹⁰⁰² General Krstić je kazao da je u 13:05 sati, kada je registrovan njegov razgovor o autobusima sa visokim oficirima Drinskog korpusa, bio na putu od kontrolnog punkta u Potočarima ka isturenom komandnom mjestu u Pribićevcu. U kolima nije imao telefon. Svjedok II je potvrdio da radio komunikacije i ugrađeni telefon u kolima koje je koristio general Krstić nisu funkcionisali zbog neispravnosti releja.¹⁰⁰³ General Krstić takođe poriče da je imao

⁹⁹⁵ P 446; Butler, T. 4839-4840.

⁹⁹⁶ Vidi općenito, Butler, T. 4842.

⁹⁹⁷ Vidi na primjer, P 359, i Butler T. 4831-4832 (iz kojeg se vidi da se general Krstić bavio pitanjem goriva); P 440 i P 443 (u vezi s gorivom gdje se navodi da je to naredio "Krstić" (skraćeno za generala Krstića, (vidi Butler, T. 4834)). P448 (razgovor registrovan 12. jula 1995. u 18:48 sati, između dva člana Glavnog štaba koji spominju "Krlita" za koga vojni vještak optužbe, Butler, s obzirom na sadržaj konverzacije, misli da je general Krstić. Butler, T. 4848).

⁹⁹⁸ Svjedok II, T. 9122-9123.

⁹⁹⁹ Svjedok II, T. 9123. Vidi takođe svjedok II, T. 9157-9161.

¹⁰⁰⁰ Svjedok II, T. 9123.

¹⁰⁰¹ Svjedok II, T. 9157-9161.

¹⁰⁰² Krstić, T. 6666.

¹⁰⁰³ Svjedok II, T. 9113.

bilo kakvih komunikacija po dolasku u Pribićevec, tvrdeći da je tamnošnji centar veze već bio demontiran.¹⁰⁰⁴ Optužba i odbrana su dugo raspravljale o tome da li je istureno komandno mjesto u Pribićevcu bilo raspušteno 11. jula 1995. oko 19:00 sati, kako to tvrdi odbrana.¹⁰⁰⁵ Bez obzira na tačno vrijeme raspuštanja isturenog komandnog mjesta u Pribićevcu, iz velikog broja dokaza vidi se da je general Krstić tokom tog relevantnog perioda imao pristup vezi (bez obzira da li u Pribićevcu ili drugdje), te da je organizovao autobuse za prevoz bosansko-muslimanskog stanovništva iz Potočara. Prislušivani razgovori i svjedočenja očevidaca u tom smislu, potkrijepljena su jednom izjavom koju je tada dao general Krstić, a iz koje se vidi da je znao za operaciju prevoza i prihvatio odgovornost za nju. U televizijskom intervjuu datom u Potočarima 12. jula 1995., general Krstić je izjavio:

Drinski korpus izvodi ovu operaciju veoma uspešno. Mi nismo stali s operacijom. Idemo do kraja da oslobodimo teritoriju opštine Srebrenica. Civilnom stanovništvu garantujemo sigurnost. Biće bezbedno prevezeni tamo gde oni to žele.¹⁰⁰⁶

Nije spominjao mogućnost da bi bosansko-muslimanske izbjeglice mogle ostati u Srebrenici.

347. Pretresno vijeće konstatuje da je general Krstić naredio da se nabave autobusi za prevoz bosansko-muslimanskog stanovništva iz Potočara 12. i 13. jula 1995., da je svojim podređenima naredio da se obezbijedi cesta kojom će autobusi ići u Kladanj i da je on nadzirao cjelokupni tok operacije prevoza.

¹⁰⁰⁴ Krstić, T. 6611.

¹⁰⁰⁵ Svjedok odbrane DB, oficir veze Drinskog korpusa, ostao je pri tvrdnji da su sredstva veze na isturenom komandnom mjestu u Pribićevcu demontirana 11. jula 1995. oko 19:00 sati. Vidi svjedok odbrane DB, T. 7078-7079, 7244-7245. Svjedočenje svjedoka odbrane DB potkrijepio je svjedok odbrane DG, vezista Drinskog korpusa u Pribićevcu jula 1995. Svjedok odbrane DG je rekao da je s isturenog komandnog mjesta u Pribićevcu otišao onog dana kada je vojska ušla u Srebrenicu (odnosno 11. jula 1995.), oko 18:30 - 19:30 sati, a da su sredstva veze do 12. jula 1995. poslijepodne već bila prebačena na novo istureno komandno mjesto u Krivačama. Vidi svjedok odbrane DG, T. 9231-9232, 9320. Optužba tvrdi da ovi svjedoci sigurno griješe po pitanju vremena kada su demontirana sredstva veze u Pribićevcu. Konkretno je svjedok odbrane DB svjedočio da je iste večeri kada je demontirao istureno komandno mjesto u Pribićevcu, prošao kroz Potočare i vidio da su tu, među bosansko-muslimanskim civilima i pripadnicima UNPROFOR-a, bili i vojnici VRS-a. Vidi svjedok odbrane DB, T. 7081-7082. Optužba je predložila dokaze iz kojih se vidi da u Potočarima vojnika VRS-a nije bilo sve do 12. jula 1995, te da je stoga, svjedok odbrane DB pogriješio po pitanju datuma demontiranja isturenog komandnog mjesta. Vidi Koster, T. 9040-9041.

¹⁰⁰⁶ P 66; i P 67.

c) Prisustvo u Potočarima

(i) 12. juli 1995.

348. General Krstić je svjedočio da je po završetku sastanka u hotelu "Fontana", 12. jula 1995. oko 12:00 sati, otišao prema Potočarima, ali da je zbog naređenja generala Mladića da se nikome ne dozvoli prolazak, zaustavljen na kontrolnom punktu koji su opsluživali pripadnici 65. zaštitnog puka.¹⁰⁰⁷ General Krstić se sjeća da je na kontrolnom punktu vidio i pukovnika Kosorića i pukovnika Popovića. General Krstić kaže da je naredio pukovniku Kosoriću da se sljedećeg jutra javi na istureno komandno mjesto u Krivačama, te da nisu razgovarali ni o čemu u vezi sa situacijom u Potočarima.¹⁰⁰⁸ General Krstić se složio s time da je oko 12:30 sati na kontrolnom punktu u Potočarima dao intervju za televiziju, ali je rekao da se intervju vodio blizu njegovih kola jer zbog povrijeđene noge nije mogao daleko hodati.¹⁰⁰⁹ Na video-snimku intervjuja vidi se kako prolaze autobusi, iako je general Krstić rekao da, dok se nalazio na kontrolnom punktu u Potočarima, nije vidio izbjeglice niti bilo kakve znake prisustva autobusa koji su ih prevozili.¹⁰¹⁰ Optužba je iznijela dokaze da se, dok je davao intervju, general Krstić nalazio na udaljenosti od oko četiri ili pet dužina autobusa od izbjeglica u Potočarima.¹⁰¹¹ General Krstić ostaje pri tome da se u Potočarima zadržao veoma kratko i da nije ni čuo ni vidio ništa što bi ga upozorilo da je odvoženje nekih 20.000 bosansko-muslimanskih izbjeglica u toku.¹⁰¹²

349. General Krstić je svjedočio da se s kontrolnog punkta u Potočarima vratio u Bratunac, na putu k isturenom komandnom mjestu u Pribićevcu. Njegova verzija događaja je da je na istureno komandno mjesto u Pribićevcu stigao oko 13:30 ili 14:00 sati i da je od jednog od svojih podređenih oficira dobio izvještaj o toku priprema za operaciju Žepa.¹⁰¹³ Nakon toga je otišao na Vijogoru gdje su se počele okupljati jedinice

¹⁰⁰⁷ Krstić, T. 6218.

¹⁰⁰⁸ Krstić, T. 6219, 7404.

¹⁰⁰⁹ Krstić, T. 6634.

¹⁰¹⁰ Krstić, T. 6634, 6638.

¹⁰¹¹ Vidi P 769 (na kojem je Ruez, istražitelj Tužilaštva, dvjema crvenim strelicama označio mjesto na kojem se, po njegovom mišljenju, general Krstić nalazio dok je davao intervju).

¹⁰¹² Krstić, T. 6633-6634.

¹⁰¹³ Krstić, T. 6220-6221.

angažovane za Žepu,¹⁰¹⁴ a potom u Glavni štab Drinskog korpusa u Vlasenici, gdje je stigao između 17:00 i 18:00 sati.¹⁰¹⁵ U Glavnom štabu se zadržao samo kratko vrijeme, koliko mu je trebalo da se spremi za odlazak za Žepu,¹⁰¹⁶ a potom je otišao u posjetu rodbini u Han Pijesku, da bi između 22:00 i 23:00 sata stigao na istureno komandno mjesto u Krivačama.¹⁰¹⁷ General Krstić je izjavio da je tu cijelu noć proveo u domu roditelja svoje supruge u Kusačama, blizu isturenog komandnog mjesta u Krivačama.¹⁰¹⁸

350. Suprotno tome, dokazi koje je predočila optužba pokazuju da je general Krstić 12. jula 1995. ostao u Potočarima znatno duže nego što je priznao. Dokazi takođe otkrivaju da je general Krstić bio potpuno upućen i uključen u događaje koji su se odvijali u Potočarima vezano za odvoženje bosansko-muslimanskih civila iz baze. Svjedok F je svjedočio da je generala Krstića u Potočarima vidio dva puta, dan za danom, poslije zauzimanja Srebrenice.¹⁰¹⁹ Pukovnik Kingori je generala Krstića vidio u Potočarima 12. jula 1995., i rekao da je stigao "negdje sredinom dana...".¹⁰²⁰ General Krstić je u blizini ostao, rekao je pukovnik Kingori, "podosta vremena. Recimo preko sat vremena...",¹⁰²¹ iako se po njegovom sjećanju general Krstić unutar baze zadržao svega oko 15 minuta.¹⁰²² Major Franken je generala Krstića vidio u Potočarima "negdje oko 12., 13., ili 14. jula".¹⁰²³ Kasnije je, međutim, rekao da misli da je to najvjerovatnije bilo 12. jula poslijepodne, oko 14:00-15:00 sati.¹⁰²⁴ No, najsnažniji dokaz iznosi svjedok II. Taj svjedok je svjedočio da je, nakon sastanka u hotelu "Fontana" 12. jula 1995., otpratio generala Krstića u Potočare. Svjedok II je pretpostavio da je razlog odlaska tamo bio da se sa predstavnicima UNPROFOR-a razmotri prevoz bosansko-muslimanskih civila iz baze.¹⁰²⁵ Iako su ih uistinu zaustavili na vojnom kontrolnom punktu VRS-a, kako to tvrdi

¹⁰¹⁴ Krstić T. 6221.-6227.

¹⁰¹⁵ Krstić, T. 6227.

¹⁰¹⁶ Krstić, T. 6229.

¹⁰¹⁷ Krstić, T. 6229-6231.

¹⁰¹⁸ Krstić, T. 6231.

¹⁰¹⁹ Svjedok F, T. 1516-1519.

¹⁰²⁰ Kingori, T. 1837-8, 1846, T. 1906.

¹⁰²¹ Kingori, T. 1908

¹⁰²² Kingori, T. 1839.

¹⁰²³ Franken, T. 2065.

¹⁰²⁴ Franken, T. 2084.

¹⁰²⁵ Svjedok II, T. 9123.

General Krstić, kasnije im je ipak dozvoljeno da produže za Potočare.¹⁰²⁶ Po sjećanju svjedoka II, on i general Krstić su u Potočarima ostali "oko sat ili možda dva sata".¹⁰²⁷ Svjedok II se sjeća da je tada vidio bosansko-muslimanske izbjeglice i autobuse koji su upravo stigli, iako nije siguran da li su u tom momentu autobusi već počeli da odvoze ljude.¹⁰²⁸ Svjedočenja očevidaca da je general Krstić bio u Potočarima 12. jula 1995., konzistentna su sa jednom registrovanom porukom iz koje se vidi da je general Krstić bio u potpunosti uključen u organizovanje odvoženja bosansko-muslimanskih civila iz Potočara.

351. Odbrana je ukazala na to da pukovnik Kingori, jedan od svjedoka optužbe, nije svoju komandu izvijestio o prisustvu generala Krstića u Potočarima, a jeste izvijestio o prisustvu generala Mladića, te Vukovića (oficira iz bataljona "Skelani" koji je bio oficir za vezu sa Dutchbatom), pukovnika Lazara Aćamovića (pomoćnika komandanta Drinskog korpusa za pozadinsku službu) i majora Nikolića (pomoćnika komandanta Bratunačke brigade za obavještajne poslove i bezbjednost). Pukovnik Kingori je objasnio da u svom izvještaju nije imao namjeru da dâ iscrpan spisak prisutnih, te da je u Potočarima, pored spomenutih, bilo i drugih oficira VRS-a.¹⁰²⁹ Međutim, to što je ime generala Krstića izostavljeno iz izvještaja navodi na pomisao da su oficiri navedeni u spisku, u događajima koji su se odvijali u bazi u Potočarima igrali istaknutiju ulogu nego general Krstić. To je potvrđeno činjenicom da se pukovnik Aćamović pukovniku Kingoriju predstavio kao specijalni predstavnik generala Mladića za to područje.¹⁰³⁰

352. Što se tiče postupaka generala Krstića za vrijeme dok se nalazio u Potočarima, nekoliko svjedoka je svjedočilo da je vidjelo generala Krstića, unutar i oko baze u Potočarima kako razgovara sa drugim visokim oficirima,¹⁰³¹ uključujući i generala Mladića¹⁰³². Nekolicini ovih svjedoka je izgledalo da general Krstić i drugi oficiri daju naređenja vojnicima.¹⁰³³ Ovaj zaključak je zasnovan na gestikulaciji koju su svjedoci

¹⁰²⁶ Svjedok II, T. 9124.

¹⁰²⁷ Svjedok II, T. 9124.

¹⁰²⁸ Svjedok II, T. 9165-9166.

¹⁰²⁹ Kingori, T. 1909.

¹⁰³⁰ Kingori, T. 1874-1876.

¹⁰³¹ Svjedok F, T. 1517-1518; Kingori, T. 1837-8, 1846; Franken, T. 2065.

¹⁰³² Svjedok F, T. 1525; Kingori, T. 1848.

¹⁰³³ Kingori, T. 1848, svjedok F, T. 1523-1524.

primijetili i na odlascima i dolascima oficira.¹⁰³⁴ Svjedok F je izjavio da bi se oficiri obraćali vojnicima, a vojnici onda odlazili i izvršavali zadatke.¹⁰³⁵ No, zbog jezičke barijere, nijedan pripadnik Dutchbata nije mogao ništa reći o sadržaju razgovora između generala Krstića i vojnika.

353. Bez obzira na to, posmatračima UN-a i Dutchbata bilo je jasno da su u Potočarima general Krstić i drugi visoki oficiri:

...radili svi zajedno, s istim ciljem, kako bi osigurali da će svi Muslimani otići odatle, da će se svi ukrcati u autobuse i otići iz enklave.¹⁰³⁶

Svjedok F je pored toga rekao da su oficiri koje je vidio, uključujući i generala Krstića:

...bili tu kako bi se pobrinuli da se sve odvija po planu, a povremeno bi izdavali zapovijesti, davali naređenja, ili govorili ljudima šta da rade, ili bi njih drugi izvještavali kako se razvija situacija.¹⁰³⁷

354. Pretresno vijeće konstatuje da se general Krstić 12. jula 1995. poslijepodne u Potočarima zadržao jedan ili dva sata, te da je s ostalim oficirima VRS-a, uključujući i generala Mladića, nadgledao odvoženje žena, djece i staraca bosanskih Muslimana. Pretresno vijeće odbacuje svjedočenje generala Krstića da je na kontrolnom punktu u Potočarima ostao svega nekoliko minuta, te da nije imao nikakvih saznanja o događajima u Potočarima vezanim za izbjeglice iz Srebrenice. Budući da je 12. jula 1995. poslijepodne bio u Potočarima, general Krstić je morao znati za užasne uslove u kojima su se nalazile bosansko-muslimanske izbjeglice, te da su vojnici VRS-a tog dana s njima loše postupali.

(ii) 13. juli 1995.

355. General Krstić žestoko poriče da se 13. jula 1995. nalazio igdje u blizini Potočara. General Krstić je svjedočio da je tog dana ujutro prvo otišao na istureno komandno mjesto u Krivačama, a potom u komandu Drinskog korpusa u Vlasenici da provjeri kako se razvijaju planovi za Žepu.¹⁰³⁸ Dok se tamo nalazio, nakratko je porazgovarao s

¹⁰³⁴ Svjedok F, T. 1556.

¹⁰³⁵ Svjedok F, T. 1906, 1910.

¹⁰³⁶ Kingori, T. 1887.

¹⁰³⁷ Svjedok F, T. 1523-1524. Vidi takođe svjedok F, T. 1517.

¹⁰³⁸ Krstić, T. 6231.

generalom Mladićem o operaciji Žepa.¹⁰³⁹ Prisustvo generala Krstića u Glavnom štabu Drinskog korpusa 13. jula 1995. potkrijepio je svjedok odbrane DA koji ga je tog jutra ondje vidio.¹⁰⁴⁰ General Krstić kaže da je po odlasku iz Vlasenice sa svjedokom DA krenuo za Han Pijesak.¹⁰⁴¹ Zatim je poslijepodne proveo obilazeći sa svjedokom DA vojnike u bolnici, i u posjetama svojoj rodbini i rodbini svjedoka DA.¹⁰⁴² Sve to je potvrdio svjedok odbrane DA.¹⁰⁴³ General Krstić je svjedočio da je onda krenuo na istureno komandno mjesto u Krivačama, gdje je stigao 13. jula 1995. predveče, između 17:00 i 18:00 sati.¹⁰⁴⁴ Ovaj slijed događaja potvrdili su i svjedok DA¹⁰⁴⁵ i svjedok DB.¹⁰⁴⁶

356. Optužba je iznijela vrlo oskudne dokaze u prilog tvrdnji da je general Krstić 13. jula 1995. bio u Potočarima. Svjedok F, vojnik Dutchbata, koji je rekao da je general Krstić bio tu dva dana uzastopce nakon zauzimanja Srebrenice, nije mogao tačno odrediti te datume, a u svom svjedočenju je na jednom mjestu rekao da je "drugi" dan ustvari bio 12. juli 1995.¹⁰⁴⁷ Pukovnik Kingori je svjedočio da je general Krstić "još bio tu negdje" u Potočarima 13. jula 1995., no nije iznio nikakve pojedinosti o tome šta je tog dana vidio.¹⁰⁴⁸ Pretresno vijeće ne može, na osnovu ovog svjedočenja, ustanoviti da je general Krstić 13. jula 1995. bio u Potočarima. Pored toga, iz svjedočenja svjedoka II koji je proveo cijeli 13. juli 1995. sa generalom Krstićem, jasno je da se tog dana general Krstić nije vraćao u Potočare. Tog dana se general Krstić nesumnjivo morao prvenstveno baviti neophodnim pripremama za operaciju koju će voditi na Žepu, a koja je trebalo da počne narednog dana.

¹⁰³⁹ Krstić, T. 6233, 6669-6670.

¹⁰⁴⁰ Svjedok odbrane DA, T. 6918-6919.

¹⁰⁴¹ Krstić, T. 6233.

¹⁰⁴² Krstić, T. 6234-6236.

¹⁰⁴³ Svjedok odbrane DA, T. 6886-6887, 6926-6927.

¹⁰⁴⁴ Krstić, T. 6236, 6669.

¹⁰⁴⁵ Svjedok odbrane DA, T. 6927.

¹⁰⁴⁶ Svjedok odbrane DB, T. 7097.

¹⁰⁴⁷ Svjedok je prvobitno kao "prvi" dan spominjao dan kada su vojnici tek stigli u enklavu, (za koji optužba tvrdi da je 12. juli 1995.). Međutim, svjedok F je kasnije svjedočio da je 12. juli bio "drugi" dan. Vidi svjedok F, T. 1533. Na unakrsnom ispitivanju svjedok je svjedočio da je "prvi" dan bio dan kada je pala enklava, odnosno 11. juli 1995. Vidi svjedok F, T. 1554. Međutim, prilikom dodatnog ispitivanja, svjedok je rekao da je "prvi" dan bio dan kada su vojnici VRS-a došli u Potočare, što je dan početka odvoženja izbjeglica (tj. 12. juli 1995.). Vidi T. 1559, i svjedok F, T. 1516.

¹⁰⁴⁸ Kingori, T. 1859, 1908.

357. Pretresno vijeće konstatuje da optužba nije dokazala da je general Krstić bio u Potočarima 13. jula 1995.

d) Nastojanja generala Krstića da se pruži bezbjednost bosansko-muslimanskim civilima prilikom transporta iz Potočara

358. General Krstić je u više navrata naglasio da se bosansko-muslimanskim civilima koji se odvoze iz Potočara ne smije ništa loše desiti. U prisluškivanom razgovoru od 12. jula 1995. u 13:05 sati, u kojem se čuje kako razgovara o kretanju autobusa i mjestu gdje će se bosanski Muslimani iskrcati iz autobusa, general Krstić je rekao: "Vodite računa, nikom ne sme dlaka da fali ... jelž jasno?"¹⁰⁴⁹ Odbrana tvrdi da izraz "da im ne sme faliti dlaka s glave" /prim.prev.: prevedeno na engleski kao: *Take care, nothing must happen to any of them ... is that clear?*/ znači da im se baš ništa ne smije desiti, te da je iz tih riječi jasno da se traži da se sa bosansko-muslimanskim civilima postupa sa najvećom mogućom brigom.¹⁰⁵⁰ General Krstić je i u intervjuu koji je dao u Potočarima 12. jula 1995., naglasio da se sa civilima mora primjereno postupati i da će biti prevezeni tamo gdje to oni žele.¹⁰⁵¹

359. General Krstić je pokazao slična nastojanja prilikom odvođenja bosansko-muslimanskog civilnog stanovništva iz Žepe, nešto kasnije tog mjeseca. U jednom razgovoru registrovanom 25. jula 1995., sagovornici su diskutovali o naredenju koje je dao lično general Krstić da se s konvojem koji ide za Kladanj mora postupati civilizovano "da se ne dogodi ko ranije što je bilo problema."¹⁰⁵² Iz toga se vidi da je general Krstić želio da obezbijedi da se transport civilnog stanovništva iz Žepe odvija primjereno, ali i da je bio u potpunosti upućen u to da je u prošlosti sa sličnim operacijama bilo problema.

¹⁰⁴⁹ P 446.

¹⁰⁵⁰ T. 9336.

¹⁰⁵¹ Vidi općenito, Butler, T. 5472-5473.

¹⁰⁵² D 167.

6. Uloga generala Krstića u pogubljenjima

a) Nastanak plana da se pogube vojno sposobni bosanski Muslimani iz Srebrenice

360. Pred Pretresnim vijećem nije izveden nijedan dokaz da je ubijanje muškaraca bosanskih Muslimana iz Srebrenice bilo dio prvobitnog plana "Krivaja 95". Optužba je svoj predmet izgradila upravo na postavci da je plan da se muškarci, bosanski Muslimani iz Srebrenice, pogube razrađen u večernjim satima 11. jula i ranim jutarnjim satima 12. jula 1995., onog momenta kada je VRS shvatio da u masi ljudi u Potočarima ima muškaraca.¹⁰⁵³ Na sastancima održanim u hotelu "Fontana" 11. jula 1995. uveče, general Mladić je od UNPROFOR-A tražio da se organizuju autobusi za prevoz bosansko-muslimanskih izbjeglica van enklave. No, na sastanku od 12. jula, general Mladić je predstavnike UNPROFOR-a obavijestio da će autobuse obezbijediti bosanski Srbi, iako je tada bilo nezamislivo teško naći ta sredstva unutar enklave. Takođe je objavio, po prvi put, da će vojno sposobni muškarci, bosanski Muslimani, biti odvojeni od ostalih i da će se među njima tražiti ratni zločinci. Svi vještaci se slažu da je to mogao biti legitiman poduhvat, a optužba ne osporava da je postojao spisak bosanskih Muslimana iz enklave osumnjičenih za ratne zločine koji je 12. jula 1995. sačinila Bratunačka brigada.¹⁰⁵⁴ Odbrana je takođe ukazala na to da je Tužilaštvo, kasnije pri pretresu kancelarija Bratunačke brigade, zaplijenilo bilješke s ispitivanja muškaraca, bosanskih Muslimana iz Srebrenice.¹⁰⁵⁵ Međutim, vrlo je brzo postalo očito da bosanski Srbi nemaju namjeru da izvrše provjeru tih muškaraca na način prihvaćen u vojnoj praksi. Umjesto toga, muškarci su zajedno sa dječacim koji nisu bili vojno sposobni zarobljeni, te im oduzete lične stvari, uključujući i isprave koje su kasnije uništene kako ne bi ostao nijedan trag koji bi upućivao na njihov identitet. Čak su i bosanske Muslimane muškarce koji su već bili nadomak teritorije koju su držali bosanski Muslimani i za koje je bilo jasno da ne predstavljaju nikakvu vojnu prijetnju, tjerali iz autobusa u Tišći 12. i 13. jula 1995., i vraćali na teritoriju bosanskih Srba i tamo ih zatvarali. To što su muškarci zatočavani ne u regularnim objektima za ratne zarobljenika, kao što je Baljkovica, već u okrutnim

¹⁰⁵³ Završni podnesak optužbe, par. 233.

¹⁰⁵⁴ Vidi o tome *supra* par. 156.

¹⁰⁵⁵ Butler, T. 5224; i Završni podnesak odbrane, par. 32.

uslovima i bez odgovarajuće hrane ili vode, govori o postojanju unaprijed smišljenog plana da budu pogubljeni.¹⁰⁵⁶

361. Optužba takođe tvrdi da je plan pogubljenja, s obzirom na njegov obim i detaljnu organizaciju koja je bila potrebna, morao biti vođen kao "vojna operacija" u koju je Drinski korpus bio u potpunosti uključen. General Krstić je, kako tvrdi optužba, između 9. i 13. jula 1995. često bio u društvu generala Mladića, između ostalog i u hotelu "Fontana" između 11. i 12. jula 1995., i učestvovao u razradi ovog plana od samog početka. Pretresno vijeće ne prihvata ovu tvrdnju. Dok za učešće generala Krstića u organizovanju stvari vezanih za odvoženje žena, djece i staraca bosanskih Muslimana iz Potočara, postoji obilje direktnih dokaza, ne postoje dokazi iz kojih bi se vidjelo da je on učestvovao u organizaciji pogubljenja. Niko ga nije vidio ni čuo da izdaje naređenja u smislu nalaženja mjesta zatočenja, stražara, poveza za oči, ligatura ili drugih stvari konkretno vezanih za pogubljenja. Upravo suprotno, u to vrijeme je general Krstić bio angažovan kao komandant operacije Žepa koja je trebalo da počne 14. jula 1995. On je morao da razmišlja o planovima za napad, o raspoređivanju ljudstva i uspostavljanju novog isturenog komandnog mjesta. Činjenica da se general Krstić, zajedno sa nekoliko jedinica Drinskog korpusa, usredotočio na Žepu upravo onda kada je počelo izvršenje plana za pogubljenja u Srebrenici, upućuje na to da plan da se pobiju muškarci bosanski Muslimani nije bio smišljen kao vojna operacija koju prvenstveno treba da izvede Drinski korpus. Pored toga, neosporno je da su jedinice van Drinskog korpusa, kao na primjer 10. diverzantski odred, dovedene u to područje kako bi učestvovale u pogubljenjima. Slično je i sa jedinicom bezbjednosti Glavnog štaba koja je, čini se, bila itekako umiješana u izvršenje zločina, a u sudskom spisu postoje indikacije da Drinski korpus nije uvijek bio konsultovan oko onoga što se događalo unutar njegove zone odgovornosti.¹⁰⁵⁷

362. Pretresno vijeće ne može isključiti mogućnost da su plan pogubljenja prvobitno razradili pripadnici Glavnog štaba VRS-a bez konsultovanja s komandom Drinskog korpusa u cijelini, ili sa generalom Krstićem lično. Bez obzira na to, ostaje činjenica da su izvršena pogubljenja masovnog obima, sva unutar zone odgovornosti Drinskog

¹⁰⁵⁶ Završni podnesak odbrane, par. 235-236.

¹⁰⁵⁷ Vidi o tome *supra* par. 265.

korpusa. General Krstić je bio prisutan u području bivše srebreničke enklave bar do 13. jula uveče, kada su prva masovna pogubljenja već izvršena. Jedinice Drinskog korpusa su u periodu od 14. do 19. jula 1995. uzimale sve većeg učešća u pogubljenjima. Pretresno vijeće je već zaključilo da je komanda Drinskog korpusa od večeri 13. jula 1995. morala znati za plan za pogubljenje muškaraca bosanskih Muslimana. Pretresno vijeće sada prelazi na razmatranje direktnih dokaza o evoluciji saznanja generala Krstića o sudbini muškaraca bosanskih Muslimana, prvo zarobljenih a potom pogubljenih, te dokaza o njegovom učešću u tim događajima.

b) Odvajanje i zlostavljanje muškaraca bosanskih Muslimana u Potočarima

363. Pretresno vijeće je zaključilo da je general Krstić bio u Potočarima tokom poslijepodneva 12. jula 1995. Zbog svog prisustva u Potočarima i uloge koju je imao u organizovanju autobusa, general Krstić je morao biti svjestan toga da muškarce ne odvoze autobusima zajedno sa ženama, djecom i starcima, već da ih odvajaju i zatočavaju, ili odvoze dalje.

364. Do 12. jula 1995. poslijepodne, neke muškarce su već odvezli u mjesta zatočenja u Bratuncu. U tu svrhu su uzeti autobusi koji su inače korišćeni za prevoz žena, djece i staraca. Dok su autobusi odlazili iz baze, muškarci su vikali moleći pripadnike UN-a da nešto učine; iz načina na koji su vojnici VRS-a terorizovali bosanske Muslimane u Potočarima bilo je jasno da su im životi u opasnosti.¹⁰⁵⁸ Nema, međutim, dokaza da je general Krstić dok se nalazio u Potočarima vidio kako muškarce autobusima odvoze za Bratunac. Dokazi zaista otkrivaju da je general Krstić u Potočarima bio rano poslijepodne 12. jula 1995. Svjedok II je izjavio da su autobusi tek stigli dok su on i general Krstić bili tamo, što otvara mogućnost da su svjedok II i general Krstić već bili otišli kada se počelo s odvoženjem muškaraca u Bratunac. No, s obzirom na to da je imao važnu ulogu u organizovanju autobusa i nadgledanju transporta žena, djece i staraca, morao je, ako ništa drugo, biti obaviješten o prenamjeni autobusa za potrebe odvoženja muškaraca za Bratunac.

¹⁰⁵⁸ Vidi o tome *supra* par. 159.

365. Očevici kažu da je general Krstić bio u blizini "bijeke kuće" u kojoj su bili zatočeni muškarci bosanski Muslimani. Dana 12. jula 1995. poslijepodne, pukovnik Kingori, uzburjen izvještajima da se muškarci, bosanski Muslimani vode iza "bijeke kuće" i tamo strijeljaju, traži od generala Mladića da mu razjasni tu situaciju. Nastojeći da ublaži njegova strahovanja, general Mladić je pukovnika Kingorija odveo u "bijelu kuću". Kada su stigli, pukovnik Kingori je tamo vidio generala Krstića i druge oficire VRS-a.¹⁰⁵⁹

366. Imajući u vidu fizičko prisustvo generala Krstića u blizini "bijeke kuće" 12. jula 1995. poslijepodne, optužba od Pretresnog vijeća traži da izvede zaključak da je general Krstić morao biti svjestan da se muškarci bosanski Muslimani izvode i u blizini strijeljaju. Pukovnik Kingori je tog dana čuo pojedinačne pucnje nedaleko od "bijeke kuće".¹⁰⁶⁰ Uistinu, pukovnik Kingori je rekao da je general Krstić bio u "bijeloj kući" kada je on tamo otišao sa generalom Mladićem da ispita navode o strijeljanjima. To bi moglo ukazati na to da je general Krstić u "bijeloj kući" bio i ranije, kada je došlo do pucnjave koja je ponukala pukovnika Kingorija na istragu. Ali, i ovog puta, dokazi u vezi s vremenom kada je došlo do pucnjave i vremenom kada se general Krstić nalazio u "bijeloj kući" sve su prije nego precizni. Iz sudskog spisa je jasno da se tog dana, kako je vrijeme prolazilo, situacija u "bijeloj kući" a i u cijeloj bazi, sve više pogoršavala. Takođe je jasno da je general Krstić početkom poslijepodneva 12. jula 1995. bio u Potočarima. Nema nijednog direktnog svjedočenja da je general Krstić viđen u "bijeloj kući" u vrijeme kada su ova djela počinjena. Stoga Pretresno vijeće ne može van razumne sumnje zaključiti da je general Krstić nužno znao za ta strijeljanja.

367. Međutim, Pretresno vijeće je uvjerenom da je, s obzirom da je bio u "bijeloj kući", general Krstić morao znati da su odvojeni muškarci zatočeni u užasnim uslovima i da se s njima ne postupa u skladu s prihvaćenom praksom traženja počinioca ratnih zločina. General Krstić je morao shvatiti, kao što su shvatili svi svjedoci koji su tog dana bili unutar ili u okolini baze, da vlada užasavajuća neizvjesnost po pitanju sudbine izdvojenih

¹⁰⁵⁹ Kingori, T. 1844-1846, 1848.

¹⁰⁶⁰ Kingori, T. 1853.

muškaraca. Izvjesno je da general Krstić nije ništa učinio kako bi od generala Mladića ili bilo kog drugog dobio razjašnjenja o daljoj sudbini tih muškaraca.

c) Odvajanje muškaraca bosanskih Muslimana u Tišći

368. Kada su stigli u Tišću, autobusi kojima su žene, djeca i starci bosanski Muslimani odvoženi za Kladanj, zaustavljeni su i ponovo pretraženi u potrazi za muškarcima koji su uspjeli da pobjegnu iz mreže u Potočarima. Jedan svjedok je ispričao kako je u Tišći 13. jula 1995. izveden iz autobusa i kako je ostatak dana proveo zatočen u jednoj školskoj zgradi. U večernjim satima je, zajedno sa otprilike 22 muškarca, izveden na pogubljenje, ali se uspio spasiti.¹⁰⁶¹

369. Razgovor registrovan 12. jula 1995. u 13:05 sati, otkriva da je general Krstić jedinicama Drinskog korpusa dao naređenje da obezbijede cestu od Vlasenice do Tišće gdje će se civili iskrcati.¹⁰⁶² Činjenica da je general Krstić jedinicama Drinskog korpusa dao naređenje da obezbijede taj potez, navodi na zaključak da je on tada morao znati da se u Tišći muškarci izvode iz autobusa. Pretresno vijeće se slaže sa g. Butlerom da je vjerovatnoća da general Krstić nije znao da se tu odvajaju muškarci "prilično mala". Pored toga, načelnik štaba Miličke brigade i pripadnici njegove jedinice nalazili su se u Tišći, na mjestu gdje je izvršen pretres autobus u potrazi za ratnim zločincima, a po naređenju komande Drinskog korpusa.¹⁰⁶³ G. Butler je otišao još dalje i implicite zaključio da je komanda Drinskog korpusa, uključujući i generala Krstića, morala znati za plan pogubljenja.¹⁰⁶⁴ Pretresno vijeće se s tim ne slaže. Jasno je, uistinu, da je general Krstić morao znati da se u Tišći muškarci odvajaju i odvoze na mjesta zatočenja, ali nije van razumne sumnje ustanovljeno da je on u tom momentu imao direktna saznanja da će njihova konačna sudbina biti pogubljenje.

d) Kolona bosanskih Muslimana i njihovo zarobljavanje

370. General Krstić kaže da je za proboj bosansko-muslimanske kolone u pravcu Tuzle saznao uveče 12. jula 1995. kada je stigao na komandno mjesto Drinskog korpusa u

¹⁰⁶¹ Svjedok D, T. 1260-1298.

¹⁰⁶² P 446; i Butler, T. 4838-4839.

¹⁰⁶³ Vidi o tome *supra* par. 217.

Vlasenici.¹⁰⁶⁵ No, kaže general Krstić, o zarobljavanju bosansko-muslimanskih civila iz kolone nije ništa čuo tokom cijele sedmice od 13. do 20. jula 1995.¹⁰⁶⁶ Ova tvrdnja nije uvjerljiva u svjetlu dokaza iznesenih pred Pretresnim vijećem.

371. Postoje znatni dokazi iz kojih se vidi da je general Krstić bio u potpunosti izvještavan o razvoju događaja vezanih za kretanje bosansko-muslimanske kolone. Dana 12. jula 1995. u 11:56 sati, registrovan je razgovor u kojem komanda Drinskog korpusa obavještava Bratunačku brigadu da "idu prema Konjević Polju."¹⁰⁶⁷ U tom razgovoru, oficir iz Bratunca je rekao da je general Krstić tamo s njim, a zatim je rekao komandi da će ih spojiti s generalom Krstićem, da s njim razgovaraju. Prisustvo generala Krstića u štabu Bratunačke brigade u vrijeme tog razgovora, konzistentno je s činjenicom da je otprilike u to vrijeme završen sastanak u hotelu "Fontana" u Bratuncu. Slično je i sa prisluškivanim razgovorom od 12. jula 1995. u 13:45 sati, u kojem se diskutovalo o pitanjima vezanim za kolonu bosanskih Muslimana, a u kojem je učestvovao dežurni oficir komande Drinskog korpusa, da bi potom vezu preuzeo general Krstić.¹⁰⁶⁸ To je još jedan dokaz da je general Krstić bio na licu mjesta kada su u Drinski korpus dolazile informacije o koloni, te da je morao biti obavješten o svim relevantnim događanjima vezanim za kolonu.

372. Dana 13. jula 1995., u ranim jutarnjim satima, komanda Drinskog korpusa je primila obavještajni izvještaj koji je sačinila Zvornička brigada. Zvornička brigada izričito navodi da bosanski Muslimani iz kolone "u panici i nekontrolisano beže po grupama ili pojedinačno pa se i sami predaju MUP-u ili VRS."¹⁰⁶⁹ Sadržaj ovog izvještaja je potom 13. jula 1995. proslijeđen i lično generalu Krstiću.¹⁰⁷⁰

373. General Krstić je bio dio komandnog lanca kojem je proslijeđen niz drugih obavještenja o koloni. Prvo je 13. jula 1995., general Gvero iz Glavnog štaba Drinskom

¹⁰⁶⁴ Butler, T. 5011.

¹⁰⁶⁵ Krstić, T. 7392.

¹⁰⁶⁶ Krstić, T. 7392.

¹⁰⁶⁷ P 508.

¹⁰⁶⁸ P 509. Vidi takođe P 510 (razgovor registrovan 12. jula 1995. u 14:40 sati u kojem dva neidentifikovana sagovornika razgovaraju o kretanju kolone, a na kraju tog razgovora, vezu preuzima general Krstić i traži Krsmanovića.).

¹⁰⁶⁹ P 878.

korpusu izdao naređenje vezano za mjere za sprečavanje prolaska kolone.¹⁰⁷¹ Naređenje je upućeno komandi Drinskog korpusa i isturenom komandnom mjestu. General Gvero nalaže Drinskom korpusu da angažuje sve raspoloživo ljudstvo u "otkrivanju, blokiranju, razoružavanju i zarobljavanju" bosanskih Muslimana, te da ih smjesti u "za to pogodne prostorije, koje se mogu obezbediti s manjim snagama i odmah izveštavati pretpostavljenu komandu". Iako je general Krstić svjedočio da nije primio ovo naređenje koje je potpisao general Gvero,¹⁰⁷² prihvatio je da je od generala Živanovića primio naređenje koje velikim dijelom prenosi naređenje generala Gvera poslato 13. jula 1995.¹⁰⁷³ General Krstić ostaje pri tvrdnji da je to bila prva informacija koju je primio da "se zarobljavaju ljudi."¹⁰⁷⁴ Iz jednog drugog dokumenta, od 13. jula 1995., vidi se da su obavještajna služba i služba bezbjednosti komande Drinskog korpusa jedan dokument u kojem se analizira kretanje kolone iz Srebrenice ka Tuzli, poslale i generalu Krstiću lično, na istureno komandno mjesto u Pribićevcu.¹⁰⁷⁵ I za taj dokument je general Krstić rekao da nije mogao stići do isturenog komandnog mjesta u Pribićevcu jer su sredstva veze već bila demontirana u vrijeme slanja tog dokumenta.¹⁰⁷⁶ Bez obzira na to da li je istureno komandno mjesto u Pribićevcu već bilo rasformirano, ovi dokumenti pokazuju da je general Krstić bio uključen u komandni lanac koji je izvještavan o pitanjima vezanim za kolonu bosanskih Muslimana. Osim toga, Pretresno vijeće je uvjeren da bi general Krstić, čak iako je istureno komandno mjesto u Pribićevcu već bilo rasformirano, odmah dobio poruke koje su mu tamo bile upućene. Svjedok odbrane DB je svjedočio da bi, ako se neka poruka ne bi mogla uručiti, u zavisnosti od njene hitnosti, bile preduzete mjere da se poruka uruči na neki drugi način, na primjer preko kurira. U slučaju hitnih poruka, pošiljalac bi bio obavješten ako poruka nije uručena u roku od dva sata.¹⁰⁷⁷ Kretanje kolone bosanskih Muslimana bilo je jedno od najprečih pitanja sa kojim je komanda Drinskog korpusa bila suočena 13. jula 1995. I doista je general Krstić svjedočio da je smatrao 28. diviziju, čije kretanje nakon zauzimanja Srebrenice nije bilo

¹⁰⁷⁰ P 739.

¹⁰⁷¹ P 532.

¹⁰⁷² Krstić, T. 6672.

¹⁰⁷³ P 462. Krstić, T. 6672-6673.

¹⁰⁷⁴ Krstić, T. 6300.

¹⁰⁷⁵ P 739.

¹⁰⁷⁶ Krstić, T. 6654.

¹⁰⁷⁷ Svjedok odbrane DB, T. 9293-9295.

poznato, potencijalnom prijetnjom za tekuće vojne operacije Drinskog korpusa u tom području, a posebno one vođene na Žepu.¹⁰⁷⁸ Na sastanku u štabu Bratunačke brigade 11. ili 12. jula 1995., pukovnik Pandurević, komandant Zvorničke brigade, pokrenuo je pred generalom Mladićem ovo pitanje kao potencijalni problem za operaciju Žepa i general Krstić se s njim složio.¹⁰⁷⁹ Stoga je general Krstić imao veoma jake razloge da bude informisan o razvoju događaja u vezi s kolonom bosanskih Muslimana koji su se direktno ticali njegovog vojnog pohoda na Žepu.

374. Jedan od svjedoka odbrane je svjedočio da je 13. jula 1995. sa generalom Krstićem razgovarao o koloni bosanskih Muslimana, i da je general Krstić izrazio mišljenje da bi VRS trebalo da pusti kolonu da prođe kako bi se ta stvar "završila kako treba".¹⁰⁸⁰ Iz toga što je rekao, naime, da se kolona pusti da prođe, moglo bi se pretpostaviti da je general Krstić znao da su preduzete mjere da se zarobe ljudi iz kolone ili da je, ako ništa drugo, znao da je to vjerovatno.

375. Svjedok II je svjedočio da su se on i general Krstić, na dan svečanosti na kojoj je general Mladić objavio da je general Krstić novi komandant Drinskog korpusa (a za koji Pretresno vijeće prihvata da je bio 13. juli 1995.), odvezli iz Bratunca oko 15:00-16:00 sati natrag u štab u Vlasenici. Išli su cestom koja prolazi pored Bratunca, Konjević Polja, Milića i Vlasenice.¹⁰⁸¹ To je ona ista cesta na kojoj su 13. jula 1995. iz kolone zarobljene hiljade bosanskih Muslimana. No, svjedok II je svjedočio da, iako je okolo bilo nešto vojnika, nije primijetio ništa neuobičajeno, niti je vidio autobuse s izbjeglicama iz pravca Bratunca.¹⁰⁸² Bez obzira na to, čak i ako su dokazi o tome šta je general Krstić tada lično vidio šturi, postoje čvrsti dokazi da je dobio izvještaje o zarobljavanju bosanskih Muslimana iz kolone na toj cesti, imajući u vidu da su jedinice Drinskog korpusa tijesno saradivale s ostalim jedinicama koje su učestvovala u zarobljavanju, kao što je brigada

¹⁰⁷⁸ Krstić, T. 6229, gdje kaže: "Da sam bio na mjestu generala Mladića, ja takvo naređenje ne bih dao (za Žepu), jer nismo znali gdje je 28. divizija, ni šta bi mogla učiniti. Za snage koje su učestvovala u operaciji u Srebrenicu, mnogo bi korisnije i efikasnije bilo da, pošto su već ušle u Srebrenicu, pođu da traže 28. diviziju, da krenu u potragu za tim jedinicama, da se s njima stupi u kontakt kako bi se izbjegli problemi koji su se kasnije desili, a koji su imali ozbiljne posljedice za Prvu zvorničku brigadu i djelimično za Prvu birčansku brigadu."

¹⁰⁷⁹ Krstić, T. 6203, 6229.

¹⁰⁸⁰ Svjedok odbrane DA, T. 6928-6929.

¹⁰⁸¹ Svjedok II, T. 9138.

MUP-a kojom je komandovao pukovnik Borovčanin.¹⁰⁸³ Dana 13. jula 1995. uveče, general Krstić je već bio komandant Drinskog korpusa i Vijeću je nezamislivo da se moglo desiti da general Krstić ostane neobaviješten o zarobljavanju hiljada bosanskih Muslimana na cesti Bratunac - Konjević Polje u toku tog dana.

376. Dana 13. jula 1995. uveče, general Krstić je jedinicama Drinskog korpusa izdao naređenje da izvrše pretres područja bivše srebreničke enklave u potrazi za bosanskim Muslimanima. Do tada je već zarobljeno na hiljade bosanskih Muslimana. Prisustvo kolone u tom području bi svakako imalo uticaja na obim i intenzitet operacija asanacije na koju se odnosi naređenje generala Krstića. Na osnovu naređenja za izvršenje pretresa terena koje je dao 13. jula 1995.,¹⁰⁸⁴ general Krstić je bio zadužen za snage koje su bile od 14. do 17. jula 1995. angažovane na traženju bosanskih Muslimana u bivšoj enklavi. Te iste večeri, 13. jula 1995., čuo se razgovor između generala Krstića i pukovnika Borovčanina iz MUP-a koji se tog dana nalazio na cesti Bratunac - Konjević Polje. Kao odgovor na Krstićevo pitanje kako idu stvari, pukovnik Borovčanin ga je obavijestio da: "dobro ide."¹⁰⁸⁵ Ukratko rečeno, čak i da je najvećim dijelom bio usredotočen na razmještaj snaga i sredstava za napad na Žepu, do 13. jula 1995. uveče je morao znati da je u zoni odgovornosti Drinskog korpusa zarobljeno nekoliko hiljada bosanskih Muslimana.

377. Ukratko, Pretresno vijeće konstatuje da je general Krstić bio u potpunosti obaviješten o razvoju događaja u vezi sa kretanjem kolone bosanskih Muslimana i da je do 13. jula 1995. uveče saznao da su snage bosanskih Srba unutar njegove zone odgovornosti zarobile hiljade muškaraca bosanskih Muslimana iz kolone.

e) Uloga generala Krstića u pogubljenjima

378. Nema dokaza da je general Krstić bio lično prisutan na ijednom od stratišta. Neosporno je da je on u vrijeme kada su pogubljenja počela bio angažovan na pripremama za borbena dejstva u Žepi, a od 14. jula 1995. nadalje na samom napadu.

¹⁰⁸² Svjedok II, T, 9169.

¹⁰⁸³ Vidi o tome *supra* par. 286-287.

¹⁰⁸⁴ P 463.

¹⁰⁸⁵ P 529 (razgovor registrovan 13. jula 1995. u 20:40 sati).

379. Bez obzira na to, Pretresno vijeće je već utvrdilo da su pogubljenja počela 13. jula 1995., te da je od tog dana uveče, komandant Drinskog korpusa morao znati za plan da se pogube svi vojno sposobni muškarci bosanski Muslimani iz Srebrenice. Pretresno vijeće je pored toga zaključilo da je komanda Drinskog korpusa morala znati da su prepotčinjene jedinice Drinskog korpusa učestvovala u masovnim pogubljenjima počevši od 14. jula 1995. i, implicitno, da je konačna sudbina za hiljade muškaraca bosanskih Muslimana zatočenih u zoni odgovornosti Drinskog korpusa bila smrt pogubljenjem. S obzirom na položaj koji je imao u komandi Drinskog korpusa, prvo kao načelnik štaba, a zatim kao komandant od 13. jula 1995. uveče, general Krstić je takođe morao to znati. Već 14. jula 1995., general Krstić je, kao komandant korpusa, morao biti izvješten o učešću njemu potčinjenih jedinica u pogubljenjima koja su počela tog dana. Iako je u tom razdoblju general Krstić takođe bio usredotočen na Žepu, Pretresno vijeće ne prihvata argument odbrane da je general Krstić bio potpuno isključen iz svega što se ticalo pogubljenja. Pretresno vijeće sada prelazi na razmatranje direktnih dokaza iz kojih se vidi da je general Krstić znao za pogubljenja i učestvovao u njima.

(i) General Krstić i pukovnik Beara razmatraju razmještaj vojnika koji treba da pomognu u pogubljenjima: 15. juli 1995.

380. Dana 15. jula 1995., nešto malo prije 10:00 sati, registrovan je razgovor između generala Živanovića i pukovnika Beare. Pukovnik Beara mu je kazao da Furtula (misli se da je to major Radomir Furtula, komandant Pete podrinjske brigade (poznate i kao Višegradsko-goraždanska brigada), jedinice Drinskog korpusa)¹⁰⁸⁶... ne zarezuje što komandant naređuje", te da nije poslao Lukićev interventni vod.¹⁰⁸⁷ Pukovnik Beara je zatim od generala Živanovića zatražio da mu pomogne da organizuje smjenu ljudstva, ali ga je general Živanović obavijestio da on više to ne može srediti i savjetovao mu da pozove lokal 385.¹⁰⁸⁸ Nekoliko minuta kasnije, oko 10:00 sati registrovan je razgovor između generala Krstića i pukovnika Beare.¹⁰⁸⁹ Bosanski Musliman, operativac za prisluškivanja ABiH, zabilježio je sljedeće:

¹⁰⁸⁶ Butler, T. 4903, Butlerov izvještaj, par. 9.13.

¹⁰⁸⁷ P 472.

¹⁰⁸⁸ Vidi o tome *supra* par. 323.

¹⁰⁸⁹ P 478.

(Pukovnik Ljubo Beara - general Krstić)

B: Generale, Furtula nije ispoštovao naređenje šefa.

K: Slušaj, on je njemu naredio da tenk se izvodi, a ne voz.

B: Ma treba mi 30 ljudi kao što je naređeno.

K: Uzmi od Nastića ili od Blagojevića, ne mogu ti ja odavde ništa izvuč.

B: Ali nemam ovdje, trebaju mi danas i vraćam ih noćas. Krle, shvati, ne mogu da ti objašnjavam ovako.

K: Ma sve ću poremetiti na njegovom pravcu ako to izvučem, a od njega mnogo zavisi.

B: Ne mogu da riješim ništa bez 15 do 30 ljudi sa Bobanom Inđićem.

K: Ljubo, ovo nije zaštićeno.

B: Znam, znam.

K: Vidjet ću šta mogu, ali mnogo ću poremetiti, pogledaj dole kod Nastića i kod Blagojevića.

B: Ma nemam, da imam ne bih tražio već treći dan.

K: Vidi kod Blagojevića, uzmi njegove "Crvene beretke".

B: Ma nema, ostalo ih samo 4, oni su zdimili, jebi ih, nema ih više tamo.

K: Vidjet ću šta mogu.

B: Vidi i neka dođu kod Draga.

K: Ne mogu ništa garantovati.

B: Krle, ja ne znam više šta da radim.

K: Ljubo, uzmi onda one gore, iz MUP-a.

B: Ma neće oni ništa da rade, pričao sam i nema drugog rješenja nego 15 do 30 sa Inđićem. Ono što je trebalo doći 13-og, a nije.

K: Ljubo, ti mene razumi, vi ste meni uradili svašta, u pičku materinu.

B: Razumijem, ali razumi i ti mene, da je to tada ispoštovano, ne bi se sada prepirali.

K: Jebi ga, sad ću ja za to biti kriv.

B: Ja ne znam šta da radim, Krle, najozbiljnije ti kažem. Ima još 3500 "paketa" koje moram da razdijelim, a nemam rješenja.

K: Jebi ga, vidjet ću šta mogu.

Još dva operativca za prisluškivanje, bosanska Muslimana, registrovala su taj isti razgovor. Jedan od zapisa razgovora je djelimični transkript u kojem se vidi sam početak

razgovora, u kojem i general Krstić i pukovnik Beara, pokušavajući da jedan s drugim uspostave kontakt, otkrivaju svoj identitet.¹⁰⁹⁰ Druga verzija je kompletan transkript koji se bitno ne razlikuje od gore citiranog.¹⁰⁹¹

381. Kao što se iz transkripta može vidjeti, pukovnik Beara je ponovio ono što je već ranije rekao generalu Živanoviću, a to je da "Furtula nije ispoštovao naređenje šefa" i da mu treba trideset ljudi. Iako koriste donekle neprozirne izraze, general Krstić zna o čemu govori pukovnik Beara, kao što je znao i general Živanović u prethodnom razgovoru. Tako su i novi i bivši komandant Drinskog korpusa znali za ranije "naređenje šefa" od prije tri dana, od 13. jula 1995., da se sa Bobanom Inđićem pošalje trideset ljudi.¹⁰⁹² Egzekucije su počele 13. jula 1995., što ide u prilog zaključku da su tih trideset ljudi koji nisu stigli bili namijenjeni za potrebe ove zločinačke aktivnosti. S obzirom da nisu došli, pukovnik Beara je od generala Krstića tražio da mu hitno pomogne da sakupi ljude koji su mu potrebni.

382. Početna nevoljnost generala Krstića da pukovniku Beari obezbijedi bilo koga konzistentna je sa činjenicom da su u to vrijeme jedinice Zvorničke brigade već bile povučene iz Žepe i poslate da se bave vanrednom situacijom u svojoj zoni odgovornosti.¹⁰⁹³ General Krstić je uputio pukovnika Bearu da vidi sa "Nastićem" (vjerovatno se radi o majoru Nastiću, komandantu Milićke brigade) i "Blagojevićem" (vjerovatno se radi o pukovniku Blagojeviću, komandantu Bratunačke brigade). General Krstić je pukovnika Bearu savjetovao da uzme nekoliko "Blagojevićevih Crvenih beretki". Bratunačka brigada je doista imala izviđački vod zvani "Crvene beretke".¹⁰⁹⁴ Što je još važnije od svega, pukovnik Beara je rekao da ima još "3500 paketa" da "razdijeli" i da "nema rješenja". Naveo je da su mu dodatni vojnici potrebni za svega nekoliko sati i da će ih vratiti do večeri. General Krstić se tada obavezao da će pomoći pukovniku Beari riječima: "Vidjet ću šta mogu".

¹⁰⁹⁰ P 474.

¹⁰⁹¹ P 475.

¹⁰⁹² Svjedok odbrane DB je svjedočio da je Boban Inđić bio pripadnik Višegradske brigade (jedinice potčinjene Drinskom korpusu) i da je Inđić bio prisutan za vrijeme operacije Žepa. Svjedok odbrane DB, T. 7274.

¹⁰⁹³ Vidi o tome *infra* par. 388-399.

¹⁰⁹⁴ Krstić, T. 6727.

383. Optužba ubjedljivo tvrdi da su "paketi" šifra za bosanske Muslimane, a "raspodjela" za njihovo ubijanje.¹⁰⁹⁵ Iz nekoliko prisluškivanih razgovora, snimljenih tokom jula 1995., vidi se da su oficiri VRS-a izražavali zabrinutost što se stvari vezane za zarobljene bosanske Muslimane diskutuju preko telefona, tako da nije iznenađujuće da se ovom prilikom koriste šifre.¹⁰⁹⁶ (U istom tom razgovoru, general Krstić je upozorio pukovnika Bearu da linija nije zaštićena.) U jednom razgovoru registrovanom 14. jula 1995. u 21:02 sati, čuje se kako major Jokić, dežurni oficir Zvorničke brigade razgovara sa pukovnikom Bearom i kaže mu da je hitno potreban "višoj kući". Zatim mu je rekao da je bilo "ogromnih problema, pa sa ljudima, ovaj sa paketima."¹⁰⁹⁷ U jednom drugom prisluškivanom razgovoru registrovanom kasnije te iste večeri u 22:27 sati, major Jokić osobi koja je identifikovana kao general Vilotić kaže sljedeće:

...Obrenović je stvarno, ovaj maksimalno angažovan. Svi smo maksimalno angažovani, vjerujte. Najviše nas je upropastio ovaj paket...a od jutros izveštavamo o broju ljudi pa...ovaj, eto.¹⁰⁹⁸

U tom je momentu general Vilotić prekinuo majora Jokića i rekao mu da ne želi više o tome razgovarati. U razgovoru između generala Krstića i pukovnika Popovića, registrovanom 2. augusta 1995. u 12:40 sati, javlja se još jedan primjer upotrebe izraza "paket". Pukovnik Popović je generala Krstića pitao da li je osoba zvana "Čiča" krenula prema pukovniku Popoviću, na šta je general Krstić odgovorio potvrdno. Pukovnik Popović je potom kazao: "Otišo je gore jer smo imali nekih paketa da pogleda šta oni znaju".¹⁰⁹⁹ Na to general Krstić odgovara: "Dobro". Vijeće je čulo svjedočenja da su bosanski Muslimani u tom razdoblju još uvijek bili zarobljavani unutar zone odgovornosti Drinskog korpusa.¹¹⁰⁰ To ide u prilog zaključku da su pripadnici VRS-a pod

¹⁰⁹⁵ Uvodno izlaganje optužbe, T. 483.

¹⁰⁹⁶ P 364/1 (14. juli 1995., tab. 9) (razgovor od 14. jula 1995. u 21:02 sati); P 364/1 (14. juli 1995., tab. 10) (razgovor od 14. jula 1995. u 22:27 sati); P 364/1 (14. juli 1995., tab. 12) (razgovor od 14. jula 1995. u 22:41 sati); P 364/2 (15. juli 1995., tab. 1) (razgovor od 15. jula 1995. u 08:18 sati); i P 364/2 (17. juli 1995., tab. 14) (razgovor od 17. jula 1995. u 20:30 sati).

¹⁰⁹⁷ P 559.

¹⁰⁹⁸ P 561. Optužba nije uspjela razjasniti ni ko je general Vilotić, ni kakva je njegova uloga u ovim događajima. Vidi Butlerov izvještaj, par. 7.66.

¹⁰⁹⁹ P 851. Vidi takođe P 850, kopiju originalnog zapisa razgovora iz bilježnice s registrovanim prisluškivanim porukama.

¹¹⁰⁰ Ustvari je Pretresno vijeće čulo svjedočenja da je Bratunačka brigada nastavila da zarobljava Muslimane, muškarce koji su pokušavali da ostanu u blizini svojih domova sve do oktobra 1995. Vidi P 712; i Butler, T. 5239, 5369.

"paketima" podrazumijevali ljude, konkretno zarobljene bosanske Muslimane od kojih su se mogle dobiti informacije, te da je generalu Krstiću to bilo dobro poznato. Ovi prisluškovani razgovori idu znatno u prilog zaključku da su pripadnici VRS-a koristili riječ "paket" kao šifru za bosansko-muslimanske zarobljenike.

384. Razgovor između generala Krstića i pukovnika Beare 15. jula 1995. je od odsudne važnosti. Iako ništa nije izričito rečeno, ako se sagleda u kontekstu onoga što se dešavalo na svim frontovima zone odgovornosti Drinskog korpusa, Pretresno vijeće zaključuje da su tema ovog razgovora bila pogubljenja. I optužba i odbrana su se saglasile da je pukovnik Beara bio uključen u ubijanja.¹¹⁰¹ Osim toga, ovaj razgovor se odvijao u sred perioda tokom kojeg su vršena pogubljenja. G. Butler je ukazao na to da se on odvijao poslije masovnih pogubljenja u Orahovcu i na brani kod Petkovaca, a prije pogubljenja na Vojnoj ekonomiji Branjevo, u Kozluku i Domu kulture u Pilici.¹¹⁰² Pored toga, pukovnik Beara je rekao da će mu ljudi biti potrebni svega nekoliko sati i da će ih vratiti do kraja dana. To prije ukazuje na kratak i diskretan zadatak nego na raspoređivanje ljudi za borbena dejstva.

385. Ono što je indikativno jeste da general Krstić nije pokušao ovom razgovoru pripisati neko drugo značenje, već je porekao da je do njega ikada došlo, tvrdeći da između 13. i 17. jula 1995. nije uopšte razgovarao sa pukovnikom Bearom. Operativci za prisluškovanje, bosanski Muslimani, zabilježili su da se u razgovoru general Krstić pukovniku Beari obraćao njegovim imenom "Ljubo". General Krstić kaže da se on oficirima iz više komande nije nikada obraćao samo imenom, bez navođenja njihovog čina.¹¹⁰³ Pretresno vijeće odbacuje ovo objašnjenje i zaključuje da je, u vrijeme ovog razgovora 15. jula 1995., general Krstić znao da se vrše pogubljenja i da je preuzeo na sebe da pukovniku Beari pomogne da dobije potrebno ljudstvo za njihovo izvršenje. No, ovaj razgovor ide u prilog tezi da je pogubljenjima prvenstveno rukovodio Glavni štab, premda se za to koristio resursima komande Drinskog korpusa. To je vidljivo i iz učešća pukovnika Beare i iz primjedbe generala Krstića "vi ste meni uradili svašta, u pičku

¹¹⁰¹ Krstić, T. 6737.

¹¹⁰² Butler, T. 4910.

¹¹⁰³ Krstić, T. 6726-6727.

materinu" za koju se čini da se odnosi na Glavni štab kojem je i pukovnik Beara pripadao.

386. U tom prisluškivanom razgovoru, general Krstić je pukovniku Beari predložio da se ljudstvo potrebno za pogubljenja traži od komandanta Bratunačke brigade, prezevši na sebe da mu u tome pomogne.¹¹⁰⁴ Poslije toga su, 16. jula 1995., ljudi iz Bratunačke brigade došli da pomognu pripadnicima 10. diverzantskog odreda u pogubljenjima na Vojnoj ekonomiji Branjevo.¹¹⁰⁵ Pretresno vijeće takođe konstatuje da su ljudi iz Bratunca otišli s Vojne ekonomije Branjevo čim su završena pogubljenja i odmah krenuli za stratište u Domu kulture u Pilici.¹¹⁰⁶

387. Pretresno vijeće konstatuje da je 15. jula 1995. ujutro, pukovnik Beara od generala Krstića tražio dodatno ljudstvo da pomogne kod pogubljenja bosansko-muslimanskih zarobljenika u zoni odgovornosti Drinskog korpusa. General Krstić je na sebe preuzeo da pukovniku Beari pomogne da dobije ljudstvo potrebno za pogubljenje muškaraca bosanskih Muslimana. General Krstić je ukazao na mogućnost da se za to upotrebe ljudi iz Bratunačke brigade, preuzeo na sebe da to sredi, poslije čega su ljudi iz te Brigade došli da pomognu u izvršenju pogubljenja na Vojnoj ekonomiji Branjevo 16. jula 1995.

(ii) Povlačenje pukovnika Pandurevića i Zvorničke brigade iz Žepe: 15. juli 1995.

388. Operacija Žepa je počela 14. jula 1995. ujutro.¹¹⁰⁷ General Krstić je svjedočio da je tog istog dana dobio poziv od generala Živanovića koji je tražio da se hitno vrate pukovnik Pandurević, komandant Zvorničke brigade, i dijelovi njegove jedinice. General Krstić je svjedočio da je general Živanović, ne ulazeći u pojedinosti, rekao samo da je situacija u zoni Zvorničke brigade veoma složena i neizvjesna.¹¹⁰⁸ General Krstić je osim toga svjedočio da je, 14. jula 1995. u popodnevrim satima, negdje oko 18:00 sati, primio

¹¹⁰⁴ Dodatna potvrda da su ljudi iz Bratunca poslani da pomognu u pogubljenjima nađena je u P 622, razmotrenom *infra* par. 401-402.

¹¹⁰⁵ Vidi o tome *supra*, par. 240.

¹¹⁰⁶ Vidi o tome *supra* par. 246-248.

¹¹⁰⁷ Vidi svjedok odbrane DC, T. 7449.

¹¹⁰⁸ Krstić, T. 6253-6254.

poziv od načelnika štaba Zvorničke brigade, majora Obrenovića, koji je podnio taj isti zahtjev.¹¹⁰⁹ U noći između 14. i 15. jula 1995., pukovnik Pandurević je povukao svoje jedinice iz Žepe i organizovao marš ka Zvorniku, svojoj glavnoj zoni odgovornosti.¹¹¹⁰ General Krstić je svjedočio da ništa drugo nije saznao o događajima u Zvorniku koji su doveli do ovog premještanja vojske, odnosno o intenzivnim borbama koje su se vodile protiv kolone bosanskih Muslimana i istovremenom pristizanju hiljada bosansko-muslimanskih zarobljenika u zonu odgovornosti Zvorničke brigade. Odgovarajući na pitanja o tome, general Krstić je rekao da povlačenje pukovnika Pandurevića i Zvorničke brigade nije imalo uticaja na operaciju u Žepi i da stoga nije imao razloga da se dalje raspituje o tome.¹¹¹¹ Ovo je oprečno izjavi koju je general Krstić dao Tužilaštvu u razgovoru od 18. februara 2000., u kojem je izjavio da ga je 14. jula 1995. uveče načelnik štaba Zvorničke brigade izvijestio da su probijene linije fronta u zoni odgovornosti Zvorničke brigade.¹¹¹²

389. Dana 15. jula 1995. u 19:25 sati, pukovnik Pandurević, koji se tada već otprilike jedan dan ponovo nalazio u svojoj zoni odgovornosti, poslao je komandi Drinskog korpusa vanredni borbeni izvještaj u kojem je izložio prijetnju koju kolona bosanskih Muslimana predstavlja za Zvorničku brigadu. Pukovnik Pandurević je naveo:

Dodatno opterećenje nam predstavlja veliki broj zarobljenika razmeštenih po školama u zoni brigade, kao i obaveza obezbeđenja i asanacije terena... Ova komanda više ne može brinuti o ovim problemima, jer za to nema ni materijalnih, ni drugih snaga. Ukoliko niko ne preuzme ovu brigu, biću prinuđen da ih pustim.¹¹¹³

U to vrijeme 15. jula 1995., zarobljenici držani u Orahovcu i na brani već su pogubljeni i najveći dio njih i pokopan. Zarobljenici u Pilici i oni koji su kasnije ubijeni u Kozluku, još su živi.

390. Iz ovog vanrednog borbenog izvještaja jasno je da je pukovnik Pandurević znao za situaciju zarobljenika u njegovoj zoni odgovornosti 15. jula 1995. Brinuo se što su snage Zvorničke brigade bile povučene iz borbi protiv 28. divizije radi rješavanja

¹¹⁰⁹ Krstić, T. 6745-6747.

¹¹¹⁰ Krstić, T. 6744.

¹¹¹¹ Krstić, T. 6777-6778.

¹¹¹² P 228, str. 24.

¹¹¹³ P 609.

situacije nastale zbog prisustva zarobljenika u njegovoj zoni. Sve do tog momenta Zvornička brigada je dobijala zadatke vezane za zarobljenike i pukovnik Pandurević je ovim upozorio svoju komandu da više neće tolerisati tu situaciju.

391. Ono oko čega su se strane sporile jeste da li je pukovnik Pandurević, u vrijeme kada je poslao svoj vanredni borbeni izvještaj od 15. jula 1995., znao i za to da se u njegovoj zoni odgovornosti likvidiraju zarobljenici. General Radinović je tvrdio da pukovnik Pandurević, da je znao za pogubljenja, u svom izvještaju uopšte ne bi spominjao zarobljenike kako bi se pobrinuo da sebe ne dovede u vezu sa zločinima.¹¹¹⁴ General Krstić je svjedočio da je pukovnik Pandurević, kada je rekao da više ne može "brinuti o ovim problemima", mislio samo na brigu oko njihovog čuvanja.¹¹¹⁵ Odbrana pored toga ostaje pri tvrdnji da se "opterećenje" koje spominje pukovnik Pandurević odnosilo na brigu i hranu za zarobljenike.¹¹¹⁶ Međutim, ističe optužba, ne postoje dokazi da se pozadinska služba Zvorničke brigade u to vrijeme bavila organizacijom dostave hrane, vode i drugih osnovnih potrepština za velike grupe zarobljenika.¹¹¹⁷ Stav optužbe je da je pukovnik Pandurević napisavši "asanacija terena" u svom vanrednom borbenom izvještaju od 15. jula, mislio na zakopavanje tijela pogubljenih zarobljenih bosanskih Muslimana. Odbrana to osporava tvrdeći da se to odnosilo samo na raščišćavanje bojišta nakon okončanja borbi.¹¹¹⁸ G. Butler je prihvatio da je raščišćavanje bojišta radi uklanjanja poginulih standardna operativna praksa predviđena pravilima JNA.¹¹¹⁹ Međutim, istakao je g. Butler, čini se malo vjerovatnim da je pukovnik Pandurević govorio o legitimnim akcijama raščišćavanja bojišta budući da su još trajale borbe protiv kolone bosanskih Muslimana. Vršenje "asanacije terena" usred neprijateljstava bi bila vrlo neoubičajena vojna praksa.

392. Pretresno vijeće je uvjeren da je pukovnik Pandurević, u vrijeme kada je sačinio svoj vanredni borbeni izvještaj od 15. jula 1995., znao da se u njegovoj zoni odgovornosti vrše pogubljenja zarobljenih bosanskih Muslimana. Snage Zvorničke brigade su 13. i 14.

¹¹¹⁴ Radinović, T. 7988, 8390-8396.

¹¹¹⁵ Krstić, T. 6738-6739.

¹¹¹⁶ Krstić, T. 6740-6741. Vidi takođe Radinović, T. 8407-8408.

¹¹¹⁷ Butlerov izvještaj, par. 7.77.

¹¹¹⁸ Radinović, T. 8409-8410, 8410-8411.

¹¹¹⁹ Butler, T. 5339-5340.

jula 1995. bile angažovane da nađu lokacije koje će se kasnije koristiti za zatočenje zarobljenih po Zvorniku. Pored toga, Pretresno vijeće je već utvrdilo da su snage Zvorničke brigade 14. i 15. jula 1995. korišćene kao ispomoć u pogubljenjima u Orahovcu i na brani kod Petkovaca.¹¹²⁰

393. Da je pukovnik Pandurević znao za pogubljenja konzistentno je s njegovim pritužbama da se vitalne snage Zvorničke brigade koriste za bavljenje zarobljenicima. Kao komandant Zvorničke brigade, pukovnik Pandurević je morao biti obaviješten o razmještaju ovih osoba i sredstava, imajući u vidu posljedice koje je to imalo na sposobnost Zvorničke brigade da odgovori na prijetnju koju je predstavljala kolona bosanskih Muslimana. Štaviše, pukovnik Pandurević je očigledno smatrao da ima nekakvu kontrolu nad onim što se radi sa zarobljenicima jer je rekao da će *on*, ne bude li mu se pomoglo, biti prinuđen da ih pusti. Vijeće takođe prihvata da je ovaj vanredni borbeni izvještaj sačinjen uz pretpostavku da komanda Drinskog korpusa, uključujući i generala Krstića kao komandanta, zna i za situaciju zarobljenika i za pogubljenja koja su se vršila u zoni Zvorničke brigade, inače bi tako neprozirni termini bili nerazumljivi komandi.

394. General Krstić poriče da je ikada primio vanredni borbeni izvještaj od 15. jula 1995. koji je Pandurević poslao u istureno komandno mjesto u Krivačama.¹¹²¹ Međutim, kao komandant Drinskog korpusa, general Krstić je, znajući za kritičnu situaciju u kojoj se nalazila Zvornička brigada, sigurno morao tražiti informacije o daljem razvoju događaja. U prilog tome da je general Krstić primao redovne i vanredne borbene izvještaje koje je u tom razdoblju slao pukovnik Pandurević, ide i prisluškivani razgovor registrovan 17. jula 1995. u 06:15 sati.¹¹²²

395. Kriza u kojoj se nalazila Zvornička brigada pominje se i u izvještaju od 15. jula 1995. pukovnika Milanovića, načelnika protivvazdušne odbrane Drinskog korpusa i

¹¹²⁰ Vidi o tome *supra* par. 225 i 232.

¹¹²¹ Krstić, T. 6736, 6793.

¹¹²² P 650 (registrovani razgovor od 17. jula 1995. u 06:15 sati između generala Krstića i kapetana Trbića iz Zvorničke brigade u kojem general Krstić potvrđuje prijem jednog izvještaja (što bi morao biti jedan od borbenih izvještaja od 16. jula 1995.) Zvorničke brigade. Kasnije u razgovoru, general Krstić je pitao pukovnika Pandurevića ima li ikakvih promjena u odnosu na izvještaj).

ranijeg načelnika štaba Bratunačke brigade,¹¹²³ u kojem se opisuje situacija u zoni Bratunačke brigade, Miličke brigade i Samostalnog bataljona Skelani. General Krstić prihvata da je dobio ovaj izvještaj na isturenom komandnom mjestu u Krivačama.¹¹²⁴ Pukovnik Milanović je predložio: "onih 200 vojnika ili više iz Prve miličke brigade da uvedem prema Stubliću, pored Samostalnog bataljona "Skelani", ako Pandurević sredi svoje stanje." Očito je da je pukovnik Milanović bio uvjeren da general Krstić zna za "situaciju" pukovnika Pandurevića i da će general Krstić razumjeti o čemu se radi bez daljih objašnjenja.

396. Prisluškivani razgovor registrovan 16. jula 1995. daje daljnji uvid u činjenicu da je general Krstić preduzimaio mjere kako bi bio u potpunosti izvještavan o razvoju situacije sa Zvorničkom brigadom. U 16:02 sati, pozvao je "Zlatar 01" (šifra koja se dovodi u vezu sa komandantom Drinskog korpusa koji je u to vrijeme bio general Krstić) i tražio da razgovara sa "Palmom 01" (šifra koja se dovodi u vezu sa komandantom Zvorničke brigade) i, pošto nisu mogli naći komandanta Zvorničke brigade, "Zlatar 01" mu je ostavio poruku da se javi na "Zlatar 385", što je bio lokal generala Krstića.¹¹²⁵

397. Pukovnik Pandurević je 18. jula 1995. poslao još jedan vanredni borbeni izvještaj o događajima u zoni odgovornosti Zvorničke brigade.¹¹²⁶ Ovog puta su se optužba i odbrana složile da je u ovom izvještaju pukovnik Pandurević izrazio veliko nezadovoljstvo zbog zločina koji su se desili u njegovoj zoni odgovornosti.¹¹²⁷ Pukovnik Pandurević je napisao:

Neshvatljivo mi je da je neko doveo oko 3.000 vojno sposobnih Turaka i razmjestio po školama na opštini pored oko 7.000 odbjeglih po šumama, čime je stvorena krajnje složena situacija i mogućnost potpune okupacije Zvornika zajedno sa snagama na frontu. Među narodom je veliko nezadovoljstvo izazvano ovakvim postupcima i opšte je mišljenje da se Srebrenica prelomila preko leđa Zvornika.

¹¹²³ P 537, Butler, T. 4986-498.

¹¹²⁴ P 537, i Krstić T. 6771.

¹¹²⁵ P 635. Vidi takođe P 630 (prisluškivani razgovor registrovan 16. jula 1995. u 13:55 sati u kojem "Zlatar 1" (komanda Drinskog korpusa) zove "Palmu 01" (komanda Zvorničke brigade) i traži da se ostavi poruka "da zove Zlatar 1 i pita šta ima novo").

¹¹²⁶ P 675.

¹¹²⁷ Radinović, T. 7989.

Optužba tvrdi da pukovnik Pandurević govori o nezadovoljstvu u Zvorniku izazvanom ubijanjem hiljada bosanskih Muslimana u tom području. Pukovnik Pandurević je bio bijesan jer je cijela njegova zona, kako tvrdi optužba bila "natopljena muslimanskom krvlju".¹¹²⁸ General Radinović se složio s ovim tumačenjem.¹¹²⁹

398. General Krstić tvrdi da izvještaj od 18. jula 1995. nije stigao do njega na istureno komandno mjesto.¹¹³⁰ Međutim, postoje čvrsti dokazi koji govore suprotno. U jednom prisluškivanom razgovoru registrovanom 19. jula 1995. u 08:12 sati,¹¹³¹ pukovnik Pandurević je razgovarao sa pukovnikom Cerovićem, pomoćnikom komandanta Drinskog korpusa za moral, vjerske i pravne poslove, o gubicima koje je pretrpjela Zvornička brigada u borbi s kolonom bosanskih Muslimana i pomenuo izvještaj koji je pukovnik Pandurević poslao dan ranije. To se moralo odnositi na vanredni borbeni izvještaj koji je pukovnik Pandurević poslao 18. jula 1995., u kojem su se nalazile informacije o gubicima koje je pretrpjela Zvornička brigada. Pukovnik Cerović je potvrdio primitak izvještaja i kazao: "jeste, i ja sam to prezentirao Krstiću i on, napiso mu posebno od onog tvog vanrednog izvještaja i redovnog." Iako general Krstić poriče da je ovaj prisluškivani razgovor pouzdan dokaz, nije uspio objasniti kako bi i zašto bi bosansko-muslimanski operativci ovo izmislili.¹¹³² Ovaj razgovor ne samo da pokazuje da je general Krstić primio vanredni borbeni izvještaj koji mu je poslao pukovnik Pandurević 18. jula 1995., već ide u prilog zaključku da se pukovnik Cerović starao o tome da svi "vanredni i redovni izvještaji" pukovnika Pandurevića budu proslijeđeni generalu Krstiću, što je i za očekivati s obzirom na tjesnac u kojem se tada nalazila Zvornička brigada.

399. Pretresno vijeće konstatuje da je general Krstić znao da je Zvornička brigada povučena da rješava dva problema: borbe sa kolonom i prisustvo hiljada zarobljenih bosanskih Muslimana unutar njegove zone odgovornosti. Od 14. jula 1995. pa nadalje, general Krstić je bio u potpunosti izvještavan o događajima u zoni odgovornosti Zvorničke brigade. Potpuno je nevjerovatno da on, kao komandant operacije Žepa, a

¹¹²⁸ T. 8417.

¹¹²⁹ Radinović, T. 8417.

¹¹³⁰ Krstić, T. 6792-6793.

¹¹³¹ P 695.

posebno kao komandant Drinskog korpusa, nije primio, niti tražio objašnjenja zašto su vojnici koji su mu bili dodijeljeni za operaciju koju vodi, povučeni i razmješteni na druge položaje. Ni gore opisani dokazi ne dopuštaju da je tako nešto ikako bilo moguće. Povlačenje pukovnika Pandurevića, te borbeni i vanredni borbeni izvještaji koje je pukovnik Pandurević potom poslao komandi Drinskog korpusa potvrđuju da je 15. jula 1995. general Krstić imao puna saznanja o tome da se u zoni odgovornosti Zvorničke brigade nalazi veliki broj zarobljenika i da se snage Zvorničke brigade koriste u vezi sa pogubljenjima.

(iii) Saznanja o aktivnostima pukovnika Popovića 16. jula 1995.

400. Niz prisluškivanih razgovora i dokumenata od 16. jula 1995. pokazuju da je pukovnik Popović bio u zoni Zvorničke brigade i da je od komande Drinskog korpusa tražio da mu se u Pilicu pošalje dizel gorivo kako bi mogao da nastavi svoj "posao".¹¹³³ Ovi registrovani razgovori su potkrijepljeni evidencijom Drinskog korpusa iz koje se vidi da je pukovniku Popoviću izdato traženo gorivo.¹¹³⁴ U tom dokumentu se komanda Drinskog korpusa¹¹³⁵ navodi kao "primalac" goriva koje se upućuje pukovniku Popoviću, što potvrđuje da je komanda korpusa bila u potpunosti upućena u posao koji je obavljao pukovnik Popović. Budući da je general Krstić u to vrijeme bio komandant korpusa, on je morao znati da je pukovniku Popoviću dodijeljeno gorivo za potrebe posla koji je obavljao u zoni odgovornosti Zvorničke brigade. Učešće komande korpusa u ovoj stvari konzistentno je sa činjenicom da je u to vrijeme u istočnoj Bosni bilo izuzetno malo goriva. Po riječima g. Butlera, gorivo je bilo "tečno zlato".¹¹³⁶

401. Takođe 16. jula 1995., dan nakon što je registrovan razgovor između pukovnika Beare i generala Krstića, registrovan je razgovor između pukovnika Popovića i osobe po

¹¹³² Krstić, T. 6792-6793.

¹¹³³ Vidi o tome *supra* par. 242.

¹¹³⁴ P 619.

¹¹³⁵ U engleskoj verziji ovog dokumenta se "KDK" sa B/H/S-a prevodi kao "komandant Drinskog korpusa". No, na drugim mjestima se ova skraćenica prevodila kao "komanda Drinskog korpusa", te optužba nije pokušavala tvrditi da se ovaj dokument odnosi konkretno na komandanta Drinskog korpusa. Vidi *supra* par. 242 i prateću fusnotu.

¹¹³⁶ Butler, T. 4832. Vidi takođe P 638 (prisluškivani razgovor od 16. jula 1995. iz kojeg se vidi da je general Krstić izbliza nadgledao resurse goriva korpusa.)

imenu Rašić (oficir operativnog centra Drinskog korpusa¹¹³⁷) u 21:16 sati.¹¹³⁸ Bosanski Musliman, operativac za prisluškivanje, registrovao je sljedeće:

(*Palma*/šifra) Potpukovnik Vujadin Popović - Rašić (OC /Operativni centar/). Potpukovnik Popović tražio generala Krstića na *Zlataru* /šifra/, a kako ovog nije bilo, tražio je OC.

P: Alo, potpukovnik Popović.

R: Rašić, izvolte.

P: Rale!

R: Molim.

P: Sad sam bio gore.

R: Da.

P: Bio sam lično sa šefom.

R: Da.

P: Ovđe će sam ... znaš će sam.

R: Znam.

P: E, dobili ste vanredni izvještaj njegov.

R: Sve.

P: Sve je onako kako /je/ on napiso ... bio sam na licu, uvjerio se, to je dobio, brojke neke ... ovako to nije ni bitno ... sutra ću doći tamo pa prenesi generalu ... posžo sam završio.

R: Završio si?

P: Završio sve.

R: Dobro.

P: Sutra dolazim tamo, kad budem siguran da je to sve sređeno, znaš.

R: Dobro.

P: Dok dovezem još prevoz neki od tamo.

R: Dobro.

P: A ovaj, uglavnom nema većih problema, ali gore su bili strahoviti problemi i ono što je komandant poslo, to je u bobu.

¹¹³⁷ Butler, T. 5143.

¹¹³⁸ P 622.

R: Dobro.

P: U bobu... užas... užas je bio.

R: Slušaj, Vujadine.

P: Molim.

R: Recite mi je li došlo nešto sad tu od Blagojevića Vidoja?

P: Od Vidoja?

R: Danas.

P: Jeste... misliš ljudstvo?

R: Da, da... je li šta stiglo? Trebalo je stići nešto.

P: Jeste, stiglo je... gore je, gore je, ali nije na vrijeme stiglo i nije na vrijeme uvedeno i tako je to. I drugi koji su stigli, stigli su, al su kasnili i nisu na vreme uvedeni i zato je komandant ovde ovaj što je bio imo problema.

R: Kad su tačno stigli Blagojevićevi?

P: Ne znam tačno, jebi ga, sad ne mogu.

R: Znam, ovaj dežurni...

P: Dežurni možda... Evo ti dežurnog.

R: Daj da ga čujem.

P: Evo.

D: Alo.

P: Alo.

D: Da, izvolte.

P: Kad su ti stigli ovi Blagojevićevi?

D: Sa *Badema* /šifra/ ?

R: Da... Kad su stigli i koliko ti ih je stiglo?

D: Sad ću vam javiti.

R: Ajde, proveriti tačno, pa mi javi.

D: Hoću.

Tako je pukovnik Popović zvaao "Palmu", što je šifra za Zvorničku brigadu. G. Butler je pretpostavio da to što pukovnik Popović kaže da je bio "gore" znači da se pukovnik

Popović upravo vratio iz nekog područja sjeverno od Zvornika, odnosno iz Pilice,¹¹³⁹ a da je Rašić (a time i komanda Drinskog korpusa u kojoj je Rašić bio dežurni oficir) to znao.¹¹⁴⁰ Kad u ovom kontekstu spominje "šefa", pukovnik Popović vjerovatno misli na pukovnika Pandurevića, komandanta Zvorničke brigade,¹¹⁴¹ a vanredni borbeni izvještaj koji pominje pukovnik Popović je izvještaj koji je pukovnik Pandurević poslao 16. jula 1995.¹¹⁴² Pukovnik Popović pominje da su stigli ljudi pukovnika Blagojevića (komandanta Bratunačke brigade). Pretresno vijeće je već konstatovalo da su pripadnici Bratunačke brigade stigli da pomognu u pogubljenjima na Vojnoj ekonomiji Branjevo, te da su zatim učestvovali u pogubljenjima u Pilici.¹¹⁴³ Potom je treći učesnik u razgovoru, "D", povezo te ljude sa Bademom (šifra za Bratunačku brigadu) što dalje ide u prilog mišljenju da su ljudi o kojima se razgovaralo pripadnici Bratunačke brigade. Stoga je ovaj razgovor još jedan dokaz tome da su iz Bratunačke brigade slati ljudi da pomognu u pogubljenjima 16. jula 1995., pošto je pukovnik Beara ujutro 15. jula 1995. tražio od generala Krstića da mu se pošalje još ljudi.

402. U svjetlu činjenice da je pukovnik Popović prvo tražio da razgovara sa generalom Krstićem, Pretresno vijeće konstatuje da je "general" o kome kasnije govori takođe general Krstić. Pretresno vijeće je takođe ubijedeno, s obzirom na vrijeme razgovora, da su "posao" o kojem pukovnik Popović govori zlodjela počinjena u Pilici 16. jula 1995.¹¹⁴⁴ Iz onoga što je u tom razgovoru rekao pukovnik Popović, jasno je da su ljudi pukovnika Blagojevića stigli sa zakašnjenjem. To je konzistentno sa svjedočenjem g. Erdemovića da su vojnici Bratunačke brigade stigli usred pogubljenja na Vojnoj ekonomiji Branjevo, da pomognu 10. diverzantskom odredu.

403. Još nekoliko prisluškivanih razgovora registrovanih 17. jula 1995. idu u prilog konstataciji da je pukovnik Popović komandu Drinskog korpusa i posebno generala Krstića izvještavao o pogubljenjima. Tog dana u 12:42, "Zlatar 01" (šifra za generala Krstića kao komandanta Drinskog korpusa) zvao je majora Golića iz obavještajnog

¹¹³⁹ Butler, T. 5144.

¹¹⁴⁰ Butler, T. 5144.

¹¹⁴¹ Butler, T. 5144.

¹¹⁴² Butler, T. 5145.

¹¹⁴³ Vidi o tome *supra* par. 240, 243, 246 i 248.

¹¹⁴⁴ Butler, T. 5148.

odjeljenja Drinskog korpusa i tražio pukovnika Popovića.¹¹⁴⁵ Major Golić ga je, obraćajući se "Zlataru 01" sa "generale", obavijestio da je Popović još u Zvorniku, ali da će se vratiti popodne. "Zlatar 01" je onda majoru Goliću dao uputstvo da "... se nađe ovaj Popović, i odmah da se javi na IKM."¹¹⁴⁶ Nekoliko sati kasnije čuo se razgovor u kojem je pukovnik Popović kazao:

Alo Popović je ... šefe... sve u redu onaj poso odrađen gotovo ... sve u redu... sve je privedeno kraju nema nikakvih problema... ja sam ovdje na mjestu... ja sam ovdje na mjestu gdje sam bio prije znate... u bazi sam... u bazi, bazi. Jel bi mogo samo malo da se odmorim, da se malo odmorim da se okupam e pa misliću posle ponovo e... uglavnom ono je sve za pet... za pet... tu ocenu pet sve okej... sad zdravo živio¹¹⁴⁷

Iako u ovom razgovoru general Krstić nije izričito identifikovan, budući da su pogubljenja tada bila završena, te s obzirom na prethodni razgovor u kojem general Krstić traži da Popović podnese izvještaj, i to što Popović kaže "šefe", nameće se zaključak da je o ovom razgovoru pukovnik Popović izvijestio generala Krstića da su pogubljenja završena.

404. Pretresno vijeće konstatuje da je 16. jula 1995. pukovnik Popović bio u vezi sa generalom Krstićem kako bi ga izvještavao o stvarima vezanim za pogubljenja. Kao dio komandnog lanca koji je izvještavan o tim događajima, i general Krstić je o njima bio obaviješten, te je nadgledao i pratio aktivnosti sebi potčinjenih oficira koji su učestvovali u egzekucijama.

(iv) Razgovor generala Krstića sa "OA" o pogubljenjima 20. jula 1995.

405. U razgovoru s Tužilaštvom 29. marta 2000., "OA" je izjavio da je u neko doba između odvoženja bosansko-muslimanskog stanovništva iz Potočara i 20. jula 1995., neslužbeno čuo priče o tom da je bilo ubistava poslije zauzimanja Srebrenice. Njemu je konkretno bilo rečeno da su se te likvidacije desile u velikom skladištu u Kravici¹¹⁴⁸ a da

¹¹⁴⁵ P 661.

¹¹⁴⁶ Vidi takođe P 622 (prisluskivani razgovor registrovan 17. jula 1995. u 12:44 sat u kojem jedan neidentifikovani sagovornik razgovara sa kapetanom Trbićem iz Zvorničke brigade i traži da se odmah kontaktira pukovnik Popović i da mu se kaže da smjesta krene za "Zlatar 01", što je u prisluskivanim porukama šifra koja se dovodi u vezu sa generalom Krstićem);

¹¹⁴⁷ P 666; P 667; Butler, T. 5186-5187.

¹¹⁴⁸ P 886, P 01908768.

su ih izvršili pripadnici vojske i policije.¹¹⁴⁹ Nešto prije 20. jula 1995., "OA" je te priče ponovio ponaosob generalu Krstiću i pukovniku Kosoriću, ali nijedan od njih nije reagovao.¹¹⁵⁰ "OA" je, međutim, naglasio da u vrijeme kada je razgovarao sa generalom Krstićem i pukovnikom Kosorićem, nije raspolagao potvrđenim niti zvaničnim informacijama.¹¹⁵¹ Iako se "OA" nije pojavio pred Pretresnim vijećem, te nije mogao biti unakrsno ispitan, njegova izjava je konzistentna s ostalim dokazima predloženim Pretresnom vijeću da je general Krstić imao direktna saznanja o pogubljenjima u vrijeme njihovog razgovora, nešto pred 20. juli 1995.

(v) Kontakti između generala Krstića i drugih pojedinaca umiješanih u pogubljenja

406. Tokom cijelog kritičnog perioda general Krstić je bio redovno u kontaktu s pojedincima koji su, čini se, bili umiješani u zločine u Srebrenici. Ti kontakti su relevantni jer pobijaju tvrdnje generala Krstića da je bio potpuno izolovan od događaja u Srebrenici zbog toga što je komandovao operacijom u Žepi, te da nije igrao nikakvu ulogu u zločinima počinjenim poslije zauzimanja Srebrenice. Iako Pretresno vijeće nije moglo samo na osnovu ovih kontakata da zaključi da je general Krstić bio umiješan u zločine, njihova učestalost tokom tih kritičnih dana u julu 1995. potkrepljuju ostale dokaze predložene Pretresnom vijeću da je general Krstić takođe bio umiješan u ove događaje.

407. Prva i najvažnija je povezanost između generala Krstića i generala Mladića. Strane se slažu da je general Mladić glavni vinovnik pogubljenja u Srebrenici.¹¹⁵² Ako je general Mladić znao za pogubljenja, prirodno bi bilo da za njih zna i general Krstić. Bili su u stalnom kontaktu tokom cijelog relevantnog perioda: na isturenom komandnom mjestu u Pribićevcu, za vrijeme pobjedničkog marša kroz Srebrenicu, na sastanku u štabu Bratunačke brigade 11. ili 12. jula 1995., na sastancima u hotelu "Fontana" 11. i 12. jula

¹¹⁴⁹ P 886, P 01908769.

¹¹⁵⁰ P 886, P 01908764, 01908768, 01908770-1.

¹¹⁵¹ P 01908771.

¹¹⁵² Vidi takođe svjedočenje svjedoka J, T. 2459; svjedoka K, T. 2509; i svjedoka L, T. 2658-2661 (da je, 13. jula 1995. kasno poslijepodne, general Mladić bio na poljani kod Sandića), te svjedočenje svjedoka P, T. 2953-2954, svjedoka Q, T. 3024 (da je poslijepodne 13. jula 1995. takođe posjetio i fudbalsko igralište u Novoj Kasabi).

1995., u Potočarima 12. jula 1995., u Vlasenici 13. jula 1995. ujutro, na Vijogori 13. jula 1995., kada je održan govor pred vojskom koja se okupljala za Žepu,¹¹⁵³ u Vlasenici 13. jula 1995. uveče kada je general Mladić postavio generala Krstića za komandanta korpusa,¹¹⁵⁴ potom na isturenom komandnom mjestu u Krivačama, i zatim u Gođenju, dok su u Žepi trajali pregovori između bosanskih Srba i bosanskih Muslimana.¹¹⁵⁵ Odbrana, naravno, tvrdi da je general Mladić skrivao pogubljenja od generala Krstića, ali onda se postavlja pitanje zašto general Krstić nije sam pokušao da sazna šta se dešava sa zarobljenicima.

408. Drugo, kao što je već primijećeno, 15. jula 1995. je zabilježen razgovor između generala Krstića i pukovnika Beare, načelnika Uprave bezbjednosti Glavnog štaba.¹¹⁵⁶ Strane se slažu i oko toga da je pukovnik Beara bio znatno umiješan u ubistva. Pored toga, svjedok odbrane DC je svjedočio da je pukovnik Beara bio među zapovjednim kadrovima u Žepi, zajedno s generalom Mladićem, i da je učestvovao u pregovorima u Žepi od sredine jula 1995. pa nadalje.¹¹⁵⁷ Svjedok II je svjedočio da je pukovnik Beara bio na jednom kontrolnom punktu UNPROFOR-a u Žepi u toku operacije Žepa i da se general Krstić susreo s njim.¹¹⁵⁸

409. Treće, general Krstić je tokom tog relevantnog perioda imao česte kontakte sa pukovnikom Popovićem. Dokazi izneseni pred Pretresno vijeće idu u prilog tome da je pukovnik Popović igrao značajnu ulogu u zločinima koji su uslijedili nakon zauzimanja Srebrenice. On je bio zajedno s oficirima VRS-a koji su marširali ulicama Srebrenice 11. jula 1995. poslijepodne¹¹⁵⁹ i na sastanku u hotelu "Fontana" koji je sazvaio general Mladić

¹¹⁵³ Svjedok II, T. 9218; Krstić, T. 6669.

¹¹⁵⁴ Vidi takođe P 458 (razgovor registrovan 13. jula 1995. u 18:22 sati iz kojeg se vidi da su general Krstić i general Mladić bili zajedno), te objašnjenje koje je dao Butler, T. 4868.

¹¹⁵⁵ Krstić, T. 6262. Svjedok odbrane DB, T. 7101, (koji je svjedočio da je general Mladić povremeno dolazio na isturena komandna mjesta u Krivačama i potom u Gođenju, te da je došao dva ili tri puta za vrijeme operacije Žepa); i Krstić, T. 6255-6259, 6262 (gdje je svjedočio da je bio u kontaktu sa generalom Mladićem za vrijeme operacije Žepa kada bi general Mladić došao na istureno komandno mjesto ili ako bi komandant brigade obavijestio generala Krstića da je general Mladić u području razmjestaja te brigade); i svjedok odbrane DB, T. 7290 (koji je svjedočio da je general Mladić često bio u Žepi za vrijeme pregovora). Vidi takođe P 671 (razgovor registrovan 17. jula 1995. između generala Mladića i generala Krstića o stvarima vezanim za pregovore u Žepi).

¹¹⁵⁶ Vidi o tome *supra* par. 380-387.

¹¹⁵⁷ Svjedok odbrane DC, T. 7503, 7513.

¹¹⁵⁸ Svjedok II, T. 9134.

¹¹⁵⁹ PP 145 A (video-snimak marša kroz Srebrenicu).

12. jula 1995. ujutro.¹¹⁶⁰ Očevici kažu da je 12. jula 1995. bio u Potočarima,¹¹⁶¹ a pored toga se zna da je oko 16. jula 1995., bio u području Zvornika i da je organizovao nabavku goriva korišćenog u vezi s pogubljenjima u Pilici.¹¹⁶² Odbrana prihvata da je pukovnik Popović umiješan u zločine u Srebrenici.

410. Pukovnik Popović je viđen kako stoji iza generala Krstića dok je ovaj davao intervju za televiziju 12. jula 1995.¹¹⁶³ Pukovnik Popović je 16. jula 1995. ostavio generalu Krstiću poruku u kojoj ga izvještava o aktivnostima vezanim sa egzekucije.¹¹⁶⁴ Registrovano je još razgovora, poput razgovora od 17. jula 1995. u 12:42 sati, koji pokazuju da su general Krstić i pukovnik Popović bili u kontaktu.¹¹⁶⁵ Svjedok II je svjedočio da je pukovnik Popović "nekoliko puta" došao u Žepu dok je trajala operacija Žepa.¹¹⁶⁶

411. Četvrto, već je primijećeno da je pukovnik Pandurević, komandant Zvorničke brigade, intenzivno učestvovao u događajima vezanim za kolonu bosanskih Muslimana i za zarobljenike,¹¹⁶⁷ kao i da su snage i sredstva Zvorničke brigade korišćeni na gubilištima u Orahovcu, na brani kod Petkovaca, Vojnoj ekonomiji Branjevo i u Kozluku. Dana 16. jula 1995., u 16:02 sati, registrovan je razgovor u kojem je "Zlatar 01" (šifra za komandanta Drinskog korpusa¹¹⁶⁸ tj. generala Krstića) tražio da ga spoje sa "Palmom 01" (šifra za komandanta Zvorničke brigade, odnosno za pukovnika Pandurevića). "Zlatar 01" je kazao: "Recite mu da zove Zlatar 1 i pita šta ima novo...", a

¹¹⁶⁰ Vidi o tome *supra* par 131.

¹¹⁶¹ Vidi o tome *supra* par. 143.

¹¹⁶² P 620 (razgovor registrovan 16. jula 1995. u kojem dežurni oficir Zvorničke brigade komandi Drinskog korpusa prenosi zahtjev pukovnika Popovića za dizel gorivo); i P 619 (potvrda da je 500 litara dizel goriva izdato pukovniku Popoviću). Vidi takođe P 624 (razgovor registrovan 16. jula 1995. u 22:33 sata u kojem dežurni oficir Zvorničke brigade potvrđuje da je pukovnik Popović bio u Zvorničkoj brigadi); i P 661 (razgovor registrovan 17. jula 1995. u 12:42 sati u kojem jedan oficir iz štaba Drinskog korpusa kaže da je pukovnik Popović još uvijek u Zvorniku.) Općenito vidi Butler, T. 5345.

¹¹⁶³ P 58.

¹¹⁶⁴ Vidi o tome *supra* par. 401-402.

¹¹⁶⁵ P 661; P 666; P 667; i Butler, T. 5180.

¹¹⁶⁶ Svjedok II, T. 9134.

¹¹⁶⁷ Vidi o tome *supra* par. 388-399.

¹¹⁶⁸ Pretresno vijeće je čulo svjedočenje da se oznaka "01" koristila u značenju "komandant" (ubaci detalje). Optužba dopušta da se, bar što se pismenih naređenja tiče, ova šifra nije koristila jednoobrazno, tako da se ne može nužno zaključiti da je dokument u kojem se navodi "01" izdao komandant korpusa. Međutim, s obzirom na sadržaj ovog razgovora, Pretresno vijeće se uvjerilo da se "Zlatar 01" odnosi na generala

"Palma" pita: "... kome da se javi kad bude u mogućnosti?" Odgovor je bio: "Zlatar 385", broj koji se u registrovanim porukama često dovodi u vezu sa generalom Krstićem.¹¹⁶⁹ Pretresno vijeće prihvata ovu registrovanu poruku kao dokaz da je general Krstić pokušavao da kontaktira pukovnika Pandurevića. S obzirom da je noć prije toga pukovnik Pandurević po naređenjima generala Krstića bio hitno povučen iz Žepe, bilo bi za očekivati da general Krstić otprilike u ovo vrijeme provjeri šta se dešava sa pukovnikom Pandurevićem.¹¹⁷⁰ Dana 17. jula 1995. u 06:15 sati registrovan je razgovor između generala Krstića i Trbića (dežurnog oficira Zvorničke brigade). Trbić je izvijestio generala Krstića da "je za sada sve pod kontrolom. Nema nekih problema u odnosu na onaj jučerašnji izvještaj" (a izgleda da se to odnosi na vanredni borbeni izvještaj koji je pukovnik Pandurević poslao 16. jula 1995. u kojem je opisao borbu između kolone i Drugog korpusa koja je dovela do brojnih žrtava na strani bosanskih Srba). General Krstić je na to rekao: "Dobro, jeste liž pobili Turke gore?", a Trbić je odgovorio: "Pa, dobili ste valjda izvještaj. Što vam mogu reći". General Krstić je kazao: "Jesam", a Trbić odgovorio: "Uglavnom jesmo". General Krstić je potom tražio da razgovara s Trbićevim komandantom, a Trbić je generalu Krstiću odgovorio da će morati da ide preko centrale. Zatim je general Krstić rekao: "Zdravo, Vinko, Vinko!" (pukovnik Pandurević se zove Vinko). General Krstić je Vinka pitao: "Ima li promena u odnosu na onaj izvještaj?", a Vinko je odgovorio: "Pa nema bitnih, nema. Uglavno, verovatno danas ćemo ovo privesti kraju." Zatim je general Krstić rekao: "Ja idem sada gore, znaš."¹¹⁷¹

412. Peto, dana 18. jula 1995. u 07:16 sati, registrovan je razgovor između generala Krstića i pukovnika Cerovića.¹¹⁷² U julu 1995., pukovnik Cerović je bio pomoćnik komandanta Drinskog korpusa za moral, pravne i vjerske poslove. U nekoliko prisluškivanih registrovanih razgovora, on je sa komandnog mjesta Drinskog korpusa govorio o postupanju sa zarobljenicima.¹¹⁷³ U razgovoru registrovanom 18. jula 1995.,

Krstića budući da se zatim pominje lokal 385, za koji je Pretresno vijeće već konstatovalo da se u tom razdoblju odnosio na generala Krstića.

¹¹⁶⁹ P 635.

¹¹⁷⁰ Butler, T. 5161.

¹¹⁷¹ P 650, vidi takođe Butler, T. 5175 *et seq.*

¹¹⁷² P 688.

¹¹⁷³ P 627 (razgovor registrovan 16. jula 1995. u kojem je pukovnik Cerović rekao: "Da se izvrši trijaž zarobljenih." Nešto kasnije, u tom istom razgovoru, pukovnik Cerović je razgovarao sa pukovnikom Bearom i ponovo pomenuo trijažu i zarobljenike, a pukovnik Beara ga je prekinuo riječima: "Neću da

general Krstić kaže pukovniku Ceroviću: "Nadam se da je tamo dole s Vinkom sve u redu", a pukovnik Cerović odgovara: "Jeste, razgovarao sam s Vinkom sinoć. Danas će poslati dodatni izvještaj. Stabilizovao je sve što je trebalo da uradi." /prim.prev.: citat preveden s engleskog jezika/ Pretresno vijeće prihvata da je pomenuti Vinko bio pukovnik Vinko Pandurević, komandant Bratunačke brigade, koji je 18. jula 1995. poslao vanredni borbeni izvještaj komandi Drinskog korpusa.

7. Ostali dokazi da je general Krstić stalno bio izvještavan o događajima u Srebrenici, i prije i nakon što je VRS 11. jula 1995. zauzeo grad

413. Postoji dokaz da general Krstić nije bio izolovan od zbivanja oko Srebrenice u toku kritičnog perioda od 11. jula 1995. pa nadalje, kako to on tvrdi. Konkretno, general Krstić je u periodu od 11. jula do 17. jula 1995. često svraćao u štab Drinskog korpusa u Vlasenici. On je potvrdio da je tamo bio 12. jula 1995., oko 17:00 i 18:00 sati¹¹⁷⁴ i opet narednog jutra.¹¹⁷⁵ Jedan očevidac je svjedočio da se general Krstić "nekoliko puta" vraćao u štab Drinskog korpusa dok je trajala operacija Žepa, što dodatno potvrđuje da je mogao saznati za zbivanja van Žepe, zone njegovog neposrednog interesa.¹¹⁷⁶ To je potkrijepljeno izjavom koju je Tužilaštvu dao zaštićeni svjedok "OA", koji je rekao da je general Krstić s vremena na vrijeme, dok je trajala operacija Žepa, uveče odlazio u Vlasenicu.¹¹⁷⁷ Udaljenost između Vlasenice i Krivača je vrlo mala: oko 34 kilometra.¹¹⁷⁸

8. Uloga generala Krstića u ponovnom ukopu i aktivnostima za prikrivanje zločina

414. Dokumentacija koja povezuje Drinski korpus s ponovnim ukopom je oskudna, a dokazi koji su dostupni ne ukazuju na direktnu umiješanost generala Krstića u ovaj aspekt zločina. Optužba se prvenstveno poziva na činjenicu da je general Krstić, i po verziji događaja koju je iznijela odbrana, bio komandant korpusa tokom cijelog ovog

razgovaram o tome telefonom." U to vrijeme su samo još dvije grupe zarobljenika bile žive, grupa zarobljenika koja je iz škole u Pilici odvedena na Vojnu ekonomiju Branjevo i grupa zarobljenika u Domu kulture u Pilici. Vidi Butler, T. 5156.)

¹¹⁷⁴ Krstić, T. 6667.

¹¹⁷⁵ Krstić, T. 6669.

¹¹⁷⁶ Svjedok II, T. 9133.

¹¹⁷⁷ P 886, str. 01908770.

razdoblja. Operacija tog obima, koja podrazumijeva iskopavanje hiljada leševa i njihovo prebacivanje na još zabačenije lokacije, a sve unutar zone odgovornosti Drinskog korpusa, teško da mu je mogla proći. Kako je to rekao g. Butler u svom svjedočenju, u to vrijeme je u tom području postojalo proglašeno ratno stanje:

" ... /s obzirom na/ činjenicu da je većina tih područja pripadala zonama označenim kao ratna zona u kojima vojska ima ekskluzivni primat, s obzirom na obim aktivnosti koje su se tu morale odvijati, za pretpostaviti je, prvenstveno noću, za ukop i prebacivanje ljudskih ostataka, na različitim lokacijama, uz upotrebu svih za to potrebnih resursa, bilo bi mi vrlo teško naći bilo kakvo objašnjenje za to kako bi štab Drinskog korpusa kao takav, a posebno komandant Drinskog korpusa, mogli da ne znaju šta se dešava u toku jednog, u biti, dvomjesečnog razdoblja.¹¹⁷⁹

415. Optužba se pokušala pozvati na dva dokumenta iz Glavnog štaba koji se navodno tiču izdavanja goriva za poslove ponovnog ukopa, a koji su bili direktno upućeni komandi Drinskog korpusa. Na osnovu ovih dokumenata optužba tvrdi da je general Krstić, kao komandant, morao biti obaviješten o zbivanjima.¹¹⁸⁰ Kako je to već utvrđeno, Pretresno vijeće ne može zaključiti van razumne sumnje da je izdavano gorivo korišćeno za poslove ponovnog ukopa, ili da su resursi Drinskog korpusa korišćeni u tu svrhu. Međutim, Pretresno vijeće prihvata da je, ako ništa drugo, general Krstić, komandant Drinskog korpusa, morao znati da se u njegovoj zoni odgovornosti vrši masovna operacija ponovnog ukopavanja.

9. Reakcija generala Krstića na pogubljenja

416. Odbrana tvrdi da general Krstić, s obzirom na umiješanost visokih oficira Glavnog štaba u pogubljenja, a posebno generala Mladića, nije mogao preduzeti nikakve mjere da spriječi pogubljenja, ili da kazni one koji su u njima učestvovali. General Krstić je izričito rekao da "niko nije mogao niti bi se usudio komentarisati bilo šta što bi rekao general Mladić."¹¹⁸¹ Međutim, u sudskom spisu postoje dokazi koji tome protivrječe; naročito to da su 11. jula 1995. oficiri Drinskog korpusa uspjeli ubijediti generala Mladića da preispita svoj loše zamišljeni plan da se nastavi napad VRS-a prema

¹¹⁷⁸ Stipulacija optužbe br. 892, T. 9187.

¹¹⁷⁹ Butler, T. 5241.

¹¹⁸⁰ P 709; i P 710.

¹¹⁸¹ Krstić, T. 6623.

Potočarima i Bratuncu.¹¹⁸² General Mladić, iako razljućen, povukao je svoja naređenja,¹¹⁸³ što pokazuje da nije bilo nezamislivo suprotstaviti se generalu Mladiću, niti je bilo nemoguće uticati na njegovo mišljenje. Pored toga, 17. jula 1995. u 20:30 sati registrovan je razgovor između generala Krstića i jednog neidentifikovanog sagovornika o razmještanju vojske. General Krstić je svom sagovorniku postavio pitanje: "Po čijem si odobrenju slao dolje vojsku?", a sagovornik mu je odgovorio: "Po naređenju iz Glavnog štaba". General Krstić je uzvratio: "Jebem li vam sunce, vrati mi te borce što pre tu."¹¹⁸⁴ Ta žestoka reakcija generala Krstića je još jedan pokazatelj da se on nije plašio dovesti u pitanje, ili čak prenebregnuti, autoritet Glavnog štaba, i implicitno, generala Mladića.

417. Kao što je već primijećeno, general Krstić je svjedočio da je krajem augusta ili početkom septembra 1995., kada je prvi put saznao za pogubljenja, doduše bezuspješno, preduzeo mjere za odstranjivanje jednog višeg oficira Drinskog korpusa koji je bio umiješan u zločine.¹¹⁸⁵ Međutim osim svjedočenja samog generala Krstića, nije ponuđen nijedan dokaz u prilog ovoj tvrdnji. Upravo suprotno, cjelina dokaza ide u prilog tome da je general Krstić nastavio da lojalno podržava generala Mladića. U jednom članku od 25. augusta 1995., u kojem se prenosi intervju koji je general Krstić dao novinaru "Srpske vojske", general Krstić se posebno pohvalno izražava o ulozi koju je igrao general Mladić u "oslobađanju" Srebrenice.¹¹⁸⁶ U decembru 1995., general Krstić je sjedio odmah pored generala Mladića na tribini na svečanosti u čast Drinskog korpusa.¹¹⁸⁷ Pored toga, kad su se pogoršali odnosi između predsjednika Karadžića i generala Mladića, general Krstić je bio među generalima VRS-a koji su potpisali dokument u kojem se izražava protest zbog pokušaja predsjednika Karadžića da ukloni generala Mladića.¹¹⁸⁸ General Krstić prihvata da je, u vrijeme kada je podržao ovaj dokument, znao za egzekucije, ali je svjedočio da je morao da ga potpiše jer se nije usudio suprotstaviti generalu Mladiću. Kao profesionalni vojnik koji voli svoje zanimanje, general Krstić nije se osjećao spremnim da se povuče i

¹¹⁸² Vidi o tome *supra* par. 303.

¹¹⁸³ Krstić, T. 6196, 6510-6511; i P 770 (fotografija na kojoj se vidi general Mladić kako sjedi, a s njim u razgovoru, stojeći pored njega, general Krstić, za koju general Krstić kaže da je snimljena nakon što je general Mladić izdao naređenje da se nastavi operacija prema Potočarima). Krstić, T. 6509.

¹¹⁸⁴ P 364/2 (17. juli, tab. 14).

¹¹⁸⁵ Krstić, T. 6335.

¹¹⁸⁶ P 743.

¹¹⁸⁷ P 367; Butler, T. 5243-5246.

¹¹⁸⁸ P 91.

ode iz tog područja, uprkos svemu što se desilo. Stoga je riješio da ostane u svom rodnom kraju, u krugu porodice.¹¹⁸⁹

418. Pretresno vijeće konstatuje da je general Krstić znao da su ljudi pod njegovom komandom učestvovali u pogubljenjima muškaraca bosanskih Muslimana u periodu od 14. jula do 19. jula 1995. i da nije preduzeo mjere da ikoga od njih za to kazni.

L. Zaključci

419. Ključni element strategije bosanskih Srba u cilju postizanja vojne pobjede bio je preuzimanje kontrole nad područjem srednjeg Podrinja. U vrijeme kada je došlo do uklanjanja civila bosanskih Muslimana iz enklave, general Krstić je bio načelnik štaba Drinskog korpusa formiranog upravo radi ostvarivanja teritorijalnih ciljeva bosanskih Srba u srednjem Podrinju. Uprkos tome što se pokušao predstaviti kao vojnik kome su strani politika i nacionalna mržnja, Pretresno vijeće ne prihvata da su generalu Krstiću bile strane mjere preduzete da se to područje očisti od bosanskih Muslimana. Izvjesno je da general Krstić nije bio nevoljni učesnik u odvoženju bosansko-muslimanskog stanovništva iz enklave 12. i 13. jula 1995., iako izgleda da je želio obezbijediti primjereno odvijanje operacije. Htio je samo da civilno stanovništvo ode iz tog područja, ali ne i da se ono usput maltretira.

420. Pored toga, dokazi izneseni pred Pretresno vijeće ne idu u prilog tezi da je general Krstić lično ikada pomislio da bi način odabran za uklanjanje bosanskih Muslimana iz enklave mogao biti sistematsko likvidiranje dijela civilnog stanovništva. General Krstić više daje utisak uzdržanog i ozbiljnog profesionalnog vojnika koji teško da bi ikada mogao skovati plan poput onog smišljenog za masovno pogubljenje muškaraca bosanskih Muslimana nakon zauzimanja Srebrenice u julu 1995. Čini se malo vjerovatnim da bi general Krstić samostalno ikada došao do jednog takvog plana. Jedan od svjedoka odbrane svjedočio je da mu je general Krstić, kada se čulo da je kolona bosanskih

¹¹⁸⁹ Krstić, T. 6831-6834.

Muslimana izvršila proboj, rekao: "Pustite ih da prođu, samo da se sve ovo završi kako treba."¹¹⁹⁰

421. Bez obzira na to, general Krstić se u julu 1995. našao u samom središtu jednog od najgnusnijih ratnih zlodjela počinjenih u Evropi od kraja Drugog svjetskog rata. On možda nije bio začetnik plana da se pogube muškarci bosanski Muslimani, ali taj je plan sproveden u zoni odgovornosti Drinskog korpusa. Pored toga kao pomoć u pogubljenjima od 14. jula 1995. pa nadalje, korišćene su snage i sredstva Drinskog korpusa. Kao osoba na položaju komandanta Drinskog korpusa od 13. jula 1995., general Krstić je za to morao znati.

422. Dokazni postupak optužbe protiv generala Krstića zasnovan je na više slojeva indirektnih dokaza i na nekoliko ključnih direktnih dokaza, koji otkrivaju kako su se razvijala njegova saznanja i njegovo učešće u pogubljenjima. Iako je 11. ili 12. jula 1995. bio postavljen za komandanta nove operacije VRS-a u Žepi, general Krstić je i dalje bio izvještavan o zbivanjima u Srebrenici. General Krstić je učestvovao na dva sastanka održana u hotelu "Fontana" sa generalom Mladićem, a u vezi sa sudbinom bosansko-muslimanskih civila iz Srebrenice. Pored toga, učestvovao je u organizovanju odvoženja bosanskih Muslimana iz Potočara, a 12. jula 1995. nalazio se u Potočarima u vrijeme kada se odvijala operacija odvoženja. General Krstić je i dalje bio u potpunosti izvješten o stvarima koje su se ticale kolone bosanskih Muslimana, uključujući i njihovo zarobljavanje i zatočenje.

423. Iako ima malo dokaza koji direktno povezuju generala Krstića sa događanjima u području Srebrenice 13. i 14. jula 1995., iz njih se vidi da je on tih događaja bio potpuno svjestan. General Krstić je 14. jula 1995. bio kontaktiran u vezi sa kriznom situacijom u kojoj se nalazila Zvornička brigada, koja je istovremeno bila angažovana u teškim borbama sa naoružanim čelom bosansko-muslimanske kolone i pokušavala da se izbori sa hiljadama zarobljenika zatočenih u školama po cijelom Zvorniku. Odmah je pukovnika Pandurevića i njegove ljude povukao iz Žepe i vratio ih u njihovu zonu odgovornosti. General Krstić je imao puna saznanja o razlozima njihovog hitnog povlačenja. U danima

¹¹⁹⁰ Svjedok odbrane DA, T. 6928-6929.

koji su uslijedili, pukovnik Pandurević je komandu Drinskog korpusa izvještavao o situaciji u kojoj se nalazila njegova brigada, kao i o pitanjima vezanim za zarobljenike i pogubljenja. Pored toga, general Krstić je, 15. jula 1995., kada ga je kontaktirao pukovnik Beara da ga obavijesti da Glavni štab ne može obezbijediti dovoljno ljudi za nastavljnje pogubljenja, odlučio da pruži dalju pomoć za izvršenje ovih zločina. Hiljade zarobljenika su 15. jula 1995. još bile u životu; da je general Krstić tada, čak i u toj kasnoj fazi, intervenisao, ti su životi mogli biti spašeni.

M. Sažetak ključnih činjeničnih nalaza Pretresnog vijeća

424. Pretresno vijeće zaključuje da su sljedeće ključne činjenice ustanovljene van razumne sumnje.

(i) Opšti nalazi

425. Po zauzimanju Srebrenice u julu 1995., snage bosanskih Srba skovale su i sprovele plan da iz enklave odvezu sve žene, djecu i starce bosanske Muslimane (par. 52).

426. Nakon zauzimanja Srebrenice u julu 1995., snage bosanskih Srba su pogubile nekoliko hiljada muškaraca bosanskih Muslimana. Ukupan broj pogubljenih kreće se vrlo vjerovatno između 7000 i 8000 muškaraca (par. 84).

427. Nakon zauzimanja Srebrenice u julu 1995., snage bosanskih Srba skovale su i sprovele plan da pogube što je više moguće vojno sposobnih muškaraca bosanskih Muslimana koji su se nalazili u enklavi (par. 87).

428. Tokom razdoblja od nekoliko sedmica, u septembru i početkom oktobra 1995., snage bosanskih Srba su otvorile jedan dio primarnih masovnih grobnica u kojima su se nalazila tijela pogubljenih muškaraca bosanskih Muslimana i ta tijela ponovo pokopali u sekundarne grobnice na još zabačenijim lokacijama (par. 78).

(ii) Nalazi u vezi sa Drinskim korpusom

429. Cilj plana Drinskog korpusa za operaciju "Krivaja 95" bio je da se srebrenička "zaštićena zona" svede na svoje gradsko središte kao korak ka ostvarenju šireg cilja VRS-a da bosansko-muslimansko stanovništvo gurne u humanitarnu krizu i da na kraju eliminiše enklavu (par. 121).

430. Granatiranje Srebrenice, koje je izvršio Drinski korpus 10. i 11. jula 1995., bilo je sračunato da zastraši bosansko-muslimansko stanovništvo i da ga istjera iz grada Srebrenice, a time i iz tog područja (par. 125).

431. Drinski korpus je odigrao značajnu ulogu u obezbjeđivanju autobusa i drugih vozila korišćenih za odvoženje bosansko-muslimanskih žena, djece i staraca iz baze u Potočarima 12. i 13. jula 1995., te u nabavci goriva potrebnog za sprovođenje tog zadatka (par. 142).

432. Oficiri komande Drinskog korpusa i jedinice korpusa su 12. i 13. jula 1995. bile u Potočarima i nadgledali odvoženje bosansko-muslimanskih civila sa tog područja (par. 144).

433. Napuštanje područja nekadašnje enklave od strane bosansko-muslimanskih civila iz Srebrenice, koji su autobusima 12. i 13. jula 1995. odvezeni iz Potočara, nije rezultat njihovog slobodnog izbora. Ljudstvo Drinskog korpusa koje je sudjelovalo u operaciji transportovanja znalo je da je VRS prisilio bosansko-muslimansko stanovništvo da napusti to područje (par. 149).

434. Optužba nije uspjela dokazati da su jedinice Drinskog korpusa počinile ijedan od oportunističkih zločina počinjenih 12. i 13. jula 1995. Međutim, pripadnici Drinskog korpusa koji su se 12. i 13. jula 1995. nalazili u bazi u Potočarima, morali su biti svjesni katastrofalne humanitarne situacije u kojoj su se nalazili izbjegli bosanski Muslimani i zlostavljanja od strane snaga bosanskih Srba, ali na to nisu reagovali (par. 155).

435. Pripadnici Drinskog korpusa koji su 12. i 13. jula 1995. bili u bazi u Potočarima, znali su da se prema muškarcima bosanskim Muslimanima, razdvojenima od žena, djece i

staraca, ne postupa u skladu sa prihvaćenom praksom za pronalaženje počinitelaca ratnih zločina, te da vlada užasna neizvjesnost u vezi sa sudbinom tih muškaraca. Komanda Drinskog korpusa isto je tako znala da se odvojeni muškarci iz Potočara odvoze na mjesta zatočenja u Bratuncu autobusima koji su inače korišćeni za prevoz žena, djece i staraca, što je sve nadgledao Drinski korpus (par. 161).

436. U periodu od 12. do 18. jula 1995., brigade Drinskog korpusa, a posebno Bratunačka i Zvornička brigada, bile su angažovane u borbenim dejstvima protiv kolone bosanskih Muslimana koja se nastojala probiti na teritoriju pod kontrolom bosanskih Muslimana. Te su brigade u komandu Drinskog korpusa stalno dostavljale izvještaje o događajima u vezi s kolonom (par. 166).

437. Komanda Drinskog korpusa je od 12. jula 1995. znala da u njenoj zoni odgovornosti snage bosanskih Srba zarobljavaju bosanske Muslimane iz kolone. Osim toga, komanda Drinskog korpusa je bila obaviještena o politici Glavnog štaba da se blokiraju i zarobe muškarci bosanski Muslimani iz kolone, a Glavni štab je izdao direktivu da jedinice Drinskog korpusa postavljaju zasjede koloni (par. 170).

438. Optužba nije uspjela dokazati da su jedinice Drinskog korpusa 13. jula 1995. učestvovali u zarobljavanju hiljada muškaraca bosanskih Muslimana iz kolone koji su potom odvedeni cestom Bratunac – Konjević Polje (par. 175).

439. Komanda Drinskog korpusa je znala da je 13. jula 1995. na cesti Bratunac-Konjević Polje zarobljeno na hiljade bosanskih Muslimana (par. 178).

440. Bratunačka brigada Drinskog korpusa morala je znati da su između 12. i 15. jula 1995. u Bratuncu bile zatočene hiljade bosansko-muslimanskih zarobljenika. Vojna policija Bratunačke brigade je 14. i 15. jula 1995. bila angažovana na sprovođenju tih zarobljenika na lokacije za zatočenje na sjeveru (par. 181).

441. Komanda Drinskog korpusa morala je znati da su muškarci bosanski Muslimani bili zatočeni u Bratuncu između 12. i 15. jula 1995., ta da su ih, nakon što je dovršeno odvođenje bosansko-muslimanskih žena, djece i staraca, prevezli na sjevernije lokacije za zatočenje (par. 186).

442. Autobusi koje je nabavio Drinski korpus korišćeni su za prevoz zarobljenih bosanskih Muslimana na mjesta zatočenja i pogubljenja. Komanda Drinskog korpusa je 12. i 13. jula 1995. morala biti obaviještena o preraspoređivanju autobusa s prvobitnog zadatka prevoženja bosansko-muslimanskih žena, djece i staraca na zadatak prevoženja muškaraca iz Potočara u Bratunac, a od večeri 13. jula 1995., komanda Drinskog korpusa morala je znati da se autobusi daju na dalje korišćenje za prevoz zarobljenih bosanskih Muslimana sjeverno, u Zvorniku (par. 184).

443. Od 13. jula 1995., Zvornička brigada je znala za planove da se zarobljeni bosanski Muslimani dovedu u njenu zonu odgovornosti, te je počela pripremati lokacije za njihovo zatočenje. Zvornička brigada je od 14. jula 1995. znala da su u širem području Zvornika raspoređene hiljade zarobljenih bosanskih Muslimana (par. 191).

444. Optužba nije dokazala da je Drinski korpus učestvovao u pogubljenjima na Jadru 13. jula 1995. ujutro (par. 200).

445. Optužba nije dokazala da su jedinice Drinskog korpusa učestvovala u pogubljenjima u Cerskoj dolini 13. jula 1995. ujutro (par. 204).

446. Optužba nije dokazala da su jedinice Drinskog korpusa učestvovala u pogubljenjima u skladištu u Kravici 13. jula 1995. Međutim, komanda Drinskog korpusa je morala znati da se zarobljenici odvoze u skladište u Kravici, a sa 13. julom 1995. uveče, Drinski korpus je morao znati da su u skladištu u Kravici izvršene egzekucije (par. 215).

447. Optužba nije uspjela dokazati da su jedinice Drinskog korpusa znale ili učestvovala u egzekucijama muškaraca bosanskih Muslimana koje su izdvojili u Tišći. Bez obzira na to, sigurno je da je Milićka brigada znala da se muškarci bosanski Muslimani u Tišći izvode iz autobusa i odvoze na posebne lokacije (par. 219).

448. Uveče 13. jula 1995., komanda Drinskog korpusa morala je biti svjesna plana VRS-a da pogubi sve te hiljade vojno sposobnih muškaraca i dječaka bosanskih Muslimana, zarobljenih na području bivše enklave nakon zauzimanja Srebrenice (par. 295).

449. Zvornička brigada Drinskog korpusa učestvovala je u pogubljenju muškaraca bosanskih Muslimana u Orahovcu 14. jula 1995. godine. Pripadnici čete vojne policije Zvorničke brigade nalazili su se tamo neposredno prije egzekucija, vjerovatno da bi čuvali zarobljenike, a zatim pomogli pri njihovom transportu na mjesta pogubljenja. Ljudstvo 4. bataljona Zvorničke brigade nalazilo se u Orahovcu za vrijeme egzekucija i pomagalo u njihovom izvršenju. Nadalje, između 14. i 16. jula 1995. godine mehanizacija i oprema inženjerske čete Zvorničke brigade bile su angažovane na zadacima u vezi s ukopom žrtava iz Orahovca (par. 225).

450. Dana 15. jula 1995., vozači i kamioni iz 6. pješadijskog bataljona Zvorničke brigade korišćeni su za prevoz zarobljenika s mjesta zatočenja na mjesto pogubljenja na brani u Petkovicima, a inženjerska četa Zvorničke brigade dobila je zadatak da sa svojom mehanizacijom za zemljane radove pomogne u pokapanju žrtava sa brane u Petkovicima (par. 232).

451. Dana 16. jula 1995., pripadnici Bratunačke brigade su učestvovali u ubijanjima na Vojnoj ekonomiji Branjevo. Na čuvanju zarobljenih bosanskih Muslimana u autobusima kojima su dovezeni na Ekonomiju bila je angažovana vojna policija Drinskog korpusa, a oprema Zvorničke brigade je korišćena za poslove oko ukopa žrtava. Pukovnik Popović, pomoćnik komandanta Drinskog korpusa za bezbjednost, bio je uključen u nabavku goriva za prevoz zarobljenih bosanskih Muslimana na mjesto pogubljenja na Vojnoj ekonomiji Branjevo, a izdavanje goriva je koordinirala komanda Drinskog korpusa (par. 243).

452. Dana 16. jula 1995., Bratunačka brigada je pomagala u egzekucijama izvršenim u Domu kulture u Pilici (par. 248).

453. Bageri i buldožeri Zvorničke brigade koji su od 16. jula 1995. radili u području Kozluka, korišćeni su za radove oko ukopa žrtava egzekucija u Kozluku koje su se dogodile između 14. i 17. jula 1995. (par. 253).

454. Dana 19. jula 1995., jedinice pod komandom Zvorničke brigade učestvovala su u pogubljenjima u Nezuku (par. 256).

455. Optužba nije dokazala da su u ranu jesen 1995. jedinice Drinskog korpusa bile angažovane na prenošenju tijela iz primarnih u sekundarne grobnice. Međutim, s obzirom na obim te operacije, komanda Drinskog korpusa je, ako ništa drugo, morala znati da se ta aktivnost odvija unutar njene zone odgovornosti (par. 261).

456. Komanda Drinskog korpusa je i nakon zauzimanja Srebrenice nastavila da vrši svoje komandne ingerencije u odnosu na sebi potčinjene brigade, a njena komandna uloga nije bila suspendovana učešćem Glavnog štaba VRS-a odnosno organa bezbjednosti u aktivnosti nakon zauzimanja Srebrenice (par. 276).

457. Optužba nije dokazala da je 10. diverzantski odred bio prepotčinjen komandi Drinskog korpusa 16. jula 1995., dana kada su pripadnici te jedinice bili uključeni u egzekucije na Ekonomiji Branjevo. Ipak, jasno je da je morala postojati tijesna saradnja i koordinacija između Drinskog korpusa i te jedinice, od njenog dolaska u Srebrenicu i dalje za vrijeme kasnijih dejstava (par. 281).

458. Optužba nije dokazala da su jedinice MUP-a nakon zauzimanja Srebrenice jula 1995. bile prepotčinjene Drinskom korpusu. Međutim, Drinski korpus je bio itekako svjestan prisustva jedinica MUP-a unutar svoje zone odgovornosti, kao i dejstava jedinica MUP-a na blokiranju i zarobljavanju muškaraca bosanskih Muslimana iz kolone (par. 289).

459. Optužba nije dokazala da je Drinski korpus zamislio ili potakao bilo koje od zvjerstava koja su uslijedila nakon zauzimanja Srebrenice u julu 1995. godine (par. 290).

460. Komanda Drinskog korpusa je znala da su njoj potčinjene jedinice, počevši od 14. jula 1995., bile umiješane u pogubljenjima muškaraca bosanskih Muslimana (par. 296).

(iii) Nalazi u vezi sa sâmim generalom Krstićem

461. Dana 13. jula 1995. uveče, general Mladić je imenovao generala Krstića za komandanta Drinskog korpusa. Od tog momenta general Krstić je djelovao kao komandant Drinskog korpusa, te je kao takav bio priznat od strane cijelog korpusa (par. 331).

462. General Krstić je bio sasvim svjestan toga da će granatiranje Srebrenice otjerati na hiljade bosansko-muslimanskih civila iz grada u omanje mjesto Potočari, za koje su mislili da je "bezbjedno" jer se tamo nalazila baza UN-a. On je morao znati da se na tom mjestu osnovne potrebe za smještajem, hranom, vodom i lijekovima neće moći ni izdaleka pokriti. General Krstić je bio potpuno svjestan teritorijalnih ciljeva VRS-a u srebreničkoj enklavi (par. 337).

463. S obzirom na to da je bio prisutan na sastancima u hotelu "Fontana" 11. i 12. jula 1995., general Krstić je bio potpuno svjestan katastrofalne humanitarne situacije u kojoj su se nalazili izbjegli bosanski Muslimani u Potočarima i bio je upozoren da je nakon zauzimanja Srebrenice doveden u pitanje opstanak bosansko-muslimanskog stanovništva (par. 343).

464. General Krstić je naredio da se nabave autobusi za prevoz bosansko-muslimanskog stanovništva iz Potočara 12. i 13. jula 1995. Svojim podređenima je naredio da obezbijede cestu kojom će autobusi ići za Kladanj. On je nadzirao cjelokupni tok operacije prevoza (par. 347).

465. General Krstić se 12. jula 1995. rano poslijepodne zadržao jedan ili dva sata u Potočarima, gdje je s ostalim oficirima VRS-a, uključujući i generala Mladića, nadgledao odvoženje žena, djece i staraca bosanskih Muslimana. Budući da je tada bio u Potočarima, general Krstić je morao znati za užasne uslove u kojima su se nalazili izbjegli bosanski Muslimani, te da su vojnici VRS-a tog dana s njima loše postupali (par. 354).

466. Optužba nije dokazala da je general Krstić bio u Potočarima 13. jula 1995. (par. 357).

467. General Krstić je svojim podređenima izdao naređenje da se bosansko-muslimanskim civilima koji se odvoze iz Potočara ne smije ništa loše desiti (par. 358).

468. Optužba nije dokazala da je general Krstić učestvovao u smišljanju plana za pogubljenje (par. 362).

469. S obzirom da je 12. jula 1995. poslijepodne bio u "bijeloj kući", general Krstić je morao znati da su odvojeni muškarci zatočeni u užasnim uslovima i da se s njima ne postupa u skladu s prihvaćenom praksom traženja počinioca ratnih zločina. General Krstić je morao shvatiti, kao što su shvatili svi svjedoci koji su tog dana bili unutar ili u okolini baze, da vlada užasavajuća neizvjesnost po pitanju sudbine izdvojenih muškaraca. No, general Krstić nije ništa učinio kako bi od generala Mladića ili bilo kog drugog dobio razjašnjenja o daljoj sudbini tih muškaraca (par. 367).

470. Dana 12. jula 1995., general Krstić je morao znati da se muškarci kod Tišće izvode iz autobusa i odvoje na lokacije za zatočenje. Međutim, optužba nije dokazala da je on tada znao da im je konačna sudbina smrt pogubljenjem (par. 369).

471. General Krstić je bio u potpunosti obaviješten o razvoju događaja u vezi sa kretanjem kolone bosanskih Muslimana, te je do 13. jula 1995. uveče saznao da su snage bosanskih Srba unutar njegove zone odgovornosti zarobile hiljade bosanskih Muslimana iz kolone (par. 377).

472. Od 13. jula 1995., komanda Drinskog korpusa morala je znati za plan da se pogube svi vojno sposobni muškarci bosanski Muslimani iz Srebrenice, a od 14. jula 1995., komanda Drinskog korpusa morala je znati da potčinjene jedinice Drinskog korpusa učestvuju u masovnim pogubljenjima. S obzirom na položaj koji je imao u komandi Drinskog korpusa, prvo kao načelnik štaba, a zatim kao komandant od 13. jula 1995. uveče, general Krstić je takođe morao to znati (par. 379).

473. Ujutro 15. jula 1995., pukovnik Beara je od generala Krstića tražio dodatno ljudstvo da pomogne kod pogubljenja bosansko-muslimanskih zarobljenika. General Krstić je na sebe preuzeo da pukovniku Beari pomogne da dobije ljudstvo potrebno za pogubljenje tih ljudi. General Krstić je ukazao na mogućnost da se za to upotrebe ljudi iz Bratunačke brigade, preuzeo na sebe da to sredi, poslije čega su ljudi iz te Brigade došli da pomognu u izvršenju pogubljenja na Vojnoj ekonomiji Branjevo 16. jula 1995. (par. 387).

474. General Krstić je naredio Zvorničkoj brigadi da se vrati u svoju zonu odgovornosti kako bi riješila dva problema: borbe sa kolonom i prisustvo hiljada zarobljenih bosanskih Muslimana unutar njegove zone odgovornosti. Od 14. jula 1995. pa nadalje, general Krstić je bio u potpunosti izvještavan o događajima u zoni odgovornosti Zvorničke brigade. Dana 15. jula 1995., general Krstić je imao puna saznanja o tome da se u zoni odgovornosti Zvorničke brigade nalazi veliki broj zarobljenika, kao i o tome da se snage Zvorničke brigade koriste u vezi sa pogubljenjima (par. 399).

475. Od 16. jula 1995. pukovnik Popović je bio u vezi sa generalom Krstićem kako bi ga izvještavao o stvarima vezanim za pogubljenja. Kao dio komandnog lanca koji je izvještavan o tim događajima, i general Krstić je o njima bio obaviješten, te je nadgledao i pratio aktivnosti sebi potčinjenih oficira koji su učestvovali u egzekucijama (par. 404).

476. Optužba nije uspjela dokazati da je general Krstić bio direktno umiješan u aktivnosti ponovnog ukopa. No, general Krstić je, ako ništa drugo, morao znati da se ta masovna operacija vodi u njegovoj zoni odgovornosti (par. 415).

477. General Krstić je znao da su ljudi pod njegovom komandom učestvovali u pogubljenjima muškaraca bosanskih Muslimana u periodu od 14. jula do 19. jula 1995., ali nijednog od njih nije kaznio (par. 418).

III. PRAVNI NALAZI

A. Uvod

478. U ovom trećem dijelu Pretresno vijeće će ispitati da li činjenično stanje koje je Vijeće utvrdilo potkrepljuje van razumne sumnje nalaze da su počinjena ona djela koja se navode u optužnici. Budući da po svojoj prirodi ta djela najčešće obuhvataju mnogo ljudi sa različitim stepenima učestvovanja, kao i niz događaja tokom određenog vremenskog razdoblja, razumno je ustanoviti, kao prvo, da li je na osnovu činjenične argumentacije dokazano postojanje pravnih preduslova za počinjenje tih krivičnih djela, a potom, utvrditi stepen krivice koja se eventualno može pripisati optuženom generalu Krstiću.

Pravni preduslovi određivaće se na osnovu stanja u međunarodnom običajnom pravu u vrijeme kada je došlo do događaja u Srebrenici.

479. Optužnica optuženog tereti za ubistva kao nezavisna krivična djela i prema članu 3 i prema članu 5 Statuta, te kao jedan element tačkaka optužnice koje se odnose na progone i istrebljenje iz člana 5 Statuta. O ubistvima se nadalje govori u alternativnim tačkama optužnice koje se odnose na genocid i saučesništvo u genocidu, pri čemu te tačke takođe obuhvataju i optužbe za nanošenje teške tjelesne ili duševne povrede. I konačno, u optužnici se navodi i to da su počinjeni zločini protiv čovječnosti kao kršenje člana 5, i to u obliku deportacije ili nasilnog premještanja žena, djece i staraca. Svako od tih krivičnih djela ima vlastite specifične elemente, kojima će se Pretresno vijeće sada pozabaviti.

480. U skladu sa sudskom praksom Međunarodnog suda, za krivično djelo iz člana 3 mora se utvrditi da je u vrijeme počinjenja postojalo stanje oružanog sukoba, te da je između tih djela i oružanog sukoba postojao bliski neksus. Poređenja radi, član 5 Statuta zahtijeva samo postojanje oružanog sukoba, uz uslov da je do djela došlo u okviru tog oružanog sukoba. Kritični element krivičnog djela iz člana 5 jeste da zločini čine dio raširenog ili sistematskog napada na civilno stanovništvo. Nadalje, takva djela mogu predstavljati progon kada se pokaže da su počinjena uz diskriminatornu namjeru na političkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi. Za razliku od toga, za genocid, kako je predviđeno članom 4 Statuta, nema uslova o postojanju oružanog sukoba, jedini zahtjev koji se postavlja jeste da su zabranjena djela počinjena “s namjerom da se u cijelosti ili djelimično uništi neka nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa kao takva ...”.

481. Prema mišljenju Žalbenog vijeća, “oružani sukob postoji svuda gde se pribjegli oružanoj sili između država ili produženom oružanom nasilju između vlasti i organizovanih naoružanih grupa, ili pak između takvih grupa unutar jedne države.”¹¹⁹¹ U ovom slučaju nije osporeno da je postojao oružani sukob između BiH i njenih oružanih snaga s jedne i Republike Srpske i njenih oružanih snaga s druge strane. Nema sumnje da

¹¹⁹¹ Odluka po interlokutornoj žalbi odbrane na nadležnost Suda, IT-94-1-AR72, 2. oktobar 1995. (dalje u tekstu: Žalba *Tadić* I).

je do krivičnih djela iznesenih u optužnici došlo ne samo u okviru tog sukoba, nego i u uskoj vezi sa njim.

482. Prema presudi koju je Pretresno vijeće II donijelo u predmetu *Kunarac*,¹¹⁹² pet elemenata predstavljaju uslov za “napad usmjeren protiv civilnog stanovništva” u smislu člana 5 Statuta:

- (i) Mora postojati napad.¹¹⁹³
- (ii) Djela počinitelja moraju biti dio tog napada.¹¹⁹⁴
- (iii) Napad mora biti “usmjeren protiv bilo kojeg civilnog stanovništva”.¹¹⁹⁵
- (iv) Napad mora biti “rasprostranjen ili sistematski”.¹¹⁹⁶
- (v) Počinilac mora poznavati širi kontekst u kojem se njegova djela odvijaju i znati da su njegova djela dio napada.¹¹⁹⁷

Svi ti uslovi ispunjeni su u ovom predmetu. Stoga, na osnovu čitanja činjeničnog dijela ove presude,¹¹⁹⁸ nema sumnje da sva krivična djela opisana u optužnici čine dio rasprostanjenog ili sistematskog napada protiv civilnog stanovništva, te da su počinjena sa diskriminatornom namjerom u smislu člana 5(h) Statuta.

Ukratko, ispunjeni su svi statutarni preduslovi za krivična djela iz članova 3 i 5, uključujući i progon.

483. Iduće pitanje jeste da li su ispunjeni činjenični elementi svakog od konkretnih krivičnih djela iz članova 3, 4 i 5 koja se terete u optužnici, te naročito da li su ispunjeni osobito strogi uslovi iz člana 4. Pretresno vijeće raspraviće redom te činjenične elemente za ubistvo, istrebljenje, nanošenje teške tjelesne ili duševne povrede, deportaciju ili prisilno premještanje, progon i, naposljetku, za genocid i saučesništvo u genocidu.

¹¹⁹² Presuda u predmetu *Kunarac, Tužilac protiv Dragoljuba Kunarca, Radomira Kovača i Zorana Vukovića*, IT-96-23T i IT-96-23/1-T, 22. februar 2001., par. 410.

¹¹⁹³ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić, Tužilac protiv Tadića*, predmet br. IT-94-1-A, 15. juli 1999., par. 251.

¹¹⁹⁴ *Ibid.*, par. 248.

¹¹⁹⁵ Član 5 Statuta.

¹¹⁹⁶ Vidi gore, bilješka 114, par. 248.

¹¹⁹⁷ *Ibid.*

¹¹⁹⁸ Dio II.

B. Ubistva¹¹⁹⁹

484. Optužba tvrdi da pojam ubistva obuhvata “sve oblike namjernog lišavanja života, sa predumišljajem ili bez njega”.¹²⁰⁰ Odbrana s tim u vezi nije iznijela nikakve konkretne tvrdnje.

485. I Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju i Međunarodni krivični sud za Ruandu sistematski su definisali ubistvo kao smrt žrtve do koje je došlo uslijed djela ili propusta koje je optuženi počinio sa namjerom da žrtvu liši života ili da nanese teške tjelesne povrede, za koje je razumno trebao znati da bi mogle prouzročiti smrt.¹²⁰¹

486. U ovom predmetu nije osporeno da su hiljade bosanskih Muslimana, stanovnika Srebrenice ili onih koji su tamo došli kao izbjeglice, ubijene u razdoblju od 12. do 19. jula te da su veće ili manje grupe muškaraca pogubljene po kratkom postupku na više mjesta u zoni odgovornosti Drinskog korpusa.¹²⁰² Činjenicu da je došlo do masovnih egzekucija optuženi nije osporavao.¹²⁰³

487. Pretresno vijeće je zaključilo da su gotovo svi ubijeni na mjestima pogubljenja bili odrasli muškarci bosanski Muslimani, te da je pogubljeno oko 7000-8000 ljudi.¹²⁰⁴

488. Osim toga, mnoga ubistva počinjena su 12., 13. i 14. jula u Potočarima.¹²⁰⁵ Ubijeni ljudi bili su odrasli bosanski Muslimani, iako su svjedoci T i Ademović govorili

¹¹⁹⁹ U engleskoj i francuskoj verziji Statuta koristi se različita terminologija. U francuskoj verziji navodi se termin “*meurtre*”/ubistvo/, dok se u engleskoj verziji koristi termin “*killing*”/lišavanje života/. Termin “*killing*” odnosi se na svako djelo koje je prouzročilo smrt, bez konkretnog navođenja stepena počiniočeve namjere. U presudi u predmetu *Akayesu* stoji primjedba da bi trebalo koristiti pojam “*meurtre*” ili “*murder*”/ubistvo/, a ne termin “*killing*” i to u skladu s opštim principima krivičnog prava, kojima se predviđa da kada postoje dvije moguće interpretacije, valja koristiti onu koja ide više u prilog optuženom (presuda u predmetu *Akayesu*, par. 501). Primijećeno je takođe (u par. 588) da se termin “*murder*” prevodi na francuski jezik riječju “*assassinat*” /namjerno ubistvo/ (što pretpostavlja predumišljaj i može dovesti, ukoliko je djelo dokazano, do veće kazne), pri čemu se iznosi da bi u francuskom jeziku prednost trebalo davati terminu “*meurtre*”, u skladu sa međunarodnim običajnim pravom. Vijeće prihvata stav koji je već ranije prihvatio Međunarodni krivični sud za Ruandu u presudi u predmetu *Akayesu*.

¹²⁰⁰ Pretpretresni podnesak optužbe u skladu sa pravilom 65 *ter* (E) (i), 25. februar 2000., par. 104, str. 38.

¹²⁰¹ Vidi osobito Presudu u predmetu *Akayesu*, par. 589; Presudu u predmetu *Čelebići*, par. 439; Presudu u predmetu *Blaškić*, par. 153, 181 i 217; i Presudu u predmetu *Jelisić*, par. 35 i 63 (u ovom posljednjem predmetu Pretresno vijeće je donijelo odluku da je počinilac ubistva morao imati namjeru da prouzroči smrt; teorija o predvidljivim posljedicama nije usvojena).

¹²⁰² Optužnica se odnosi na razdoblje od 12. jula do 1. novembra 1995. Optužba, međutim, nije izvela dokaze da je do ubijanja došlo i nakon otprilike 19. jula 1995.

¹²⁰³ Vidi osobito unakrsno ispitivanje optuženog, T. 6489.

o ubistvu jednog dječaka¹²⁰⁶ i jedne bebe.¹²⁰⁷ Nemoguće je utvrditi koliko je tačno ubistava počinjeno u Potočarima, no riječ je o priličnom broju. Pretresno vijeće takođe prihvata da je došlo do oportunističkih pogubljenja muškaraca zatočenih u Bratuncu između 12. i 14. jula 1995.,¹²⁰⁸ iako se ni ovdje ne može tačno utvrditi o koliko se žrtava radi.

489. Pretresno vijeće se stoga uvjerilo da su počinjena ubistva u smislu člana 3 i člana 5 Statuta (ubistvo i progon).

C. Istrebljenje

490. U optužnici ta ubistva predstavljaju osnovu i za optužbu za istrebljenje prema članu 5(b). Pretresno vijeće prvo će iznijeti pravnu definiciju istrebljenja, nakon čega će razmotriti da li su u ovom predmetu ispunjeni uslovi za postojanje zločina istrebljenja.

1. Definicija

491. U članu 5 Statuta, koji obuhvata zločine protiv čovječnosti, iznosi se sljedeće:

Međunarodni sud je ovlašten da krivično goni osobe odgovorne za sljedeća krivična djela kada su počinjena u oružanom sukobu, bilo međunarodnog bilo unutrašnjeg karaktera, i usmjerena protiv bilo kojeg civilnog stanovništva:

[...]

(b) istrebljenje.

492. U vrlo velikom broju međunarodnih¹²⁰⁹ i nacionalnih¹²¹⁰ instrumenata istrebljenje je priznato kao zločin protiv čovječnosti. Usprkos tome, to se djelo rijetko pojavljuje na

¹²⁰⁴ *Supra*, par. 80-84.

¹²⁰⁵ *Supra*, par. 44-45.

¹²⁰⁶ *Supra*, par. 44.

¹²⁰⁷ *Supra*, par. 45.

¹²⁰⁸ *Supra*, par. 66.

¹²⁰⁹ Član 6(c) Statuta Nirberškog suda; član II(c) Zakona br. 10 Kontrolnog savjeta, princip VI Nirberških principa, član 5(b) Statuta MKSJ-a; član 3(b) Statuta MKSR-a; član 18(b) Nacrta kodeksa o zločinima protiv mira i bezbjednosti čovječanstva koji je Komisija za međunarodno pravo prihvatila na svojoj 48. sjednici 1996. godine; i članovi 7(1)(b) i 7(2)(b) Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda.

¹²¹⁰ Vidi naročito odjeljak 7 (3.76) kanadskog krivičnog zakona i član 212-1, stav 1 francuskog krivičnog zakona (usvojen na temelju odluke br. 92-1336 od 16. decembra 1992., izmijenjen na osnovu uredbe br. 93-

nacionalnim sudovima,¹²¹¹ a ovaj ga Međunarodni sud još nije definisao. Termin “istrebljenje” pojavio se u cijelom nizu poslijeratnih odluka koje su donijeli Nirnberški vojni sud i Vrhovni narodni sud Poljske. Međutim, iako se teretilo za zločin istrebljenja, presude su se općenito oslanjale na širi pojam zločina protiv čovječnosti i nisu dale nikakvu konkretnu definiciju termina “istrebljenje”.¹²¹² Samo je Međunarodni sud za Ruandu u nekoliko prilika definisao nužne elemente tog krivičnog djela.¹²¹³

1. optuženi ili njegovi podređeni sudjelovali su u ubijanju određenih imenovanih ili opisanih osoba;
2. djelo ili propust su bili protivpravni i namjerni;
3. protivpravno djelo ili propust moraju predstavljati dio rasprostranjenog ili sistematskog napada;
4. napad mora biti usmjeren protiv civilnog stanovništva.¹²¹⁴

913 od 19. jula 1993., stupio na snagu 1. marta 1994.), u kojem se koristi termin “rasprostranjena i sistematska praksa egzekucija po kratkom postupku”. Ipak, definicija koja se koristi u francuskom pravnom sistemu razlikuje se od one koja se koristi u međunarodnim tekstovima zato što je za sve zločine protiv čovječnosti uslov diskriminacija namjera.

¹²¹¹ Vidi Okružni sud u Jerusalemu, koji je Adolfa Eichmanna proglasio krivim za zločin protiv čovječnosti, istrebljenje, iako pritom nije navedena nikakva jasna definicija. *Attorney-General of the Government of Israel v. Adolf Eichmann*, Izrael, Okružni sud u Jerusalemu, 12. decembar 1961., 36 ILR, (1968), dio IV, str. 29, vidi predmet *Barbie*, Kasacioni sud, 3. juni 1988., 78 ILR, str. 332 i 336.

¹²¹² Vidi sljedeće presude: *Josef Altstötter and others*, Američki vojni sud, Nürnberg (1947), Law Reports of Trials of War Criminals by the UN War Crimes Commission, sv. VI. Optuženi su proglašeni krivima za zločine protiv čovječnosti. Izraz “rasno istrebljenje Poljaka” koristi se u presudi da bi se definisao program koji se primjenjivao u cijeloj zemlji, str. 75; *Amon Leopold Goeth (Hauptsturmführer)*, Vrhovni narodni sud Poljske (1946), Law Reports of Trials of War Criminals, sv. VII. U presudi se u širokom smislu koristi termin “istrebljenje” da bi se opisao genocid. Sud navodi da se politika istrebljenja primjenjivala kako bi se uništili jevrejski i poljski narod (neslužbeni prevod), str. 9. *I.G. Farben Trial: Carl Krauch and 22 others*, Američki vojni sud, Nürnberg (1947.-1948.), Law Reports of Trials of War Criminals, sv. X. *The Krupp Case: Alfred Felix Alwyn Krupp Von Bohlen und Halbach & 11 others*, Američki vojni sud, Nüremberg, (1947-1948), Law Reports of Trials of War Criminals, sv. X. *The High Command Case: Wilhelm Von Leeb and 13 others*, Američki vojni sud (1947.-1948.), Law Reports of Trials of War Criminals, sv. XII. *The Rusha Case: Ulrich Greifelt & others*, Američki vojni sud, Nürnberg, (1947.-1948.), Law Reports of Trials of War Criminals, sv. XIII. Sud primjećuje da je program koji su sprovodili nacisti odgovarao sistematskom programu genocida koji je, *inter alia*, uključivao istrebljenje nacionalnih i rasnih grupa. *Gauleiter Artur Greiser*, Vrhovni narodni sud Poljske (1946), Law Reports of Trials of War Criminals, sv. XIII.

¹²¹³ Presuda u predmetu *The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu*, predmet br. ICTR-96-4-T, 2. septembar 1998., par. 591-592; Presuda u predmetu *The Prosecutor v. Kambanda*, predmet br. ICTR-97-23, 4. septembar 1998.; Presuda u predmetu *The Prosecutor v. Kayishema/Ruzindana*, predmet br. ICTR-95-1-T, 21. maj 1999., par. 141-147; Presuda u predmetu *The Prosecutor v. Rutaganda*, predmet br. ICTR-96-3-T, 6. decembar 1999., par. 82-84; Presuda u predmetu *The Prosecutor v. Musema*, predmet br. ICTR-96-13-T, 27. januar 2000.

¹²¹⁴ Presuda u predmetu *Akayesu*, par. 592. Ova presuda dalje pominje uslove koji se traže za zločin protiv čovječnosti u skladu sa Statutom MKSR-a, što obuhvata i uslov da se napad “zasniva na diskriminatornoj

493. Tužilac tvrdi¹²¹⁵ da zločin istrebljenja po samoj svojoj prirodi mora biti usmjeren protiv grupe osoba, da je za njega uslov element masovnog uništenja i da obuhvata situacije u kojima je ubijen velik broj ljudi koji ne dijele nikakve zajedničke karakteristike.¹²¹⁶ Element diskriminatorne namjere nije nužan.¹²¹⁷

494. U Pretpretresnom podnesku odbrane¹²¹⁸ tvrdi se da se djelo istrebljenja može razlikovati od genocida na osnovu činjenice da nije počinjeno na temelju nacionalne, etničke, rasne ili vjerske pripadnosti neke osobe, te da, štaviše, za počinjenje tog djela nije nužna nikakva specijalna namjera, to jest, namjera da se grupu uništi djelimično ili u cijelosti.¹²¹⁹

495. Krivična djela ubistva i istrebljenja imaju jedan sličan element, budući da je njihov cilj smrt žrtava. Oba djela imaju istu *mens rea*, koja se sastoji od namjere da se žrtvu liši života ili namjere da se nanese teška tjelesna povreda žrtvi, za koju je počinitelj morao razumno predvidjeti da će vrlo vjerovatno prouzročiti smrt.¹²²⁰ Pretresno vijeće će sada identifikovati što još obuhvata djelo istrebljenja i da li su uslovi za to krivično djelo ispunjeni u ovom predmetu.

496. U tu svrhu Pretresno vijeće navodi uobičajenu definiciju riječi “istrebljenje”. Prema francuskom rječniku *Nouveau Petit Robert*, riječ “*exterminer*” /istrijebiti/ dolazi od latinske riječi *exterminare*, što znači “istjerati”, a što se razvilo od “*ex*”, čije je značenje “van” i “*terminus*”, što znači “granica”. Slično tome, *Oxford English Dictionary* kao prvo značenje riječi “*exterminate*”¹²²¹ navodi čin istjerivanja ili protjerivanja osobe

namjeri, odnosno na nacionalnoj, političkoj, etničkoj, rasnoj ili religijskoj osnovi.” Takav uslov ne postoji u članu 5 Statuta MKSJ-a za zločine protiv čovječanstva, osim u slučaju progona.

¹²¹⁵ Pretpretresni podnesak optužbe u skladu sa pravilom 65 *ter* (E) (i), 25. februar 2001.

¹²¹⁶ *Ibid.*, par. 129.

¹²¹⁷ U skladu sa drugostepenom presudom u predmetu *Tadić*, par. 273-305. Suprotno tome, vidi Presudu u predmetu *Akayesu*, par. 592; Presudu u predmetu *Kayishema/Ruzindana*, par. 144; Presudu u predmetu *Rutaganda*, par. 83-84; i Presudu u predmetu *Musema*, par. 218-219.

¹²¹⁸ *Tužilac protiv Radislava Krstića*, predmet br. IT-98-33-PT, Pretpretresni podnesak odbrane u skladu sa pravilom 65 *ter* (E) (i), 29. februar 2000.

¹²¹⁹ *Ibid.*, par. 35-36.

¹²²⁰ Presuda u predmetu *Akayesu*, par. 589; Presuda u predmetu *Blaškić*, par. 217; Presuda u predmetu *Jelisić*, par. 35; Presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 560-561.

¹²²¹ Taj termin pojavio se u crkvenom latinskom jeziku u dvanaestom vijeku, no gotovo da se i nije koristio prije šesnaestog vijeka. Vidi *The Oxford English Dictionary* (2. izdanje), sv. V, str. 601. *Le Nouveau Petit Robert*, rječnik francuskog jezika (Dictionnaires Le Robert – Paris, 1994), str. 871.

ili grupe osoba van granica države, teritorije ili zajednice. Međutim, uobičajena upotreba termina “istrebljenje”¹²²² poprimila je tokom vremena konotacije uništenja i počela da znači uništenje velikog broja ljudi.

497. Stoga Komisija za međunarodno pravo prilikom formulisanja definicije istrebljenja inzistira na elementu masovnog uništenja:

[Istrebljenje je] zločin koji je po samoj svojoj prirodi usmjeren protiv grupe pojedinaca. Uz to, radnja koja se koristi da bi se sproveo zločin istrebljenja uključuje element masovne destrukcije, koji ne predstavlja uslov za ubistvo. U tom smislu, istrebljenje je usko povezano sa zločinom genocida. [...]¹²²³

498. S obzirom na ograničeni broj presedana u vezi s ovim krivičnim djelom, korisno je dodatno se pozvati na član 7(2)(b) Statuta stalnog Međunarodnog krivičnog suda, u kojem se sa više pojedinosti definiše termin “istrebljenje” i konkretno navodi sljedeće:

Istrebljenje uključuje namjerno nametanje životnih uslova kojima se, među ostalim, uskraćuje pristup hrani i lijekovima, sračunato da dovede do uništenja dijela nekog stanovništva.

Na osnovu uvrštenja te odredbe, pretpostavljamo da se zločin istrebljenja može primijeniti na djela koja su počinjena sa namjerom da se ubije velik broj žrtava, i to ili izravno, kao na primjer ubijanjem ljudi iz vatrenog oružja, ili manje izravno, stvaranjem uslova koji će dovesti do smrti žrtava.¹²²⁴ Izvještaj Pripremne komisije za stalni Međunarodni krivični sud o elementima krivičnih djela daje dalje smjernice. Tu se navodi da je “počinilac [morao] života lišiti jednu ili više osoba” i da je do tog ponašanja moralo doći “u sklopu masovnog ubijanja pripadnika civilnog stanovništva.”¹²²⁵

499. Nužno je potom identifikovati žrtve. U članu 5 Statuta MKSJ-a, koji se odnosi na zločine protiv čovječnosti, govori se o djelima “usmjerenima protiv bilo kojeg civilnog stanovništva”. Žrtve ne moraju imati zajedničke nacionalne, etničke, rasne ili vjerske

¹²²² *Ibid.* Značenje koje se prvo pojavilo u vulgarnom latinskom jeziku, a kasnije u francuskom.

¹²²³ Vidi naročito komentar Nacrta kodeksa o zločinima protiv mira i bezbjednosti čovječanstva Komisije za međunarodno pravo (dalje u tekstu: Nacrt kodeksa KMP-a), *Report of the International Law Commission on the work of its 48th session*, 6. maj-26. juli 1996., Official Documents of the United Nations General Assembly 51st session, Supplement no. 10 (A/51/10), članak 18, str. 118.

¹²²⁴ Cherif Bassiouni, *Crimes against Humanity in International Criminal Law* (2. izdanje, 1999), str. 295.

¹²²⁵ Izvještaj Pripremne komisije za osnivanje stalnog Međunarodnog krivičnog suda, Finalizirani nacrt teksta elemenata krivičnih djela, PCNICC/2000/1/Add.2, 2. novembar 2000 (fusnote izbačene).

karakteristike. U skladu sa drugostepenom presudom u predmetu *Tadić*,¹²²⁶ Pretresno vijeće smatra da za zločin istrebljenja nije nužno da se prema žrtvama postupa diskriminatorno iz političkih, socijalnih ili vjerskih razloga.

500. Prema komentaru Nacrta kodeksa Komisije za međunarodno pravo, istrebljenje se razlikuje od zločina genocida na osnovu činjenice da ciljana populacija ne mora nužno imati zajedničke nacionalne, etničke, rasne ili vjerske karakteristike, te da se isto tako odnosi i na situacije u kojima su “neki pripadnici jedne grupe ubijeni, dok su drugi pošteđeni”.¹²²⁷ Iz tih razloga zločin istrebljenja postoji kada je djelo usmjereno protiv jedne cijele grupe pojedinaca, čak ako i nije utvrđena nikakva diskriminatorna namjera ili namjera da se grupa uništi kao takva na nacionalnoj, etničkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi. Isto vrijedi i za situaciju u kojoj ciljana populacija nema nikakve zajedničke nacionalne, etničke, rasne ili vjerske karakteristike.

501. Sam termin “istrebljenje” snažno upućuje na počinjenje zločina masovnih razmjera, što s druge strane pretpostavlja znatan stepen pripreme i organizacije.¹²²⁸ Valja ipak primijetiti da se “istrebljenje” teoretski može primijeniti na počinjenje zločina koji nije “rasprostranjen”, no koji se usprkos tome svodi na uništenje jedne cijele populacije, razlučive na osnovu neke karakteristike (ili karakteristika) koje nisu obuhvaćene Konvencijom o genocidu, pri čemu se ta populacija sastoji od relativno malog broja ljudi. Drugim riječima, dok istrebljenje uopšteno govoreći uključuje velik broj žrtava, taj zločin može postojati i u slučajevima kada je broj žrtava ograničen.

502. S tim u vezi, definicija istrebljenja koju je dao stalni Međunarodni krivični sud upućuje na to da je dovoljno da krivična djela budu “sračunata kako bi dovela do uništenja *dijela* populacije”. Pretresno vijeće primjećuje da je ta definicija usvojena nakon vremena u kojem su počinjena krivična djela u ovom predmetu. U skladu sa

¹²²⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 281-305.

¹²²⁷ Vidi fusnotu 1143 gore.

¹²²⁸ U par. 207 Presude u predmetu *Blaškić* stoji sljedeće: “... u praksi je često teško razdvojiti ta dva kriterija [rasprostranjeni i sistematski napad]: budući da se rasprostranjeni napad usmjeren protiv velikog broja žrtava zasniva uglavnom na nekom obliku planiranja ili organizacije. Doista, kvantitativni kriterij ne može se objektivno definirati: ni međunarodne odredbe ni sudska praksa, međunarodna kao ni nacionalna, ne propisuju prag od kojeg počinje zločin protiv čovječnosti”.

principom da kada postoji plauzibilna razlika u interpretacijama ili primjeni, treba prihvatiti onaj stav koji najviše ide u prilog optuženom, Vijeće presuđuje da za svrhe ovog predmeta definiciju treba tumačiti u smislu da se odnosi na uništenje brojčano znatnog dijela dotične populacije.

503. Ukratko, Pretresno vijeće zaključuje da za utvrđivanje zločina istrebljenja, uz opšte uslove koji se odnose na zločin protiv čovječnosti, moraju postojati dokazi da je djelo bilo usmjereno protiv jedne konkretne populacije, te da su njeni pripadnici bili ubijeni ili izvrgnuti životnim uslovima smišljenima da prouzroče uništenje brojčano znatnog dijela te populacije.

2. Nalazi

504. Iako postoje dokazi da je među ubijenima u Potočarima i kasnije bio manji broj žena, djece i staraca,¹²²⁹ praktički sve osobe ubijene nakon pada Srebrenice bili su vojno sposobni muškarci bosanski Muslimani. Procedura provjere u Potočarima, okupljanje tih muškaraca na mjestima zatočenja, njihovo odvoženje na mjesta egzekucije, oportunistička ubijanja ljudi iz kolone uz cestu Bratunac-Milići nakon što su uhvaćeni, sve to van svake razumne sumnje pokazuje da su svi vojno sposobni muškarci bosanski Muslimani koji su zarobljeni ili su na neki drugi način dospjeli u ruke srpskih snaga bili sistematski pogubljeni. Rezultat toga bio je da je većina vojno sposobnih muškaraca bosanskih Muslimana koji su pobjegli iz Srebrenice u julu 1995. ubijena.

505. U Srebrenici je počinjen zločin istrebljenja.

D. Zlostavljanje

506. Iako se u optužnici navode prvenstveno ubijanja velikog broja muškaraca bosanskih Muslimana, iznose se i navodi o dvije vrste zlostavljanja: nanošenje teške

¹²²⁹ Jedan svjedok posvjedočio je da je zaklana jedna beba. Izvještaji vještaka o ekshumacijama pokazuju da je jedan mali broj žrtava bio mlađi od petnaest ili stariji od šezdesetpet godina. Iako se u pravnom smislu te žrtve ne mogu okvalifikovati kao “vojno sposobni muškarci”, očigledno je da su snage bosanskih Srba prema njima postupale kao da jesu vojno sposobni.

tjelesne ili duševne povrede, kao krivično djelo genocida,¹²³⁰ i okrutno i nehumano postupanje, uključujući teška premlaćivanja, kao element progona bosanskih Muslimana.¹²³¹

1. Teška tjelesna ili duševna povreda

507. Teška tjelesna ili duševna povreda, koju je tužilac naveo u sklopu optužbi za genocid, odnosi se na patnje koje su pretrpjeli oni koji su preživjeli egzekucije.

508. Optužba se oslanja na definiciju teške tjelesne ili duševne povrede iz presude u predmetu *Akayesu*, a koja obuhvata “djela mučenja, bilo tjelesnog ili duševnog, nehumano ili degradirajuće postupanje, progon”.¹²³² Optužba citira i presudu u predmetu *Eichmann*, koju je Okružni sud u Jerusalemu donio 12. decembra 1961., a prema kojoj “porobljavanje, izgladnjivanje, deportacija i progon, [kao i] zatočavanje [pojedinaца] u geta, tranzitne i koncentracione logore u uslovima koji su bili sračunati da ih degradiraju, da im se uskrate njihova prava ljudskih bića, da ih pogaze, te da ih izlože nečovječnim patnjama i mučenju”¹²³³ mogu predstavljati tešku tjelesnu ili duševnu povredu. Odbrana s tim u vezi nije iznijela nikakvu konkretnu argumentaciju.

509. Vijeće primjećuje da je MKSJ u svojoj odluci o pregledu optužnice protiv Karadžića i Mladića u skladu sa pravilom 61 ocijenio da okrutno postupanje, mučenje, silovanje i deportacija mogu predstavljati tešku tjelesnu ili duševnu povredu nanesenu pripadnicima neke grupe po tački optužnice za genocid.¹²³⁴ Pripremna komisija za osnivanje stalnog Međunarodnog krivičnog suda navela je da teška tjelesna i duševna

¹²³⁰ Optužnica, par. 21 (b).

¹²³¹ Optužnica, par. 31 (b).

¹²³² Presuda u predmetu *Akayesu*, par. 504, citirano u pretpretresnom podnesku optužbe u skladu sa pravilom 65 *ter* (E) (i), 25. februar 2000., par. 105, str. 39.

¹²³³ *The Israeli Government Prosecutor General v. Adolph Eichmann*, Okružni sud u Jerusalemu, 12. decembar 1961. (dalje u tekstu: Presuda Okružnog suda u predmetu *Eichmann*), u *International Law Reports* (dalje u tekstu: ILR), sv. 36, 1968., str. 340, citirano u Pretpretresnom podnesku optužbe u skladu sa pravilom 65 *ter* (E) (i), 25. februar 2000., par. 105, str. 39.

¹²³⁴ *Tužilac protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića*, pregled optužnica u skladu sa pravilom 61 Pravilnika o postupku i dokazima, IT-95-5-R61 i IT-95-18-R61, 11. juli 1996. (dalje u tekstu: predmet *Karadžić i Mladić*), par. 93.

povreda “može uključivati, no nije na to nužno ograničena, djela mučenja, silovanja, seksualnog nasilja ili nehumanog ili degradirajućeg ponašanja”.¹²³⁵

510. U presudi u predmetu *Kayishema i Ruzindana* teška tjelesna povreda definiše se kao “povreda koja ozbiljno oštećuje zdravlje, uzrokom je narušenosti ili bilo kakvoj ozbiljnoj ozljedi vanjskih, odnosno unutarnjih organa ili osjetila”.¹²³⁶ U istoj presudi iznosi se stav da se teška duševna povreda mora “tumačiti od slučaja do slučaja u svjetlu relevantne sudske prakse”.¹²³⁷ Čini se da se pominjanje duševne povrede, u kontekstu Konvencije o genocidu, isprva odnosilo samo na ubrizgavanje farmakoloških supstancija koje izazivaju teška oštećenja mentalnih sposobnosti.¹²³⁸ Sjedinjene Države podupirale su takvu restriktivnu interpretaciju, navevši u svojoj izjavi o interpretaciji, koja se nalazi u prilogu njihovog akta o pristupanju, da, po njihovom mišljenju, “duševna povreda” označava permanentno oštećenje mentalnih sposobnosti, do kojeg je došlo uslijed narkotika, mučenja ili tome sličnih tehnika.¹²³⁹ Osim toga, Pripremna komisija za osnivanje stalnog Međunarodnog krivičnog suda ističe da se pod “žduševnom povredomž podrazumijeva nešto više od tek manjeg ili privremenog oštećenja mentalnih sposobnosti”.¹²⁴⁰ Valja stoga razlikovati tešku duševnu povredu od nasrtaja na emocionalni i psihološki integritet ili dostojanstvo osobe koji ne uzrokuje trajni poremećaj. Međutim, u Presudi u predmetu *Akayesu* se naglašava da “nanošenje teške tjelesne ili duševne povrede [...] ne znači nužno da je povreda trajna i neizlječiva”.¹²⁴¹

511. Na tumačenje teške tjelesne ili duševne povrede iz člana 4 Statuta, može uticati interpretacija Međunarodnog suda u vezi sa krivičnim djelom hotimičnog nanošenja

¹²³⁵ Izvještaj Pripremne komisije za osnivanje stalnog Međunarodnog krivičnog suda. Finalizirani nacrt teksta elemenata krivičnih djela, PCNICC/2000/INF/3/Add.2, 6. juli 2000., str. 6.

¹²³⁶ *The Prosecutor v. Clément Kayishema and Obed Ruzindana*, ICTR-95-1-T, 21. maj 1999., par. 109 (dalje u tekstu: presuda u predmetu *Kayishema i Ruzindana*).

¹²³⁷ Presuda u predmetu *Kayishema i Ruzindana*, par. 113.

¹²³⁸ Prijedlog za izvršenje teške duševne povrede u tom smislu iznijela je po prvi put Kina (UN Doc. E/AC.25/SR.5, str. 9; UN Doc. A/C.6/211; UN Doc. A/C.6/232/Rev. 1; UN Doc. A/C.6/SR.81). Iako je taj prijedlog isprva odbačen, prihvaćen je na kraju na inicijativu Indije (UN Doc. A/C.6/SR.81). Vidi takođe Nehemia Robinson, *The Genocide Convention: A commentary*, New York, 1960, str. ix.

¹²³⁹ 132:15 CONG. REC. S1378. Vidi takođe *Genocide Convention Implementing Act* iz 1987., s. 1091(a)(3).

¹²⁴⁰ Izvještaj Pripremne komisije o osnivanju stalnog Međunarodnog krivičnog suda. Dio 2. Nadležnost, prihvatljivost i primjenjivo pravo, UN Doc. A/CONF. 183/2/Add.1, 14. april 1998., str. 11.

¹²⁴¹ Presuda u predmetu *Akayesu*, par. 502.

velikih patnji ili teških povreda tijela ili zdravlja iz člana 2 Statuta. Ovo drugo krivično djelo definisano je u presudi u predmetu *Čelebići* kao “radnja ili propust koji su namjerni, naime djelo koje je, objektivno prosuđeno, smišljeno i nije slučajno, kojim se nanose ozbiljna duševna ili tjelesna patnja ili povreda”.¹²⁴²

512. U presudi u predmetu *Blaškić* teška tjelesna ili duševna povreda, koja je uslov za dokazivanje optužbe za progon iz člana 5, definisana je kako slijedi:

žrtvi mora, u okolnostima datog slučaja, biti nanesena teška povreda tjelesnog ili duševnog integriteta, pri čemu se težina procjenjuje od slučaja do slučaja;

ta povreda mora biti rezultat činjenja optuženog ili njegovog podređenog;

optuženi ili njegov podređeni moraju prilikom počinjenja djela imati namjeru da nanesu tešku povredu tjelesnom ili duševnom integritetu žrtve, i to voljno ili uz grubi nehat.¹²⁴³

513. Pretresno vijeće zaključuje da teška tjelesna ili duševna povreda kao *actus reus* u smislu člana 4 jeste namjerno djelo ili propust kojim se nanosi teška tjelesna ili duševna patnja. Težina patnje mora se procjenjivati od slučaja do slučaja, i to na osnovu konkretnih okolnosti. U skladu sa presudom u predmetu *Akayesu*,¹²⁴⁴ Pretresno vijeće smatra da teška povreda ne mora biti uzrokom trajne i neizlječive povrede, no mora uključivati povredu koja je teža od privremene ojađenosti, nelagode ili poniženja. Mora se raditi o povredi čija je posljedica dugotrajno i teško oštećenje sposobnosti osobe da vodi normalan i konstruktivan život. Prihvativši gore iznesenu sudsku praksu, Vijeće smatra da su nečovječno postupanje, mučenje, silovanje, seksualno zlostavljanje i deportacije među djelima koja mogu prouzročiti tešku tjelesnu ili duševnu povredu.

514. Vijeće u potpunosti prihvata da rane i trauma koje je pretrpjelo onih nekoliko pojedinaca koji su uspjeli preživjeti masovna pogubljenja doista predstavljaju tešku tjelesnu i duševnu povredu u smislu člana 4 Statuta.¹²⁴⁵

¹²⁴² *Tužilac protiv Zejnila Delalića, Zdravka Mucića zvanog “Pavo”, Hazima Delića i Esada Landže zvanog “Zenga”, IT-96-21-T, 16. novembar 1998. (dalje u tekstu: presuda u predmetu Čelebići), par. 511.*

¹²⁴³ Presuda u predmetu *Blaškić*, par. 243.

¹²⁴⁴ Presuda u predmetu *Akayesu*, par. 502.

¹²⁴⁵ Presuda Okružnog suda u predmetu *Eichmann*, par. 199: “... nema sumnje da je nanošenje teških tjelesnih povreda Jevrejima predstavljalo izravan i neizbježan rezultat radnji koje su izvršavane sa namjerom da se istrijebe Jevreji koji su ostali na životu”.

2. Okrutno i nečovječno postupanje

515. Optužba u paragrafima 4, 6, 7, 11 i 22 do 26 optužnice iznosi navode da su protiv bosanskih Muslimana počinjeni progoni, i to, uz ostala djela, i “okrutnim i nečovječnim postupanjem prema civilima, bosanskim Muslimanima, uključujući i teškim premlaćivanjima.”¹²⁴⁶ Gorepomenuti paragrafi, međutim, ne sadrže nikakve pojedinosti u vezi sa okrutnim i nečovječnim postupanjem.

516. U sudskoj praksi Međunarodnog suda okrutno i nečovječno postupanje definisano je kao “namjerna radnja ili propust, odnosno radnja koja je, objektivno prosuđena, smišljena a ne slučajna, koja nanosi tešku duševnu ili tjelesnu patnju ili povredu ili predstavlja ozbiljan nasrtaj na ljudsko dostojanstvo”, te uključuje i takva krivična djela kao što je mučenje.¹²⁴⁷ Vijeće je upravo objasnilo kako treba tumačiti riječ “težak”.

517. Pretresno vijeće je detaljno opisalo patnje koje su preživjeli kako bosanski Muslimani koji su pobjegli u Potočare, tako i bosanski Muslimani koje su zarobili iz kolone. Konkretnije, Pretresno vijeće je čulo pouzdana svjedočenja u vezi sa teškim premlaćivanjima i drugim oblicima okrutnog postupanja koje su pretrpjeli muškarci bosanski Muslimani nakon što su bili razdvojeni od svojih porodica u Potočarima. Mnogobrojni svjedoci govorili su nadalje o užasnim uslovima koji su vladali i u bazi UN-a u Potočarima i oko nje: nije bilo dovoljno hrane i vode, koju je VRS obezbjeđivao u vrlo ograničenim količinama, hiljade ljudi bile su natrane na malom prostoru. Još je značajnije to da su pouzdani svjedoci govorili o silovanjima i ubijanjima, a neki su ljudi iz užasa počinili i samoubistva. Cijela situacija u Potočarima opisana je kao kampanja terora. Krajnji oblik patnje predstavljali su i slučajevi nekih žena kojima su na samom ulasku u autobuse otrgnuli njihove mlade sinove, koje niko više nikada nije vidio.¹²⁴⁸

518. Pretresno vijeće stoga zaključuje da su VRS i druge srpske snage podvrgnuli velik broj bosanskih Muslimana okrutnom i nečovječnom postupanju, tako što su ti ljudi bili izvrgnuti nepodnošljivim uslovima u Potočarima, okrutno odvojeni od članova svojih porodica i, u slučaju muškaraca, dovedeni u situaciju neizrecivog užasa da posmatraju

¹²⁴⁶ Optužnica, par. 31(b).

¹²⁴⁷ Presuda u predmetu *Čelebići*, par. 552; presuda u predmetu *Blaškić*, par. 186.

kako ljudi koji su zajedno sa njima zarobljeni pogibaju na stratištima, pri čemu su oni toj sudbini izmakli samo igrom slučaja. Međutim, glavna činjenica na kojoj optužba temelji navode o nečovječnom postupanju jeste prisilno premještanje žena, djece i staraca bosanskih Muslimana iz srebreničke enklave.

E. Deportacija i prisilno premještanje

519. Vijeće je konstatovalo da je 12. i 13. jula 1995. oko 25.000 civila bosanskih Muslimana prisiljeno da autobusima napuste srebreničku enklavu i pređu na teritoriju pod kontrolom BiH. Odvođenje tih bosansko-muslimanskih žena, djece i staraca iz Potočara u Kladanj predstavlja temelj za tri tačke optužnice. Uključeno je u tačku optužnice koja se odnosi na zločine protiv čovječnosti za progone (tačka 6). Uz to, optužba to djelo karakteriše kao deportaciju, što predstavlja zločin protiv čovječnosti (tačka 7) ili, alternativno, kao nehumano djelo koje predstavlja zločin protiv čovječnosti (prisilno premještanje) (tačka 8).

1. Opšta razmatranja

520. Optužba deportaciju definiše kao “prisilno raseljavanje civila sa područja na kojem oni zakonito borave, pri čemu za to ne postoje osnove koje su dozvoljene u okviru međunarodnog prava”. Optužba tvrdi da “za postojanje krivičnog djela nije nužno ... da se civili prisilno odvedu preko državne granice”.¹²⁴⁹ Odbrana deportaciju definiše kao prisilno odvođenje neke osobe u drugu zemlju,¹²⁵⁰ i naglašava da ne predstavlja svako prisilno premještanje civila krivično djelo.¹²⁵¹

521. I deportacija i prisilno premještanje odnose se na nedobrovoljnu i nezakonitu evakuaciju pojedinaca sa teritorije na kojoj borave. Međutim, prema međunarodnom

¹²⁴⁸ Svjedokinja DD.

¹²⁴⁹ Pretpretresni podnesak optužbe u skladu sa pravilom 65 *ter* (E) (i), par. 131.

¹²⁵⁰ Završni podnesak optužbe, par. 375-377.

¹²⁵¹ Završni podnesak optužbe, par. 386.

običajnom pravu ta dva pojma nisu jednoznačna. Deportacija pretpostavlja odvođenje van granica države, dok se prisilno premještanje odnosi na raseljavanje unutar države.¹²⁵²

522. Međutim, ovo razlikovanje ne utiče na osudu takve prakse u međunarodnom humanitarnom pravu. Članom 2(g) Statuta, članovima 49 i 147 Ženevske konvencije o zaštiti građanskih osoba u vrijeme rata (Četvrta ženevska konvencija), članom 85(4)(a) Dopunskog protokola I, članom 18 Nacrta kodeksa Komisije za međunarodno pravo i članom 7(1)(d) Statuta stalnog Međunarodnog krivičnog suda, osuđuje se deportacija ili prisilno premještanje zaštićenih osoba.¹²⁵³ I članom 17 Protokola II na sličan se način osuđuje “raseljavanje” civila.

523. S tim u vezi Pretresno vijeće primjećuje da je svako prisilno raseljavanje po definiciji traumatično iskustvo koje uključuje napuštanje vlastitog doma, gubitak imovine i prinudno preseljenje na drugu lokaciju. Kao što je već ranije iznijelo Pretresno vijeće u predmetu *Kupreškić*,¹²⁵⁴ prisilno premještanje unutar ili van državnih granica uključeno je kao nečovječno djelo u član 5(i) kojim se definišu zločini protiv čovječnosti. O pitanju da li se činjenice u ovom predmetu mogu okvalifikovati kao prisilno premještanje ili deportacija raspravlja se dalje u tekstu.

2. Evaluacija činjenica

a) Pitanje pravnosti premještanja

524. Članom 49 Četvrte ženevske konvencije i članom 17 Protokola II dozvoljava se potpuna ili djelimična evakuacija stanovništva “ako to zahtijevaju sigurnost stanovništva

¹²⁵² Vidi naročito komentar Nacrta kodeksa KMP-a, str. 122: “Dok deportacija podrazumijeva izbacivanje sa državne teritorije, do prisilnog odvođenja populacije može doći u potpunosti unutar granica jedne te iste države”.

¹²⁵³ Prema članu 49 Četvrte ženevske konvencije: “Masovni ili pojedinačni prisilni premještaji, kao i deportacije zaštićenih osoba s okupirane teritorije na teritoriju okupacione sile ili na okupiranu ili neokupiranu teritoriju bilo koje druge države, zabranjeni su ...”. Članom 85(4) Protokola I “... deportacija ili premještaj cjelokupnog ili dijela stanovništva okupirane teritorije unutar ili izvan te teritorije ...” karakteriše se kao teška povreda Protokola. Član 18 Nacrta kodeksa KMP-a i član 7(1)(d) Statuta stalnog Međunarodnog krivičnog suda pod istim naslovom “deportacija ili prisilno premještanje stanovništva” navode ta djela kao djela koja mogu predstavljati zločine protiv čovječnosti.

¹²⁵⁴ Presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 566.

ili imperativni vojni razlozi”.¹²⁵⁵ U članu 49 se, međutim, pobliže određuje da će se “tako evakuisano stanovništvo vratiti u svoje domove čim prestanu neprijateljstva na tom prostoru”.

525. Preliminarno valja reći da taj uslov nije zadovoljen u ovom predmetu. Građani Srebrenice koji su se okupili u Potočarima nisu vraćeni u svoje domove čim su prestala neprijateljstva na tom prostoru. Aktivna neprijateljstva u samom gradu Srebrenici i južno od enklave zapravo su već prestala u trenutku kada su ljudi autobusima odvezeni iz Potočara. Bezbjednost civilnog stanovništva ne može se dakle navesti kao razlog kojim bi se opravdalo premještanje.

526. Uz bezbjednost stanovništva, Ženevska konvencija takođe dozvoljava evakuacije koje se zasnivaju na “imperativnim vojnim razlozima”. U smislu vojne nužde, relevantna su dva predmeta iz Drugog svjetskog rata. General Lothar Rendulic optužen je za kršenje člana 23(g) Haškog pravilnika iz 1907. godine, kojim se zabranjuje razaranja ili zapljena neprijateljske imovine, “osim ako vojna nužda imperativno nalaže ta razaranja ili te zapljene”. Snage koje su se povlačile pod Rendulicevom komandom koristile su se taktikom spaljene zemlje, uništavajući za sobom sve objekte za koje su smatrale da bi mogli pomoći suprotstavljenj vojsci. Uz to je Rendulic naredio evakuaciju civila sa tog područja. Rendulic je kao argument u svoju odbranu iznio “vojnu nuždu”, budući da su njegove vojnike progonile sovjetske snage, za koje se činilo da su znatno nadmoćne. Američki vojni sud u Nürnbergu zaključio je da, iako se Rendulic možda prevario u svojoj procjeni vojne nužnosti da se evakuišu civili, njegove su odluke ipak bile opravdane “hitnom vojnom nuždom” na osnovu informacija kojima je u to vrijeme raspolagao.¹²⁵⁶ Za razliku od toga, feldmaršala Ericha von Mansteina Britanski vojni sud je proglasio krivim za “masovnu deportaciju i evakuaciju civilnih stanovnika” Ukrajine.

¹²⁵⁵ U članu 49 Četvrte ženevske konvencije stoji sljedeće: “Okupaciona sila može pristupiti potpunoj ili djelomičnoj evakuaciji određene regije ako to zahtijevaju sigurnost stanovništva ili imperativni vojni razlozi. ... Tako evakuisano stanovništvo vratiće se u svoje domove čim prestanu neprijateljstva na tom prostoru”. Bezbjednost stanovništva i imperativni vojni razlozi navode se i u članu 17 Protokola II kao jedini razlozi koji mogu opravdati evakuaciju civilnog stanovništva.

¹²⁵⁶ *Wilhelm List and others*, Američki vojni sud, Nürnberg (dalje u tekstu: suđenje u u predmetu *Taoci*), *Law Reports of Trials of War Criminals*, sv. VIII, predmet br. 47, str. 69 (1948.): “Naš je promišljeni zaključak da su uslovi, onako kako su se oni u to vrijeme činili optuženom, bili dovoljni da je na osnovu

Von Manstein je tvrdio da je ta evakuacija bila opravdana vojnom nuždom da se spriječi špijunaža, te da se neprijatelja liši ljudstva.¹²⁵⁷ To nije prihvaćeno kao legitimni razlog za evakuaciju stanovništva ili uništavanje njihove imovine.¹²⁵⁸ Uz to, savjetnik vojnog suda¹²⁵⁹ je primijetio da je iz dokaza optužbe vidljivo da “ta razaranja nikako nisu bila rezultat imperativnih potreba u tom trenutku, nego su zapravo predstavljala izvršenje znatno ranije smišljene politike, politike koju je optuženi bio spreman sprovesti u dvije ranije prilike, a sada ju je sprovodio u cijelosti, a da se to nije uopšte ticalo vojne nužde”.¹²⁶⁰

527. U ovom predmetu nije postojala nikakva vojna prijetnja nakon zauzimanja Srebrenice. Atmosfera terora u kojoj je evakuacija sprovedena dokazuje naprotiv da je premještanje izvršeno u skladu sa dobro organizovanom politikom, čiji je cilj bio protjerati bosansko-muslimansko stanovništvo iz enklave. Cilj je bila sama evakuacija, pri čemu tu evakuaciju nisu opravdavale ni zaštita civila, ni imperativna vojna nužda.

b) Prinudni karakter premještanja

528. Vijeće sada treba utvrditi da li su civili doista bili premješteni prisilno. Komentar člana 49 Ženevske konvencije IV upućuje na to da odlasci motivisani strahom od diskriminacije ne moraju nužno predstavljati kršenje zakona:

Diplomatska konferencija odlučila je radije da ne zabrani apsolutno sve oblike premještanja, budući da se sa nekim premještanjima u određenoj mjeri mogu slagati oni koji se premještaju. Konferencija je osobito imala na umu slučaj zaštićenih osoba

njih on mogao u dobroj vjeri zaključiti da hitna vojna nužda opravdava njegovu odluku. Ako je tome tako, optuženi se možda prevario u svojoj procjeni, no on nije kriv ni za kakvo krivično djelo”.

¹²⁵⁷ *Von Lewinski (zvani von Manstein)*, Britanski vojni sud u Hamburgu (Njemačka), 19. decembar 1949., u *16 Annual Dig. and Reports of Public International Law Cases 509, 521* (1949.): “U zemlji koja je tako gusto naseljena kao što je Ukrajina bilo je nužno za bezbjednost vojske da se stanovništvo ukloni iz borbe ili borbene zone. Uraditi nešto drugo značilo bi dati zeleno svjetlo špijunaži. Evakuisanje te zone predstavljalo je stoga puko vojno obezbjeđenje. Nadalje, bilo je nužno neprijatelja lišiti radnog potencijala, budući da je neprijatelj svakog sposobnog muškarca uključivao u vojsku, a koristio je i žene, pa čak i malu djecu. Nisu mogli dopustiti da oni neprijatelju padnu u ruke”.

¹²⁵⁸ *Id.* na 522-23. Doista, savjetnik vojnog suda je čak sugerisao da se deportacija civila nikada ne može opravdati vojnom nužnošću, nego samo interesom za bezbjednost stanovništva. *Id.* na 523. Tom stavu je, međutim, suprotstavljen tekst kasnije prihvaćene Ženevske konvencije IV, koja uključuje “imperativne vojne razloge”, a Ženevska konvencija je izvor većeg autoriteta od stavova jednog savjetnika vojnog suda.

¹²⁵⁹ Britanski vojni sudovi nisu izdavali obrazložena mišljenja, tako da pravni izvještaji sadrže stavove savjetnika vojnog suda, koji su sudu davali savjete o pravnim pitanjima nakon što bi optužba i odbrana iznijele svoju argumentaciju.

¹²⁶⁰ *Von Lewinski (von Manstein)*, *op. cit.*, str. 522-23.

koje pripadaju etničkim ili političkim manjinama, a koje su uslijed toga možda bile izložene diskriminaciji ili progonu, te stoga možda žele otići iz zemlje. Kako bi se na ispravan način omogućila ta legitimna želja, Konferencija je odlučila implicitno odobriti dobrovoljno premještanje, a zabraniti samo "prisilno" premještanje.¹²⁶¹

529. Međutim, finaliziranim nacrtom teksta elemenata krivičnih djela koji je prihvatila Pripremna komisija za osnivanje stalnog Međunarodnog krivičnog suda predviđa se sljedeće:

Termin "prisilan" nije ograničen samo na fizičku silu, nego može uključivati i prijetnju silom ili oblike prisile kao što su strah od nasilja, pritiska, zatočenja, psihološkog pritiska ili zloupotrebe vlasti protiv takve osobe ili osoba ili treće osobe, ili iskorištavanje situacije u kojoj vlada opšta prisila.¹²⁶²

530. Prijetnje stanovnicima Srebrenice znatno su nadmašile puki strah od diskriminacije. Do evakuacije je došlo u posljednjoj fazi kampanje koja je vođena kako bi se stanovništvo prisililo da pobjegne iz enklave u vrijeme kad su vojnici VRS-a aktivno prijetili i nanosili povrede bosansko-muslimanskim civilima iz Srebrenice. Pregovori između "predstavnik" bosanskih Muslimana, Nesiba Mandžića, i generala Mladića na drugom sastanku u hotelu "Fontana" 11. jula dodatno ukazuju na to u kojoj su mjeri zastrašujući bili uslovi pod kojima su evakuisani civili bosanski Muslimani.¹²⁶³ Pretresno vijeće je već konstatovalo da, uprkos pokušajima VRS-a da to prikaže kao dobrovoljni odlazak, bosanski Muslimani iz Srebrenice nisu uistinu izabrali da odu, nego su refleksivno reagovali pred izvjesnošću da njihov opstanak ovisi o njihovom bjekstvu.¹²⁶⁴

c) Činjenica da je premještanje izvršeno unutar granica Bosne i Hercegovine

531. Žene, djeca i starci bosanski Muslimani, okupljeni u Potočarima, prisilno su premješteni u Kladanj, odnosno na područje na teritoriji Bosne i Hercegovine pod kontrolom ABiH, kako bi se izbrisali svi tragovi bosanskih Muslimana na teritoriji na kojoj su bosanski Srbi imali namjeru uspostaviti vlastitu državu. Međutim, u vrijeme tih događaja Bosna i Hercegovina je bila jedina država koju je formalno priznala međunarodna zajednica. Budući da su srebrenički civili raseljeni unutar granica Bosne i

¹²⁶¹ Komentar Ženevske konvencije IV, na 279.

¹²⁶² Izvještaj Pripremne komisije za osnivanje stalnog Međunarodnog krivičnog suda, finalizirani nacrt teksta elemenata krivičnih djela, UN Doc. PCNICC/2000/INF/3/Add.2, 6. juli 2000., str. 11.

¹²⁶³ *Supra*, par. 128-130.

¹²⁶⁴ *Supra*, par. 145 do 149.

Hercegovine, prema međunarodnom običajnom pravu takvo nasilno raseljavanje ne može se karakterisati kao deportacija.

532. Vijeće stoga zaključuje da civili okupljeni u Potočarima i transportovani u Kladanj nisu bili izvrgnuti deportaciji, nego prisilnom premještanju. No, takvo prisilno premještanje, u okolnostima ovog predmeta, i dalje predstavlja oblik nečovječnog postupanja iz člana 5.

F. Progoni

533. General Krstić optužen je za progon, zločin protiv čovječnosti, koji se zasniva na navodima da je sudjelovao u sljedećem:

- a. ubijanju hiljada civila bosanskih Muslimana, među kojima su bili muškarci, žene, djeca i starije osobe;
- b. okrutnom i nečovječnom postupanju prema civilima bosanskim Muslimanima, između ostalog i teškim premlaćivanjima;
- c. terorisanju civila bosanskih Muslimana;
- d. uništavanju lične imovine bosanskih Muslimana; i
- e. deportaciji ili prisilnom premještanju bosanskih Muslimana iz enklave Srebrenica.¹²⁶⁵

534. Pretresno vijeće već je općenito raspravilo neka od tih krivičnih djela koja je iznio tužilac. Sada će se konkretnije pozabaviti djelima o kojima se prethodno nije govorilo, imajući pritom na umu da je zločin progona definisan u presudi u predmetu *Kupreškić* kao “grubo i flagrantno uskraćivanje na diskriminatornoj osnovi nekog temeljnog prava koje je utvrđeno međunarodnim običajnim ili konvencionim pravom, a koje dosiže isti stepen težine kao i druga djela zabranjena članom 5”.¹²⁶⁶

535. Iz sudske prakse Međunarodnog suda proizlazi da djela progona nisu ograničena na ona djela koja se navode u drugim stavovima člana 5¹²⁶⁷ ili drugdje u Statutu,¹²⁶⁸ nego

¹²⁶⁵ Optužnica, par. 31.

¹²⁶⁶ Presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 621.

¹²⁶⁷ Presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 605.

¹²⁶⁸ Presuda u predmetu *Kordić i Čerkez*, par. 193.

uključuju i uskraćivanje drugih fundamentalnih ljudskih prava, uz uslov da su ta djela jednako teška ili ozbiljna.¹²⁶⁹ Nadalje, u sudskoj praksi Međunarodnog suda se naglašava da “se diskriminatorna krivična djela za koja se tereti kao za djelo progona moraju procjenjivati ne izolirano već u svom kontekstu, i to tako što će se gledati njihov kumulativni efekt. Iako pojedinačna djela možda nisu nečovječna, njihove sveukupne posljedice moraju na takav način predstavljati povredu čovječnosti da ih se može nazvati žnečovječnimž.”¹²⁷⁰

536. Pretresno vijeće već je ranije utvrdilo da je protiv bosansko-muslimanskog stanovništva Srebrenice od 11. jula nadalje pokrenut rasprostranjen i sistematski napad, koji se zasnivao na činjenici da to stanovništvo pripada bosansko-muslimanskoj etničkoj grupi.

537. Humanitarna kriza u Potočarima, spaljivanje domova u Srebrenici i Potočarima, terorisanje civila bosanskih Muslimana, ubistvo hiljada bosansko-muslimanskih civila u Potočarima ili u pažljivo isplaniranim egzekucijama masovnih razmjera, te prisilno premještanje žena, djece i starijih osoba sa teritorije pod kontrolom bosanskih Srba predstavljaju djela progona.

538. Pretresno vijeće se stoga uvjerilo da je u razdoblju od 11. jula 1995. nadalje u srebreničkoj enklavi počinjen zločin progona, onako kako je definisan u optužnici.

G. Genocid

539. General Krstić se na prvom mjestu tereti za genocid i, alternativno, za saučesništvo u genocidu,¹²⁷¹ a u vezi s masovnim egzekucijama muškaraca bosanskih Muslimana u Srebrenici između 11. jula i 1. novembra 1995. godine.¹²⁷²

540. Član 4(2) Statuta genocid definiše kao:

¹²⁶⁹ Presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 619; presuda u predmetu *Kordić i Čerkez*, par. 195.

¹²⁷⁰ Presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 622.

¹²⁷¹ Tačke 1 i 2.

¹²⁷² Optužnica, par. 21.

bilo koje od sljedećih djela, počinjeno s namjerom da se u cijelosti ili djelimično uništi neka nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa kao takva:

- (a) ubijanje pripadnika grupe;
- (b) nanošenje teške tjelesne ili duševne povrede pripadnicima grupe;
- (c) smišljeno nametanje pripadnicima grupe životnih uslova sračunatih da dovedu do njenog potpunog ili djelimičnog fizičkog uništenja;
- (d) uvođenje mjera kojima je cilj sprečavanje rađanja unutar grupe;
- (e) prisilno premještanje djece te grupe u drugu grupu.

541. Pretresno vijeće član 4 Statuta mora tumačiti uzimajući u obzir stanje međunarodnog običajnog prava u vrijeme kada su se događaji u Srebrenici zbivali. U tom smislu u obzir je uzeto više izvora. Pretresno vijeće prvo se pozvalo na rad na kodifikaciji tog segmenta prava koji su preduzela međunarodna tijela. Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida¹²⁷³ (dalje u tekstu: Konvencija), usvojena 9. decembra 1948.,¹²⁷⁴ čije su odredbe *verbatim* usvojene u članu 4, predstavlja glavni referentni izvor za to. Iako je Konvencija usvojena u istom periodu kada se kovao i sam termin “genocid”, na tu se Konvenciju gleda kao na dokument koji je kodifikovao odavno priznatu normu međunarodnog prava i koji će sudska praksa uskoro uzdići na nivo obavezne norme opšteg međunarodnog prava (*ius cogens*).¹²⁷⁵ Pretresno vijeće je Konvenciju tumačilo u skladu s opštim pravilima tumačenja međunarodnih ugovora utvrđenima u članovima 31 i 32 Bečke konvencije o pravu međunarodnih ugovora. Shodno tome, Vijeće je u obzir uzelo cilj i svrhu Konvencije, a ne samo uobičajeno značenje formulacija iz njenih odredbi. Kao dodatno sredstvo tumačenja, Pretresno vijeće je takođe proučilo pripremne radove za Konvenciju i okolnosti iz kojih je ona proistekla. Nadalje, Pretresno vijeće je razmotrilo međunarodnu sudska praksu u pogledu zločina genocida, a naročito onu koju je razvio Međunarodni krivični sud za Ruandu. Posebna je pažnja posvećena Izvještaju Komisije za međunarodno pravo (KMP-a) o Nacrtu kodeksa

¹²⁷³ Članovi II i III.

¹²⁷⁴ Stupila na snagu 12. januara 1951.

¹²⁷⁵ *Reservations to the Convention on the Prevention and Punishment of Genocide /Uzdržana mišljenja u vezi sa Konvencijom o sprečavanju i kažnjavanju genocida*, Advisory Opinion /Savjetodavno mišljenje/, ICJ Reports (1951.), str. 23.

o zločinima protiv mira i bezbjednosti čovječanstva.¹²⁷⁶ Iako je dovršen 1996. godine, taj izvještaj je proizvod višegodišnjeg razmišljanja Komisije čija je svrha bila kodifikovanje međunarodnog prava, naročito za pitanje genocida, te on stoga predstavlja posebno važan izvor za tumačenje člana 4. Takođe su proučeni radovi drugih međunarodnih tijela, a naročito izvještaji Potkomisije za sprečavanje diskriminacije i zaštitu manjina Komisije za ljudska prava UN-a.¹²⁷⁷ Pored toga, Vijeće je proučilo i radove nastale tokom pripremanja Rimskog statuta sa svrhom osnivanja međunarodnog krivičnog suda, konkretnije, posljednji nacrt teksta o elementima krivičnih djela koji je u julu 2000. sastavila Pripremna komisija za stalni Međunarodni krivični sud.¹²⁷⁸ Iako je nastao nakon što su počinjena djela kojima se ovdje bavimo, taj dokument se pokazao vrlo korisnim za ocjenu stanja međunarodnog običajnog prava koje je Vijeće sâmo izvelo iz drugih izvora. S obzirom na to, valja napomenuti da su sve države koje su prisustvovalе konferenciji, bez obzira da li su odlučile da budu potpisnice Rimskog statuta ili ne, imale pravo da budu zastupljene u Pripremnoj komisiji. Iz te perspektive, taj je dokument korisno sredstvo za utvrđivanje *opinio juris* država. Najzad, Pretresno vijeće je smjernice potražilo i u zakonodavstvu i praksi raznih država, a posebno u tumačenjima i odlukama njihovih sudova.

542. Član 4 Statuta genocid definiše na osnovu dva konstitutivna elementa:

- *actus reus* krivičnog djela, koji se sastoji od jedne ili više radnji navedenih u članu 4(2);
- *mens rea* krivičnog djela, opisana kao namjera da se u cijelosti ili djelimično uništi neka nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa kao takva.

¹²⁷⁶ Nacrt kodeksa KMP-a, naročito str. 106-114.

¹²⁷⁷ Nicodème Ruhashyankiko, *Study on the Question of the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide /Studija o pitanju sprečavanja i kažnjavanja zločina genocida/*, UN Economic and Social Council, Commission on Human Rights, Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities, E/CN.4/Sub.2/416, 4. juli 1978.; Benjamin Whitaker, *Revised and Updated Report on the Question of the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide /Revidirani i ažurirani izvještaj o pitanju sprečavanja i kažnjavanja zločina genocida/*, UN Economic and Social Council, Commission on Human Rights, Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities, E/CN.4/Sub.2/1985/6, 2. juli 1985.

¹²⁷⁸ PCNICC/2000/INF/3/Add. 2, 6. juli 2000.

1. Actus reus

543. Pretresno vijeće je već razmotrilo ubistva i tešku tjelesnu i duševnu povredu koje navodi optužba, i zaključilo da su oni dokazani. Van razumne sumnje je utvrđeno da su muškarci bosanski Muslimani, stanovnici enklave, pobijeni, ili u masovnim egzekucijama ili pojedinačno. Takođe je utvrđeno da su onom malom broju lica koja su preživjela masovne egzekucije nanesene teške tjelesne ili duševne povrede.

2. Mens rea

544. Preostaje nam da razriješimo ključno pitanje da li su predmetna krivična djela bila počinjena sa namjerom da se u cijelosti ili djelimično uništi nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa kao takva.

545. Optužba tvrdi da su snage bosanskih Srba planirale i namjeravale ubiti sve vojno sposobne muškarce bosanske Muslimane u Srebrenici i da ta ubistva širokih razmjera predstavljaju genocid.¹²⁷⁹ Odbrana ne osporava da su bosansko-srpske snage ubile značajan broj vojno sposobnih bosansko-muslimanskih muškaraca, ali se ne slaže s tim da je dokazana genocidna namjera u smislu člana 4.

546. Pretresno vijeće se na kraju uvjerilo da su ubistva i nanošenje teške tjelesne ili duševne povrede bili počinjeni s namjerom da se ubiju svi vojno sposobni muškarci bosanski Muslimani u Srebrenici. Dokazi pokazuju da su se masovna pogubljenja dogodila uglavnom između 13. i 16. jula 1995., dok su pogubljenja manjih razmjera potrajala do 19. jula. Sva ta pogubljenja sistematski su ciljale vojno sposobne muškarce bosanske Muslimane, bez obzira da li su bili civili ili vojnici. Vojno sposobni muškarci koji su pobjegli u Potočare sistematski su odvajani od ostalih izbjeglica. Sabirali su ih u “bijeloj kući”, a prije ulaska su ih prisiljavali da predaju lične dokumente i lične predmete. Dok su Potočari 12. i 13. jula 1995. bili poprište oportunističkih ubistava,¹²⁸⁰ većina muškaraca zatočenih u “bijeloj kući” autobusima od 12. jula poslijepodne i cijelog

¹²⁷⁹ Uvodno izlaganje optužbe, T. 461.

¹²⁸⁰ *Supra*, par. 43-47, 58.

dana 13. jula prevezena je u Bratunac,¹²⁸¹ a zatim na mjesta pogubljenja. Pored toga, ubrzo nakon što je saznao za postojanje kolone muškaraca bosanskih Muslimana koja se pješice kretala u pravcu Tuzle, VRS je pokrenuo artiljerijski napad na nju.¹²⁸² Nemilosrdna potjera za muškarcima iz kolone počela je 12. jula i nastavila se cijelog 13. jula. Ono malo preživjelih tu je hajku opisalo kao "lov na ljude" u kojem gotovo nije bilo šanse za bjekstvo.¹²⁸³ Dana 14. i 15. jula izvršen je napad na trećinu kolone koja je 11.-12. jula uspjela da pređe cestu između Konjević Polja i Nove Kasabe.¹²⁸⁴ Budući da je pritisak na VRS tokom te sudbonosne sedmice od 11. do 16. jula sve više rastao, pokrenuti su pregovori između bosansko-muslimanske i bosansko-srpske strane tako da je dio kolone bosanskih Muslimana najzad propušten na teritoriju pod kontrolom Vlade.¹²⁸⁵ Najlogičnije objašnjenje za to bilo je to što je većina vojnika VRS-a tada već bila preraspoređena za Žepu tako da je, u nedostatku ljudstva kojim bi kolonu mogla da zaustavi, Zvornička brigada bila prisiljena da ih propusti.¹²⁸⁶ Međutim, iz muslimanske kolone koja je brojila 10.000-15.000 muškaraca na kraju je prijavljeno kao nestali njih ukupno 8000-10.000.¹²⁸⁷

547. VRS-u su u početku na meti za pogubljenje možda bili samo vojno sposobni muškarci.¹²⁸⁸ Neki muškarci iz kolone su zapravo poginuli u borbi i nije sigurno da je VRS isprva namjeravao da pobije sve zarobljene muslimanske muškarce, uključujući i civile iz kolone.¹²⁸⁹ Dokazi, međutim, pokazuju da je u jednom momentu donesena odluka da se uhvate i pobiju svi bosansko-muslimanski muškarci bez razlike. Stoga nije preduzeto ništa kako bi se vojnici odvojili od civila. Isprave i lični predmeti oduzeti su kako muškarcima bosanskim Muslimanima u Potočarima, tako i muškarcima

¹²⁸¹ *Supra*, par. 59, 66.

¹²⁸² Jedan prisluškovani razgovor prihvaćen kao dokazni predmet ukazuje na to da su bosanski Srbi za kolonu saznali 12. jula u 03:00 sata. Vidi *supra*, par. 162.

¹²⁸³ *Supra*, par. 62.

¹²⁸⁴ *Supra*, par. 65.

¹²⁸⁵ *Supra*, par. 65.

¹²⁸⁶ *Supra*, par. 85.

¹²⁸⁷ *Supra*, par. 83.

¹²⁸⁸ Prema Živanovićevom naređenju od 13. jula, sastavljen je spisak ratnih zločinaca. Jedan prisluškovani razgovor između Cerovića i Beare od 16. jula (P 335) takođe ukazuje na to da među zarobljenicima treba da se sprovede provjera u tom smislu.

¹²⁸⁹ *Supra*, par. 77, 80.

zarobljenima iz kolone, stavljeni na gomilu i na kraju spaljeni.¹²⁹⁰ Htijenje da se pohvataju svi bosansko-muslimanski muškarci bilo je tako jako da su bosansko-srpske snage kod Tišće sistematski zaustavljale autobuse koji su prevozili žene, djecu i starije i provjeravale da li se u njima kriju i muškarci.¹²⁹¹ Muškarce nađene u autobusima iskricali bi i zatim pogubili.¹²⁹² Kao što je poznato, a kako je obrazlagala odbrana, nekim od ranjenih muškaraca bilo je dozvoljeno da izađu iz srebreničke enklave pod pratnjom UNPROFOR-a. Međutim, izvještaj od 13. jula ukazuje na to da je VRS na njihovu evakuaciju pristao samo zbog prisustva UNPROFOR-a i sa ciljem da se medijima pokaže da se s muškarcima van borbenog stroja postupa korektno.¹²⁹³ S izuzetkom ranjenika, svi muškarci, kako oni izdvojeni u Potočarima tako i oni zarobljeni iz kolone, bili su pogubljeni, bilo u manjim grupama bilo u pažljivo organizovanim masovnim egzekucijama. Za pogubljenje su ih odvodili na zabačenija mjesta. Ljude bi, ponekad s povezima na očima, bosonoge ili s rukama vezanim na leđima, postrojili i strijeljali rafalnom paljbom. Neke su natrpali u zgrade i pobili rafalima iz automatskih pušaka ili mitraljeza, odnosno ručnim bombama koje su u te zgrade ubacivali.¹²⁹⁴ Odmah nakon obavljene egzekucije došli bi buldožeri da zakopaju leševe.¹²⁹⁵ Ponekad bi vojnici počeli kopati grobnice još za trajanja egzekucije.¹²⁹⁶ Bosansko-srpski vojnici bi se nekoliko sati nakon egzekucije vratili na lice mjesta kako bi provjerili da li ima preživjelih.¹²⁹⁷ Dokazi pokazuju da je VRS nastojao da pobije sve vojno sposobne muškarce bosanske Muslimane iz Srebrenice, bez obzira na to da li su bili civili ili vojnici.

548. Optužba tvrdi da dokazni materijal pokazuje namjeru da se uništi dio grupe kao takve,¹²⁹⁸ što je saglasno s definicijom genocida. Nasuprot tome, odbrana tvrdi da se namjera da se pobiju svi vojno sposobni muškarci bosanski Muslimani koji su živjeli u Srebrenici ne može tumačiti kao namjera da se, u cijelosti ili djelimično, uništi grupa kao takva u smislu člana 4 Statuta.

¹²⁹⁰ *Supra*, par. 171.

¹²⁹¹ *Supra*, par. 216. Provjeravanje muškaraca vjerovatno se dešavalo 12. jula i rano ujutro 13. jula.

¹²⁹² Par. 106.

¹²⁹³ P 459, *supra*, par. 86.

¹²⁹⁴ Egzekucija u Kravici 13. jula, u Domu kulture u Pilici 16. jula.

¹²⁹⁵ *Supra*, par. 68.

¹²⁹⁶ Orahovac, 14. jula.

¹²⁹⁷ Vidi naročito iskaze svjedoka J i K koji su preživjeli egzekuciju u skladištu u Kravici. *Supra*, par. 207.

¹²⁹⁸ Optužnica, par. 21.

549. Prije svega, Vijeće naglašava potrebu da se napravi razlika između individualne namjere optuženog i namjere prisutne pri smišljanju i počinjenju zločina. Težina i razmjeri zločina genocida obično podrazumijevaju da je u njegovo počinjenje bilo uključeno više protagonista. Iako motiv svakog učesnika može biti različit, cilj zločinačkog pothvata ostaje isti. U takvim slučajevima zajedničkog učestvovanja, namjera da se u cijelosti ili djelimično uništi grupa kao takva mora se moći razabrati u samom krivičnom djelu, bez obzira na namjeru pojedinih izvršilaca. Zatim je neophodno utvrditi da li je i optuženi protiv koga se vodi postupak za genocid dijelio namjeru da se sprovede genocid.

550. Genocid se odnosi na svaki zločinački pothvat koji ima za cilj da se upotrebom određenih sredstava u cijelosti ili djelimično uništi određena vrsta grupe. Posebna namjera koja se zahtijeva za genocid sastoji se od dva elementa:

- djelo ili djela moraju biti usmjereni protiv nacionalne, etničke, rasne ili vjerske grupe;
- djelo ili djela moraju imati cilj da unište sve ili dio pripadnika te grupe.¹²⁹⁹

a) Grupa kao takva

551. Strane su se saglasile da genocid mora biti usmjeren ne samo protiv jednog ili više pojedinaca, nego protiv grupe kao takve.¹³⁰⁰

552. U Rezoluciji 96(I) Generalne skupštine UN-a genocid se definiše kao “uskraćivanje prava na postojanje cijelim ljudskim grupama”.¹³⁰¹ Sekretarijat je o istom pitanju dao sljedeće objašnjenje:

Žrtva zločina genocida je ljudska grupa. Genocidu, bez obzira na razlog na kojem se on osniva, nije izložen veći ili manji broj pojedinaca, nego grupa kao takva.¹³⁰²

¹²⁹⁹ Presuda u predmetu *Jelisić*, par. 66.

¹³⁰⁰ Prosecutor's Submissions of agreed matters of law presented during the pre-trial conference of 7. March 2000 /Podnesak tužioca o usaglašenim pravnim pitanjima iznesenim na prepretnoj konferenciji od 7. marta 2000./, 8. mart 2000., par. 92 i 93.

¹³⁰¹ UN Doc. A/96(I) (1946.), 11. decembar 1946.

¹³⁰² “Relations Between the Convention on Genocide on the One Hand and the Formulation of the Nurnberg Principles and the Preparation of a Draft Code of Offences Against Peace and Security on the

Godine 1951., nakon usvajanja Konvencije o genocidu, Međunarodni sud pravde ocijenio je da Konvencija nastoji “zaštititi sâmo postojanje izvjesnih ljudskih grupa i [...] potvrditi i poduprijeti najelementarnije moralne principe”.¹³⁰³ Taj moment 1996. godine ističe i Komisija za međunarodno pravo:

Sama grupa je krajnji cilj ili namjeravana žrtva tog tipa masovnog kriminalnog ponašanja. [...] namjera mora da bude uništenje grupe “kao takve”, to jest kao izdvojenog i zasebnog entiteta.¹³⁰⁴

To tumačenje podržale su presude u predmetima *Akayesu*¹³⁰⁵ te *Kayishema i Ruzindana*.¹³⁰⁶

553. Dakle, Konvencija nastoji zaštititi pravo na život ljudskih grupa kao takvih. Ta karakteristika genocid čini izuzetno teškim krivičnim djelom i bitno različitim od drugih teških krivičnih djela, naročito progona u kojem počinitelj svoje žrtve izabire na osnovu njihove pripadnosti određenoj zajednici, ali ne nastoji nužno uništiti dotičnu zajednicu kao takvu.¹³⁰⁷

554. Međutim, Konvencija o genocidu ne štiti sve vrste ljudskih grupa. Ona se primjenjuje samo na nacionalne, etničke, rasne ili vjerske grupe.

555. Nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa nije jasno definisana u Konvenciji, a niti drugdje. Za razliku od toga, pripremni radovi za Konvenciju i rad međunarodnih tijela na zaštiti manjina pokazuju da se pojmovi zaštićenih grupa i nacionalna manjina djelimično preklapaju i da su u nekim prilikama sinonimi. Evropski instrumenti o

Other” /”Odnos između Konvencije o genocidu, te formulacije nirnberških principa i priprema nacrta kodeksa o djelima protiv mira i bezbjednosti”/, UN Doc. E/AC.25/3/Rev.1, 12. april 1948., str. 6. Nehemia Robinson je u svom komentaru Konvencije veoma eksplicitno artikulirao sljedeću bitnu karakteristiku genocida: “Glavna karakteristika genocida je njegov objekt: čin mora biti upravljen na uništenje grupe. Grupe se sastoje od pojedinaca, dakle, uništavanje u krajnjoj instanci mora biti preduzeto protiv pojedinaca. Međutim, ti pojedinci nisu važni *per se*, nego samo kao članovi grupe kojoj pripadaju.” (*op. cit.*, str. 63).

¹³⁰³ *Reservations to the Convention on the Prevention and Punishment of Genocide*, Advisory Opinion, ICJ Reports (1951), str. 23.

¹³⁰⁴ Nacrt kodeksa KMP-a, str. 88.

¹³⁰⁵ Presuda u predmetu *Akayesu*, par. 522: “Izvršenje djela za koje se tereti seže dakle dalje od njegovog stvarnog izvršenja, npr. ubistva određenog pojedinca, radi ostvarenja krajnjeg cilja, tj. uništenja, u cijelosti ili djelimično, grupe koje je taj pojedinac samo jedan element.”

¹³⁰⁶ Presuda u predmetu *Kayishema i Ruzindana*, par. 99: “Žuništenjež mora biti upravljeno na grupu kao takvu, to jest, *qua grupu*.”

¹³⁰⁷ Vidi naročito Presudu u predmetu *Kupreškić*, par. 636, i Presudu u predmetu *Jelisić*, par. 79.

ljudskim pravima koriste izraz “nacionalne manjine”,¹³⁰⁸ dok svjetski instrumenti više običavaju koristiti izraz “etničke, vjerske ili jezične manjine”,¹³⁰⁹ iako se čini da oba izraza izriču iste ciljeve.¹³¹⁰ U studiji izrađenoj 1979. godine za Potkomisiju za sprečavanje diskriminacije i zaštitu manjina, F. Capotorti iznosi ovaj komentar: “Potkomisija [za sprečavanje diskriminacije i zaštitu manjina] je 1950. godine odlučila da u svakom pominjanju manjinskih grupa definisanih na osnovu njihovog etničkog porijekla riječ žrasnaž zamijeni riječju žetničkaž”.¹³¹¹ Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije¹³¹² rasnu diskriminaciju definiše kao “svako razlikovanje, isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva, koji se zasnivaju na rasi, boji, precima, nacionalnom ili etničkom porijeklu”.¹³¹³ U pripremnim radovima za Konvenciju o genocidu takođe se vidi da je izraz “etnička” dodat u kasnijoj fazi, sa ciljem da se bolje definiše tip grupa zaštićenih Konvencijom, kao i da se osigura da izraz “nacionalna” ne bude shvaćen kao da se odnosi samo na političku grupu u smislu države.¹³¹⁴

556. Pripremnii radovi za Konvenciju pokazuju da se pobrajanjem tih karakteristika htio opisati entitet koji približno odgovara onome što se prije Drugog svjetskog rata podrazumijevalo pod “nacionalnim manjinama”, a ne dati kategorizacija tipova ljudskih

¹³⁰⁸ Vidi naročito član 14 Evropske konvencije o ljudskim pravima: “Uživanje prava i sloboda predviđenih ovom konvencijom osigurava se bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi, kao [...] veza sa nekom nacionalnom manjinom [...]”. Vidi i Framework Convention for the Protection of National Minorities /Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina/, Ets 157, odnosno načelo VII Završnog dokumenta Konferencije o evropskoj bezbjednosti i saradnji (1975.), tačka 105, st. 2. /citac prema *Ljudska prava. Odabrani evropski dokumenti*, Sarajevo, 1996./

¹³⁰⁹ Vidi naročito član 27 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima: “U državama gdje postoje etničke, vjerske ili jezične manjine ne smije se osobama koje pripadaju takvim manjinama uskratiti pravo da, zajedno s ostalim članovima svoje skupine, imaju svoj vlastiti kulturni život, da ispovijedaju i obdržavaju svoju vlastitu vjeru ili da se služe svojim vlastitim jezikom.” /citac prema J. Hrženjak, *Međunarodni i evropski dokumenti o ljudskim pravima*, Zagreb, 1992./

¹³¹⁰ Vidi naročito definiciju koju sugerise Evropska komisija za demokratiju putem prava, *The Protection of Minorities /Zaštita manjina/*, Strasbourg, Council of Europe Press, 1994., str. 12: nacionalna manjina je grupa koja je malobrojnija od ostatka stanovništva države, čiji pripadnici, državljani dotične države, imaju etnička, vjerska ili jezična obilježja različita od tih obilježja ostatka stanovništva i koja se rukovodi težnjom da očuva svoju kulturu, tradiciju, vjeru ili jezik”.

¹³¹¹ F. Capotorti, *Study on the Rights of the Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities /Studija o pravima pripadnika etničkih, vjerskih i jezičnih manjina/*, UN Doc. E/CN.4/Sub.2/384/Rev.1 (1979.), par. 197, gdje se govori o raspravama o nacrtu rezolucije o definiciji manjina (E/CN.4/Sub.2/103).

¹³¹² UNTS, sv. 660, br. 9646.

¹³¹³ Član 1.

¹³¹⁴ UN Doc A/C.6.SR.73 (Petren, Sweden); UN Doc. A/C.6/SR.74 (Petren, Sweden).

grupa. Pokušaj da se svaka od imenovanih grupa diferencira na osnovu objektivnih naučnih kriterija ne bi dakle bio u skladu sa ciljem i svrhom Konvencije.

557. Kulturne, vjerske, etničke ili nacionalne karakteristike grupe moraju se identifikovati unutar njenog društveno-istorijskog konteksta. Kao i u predmetima *Nikolić*¹³¹⁵ i *Jelisić*,¹³¹⁶ Vijeće relevantnu grupu identifikuje koristeći kriterijum stigmatiziranja grupe, naročito od strane izvršilaca zločina, na osnovu percepcije njenih nacionalnih, etničkih, rasnih ili vjerskih karakteristika.

558. Iako optužnica u ovom predmetu ciljanu grupu definiše kao bosanske Muslimane, čini se da optužba u svom pretpretresnom podnesku primjenjuje alternativnu definiciju, navodeći da je postojala namjera da se putem masovnih ubistava i deportovanja eliminiše “bosansko-muslimansko stanovništvo Srebrenice”.¹³¹⁷ U svom završnom podnesku, optužba se opredijelila da grupu definiše kao bosanske Muslimane Srebrenice,¹³¹⁸ dok je u svojoj završnoj riječi pominjala bosanske Muslimane iz istočne Bosne.¹³¹⁹ Odbrana je u svojem završnom podnesku obrazlagala da bosanski Muslimani Srebrenice ne čine specifičnu nacionalnu, etničku, rasnu ili vjersku grupu. Naročito je tvrdila da se “ne može stvoriti umjetna žgrupaž ograničenjem na određenu geografsku zonu”.¹³²⁰ Shodno odbrani, bosanski Muslimani su jedina grupa koja odgovara definiciji Konvencijom zaštićene grupe.¹³²¹

559. Prvobitno smatrani vjerskom grupom, bosanski Muslimani su kao “nacionalnost” priznati jugoslovenskim ustavom iz 1963. godine. Dokazni materijal predočen na suđenju veoma jasno pokazuje da su i najviše političke vlasti bosanskih Srba i bosansko-srpske snage koje su dejstvovala u Srebrenici jula 1995. godine bosanske Muslimane takođe smatrale specifičnom nacionalnom grupom. S druge strane, bosanske Muslimane koji su živjeli u Srebrenici nije moguće od ostalih bosanskih Muslimana razlikovati ni po kojoj

¹³¹⁵ *Tužilac protiv Nikolića*, Pregled optužnice na osnovu pravila 61, Odluka Pretresnog vijeća I /Review of the indictment pursuant to Rule 61, Decision of Trial Chamber 1/, 20. oktobar 1995., predmet br. ITž94-2-R61 (dalje u tekstu: Odluka u predmetu *Nikolić*), par. 27.

¹³¹⁶ Presuda u predmetu *Jelisić*, par. 70.

¹³¹⁷ Pretpretresni podnesak tužioca na osnovu pravila 65ter(E)(i), 25. februar 2000., par. 12.

¹³¹⁸ Završni podnesak optužbe, par. 412.

¹³¹⁹ Završna riječ, T. 9983.

¹³²⁰ Završni podnesak optuženog, par. 104.

nacionalnoj, etničkoj, rasnoj ili vjerskoj karakteristici. Jedini distinktivni kriterijum bio bi geografski, a taj kriterij u Konvenciji nije predviđen. Pored toga, nije izvjesno da su bosanski Muslimani koji su živjeli u enklavi u vrijeme ofanzive sebe smatrali zasebnom nacionalnom, etničkom, rasnom ili vjerskom grupom unutar grupe bosanskih Muslimana. Zaista, većina bosanskih Muslimana koji su se u vrijeme napada nalazili u Srebrenici izvorno nisu iz Srebrenice, nego iz čitavog srednjeg Podrinja. Dokazni materijal pokazuje da su oni sebe prije smatrali pripadnicima grupe bosanskih Muslimana.

560. Vijeće zaključuje da se zaštićena grupa u smislu člana 4 Statuta mora u ovom slučaju definisati kao bosanski Muslimani. Srebrenički bosanski Muslimani ili istočno-bosanski Muslimani dio su zaštićene grupe po članu 4. Pitanje da li namjera da se uništi dio zaštićene grupe potpada pod definiciju genocida posebna je tema koju ćemo raspraviti niže.

561. Optužba i odbrana u ovom predmetu saglasne su u stavu da *ratio* izbora žrtava genocida treba da bude njihova pripadnost grupi.¹³²² To je jedino tumačenje podudarno s namjerom koja je specifična oznaka zločina genocida. Namjera da se uništi grupa kao takva, u cijelosti ili djelimično, pretpostavlja da su žrtve odabrane uslijed njihove pripadnosti grupi koja se želi uništiti. Sâmo znanje počinitelja o pripadnosti žrtava zasebnoj grupi nije dovoljno da bi se utvrdila namjera uništenja grupe kao takve. Kako napominje KMP:

[...] namjera mora da bude uništenje grupe, a ne samo jednog ili više pojedinaca koji su sticajem okolnosti pripadnici određene grupe. [...] djelo protiv pojedinca mora da bude počinjeno zbog njegove pripadnosti određenoj grupi i kao korak bliže ka ostvarenju krajnjeg cilja uništenja grupe.¹³²³

562. Dakle, postoje očigledne sličnosti između genocidne politike i politike obično zvane “etničkim čišćenjem”. U ovom predmetu, diskriminatorne radnje ne ograničavaju se samo na događaje u Srebrenici, nego karakterišu cijeli sukob između bosanskih Srba,

¹³²¹ Završni podnesak optuženog, par. 102-107.

¹³²² Pretpretresni podnesak tužioca na osnovu pravila 65ter(E)(i), 25. februar 2000., par. 92, str. 33.

¹³²³ Nacrt kodeksa KMP-a, str. 109. Za komentar Konvencije vidi i Pieter Drost, *The Crime of State, Genocide /Državni zločin. Genocid/*, str. 124: “Upravo neko izvana vidljivo svojstvo ili karakteristika koju žrtva dijeli sa pripadnicima svoje grupe, ali po kojem se ona u zločinačkom umu napadača razlikuje od ostatka zajednice, napadaču je razlogom za počinjenje zločina nad tako obilježenim i označenim pojedincem.

Muslimana i Hrvata tokom 1992.-95. godine. U izvještaju generalnog sekretara napominje se da “je glavna svrha sukoba bila upotreba vojnih sredstava za terorisanje civilnog stanovništva, često sa ciljem da se ono prisili na bijeg, u procesu koji je postao poznat kao žetničko čišćenje”.¹³²⁴ Ratni cilj bosanskih Srba bio je jasno izrečen, naročito u odluci Momčila Krajišnika, tadašnjeg predsjednika Skupštine srpskog naroda u BiH, od 12. maja 1992. godine. U odluci se kaže da je jedan od strateških ciljeva srpskog naroda u Bosni i Hercegovini ponovno okupljanje cijelog srpskog naroda u jedinstvenoj državi, naročito brisanjem granice na Drini koja razdvaja Srbiju i istočnu Bosnu u kojoj je stanovništvo većinom srpsko.¹³²⁵

563. Cilj pohoda u Bosni u jednom je intervjuu iz novembra 1995. definisao i sam optuženi, objasnivši da region Podrinja treba da ostane “zauvek srpski, pri čemu će istočni deo Republike Srpske i reka Drina [biti] važno mjesto spajanja srpskog naroda sa obe strane Drine”.¹³²⁶

564. Imajući u vidu taj cilj, čišćenje bosanskih Muslimana iz Srebrenice donosilo je posebne koristi. Smještena u regionu srednjeg Podrinja, čija se strateška važnost za stvaranje države bosanskih Srba često pominjala u svjedočenjima,¹³²⁷ Srebrenica je sa svojom okolinom predstavljala džep sa većinskim muslimanskim stanovništvom unutar pretežno srpskog kraja uz granicu sa Srbijom.¹³²⁸ S obzirom na ratne ciljeve, gotovo i ne iznenađuje što su se Srbi i bosanski Muslimani u toj regiji ogorčeno borili od samog izbijanja sukoba.¹³²⁹

565. Obje strane su mnogo puta napadale sela u regiji pod kontrolom protivničke strane. Snage bosanskih Muslimana počinile su očigledna kršenja humanitarnog prava upravljena protiv bosansko-srpskih stanovnika regije, naročito od maja 1992. do januara 1993.¹³³⁰ Snage bosanskih Srba u odgovor su pokrenule operacije među kojima posebno

¹³²⁴ Par. 19.

¹³²⁵ P 746/a.

¹³²⁶ P 743, str. 2.

¹³²⁷ Radinović, T. 7812, *supra*, par. 12.

¹³²⁸ Vidi par. 11 u kojem se pominje Izvještaj generalnog sekretara; par. 33.

¹³²⁹ U Izvještaju generalnog sekretara, par. 33., pobrajaju se zločini koje su snage bosanskih Srba počinile protiv bosanskih Muslimana od samog početka sukoba.

¹³³⁰ Izvještaj generalnog sekretara, par. 34 do 37.

mjesto zauzima napad velikih razmjera u januaru 1993. godine. Taj je napad bosansko-muslimansko stanovništvo iz okolnih sela prisilio na bijeg u zone Srebrenice i Žepe. Usljed toga je stanovništvo Srebrenice sa 37.000 u 1991. godini poraslo na 50.000 ili 60.000 u 1993. godini, dok se teritorija u istom periodu sa 900 km² smanjila na 150 km².¹³³¹ Velika većina muslimanskog stanovništva koje je živjelo na teritoriji zone odgovornosti Drinskog korpusa do aprila 1993. već je bila raseljena. Do toga datuma snage bosanskih Srba etnički su očistile gradove i sela Zvornik, Šekoviće, Kalesiju, Bratunac, Vlasenicu, Kladanj, Olovo, Han Pijesak, Rogaticu i Sokolac.¹³³² Prenapučena opština Srebrenica zatim je podvrgnuta konstantnom granatiranju da bi Savjet bezbjednosti zatim 16. aprila 1993. odlučio da enklavu proglasi zaštićenom zonom.¹³³³ Uprkos periodu relativne stabilnosti, životni uslovi ostali su stravični. Misija Savjeta bezbjednosti, osnovana shodno Rezoluciji 819, Srebrenicu je 30. aprila 1993. opisala kao “zatvor na otvorenom”¹³³⁴ i konstatovala da je 50% stambenih objekata potpuno razoreno. Misija se dalje žalila na to da snage bosanskih Srba ometaju humanitarne konvoje koji putuju prema Srebrenici, kao i na prepreke na koje se nailazi u transportu bolesnih i ranjenih van enklave.¹³³⁵ Godine 1995., vodovod i električna mreža već su bili izbačeni iz funkcije, tj. bili razrušeni odnosno presječeni. Vladala je krajnja nestašica hrane i lijekova.¹³³⁶

566. Čak i prije ofanzive u julu 1995., snage bosanskih Srba već su u januaru 1995. pokušale spriječiti humanitarne konvoje da se probiju u enklavu.¹³³⁷ Pretresno vijeće je već opisalo katastrofalnu humanitarnu situaciju nastalu uslijed politike sistematskog ometanja humanitarnih konvoja.¹³³⁸ Štaviše, 7. i 8. jula 1995. nekoliko je osoba umrlo od

¹³³¹ *Supra*, par. 13-14.

¹³³² Izjava generala Hadžihasanovića data 24. januara 2001., par. 4, potkrijepljena izjavom generala Krstića u novinskom članku objavljenom u novembru 1995. godine (P 744/c, str. 1).

¹³³³ Rezolucija 819 (1993.), 16. april 1993.

¹³³⁴ P 126: Report of the Security Council Mission set up pursuant to resolution 819 (1993) /Izveštaj misije Savjeta bezbjednosti osnovane shodno Rezoluciji 819 (1993.)/, UN Doc. S/25700 (30. april 1993.), par. 18.

¹³³⁵ *Ibid.*, par. 10 i 11.

¹³³⁶ *Supra*, par. 15.

¹³³⁷ *Supra*, par. 26.

¹³³⁸ *Supra*, par. 28.

gladi, a u izvještaju iz komande 28. divizije od 8. jula 1995. upozorava se da će civilno stanovništvo vrlo brzo biti prisiljeno da pobjegne iz enklave ako želi da preživi.¹³³⁹

567. Međutim, Pretresno vijeće je zaključilo da, na deklarativnom nivou, operacija “Krivaja 95” nije uključivala plan da se pregazi enklava i istjera bosansko-muslimansko stanovništvo.¹³⁴⁰ Pretresno vijeće je saslušalo vjerodostojno svjedočenje o upornom odbijanju bosansko-muslimanskih snaga da ispoštuju sporazum o demilitarizaciji iz 1993. godine.¹³⁴¹ Svjedoci odbrane optužili su bosansko-muslimanske snage da zaštićenu zonu koriste kao utvrđenu bazu za pokretanje ofanziva protiv snaga bosanskih Srba. Zaista, 26. juna 1995., nekoliko sedmica prije ofanzive VRS-a na Srebrenicu, bosansko-muslimanske snage su iz enklave krenule u juriš na srpsko selo Višnica udaljeno 5 km.¹³⁴² Takvi postupci itekako su mogli da motivišu napad sa ciljem da se presijeku komunikacije između enklava Žepe i Srebrenice.

568. Operacija se međutim nije svodila na puku odmazdu. Njen cilj, iako u početku možda ograničen na blokiranje komunikacija između dvije enklave i sužavanje srebreničke enklave na njenu gradsku jezgru, brzo je proširen. Uviđajući da snage bosanskih Muslimana i međunarodne zajednice ne pružaju nikakav otpor, predsjednik Karadžić je proširio cilj operacije izdajući 9. jula naređenje da se zauzme grad.¹³⁴³ Srebrenica je zauzeta 11. jula, zbog čega je 20.000 do 25.000 Muslimana krenulo u zbijeg u pravcu Potočara. Operacija “Krivaja 95” tada je postala instrument politike smišljene za istjerivanje bosansko-muslimanskog stanovništva. Humanitarna kriza prouzrokovana rijekom izbjeglica koja je stigla u Potočare, intenzitet i razmjeri nasilja, protivzakonitno zatvaranje muškaraca u jednu zonu, dok su žene i djeca prisilno premješteni van teritorija pod kontrolom bosanskih Srba, kao i smrt hiljada muškaraca bosanskih Muslimana, civila i vojnika, za većinu kojih je jasno da nisu poginuli u borbi, pokazuju da su bosansko-srpske snage donijele promišljenu odluku da se na metu uzme bosansko-muslimansko stanovništvo Srebrenice iz razloga njegove pripadnosti grupi bosanskih Muslimana.

¹³³⁹ P 901, str. 2.

¹³⁴⁰ *Supra*, par. 120.

¹³⁴¹ *Supra*, par. 24. Prvi sporazum potpisan je 18. aprila 1993., nakon kojeg je uslijedio sporazum od 8. maja 1993. godine.

¹³⁴² Izvještaj generalnog sekretara, par. 225.

¹³⁴³ *Supra*, par. 33.

Preostaje da se utvrdi da li je taj diskriminatorski napad imao cilj da uništi grupu, u cijelosti ili djelimično, u smislu člana 4 Statuta.

b) Namjera da se uništi grupa u cijelosti ili djelimično

(i) Namjera uništenja

569. Optužba zagovara šire tumačenje uslova iz člana 4 o postojanju namjere da se uništi cijela grupa ili njen dio. Ona tvrdi da su djela počinjena sa tom traženom namjerom onda kada je “[optuženi] svjesno želio da [njegova] djela za posljedicu imaju uništenje, u cijelosti ili djelimično, grupe kao takve; ili ako je znao da se njegovim djelima grupa kao takva uništava u cijelosti ili djelimično; ili ako je znao da će posljedica njegovih djela vjerovatno biti uništenje grupe kao takve u cijelosti ili djelimično”.¹³⁴⁴ Optužba je mišljenja da su, u ovom predmetu, general Krstić i drugi “svjesno željeli da njihova djela dovedu do uništenja dijela bosansko-muslimanskog naroda kao [...] grupe”.¹³⁴⁵

570. Naprotiv, odbrana tvrdi da počinilac genocida mora da “ima specifičnu namjeru da uništi [...] grupu” i zaključuje da “*dolus specialis* predstavlja viši stepen predumišljaja”.¹³⁴⁶

571. Pripremni radovi za Konvenciju o genocidu jasno pokazuju da su tekstopisci na genocid gledali kao na pothvat čiji je krajnji ili neposredni cilj uništenje ljudske grupe, u cijelosti ili djelimično. Rezolucija 96(I) Generalne skupštine Ujedinjenih nacija genocid je definisala kao “*uskraćivanje* prava na postojanje cijelim ljudskim grupama”.¹³⁴⁷ U nacrtu Konvencije koji je pripremio generalni sekretar genocid je opisan kao krivično djelo koje ima cilj da uništi grupu, u cijelosti ili djelimično,¹³⁴⁸ i precizira se da ta definicija isključuje izvjesna djela koja za posljedicu mogu imati potpuno ili djelimično

¹³⁴⁴ Pretpretresni podnesak tužioca shodno pravilu 65ter(E)(i), 25. februar 2000., par. 90.

¹³⁴⁵ *Ibid.*, par. 91, str. 33.

¹³⁴⁶ Završni podnesak optuženog, 21. juni 2001., par. 94.

¹³⁴⁷ UN DOC. A/96 (I), 11. decembar 1946. (naglasak dodat).

¹³⁴⁸ UN Doc. E/447 (1947.), str. 20: “riječ genocid znači zločinački postupak upravljen protiv bilo koje od gore navedenih grupa ljudskih bića, sa ciljem da se ona uništi u cijelosti ili djelimično, ili da se onemogući njeno očuvanje ili razvoj”.

uništenje grupe, ali koja su počinjena bez namjere da se uništi grupa.¹³⁴⁹ Komisija za međunarodno pravo podržala je to tumačenje i naznačila da “opšta namjera da se poćini jedno od nabrojanih djela u kombinaciji s opštom sviješću o vjerovatnim posljedicama takvog djela po neposrednu žrtvu ili žrtve nije dovoljna za zloćin genocida. Definicija tog zloćina zahtijeva *posebno stanje svijesti* ili *specifićnu namjeru* s obzirom na sveukupnu posljedicu zabranjenog djela”.¹³⁵⁰ Međunarodni sud pravde je, u svojem Mišljenju o *Legalnosti prijetnje ili upotrebe nuklearnog oružja*,¹³⁵¹ inzistirao na tome da se traži specifićna namjera uništenja i naznaćio da bi “zabrana genocida u ovom slućaju bila pertinentna onda kada bi posezanje za nuklearnim oružjem zaista uključivalo element namjere prema grupi kao takvoj, tražen gore navedenom odredbom”.¹³⁵² Međunarodni krivićni sud za Ruandu je usvojio isto tumaćenje. U predmetu *Tužilac protiv Jeana Kambande*, Pretresno vijeće je zaključilo: “zloćin genocida jedinstven je zbog svog elementa *dolus specialis* (posebna namjera), zbog ćega se traži da zloćin bude poćinjen s namjerom ųda se uništi, u cjelini ili djelimićno, nacionalna, etnićka, rasna ili vjerska grupa kao takvaų”.¹³⁵³ U predmetu *Kayishema-Ruzindana*, Pretresno vijeće je takođe naglasilo da “genocid zahtijeva gorepomenutu specifićnu namjeru da se istrijebi zaštićena grupa (u cjelini ili djelimićno)”.¹³⁵⁴ ųtaviše, Vijeće napominje da zakoni nekih drųava distinktivnim obiljeųjem genocida smatraju postojanje plana da se uništi grupa.¹³⁵⁵ Neki pravni komentatori pored toga tvrde da genocid obuhvata djela ćija je predvidljiva ili

¹³⁴⁹ UN Doc. E/447 (1947), str. 23. Vidi i “Relations Between the Convention on Genocide on the one Hand and the Formulation of Nurnberg Principles and the Preparation of a Draft Code of Offences Against Peace and Security on the Other”, UN Doc. E/A C.25/3/Rev.1, 12. april 1948., str. 6: “Stvarni cilj koji se ima na umu jeste uništenje ljudske grupe. U slućaju međunarodnog ili građanskog rata, jedna strana drugoj moųe nanijeti krajnje teške gubitke, ali njen je cilj da drugoj strani nametne svoju volju, a ne da je uništi.”

¹³⁵⁰ Nacrt Kodeksa KMP-a, str. 88 (naglasak dodat).

¹³⁵¹ ICJ Reports (1996), str. 240, /Opinion of the *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*/.

¹³⁵² Par. 26. Vijeće ipak upozorava na nekoliko protivnih mišljenja u kojima se Mišljenje po ovom pitanju kritikuje jer se smatra da ćin koji kao predvidljivu posljedicu ima uništenje grupe kao takve i koji zaista uzrokuje uništenje grupe svakako predstavlja genocid. Konkretno, sudija Weeramantry primjećuje da upotreba nuklearnog oružja neizbjeųno rezultira uništenjem cijelih populacija i kao takva predstavlja genocid. On time osporava tumaćenje da “mora postojati namjera uzimanja za cilj odrećene nacionalne, etnićke, rasne ili vjerske grupe kao grupe, i to ne uzgredno uz neki drugi ćin” (Reports, str. 502). U istom smislu, sudija Koroma istiće “stravićne i ųokantne posljedice da cijela populacija moųe biti izbrisana s lica zemlje upotrebom nuklearnog oružja tokom oruųanog sukoba”. On tvrdi da takva situacija predstavlja genocid “onda kada su se posljedice tog ćina mogle predvidjeti” (Reports, str. 577).

¹³⁵³ ICTR-97-23-S, 4. septembar 1998. (dalje u tekstu: Presuda u predmetu *Kambanda*), par. 16.

¹³⁵⁴ 21. maj 1999., par. 89.

¹³⁵⁵ Ćlan 211-1 francuskog krivićnog zakona utvrđuje da zloćin mora biti poćinjen “izvršenjem usaglašenog plana da se u cijelosti ili djelimićno uništi neka grupa”.

vjerovatna posljedica potpuno ili djelimično uništenje grupe bez potrebe da se pokaže da je cilj djela bilo uništenje.¹³⁵⁶ Nije jasno da li se to tumačenje može smatrati odrazom stanja međunarodnog običajnog prava u vrijeme počinjenja djela u ovom predmetu. Za potrebe ovog predmeta, Vijeće će se stoga opredijeliti za karakterizaciju genocida koja obuhvata samo djela počinjena sa *ciljem* uništenja cijele grupe ili nekog njenog dijela.

572. Član 4 Statuta za genocidna djela ne zahtijeva da postoji predumišljaj dugo vremena unaprijed.¹³⁵⁷ Moguće je zamisliti situaciju da uništenje grupe, iako na početku neke operacije nije postojala namjera za to, može postati ciljem u nekoj kasnijoj fazi izvršenja operacije. Na primjer, neka oružana sila može odlučiti da uništi zaštićenu grupu tokom vojne operacije čiji prvobitni cilj nije imao nikakve veze sa sudbinom te grupe. U jednoj nedavnoj odluci, Žalbeno vijeće je naznačilo da postojanje plana nije pravno relevantan element zločina genocida, ali da ono može pomoći u dokaznom smislu, tj. da se pokaže namjera aktera krivičnog(-ih) djela.¹³⁵⁸ Dokazi predočeni u ovom predmetu su pokazali da je ubijanje bilo planirano: brojnost i karakter angažovanih snaga, standardizovani šifrovani jezik koji su jedinice upotrebljavale u komunikacijama u vezi s ubijanjima, razmjeri egzekucija, jednoobraznost primijenjene metode ubijanja – što sve ukazuje na to da je donesena odluka da se pobiju svi vojno sposobni muškarci bosanski Muslimani.¹³⁵⁹

573. Pretresno vijeće ne može utvrditi tačan datum donošenja odluke da se pobiju svi vojno sposobni muškarci. Stoga ono ne može ni zaključiti da su ubistva počinjena u Potočarima 12. i 13. jula 1995. bila dio plana da se pobiju svi vojno sposobni muškarci. Ipak, Pretresno vijeće je čvrsto uvjereno da su masovne egzekucije i ostala ubistva počinjena od 13. jula nadalje bila dio tog plana.

¹³⁵⁶ Vidi naročito Eric David, *Droit des conflits armés /Pravo oružanih sukoba/*, str. 615; Alexander K.A. Greenawalt, "Rethinking genocidal intent: the case for a knowledge-based interpretation" /"Nova razmatranja genocidne namjere: u prilog tumačenju zasnovanom na svijesti", *Columbia Law Review*, decembar 1999., str. 2259-2294; Gil Gil, *Derecho penal internacional, especial consideracion del delito de genicidio /Međunarodno krivično pravo, s posebnim obzirom na djelo genocida/*, 1999.

¹³⁵⁷ Element predumišljaja je odbačen na prijedlog Belgije (UN Doc. A/C.6/217), iz razloga što je ta odredba suvišna budući da je posebna namjera već bila uključena u definiciju tog zločina (UN Doc. A/C.6/SR.72, str. 8).

¹³⁵⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Jelisić*, par. 48.

¹³⁵⁹ *Supra*, par. 85-87.

574. Takođe valja razmotriti na koji se način uništenje grupe mora ostvarivati da bi se ono okvalifikovalo kao genocid po članu 4. Fizičko uništenje grupe je najočiglednija metoda, ali se takođe može zamisliti uništenje grupe kroz ciljano iskorjenjivanje njene kulture i identiteta, što za posljedicu na kraju ima odumiranje grupe kao entiteta različitog od ostatka zajednice.

575. Pojam genocida, kako ga je definisao Raphael Lemkin 1944. godine, izvorno je pokrивao sve oblike uništenja grupe kao zasebnog društvenog entiteta.¹³⁶⁰ Kao takav, genocid je uvelike nalikovao zločinu progona. U tom smislu je Komisija za međunarodno pravo u svom izvještaju za 1996. ocijenila da genocid, kako je zasada definisan, odgovara drugoj kategoriji zločina protiv čovječnosti uspostavljenoj članom 6(c) Statuta Nirberškog suda, to jest zločinu progona.¹³⁶¹ Postoji konsenzus o tome da zločin progona predviđen Statutom Nirberškog suda nije bio ograničen na fizičko uništenje grupe, nego je pokrивao sva djela sa ciljem uništenja društvene i/ili kulturne baze grupe. Tako široko tumačenje progona podržano je *inter alia* i u optužnici protiv *Ulricha Greifelta i ostalih*, na Vojnom sudu SAD u Nürnbergu. Optuženi su se teretili za sprovođenje sistematskog programa genocida s težnjom da se unište inorodne nacije i etničke grupe. Optužnica je značenje uništenja tumačila ne samo u smislu istrebljenja pripadnika tih grupa, nego i iskorjenjivanja njihovih nacionalnih karakteristika.¹³⁶² Treba da se napomene da je to tumačenje podržala i radna grupa za izradu izvještaja o kršenju ljudskih prava u Južnoj Africi 1985. godine. Iako se priznaje da Konvencija slovom pokriva samo fizičko ili materijalno uništenje grupe, u izvještaju se objašnjava da ona usvaja šire tumačenje koje genocidnim smatra svako djelo koje pojedinca onemogućava

¹³⁶⁰ *Axis Rule in Occupied Europe /Vladavina Osovine u okupiranoj Evropi/*, str. 79, str. 87-89.

¹³⁶¹ Nacrt kodeksa KMP-a, *op. cit.*, komentar člana 17, str. 106.

¹³⁶² Predmet *USA v. Ulrich Greifelt et al*, *Trials of War Criminals /SAD protiv Ulricha Greifelta i ost., Nirberški procesi/*, sv. XIV (1948.), str. 2: "Djela, ponašanje, planovi i pothvati za koje se tereti u paragrafu 1 ove tačke izvedeni su kao dio sistematskog programa genocida, ciljanog na uništenje inorodnih nacija i etničkih grupa, dijelom ubilačkim istrebljivanjem, a dijelom eliminisanjem i suzbijanjem nacionalnih obilježja." Vidi i presude koje je izrekao Vrhovni sud Poljske protiv Amona Leopolda Goetha (TWC, sv. VII., br. 37, str. 8) i Rudolfa Franza Ferdinanda Hoessa (TWC, sv. VII., br. 38, str. 24).

“da u potpunosti učestvuje u životu nacije”, pri čemu se potonje razumije “u širem smislu”.¹³⁶³

576. Iako Konvencija ne govori konkretno o tome, u pripremnim radovima se ističe da je, nakon ozbiljnog razmatranja, “kulturno” uništenje grupe bilo izrijeком odbačeno.¹³⁶⁴ Pojam kulturnog genocida smatran je previše neodređenim i previše udaljenim od fizičkog ili biološkog uništenja kojim je Konvencija bila motivisana. Komisija za međunarodno pravo 1996. napominje sljedeće:

Kako se jasno vidi u pripremnim radovima za Konvenciju, uništenje o kojem je riječ jeste materijalno uništenje grupe, ili fizičkim ili biološkim putem, a ne uništenje nacionalnog, jezičnog, vjerskog, kulturnog ili nekog drugog identiteta pojedine grupe. Nacionalni ili vjerski element, kao ni rasni ili etnički element, nisu uzeti u obzir u definiciji riječi “uništenje” koja mora da se shvata samo u svom materijalnom, fizičkom ili biološkom značenju.¹³⁶⁵

577. U nekoliko novijih deklaracija i odluka, međutim, klauzula člana 4 o namjeri uništenja tumači se tako da obuhvata dokaze o djelima koja su uključivala kulturno i druge oblike ne-fizičkog uništavanja grupe.

578. Godine 1992., Generalna skupština Ujedinjenih nacija etničko čišćenje je okvalifikovala kao oblik genocida.¹³⁶⁶

579. Savezni ustavni sud Njemačke u decembru 2000. konstatovao je da:

normativna definicija genocida brani supraindividualno zaštićeno dobro, tj. *društveno* postojanje grupe [...] namjera da se uništi grupa [...] seže preko granica fizičkog i biološkog istrebljenja [...] Tekst zakona stoga ne nameće tumačenje da namjera krivca mora biti fizičko uništenje barem većeg broja pripadnika grupe.¹³⁶⁷

580. Pretresno vijeće je svjesno da Konvenciju mora tumačiti s dužnim uvažavanjem principa *nullum crimen sine lege*. Vijeće stoga priznaje da, uprkos novijem razvoju, međunarodno običajno pravo definiciju genocida ograničava na djela kojima je cilj

¹³⁶³ *Violations of Human Rights in Southern Africa: Report of the Ad Hoc Working Group of Experts / Kršenja ljudskih prava u Južnoj Africi: Izvještaj ad hoc stručne radne grupe*, UN Doc. E/CN.4/1985/14, 28. januar 1985., par. 56 i 57.

¹³⁶⁴ Pojam kulturnog genocida odbacio je Šesti odbor Generalne skupštine, sa 25 glasova za, 6 protiv, 4 uzdržana glasa i 13 odsutnih delegacija.

¹³⁶⁵ Nacrt kodeksa KMP-a, str. 90-91.

¹³⁶⁶ UN Doc. AG/Res./47/121, od 18. decembra 1992.

¹³⁶⁷ Savezni ustavni sud, 2 BvR 1290/99, 12. decembar 2000., par. (III)(4)(a)(aa). Naglasak dodat.

fizičko ili biološko uništenje cijele grupe ili njenog dijela. Dakle, pothvat usmjeren samo protiv kulturnih ili socioloških karakteristika ljudske grupe sa ciljem da se zatraže ti elementi, koji toj grupi daju samosvojni identitet različit od ostatka zajednice, ne bi ulazili u definiciju genocida. Pretresno vijeće međutim ističe da su tamo gdje je na djelu fizičko ili biološko uništenje često prisutni istovremeni napadi na kulturnu i vjersku baštinu, kao i na simbole ciljane grupe, napadi koji se s punim pravom mogu smatrati dokazom namjere da se grupa fizički uništi. U ovom predmetu, Pretresno vijeće će stoga kao dokaz namjere uništenja grupe uzeti u obzir smišljeno razaranje džamija i kuća koje pripadaju pripadnicima grupe.

(ii) “Djelimično”

581. Budući da su u ovom slučaju ubijani bili u prvom redu vojno sposobni muškarci bosanski Muslimani, drugo pitanje koje se postavlja jeste da li ta grupa žrtava predstavlja dovoljan dio bosansko-muslimanske grupe kako bi se namjera da se oni unište okvalifikovala kao “namjera da se u cijelosti ili djelimično uništi grupa” po članu 4 Statuta.

582. Pozivajući se na rad Komisije za međunarodno pravo i na presudu u predmetu *Jelisić*, izraz “u cijelosti ili djelimično” optužba tumači kao dio “znatan” u kvantitativnom ili kvalitativnom smislu.¹³⁶⁸ Međutim, optužba tvrdi da “nije nužno u obzir uzimati cjelokupnu populaciju grupe. Namjera uništavanja mnoštva osoba zbog njihove pripadnosti određenoj grupi predstavlja genocid čak i ako te osobe čine samo dio grupe, bilo unutar zemlje bilo unutar regije bilo unutar samo jedne zajednice”.¹³⁶⁹ Optužba se *inter alia* oslanja na presudu u predmetu *Akayesu*, prema kojoj je optuženi proglašen krivim za genocid zbog djela koja je počinio unutar samo jedne zajednice, te na odluku u predmetu *Nikolić* shodno pravilu 61, a u kojoj je karakterizacija genocida prihvaćena za djela počinjena samo u jednoj regiji Bosne i Hercegovine, u tom slučaju u regiji Vlasenice.¹³⁷⁰ Optužba nadalje navodi presudu u predmetu *Jelisić* u kojoj se

¹³⁶⁸ Pretpretresni podnesak tužioca shodno pravilu 65ter(E)(i), 25. februar 2000., par. 100.

¹³⁶⁹ Pretpretresni podnesak tužioca shodno pravilu 65ter(E)(i), 25. februar 2000., par. 101.

¹³⁷⁰ Pregled optužnice shodno pravilu 61 Pravilnika o postupku i dokazima, odluka Pretresnog vijeća I, Odluka pretresnog vijeća I, 20. oktobar 1995., IT-94-2-R61, par. 34.

izjavljuje da “međunarodni uzus dozvoljava kvalifikaciju genocida čak i kada se namjera istrebljenja proteže samo na ograničeno geografsko područje”.¹³⁷¹

583. Obrana tvrdi da se izraz “djelimično” odnosi na razmjere stvarno počinjenih zločina, nasuprot namjeri koja bi se morala protezati na uništenje grupe kao takve, tj. u cijelosti.¹³⁷² Odbrana se za ovo tumačenje oslanja na namjeru autora nacrtu Konvencije, koja je, kako ona tvrdi, poslije potvrđena komentarom Raphaela Lemkina 1950. godine pred američkim Kongresom tokom rasprava o ratifikaciji Konvencije¹³⁷³, kao i u implementacijskom zakonodavstvu koje su Sjedinjene Američke Države predložile za vrijeme Nixonovog i Carterovog mandata.¹³⁷⁴ To znači da svako uništavanje, čak i samo djelimično, mora da bude izvršeno s namjerom da se uništi cijela grupa kao takva.

584. Pretresno vijeće se ne slaže s tim. Doduše, dodajući riječ “djelimično”, neki od tekstopisaca Konvencije možda su htjeli da se kao genocid može okarakterisati stvarno uništenje tek i dijela ljudske grupe, ali samo ako je bilo izvedeno s namjerom da se uništi grupa kao takva.¹³⁷⁵ Debate o ovom pitanju tokom pripremnog rada međutim ostaju nejasne, a doslovno čitanje Konvencije protivrječi tom tumačenju. Prema Konvenciji, izraz “u cijelosti ili djelimično” odnosi se na namjeru, a ne na stvarno sprovedeno uništenje. Mijenjati uobičajeno značenje formulacija korišćenih u Konvenciji na osnovu pripremnih radova koji po ovom pitanju nisu dovoljno jasni bilo bi protivno pravilima tumačenja. Pretresno vijeće zaključuje da bilo koje djelo počinjeno s namjerom da se uništi dio grupe kao takve predstavlja djelo genocida u smislu Konvencije.

585. Sama Konvencija o genocidu ne daje nikakve naznake o tome što konstituše namjeru “djelimičnog” uništenja. Pripremni radovi takođe daju oskudne indikacije. U nacrtu Konvencije koji je predložio generalni sekretar napominje se da ”sistematsko

¹³⁷¹ Presuda u predmetu *Jelisić*, par. 83.

¹³⁷² Završni podnesak optuženog, par. 96-101.

¹³⁷³ Pismo Raphaela Lemkina objavljeno u “Executive Sessions of the U.S. Senate Foreign Relations Committee” /“Izvršne sjednice Odbora za odnose s inostranstvom Senata SAD-a”, Historical Series 781-805 (1976.), str. 370, citirano u Završnom podnesku odbrane, par. 97. Raphael Lemkin je objasnio da djelimično uništenje mora imati za cilj toliko znatan dio da to ugrožava cijelu grupu.

¹³⁷⁴ Senate Executive Report No. 23, 94th Cong., 2nd Session (1976.), str. 34-35.

¹³⁷⁵ U tom smislu, vidi naročito komentar Fitzmauricea, predstavnika Ujedinjenog Kraljevstva, UN Doc. A/C.6/SR. 73. Pripremni radovi u pogledu ovog pitanja nisu jasni. Zaista se čini da je u vezi s tim postojalo brkanje pojmova *actus reus* i *mens rea*.

uništavanje čak i djelića grupe ljudskih bića predstavlja izuzetno gnusan zločin”.¹³⁷⁶ Rani komentari Konvencije o genocidu smatraju da pitanje što je to “znatno” pripada sferi slobodnog sudijskog uvjerenja. Nehemia Robinson je bio stava da se namjera uništenja može ticati samo jedne regije, pa čak i lokalne zajednice, ako se cilja veći broj osoba.¹³⁷⁷ Pieter Drost napominje da bilo koje sistematsko uništenje i manjeg dijela zaštićene grupe čini genocid.¹³⁷⁸

586. U novije vrijeme je prevladalo nešto strože tumačenje. Prema Komisiji za međunarodno pravo, počinioci zločina moraju težiti da unište kvantitativno znatan dio zaštićene grupe:

Nije neophodno imati namjeru da se ostvari potpuno zatiranje grupe u svakom kutku zemaljske kugle. Ipak, zločin genocida samom svojom prirodom zahtijeva namjeru da se uništi barem znatan dio određene grupe.¹³⁷⁹

U presudi u predmetu *Kayishema i Ruzindana* konstatuje se da namjera da se uništi dio grupe mora pogoditi “znatan” broj pojedinaca.¹³⁸⁰ Presuda Ignaceu Bagilishemi od 7. juna 2001. takođe priznaje da uništenje kojem se teži mora da cilja u najmanju ruku znatan dio grupe.¹³⁸¹

¹³⁷⁶ Draft Convention for the Prevention and Punishment of Genocide presented by the Secretary-General, 26. juni 1947., UN Doc. E/447, str. 24.

¹³⁷⁷ Nehemia Robinson, *The Genocide Convention*, str. 63: “namjera da se uništi mnoštvo osoba iz iste grupe mora se okarakterisati kao genocid čak i ako te osobe čine samo dio grupe, bilo unutar jedne zemlje ili regije, ili unutar samo jedne zajednice, pod uslovom da broj bude znatan”. Autor je pred Komisijom za odnose s inostranstvom američkog Senata takođe napomenuo sljedeće: “namjera da se uništi mnoštvo osoba iz iste grupe mora se okarakterisati kao genocid čak i ako te osobe čine samo dio grupe, bilo unutar jedne zemlje bilo unutar samo jedne zajednice, pod uslovom da broj bude znatan, jer je cilj Konvencije da sankcioniše djelovanje protiv velikog broja ljudi, a ne pojedinačne događaje čak ako oni i posjeduju iste karakteristike. Na sudu će biti da za svaki pojedini slučaj odluči da li je postojala takva namjera” (*The Genocide Convention – Its Origins and Interpretation /Konvencija o genocidu – Izvori i tumačenja*), reprint u *Hearings on the Genocide Convention Before a Subcomm. of the Senate Comm. on Foreign Relations, 81st Cong., 2nd Sess., 487, 498 (1950)*) /*Rasprave o Konvenciji o Genocidu u okviru potkomisije Komisije za odnose s inostranstvom Senata, 81. zasjedanje, 2. sjednica*).

¹³⁷⁸ Pieter Drost, *The Crime of State, Genocide /Državni zločin, Genocid*/, knjiga II., Sythoff, Leiden, str. 85: “Djela počinjena sa smišljenim ciljem da se uništi više ljudi kao pripadnika iste grupe treba da se kategoriziraju kao genocidni zločini čak i onda kada broj žrtava predstavlja tek mali dio cijele grupe koja postoji unutar nacionalne, regionalne ili lokalne zajednice”.

¹³⁷⁹ *Ibid.*, str. 89.

¹³⁸⁰ Predmet *Kayishema i Ruzindana*, par. 97: “ždelimičnož zahtijeva namjeru da se uništi znatan broj pojedinaca koji su dio grupe”.

¹³⁸¹ *Tužilac protiv Ignacea Bagilisheme*, predmet br. ICTR-95-1A-T, 7. juni 2001. (dalje u tekstu: Presuda u predmetu *Bagilishema*), par. 64: “Iako uništenje kojem se teži ne mora da bude upravljeno na svakog pripadnika ciljane grupe, Vijeće smatra da namjera uništavanja mora da cilja barem znatan dio grupe”.

587. U svojoj studiji iz 1985. godine o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida Benjamin Whitaker smatra da djelimično uništenje grupe zasluži da bude okarakterisano kao genocid kada se tiče velikog dijela cijele grupe ili njenog značajnog segmenta.

Čini se da ždjelimičnož podrazumijeva broj realno značajan u odnosu na ukupnu grupu kao cjelinu, ili na drugi način značajan segment grupe, npr. njeno vođstvo.¹³⁸²

Konačni izvještaj Komisije eksperata osnovane Rezolucijom 780 (1992.) Savjeta bezbjednosti (dalje u tekstu: Izvještaj Komisije eksperata) potvrdio je to tumačenje i iznio stav da namjera da se uništi određeni dio grupe, npr. njeno političko, upravno, intelektualno ili ekonomsko vođstvo, “može biti jaka indikacija genocida bez obzira na stvaran broj ubijenih pripadnika”. Izvještaj navodi da istrebljenje konkretno upereno protiv pripadnika policije i vojnog osoblja može pogoditi “značajan segment grupe jer se time cijela grupa lišava sposobnosti da se brani od ostalih zloupotreba slične ili druge prirode”. Međutim, u Izvještaju se dalje kaže da “napad na rukovodstvo treba da se sagledava u kontekstu sudbine ostatka grupe. Ako je grupa pretrpjela istrebljenje vođstva i ako je nakon tog gubitka velik broj njenih pripadnika bio pobijen ili izložen drugim gnusnim djelima, na primjer deportaciji, segment zahvaćen kršenjem treba da se posmatra kao cjelina kako bi se odredbe Konvencije tumačile konsistentno namjeri tekstopisca”.¹³⁸³

588. Na sličan se način u svom izdvojenom mišljenju izjasnio sudija Elihu Lauterpacht, *ad hoc* sudija koga je Bosna i Hercegovina nominirala za predmet koji je rješavao Međunarodni sud pravde, a u vezi sa primjenom Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida.¹³⁸⁴ Sudija Lauterpacht je napomenuo da su snage bosanskih Srba ubijale i nanosile teške duševne i tjelesne povrede bosanskim Muslimanima i tu grupu podvrgle životnim uslovima smišljenima da dovedu do njenog potpunog ili djelimičnog fizičkog uništenja. U nastavku on pritom uzima u obzir “prisilnu

¹³⁸² Par. 29.

¹³⁸³ *Report of the Commission of Experts*, UN Doc. S/1994/674, par. 94 (naglasak dodat).

¹³⁸⁴ *Application of the Convention of the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide /Primjena Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida/*, Bosnia-Herzegovina v. Yugoslavia (Serbia and Montenegro), Order on further Requests for the indication of Provisional Measures /Nalog za daljnje zahtjeve za određivanje privremenih mjera/, ICJ Reports (1993), str. 325-795.

migraciju civila, poznatiju pod nazivom žetničko čišćenje”, sa ciljem da se dokaže namjera uništenja cijele grupe ili njenog dijela. Po njegovom mišljenju, to pokazuje namjeru Srba “da eliminišu kontrolu Muslimana nad znatnim dijelovima Bosne i Hercegovine i njihovo prisustvo u njima”. Sudija Lauterpacht je zaključio da djela koja vode do fizičkog uništenja grupe moraju da se okarakterišu kao “genocidna djela” budući da su “upravljena protiv jedne etničke ili vjerske grupe kao takve, a [bila su počinjena] s namjerom da se ta grupa uništi, ako ne u cijelosti, a onda svakako djelimično, u obimu nužnom da se obezbijedi da ta grupa više [neće] biti prisutna u dijelovima Bosne i Hercegovine koje Srbi žele za sebe”.¹³⁸⁵

589. Još nekoliko izvora potvrđuje da se namjera da se iskorijeni neka grupa unutar ograničenog geografskog područja kao što je određena regija zemlje ili čak opština, može okarakterisati kao genocid. Generalna skupština Ujedinjenih nacija je kao djelo genocida okarakterisala ubijanje oko 800 Palestinaca¹³⁸⁶ zatočenih u Sabri i Shatili, od kojih su većina bili žene, djeca i starci.¹³⁸⁷ U presudi u predmetu *Jelisić* ocijenjeno je da genocid može imati za cilj ograničeno geografsko područje.¹³⁸⁸ U dvije presude koje su nedavno izrekli njemački sudovi zauzet je stav da se genocid može počinuti unutar ograničenog geografskog područja. Savezni ustavni sud Njemačke u predmetu *Nikola Jorgić* podržao je presudu Vrhovnog suda iz Düsseldorfa,¹³⁸⁹ tumačeći namjeru “djelimičnog” uništenja grupe kao namjeru da se uništi neka grupa unutar ograničenog geografskog područja.¹³⁹⁰ U presudi protiv Novislava Djajića od 23. maja 1997., jedno drugostepeno sudsko vijeće

¹³⁸⁵ Separate Opinion of Judge Lauterpacht, ICJ Reports (1993), str. 431.

¹³⁸⁶ Procjene broja žrtava se razlikuju. Izraelska istražna komisija broj žrtava je utvrdila na 800. Međutim, prema Međunarodnom komitetu Crvenog krsta, u pokolju je stradalo najmanje 2400 ljudi. Pokolj je trajao dva dana, 16. i 17. septembra 1982.

¹³⁸⁷ UN Doc. AG/Res.37/123D (16. decembra 1982.), par. 2. Međutim, treba da se napomene da ta rezolucija nije usvojena jednoglasno, a naročito ne njen paragraf u kojem se taj pokolj karakteriše kao genocidno djelo, koji je bio usvojen sa 90 glasova za, 19 glasova protiv i 23 uzdržana glasa. Vidi UN Doc. A/37/PV.108, par. 151.

¹³⁸⁸ Presuda u predmetu *Jelisić*, par. 83.

¹³⁸⁹ Vrhovni sud Düsseldorf, predmet *Nikola Jorgić*, 30. april 1999., 3StR 215/98.

¹³⁹⁰ Savezni ustavni sud, 2BvR 1290/99, 12. decembar 2000., par. 23: “Takođe, sudovi nisu prešli granice mogućeg značenja slova zakona prihvativši da se namjera uništenja može odnositi na geografski omeđeni dio grupe. Takvo tumačenje podržava činjenica da *STGB*, par. 22a [njemački zakon kojim se inkorporira Konvencija] kažnjivom smatra namjeru, kako djelimičnog tako i potpunog uništenja”.

iz Bavorske takođe konstatuje da su u junu 1992. bila počinjena djela genocida, bez obzira na to što su bila ograničena na upravnu jedinicu Foče.¹³⁹¹

590. Pretresnom vijeću je time ostavljen prostor za vlastitu slobodnu procjenu “djelimičnog” uništenja grupe. Ali, Vijeće svoje diskreciono pravo mora ostvarivati konsistentno cilju i svrsi Konvencije, to jest da se kriminalizuje specifično ponašanje upravljeno protiv postojanja zaštićenih *grupa* kao takvih. Pretresno vijeće je stoga mišljenja da namjera uništenja grupe, pa i samo djelimičnog, znači težnju da se uništi neki zaseban dio grupe, a ne tek bilo koji skup pripadnika te grupe. Iako počinioци genocida ne moraju da teže uništenju cijele Konvencijom zaštićene grupe, oni dio grupe koji žele da unište moraju smatrati zasebnim entitetom koji mora da se eliminiše kao takav. Borbeni pohod koji za posljedicu ima ubijanje određenog broja pripadnika zaštićene grupe na raznim mjestima širom većeg geografskog područja ne mora se, dakle, okvalifikovati kao genocid, uprkos visokom ukupnom broju žrtava, jer on nije nužno izraz namjere počinilaca da se ustreme na sâmo postojanje grupe kao takve. Naprotiv, ubijanje svih pripadnika dijela grupe locirane unutar manjeg geografskog područja, čak ako i rezultira manjim brojem žrtava, okvalifikovaće se kao genocid onda kada je izveden s namjerom da se uništi dio grupe kao takve lociran na tom manjem geografskom području. Zaista, meta fizičkog uništenja može biti samo geografski omeđeni dio veće grupe zbog toga što počinioци genocida namjeravano uništenje smatraju dovoljnim da zatru grupu kao poseban entitet na geografskom području koje je posrijedi. U tom smislu, važno je imati na umu ukupan kontekst u kojem je fizičko uništavanje sprovedeno.

591. Strane su predočile suprotna mišljenja o tome da li su ubijanja muškaraca bosanskih Muslimana u Srebrenici bila izvršena s namjerom da se uništi znatan dio bosansko-muslimanske grupe. Valja podsjetiti da je optužba u raznim momentima predlagala različite definicije grupe u kontekstu optužbe za genocid. U optužnici, kao i u podnesku odbrane, optužba je grupu nazivala bosanskim Muslimanima, dok je u završnom podnesku i završnoj riječi grupu definisala kao bosanske Muslimane iz Srebrenice, odnosno bosanske Muslimane istočne Bosne. Pretresno vijeće je već ranije

¹³⁹¹ Drugostepeni sud Bavorske, predmet *Novislav Djajić*, 23. maj 1997., 3 St 20/96, dio VI, str. 24 engleskog prevoda.

upozorilo da grupa zaštićena temeljem člana 4 statuta treba da se definiše kao bosanski Muslimani.

592. Optužba prvo obrazlaže da “prouzrokovavši smrt najmanje 7475 lica, uglavnom muškaraca bosanskih Muslimana u Srebrenici, uništenje toga dijela te grupe, koja je prije pada brojila ukupno između otprilike 38.000 i 42.000 članova”,¹³⁹² predstavlja znatan dio grupe ne samo zato što je bilo upravljeno na kvantitativno veliki broj žrtava, nego i zato što žrtve čine značajan segment grupe. Bilo je opšte poznato da bosanski Muslimani istočne Bosne čine patrijarhalnu zajednicu u kojoj su muškarci obrazovaniji, profesionalno osposobljeniji i u kojoj oni obezbjeđuju materijalnu bazu za svoje porodice. Optužba tvrdi da su snage VRS-a bile u punoj mjeri svjesne da će ubijanjem svih vojno sposobnih muškaraca zadrijeti duboko u samu srž društvene i kulturne baze grupe. Optužba dodaje da masovne egzekucije vojno sposobnih muškaraca treba da se gledaju u kontekstu toga što se dogodilo s ostatkom srebreničke grupe. Cilj ofanzive na zaštićenu zonu bilo je etničko čišćenje bosanskih Muslimana,¹³⁹³ a ona je postepeno eskalirala u ubijanje bosansko-muslimanskih muškaraca, te evakuaciju žena, djece i staraca.¹³⁹⁴ Sa stanovišta optužbe, konačni rezultat nije bio slučajan, što se vidi iz dugoročnog plana Republike Srpske da se eliminišu bosanski Muslimani iz tog područja. Konkretno, u Direktivi br. 7 od 7. marta 1995.¹³⁹⁵ Radovan Karadžić je Drinskom korpusu naredio da stvori “[...] uslove totalne nesigurnosti, nepodnošljivosti i besperspektivnosti daljnjeg opstanka i života mještana u Srebrenici i Žepi”.¹³⁹⁶ General Krstić i njegovi nadređeni genocidnu namjeru su ispoljili i korišćenjem huškačke retorike, kao i rasističkim izjavama u kojima je VRS predstavljan kao branilac srpskog naroda od genocida kojim prijete “ustaško-muslimanske horde”.¹³⁹⁷ Prema navodima optužbe, “ubijanjem vođstva i branilaca grupe te deportacijom ostalih, VRS i general Krstić su osigurali uslove da se bosansko-muslimanska zajednica Srebrenice i njene okoline ne vrati u Srebrenicu niti da se obnovi u toj regiji, a zapravo ni bilo gdje

¹³⁹² Završni podnesak optužbe, par. 412.

¹³⁹³ Završni podnesak optužbe, par. 420.

¹³⁹⁴ Završni podnesak optužbe, par. 423.

¹³⁹⁵ P 425.

¹³⁹⁶ Citirano u završnom podnesku optužbe, par. 425.

¹³⁹⁷ P 750, citirano u završnom podnesku optužbe, par. 416.

drugdje”.¹³⁹⁸ Optužba nam skreće pažnju na stravične posljedice koje su događaji od 11-16 jula imali za srebreničku zajednicu bosanskih Muslimana: “Ono što je od srebreničke zajednice ostalo, u mnogim slučajevima živi samo u biološkom smislu i ništa više. To je zajednica zapala u beznade, zajednica koja živi u sjećanjima, zajednica bez vođstva, zajednica koja je sjena onoga što je nekoć bila”.¹³⁹⁹ Optužba zaključuje da “zločini optuženog nisu za posljedicu imali samo smrt hiljada muškaraca i mladića, nego i uništenje bosansko-muslimanske zajednice Srebrenice”.¹⁴⁰⁰

593. Odbrana u duplici navodi da, “iako je razumljiva tako jaka želja da se postupci bosansko-srpske vojske u Srebrenici osude najtežim mogućim riječima”, ta djela ne potpadaju pod pravnu definiciju genocida jer nije dokazano da su počinjena s namjerom da se uništi grupa kao entitet.¹⁴⁰¹ Prvo, ubijanje čak 7500 pripadnika grupe, bosanskih Muslimana kojih ukupno ima oko 1,4 miliona, nije dokaz namjere uništavanja “znatnog” dijela grupe. U očima odbrane, 7500 mrtvih nije znatan broj niti u odnosu na 40.000 bosanskih Muslimana iz Srebrenice.¹⁴⁰² Odbrana takođe upozorava na činjenicu da snage VRS-a nisu ubijale žene, djecu i starce koji su se okupili u Potočarima, nego da su ih na bezbjedan način prevezle u Kladanj, za razliku od svih ostalih primjera genocida u savremenoj istoriji koji su bez razlike bili upravljani na muškarce, žene i djecu.¹⁴⁰³ Odbrana pobija tvrdnju optužbe da se ubistvo svih vojno sposobnih muškaraca može smatrati selektivnim genocidom jer je VRS znao da će njihova smrt za posljedicu neizbježno imati uništenje srebreničke muslimanske zajednice kao takve.¹⁴⁰⁴ Kako tvrdi odbrana, da je VRS stvarno imao namjeru da uništi bosansko-muslimansku zajednicu Srebrenice, njegove bi snage pobile sve žene i djecu koji su bili bespomoćni i već u njihovim rukama, radije nego da utroše tako mnogo vremena i ljudstva na traženje i likvidiranje muškaraca iz kolone.¹⁴⁰⁵ Odbrana odbacuje ideju da se preseljenje žena, djece i staraca može cinično tumačiti kao propagandno pokriće za planirane egzekucije

¹³⁹⁸ Završni podnesak optužbe, par. 438.

¹³⁹⁹ T. 10004-10005.

¹⁴⁰⁰ Završna riječ, T. 10009.

¹⁴⁰¹ Završni podnesak optuženog, par. 131.

¹⁴⁰² Završna riječ, T. 10113.

¹⁴⁰³ Završni podnesak optuženog, par. 133.

¹⁴⁰⁴ Završna riječ, T. 10118.

¹⁴⁰⁵ Završna riječ, T. 10118.

muškaraca. Prvo, ona kaže da je odluka o premještanju žena, djece i staraca donesena 11. jula, tj. prije nego što je VRS odlučio da pobije sve vojno sposobne muškarce. Nadalje, odbrana ističe da je u momentu početka evakuacije svjetska međunarodna zajednica već bila saznala za humanitarnu krizu koju je VRS prouzrokovao u Srebrenici i bila njome užasnuta, tako da VRS nije zamarao zataškavanjem svojih pravih namjera.¹⁴⁰⁶ Odbrana takođe obrazlaže da bi VRS bio pobio i bosanske Muslimane u Žepi, susjednoj enklavi, da mu je namjera bila da bosanske Muslimane pobije kao grupu.¹⁴⁰⁷ Nadalje, odbrana tvrdi da niko od vojnih vještaka nije “zaključio da su ta ubistva dio generalnog plana da se bosanski Muslimani unište kao grupa”.¹⁴⁰⁸ Za odbranu, pravom genocidu takoreći u pravilu prethodi propaganda koja poziva na ubijanje ciljane grupe, a u ovom se slučaju nije dogodilo ništa slično. Provocirajuće javne izjave koje su dvije grupe upućivale jedna drugoj – bez pozivanja na ubijanje – redovna su praksa u svakom ratu i ne mogu se smatrati dokazom genocidne namjere.¹⁴⁰⁹ Odbrana obrazlaže da, uprkos tome što je optužba imala takav pristup povjerljivim materijalima kakav joj nikad dotad nije bio omogućen, nijedan od predočenih dokumenata, pa niti prisluškivani razgovori oficira VRS-a uključenih u pohod na Srebrenicu ne ukazuju na namjeru da se bosanski Muslimani unište kao grupa.¹⁴¹⁰ Odbrana tvrdi da činjenice, naprotiv, pokazuju da su snage VRS-a namjeravale ubiti samo sve potencijalne borce kako bi otklonile bilo kakvu vojnu prijetnju u budućnosti. Ranjeni muškarci su bili pošteđeni.¹⁴¹¹ Što je još značajnije, 3000 članova kolone je pušteno da prođe nakon opšteg primirja zaključenog između zaraćenih strana.¹⁴¹² Odbrana zaključuje da je ubijanja počinila manja grupa pojedinaca unutar kratkog vremenskog perioda, kao odmazdu za neudovoljavanje zahtjevu generala Mladića da se jedinice Armije BiH-a u zoni Srebrenice predaju VRS-u. Odbrana priznaje da su “posljedice ubijanja 7500 ljudi po preživjele bez sumnje strašne”. Međutim, ona obrazlaže da bi te posljedice bile iste bez obzira na namjeru koja stoji iza ubijanja i da one stoga “nisu činilac pri odlučivanju i utvrđivanju šta je bila prava namjera

¹⁴⁰⁶ Završna riječ, T. 10118-10119.

¹⁴⁰⁷ Završni podnesak optuženog, par. 141-145.

¹⁴⁰⁸ Završni podnesak optuženog, par. 156.

¹⁴⁰⁹ Završni podnesak optuženog, par. 161, završna riječ, T. 10129.

¹⁴¹⁰ Završni podnesak optuženog, par. 157, 166.

¹⁴¹¹ Završna riječ, T. 10120.

¹⁴¹² Završni podnesak optuženog, par. 146-147.

ubijanja”.¹⁴¹³ Odbrana zaključuje da “ne postoje nikakvi dokazi na osnovu kojih bi Pretresno vijeće van svake razumne sumnje moglo zaključiti da su ubistva izvršena s namjerom da se u cijelosti ili djelimično unište bosanski Muslimani kao etnička grupa”.¹⁴¹⁴

594. Pretresno vijeće na osnovu dokaza zaključuje da su snage VRS-a htjele da eliminišu sve bosanske Muslimane u Srebrenici kao zajednicu. U periodu od samo sedam dana sistematski je pobijeno čak između 7000 i 8000 vojno sposobnih muškaraca, dok je ostatak bosanskih Muslimana iz Srebrenice, nekih 25.000 ljudi, prisilno premješten u Kladanj. Pretresno vijeće je već opisalo kako je VRS pokušao da pobije sve vojno sposobne muškarce bosanske Muslimane bez obzira na to da li su posrijedi bili civili ili vojnici. Ranjeni muškarci bili su pošteđeni samo zbog prisustva UNPROFOR-a, a dio kolone koji je uspio da se probije na teritoriju pod kontrolom Vlade svoje preživljavanje duguje činjenici da VRS nije imao vojne dovoljne resurse da ih zarobi.

595. Istina, sistematski su ubijani samo vojno sposobni muškarci, ali je značajno to što su se ti pokolji dogodili u jeku prisilnog premještanja ostatka bosansko-muslimanskog stanovništva. Bosansko-srpske snage nisu mogle ne znati, u momentu kada je odlučeno da se pobiju svi muškarci, da će to selektivno uništavanje grupe imati trajne posljedice po cijelu grupu. Njihova smrt je unaprijed onemogućila bilo kakav djelotvorni pokušaj bosanskih Muslimana da vrata teritoriju. Nadalje, snage bosanskih Srba morale su biti svjesne katastrofalnih posljedica nestanka dviju ili triju generacija muškaraca za opstanak tradicionalno patrijarhalne zajednice – posljedice koju je Vijeće već detaljno opisalo.¹⁴¹⁵ Snage bosanskih Srba su znale, u momentu kad su odlučile da pobiju sve vojno sposobne muškarce, da će ta ubijanja u sprezi sa prisilnim premještanjem žena, djece i staraca, neizbježno za posljedicu imati fizički nestanak bosansko-muslimanskog stanovništva u Srebrenici. Daljnji dokaz da su snage bosanskih Srba namjerno ciljale srebreničke bosanske Muslimane kao grupu jeste uništavanje stambenih objekata bosanskih

¹⁴¹³ Završna riječ, T. 10139.

¹⁴¹⁴ Završna riječ, T. 10140.

¹⁴¹⁵ *Supra*, par. 90-94.

Muslimana u Srebrenici i Potočarima,¹⁴¹⁶ kao i glavne srebreničke džamije ubrzo nakon napada.¹⁴¹⁷

596. Na kraju, jaka indikacija namjere uništavanja grupe kao takve je sakrivanje leševa iz masovnih grobnica tako što su one otkopane, tijela pritom osakaćena i ponovno ukopana u druge masovne grobnice smještene u još zabačenijim dijelovima. Time je bilo sasvim onemogućeno sahranjivanje u skladu s vjerskim i nacionalnim običajima i nanesena je velika duševna bol ožalošćenim preživjelima od kojih mnogi oplakivanje ne mogu odbolovati sve dok im se ne potvrdi smrt njihovih bližnjih.

597. Strateški položaj enklave između dviju srpskih teritorija moguće je objašnjenje zašto se snage bosanskih Srba nisu ograničile na istjerivanje bosansko-muslimanskog stanovništva. Pobivši sve vojno sposobne muškarce, bosansko-srpske snage su efektivno uništile zajednicu bosanskih Muslimana u Srebrenici i tako eliminisale svaku mogućnost da se ona ikada na toj teritoriji obnovi.¹⁴¹⁸

598. Vijeće zaključuje da namjera da se pobiju svi vojno sposobni muškarci bosanski Muslimani u Srebrenici predstavlja namjeru da se djelimično unište bosanski Muslimani kao grupa u smislu člana 4, što se stoga mora okvalifikovati kao genocid.

599. Pretresno vijeće dakle zaključuje da je optužba van razumne sumnje dokazala da su u Srebrenici u julu 1995. godine protiv bosanskih Muslimana počinjeni genocid, zločini protiv čovječnosti, te kršenja zakona i običaja ratovanja. Vijeće sada prelazi na razmatranje krivične odgovornosti generala Krstića za te zločine, u skladu s odredbama člana 7 Statuta.

¹⁴¹⁶ *Supra*, par. 41, 123, 153.

¹⁴¹⁷ To mjesto na kraju je pretvoreno u parkiralište. P 4/4 do P 4/6; Ruez, T. 542-543.

¹⁴¹⁸ Vidi iskaz svjedoka Halilovića, *supra*, par. 94.

H. Krivična odgovornost generala Krstića

1. Uvod

600. Optužba navodi da je general Krstić krivično odgovoran zbog svog učestvovanja u krivičnim djelima za koja se tereti u optužnici u skladu sa članom 7(1) Statuta,¹⁴¹⁹ u kojem stoji sljedeće:

Osoba koja je planirala, poticala, naredila, počinila ili na drugi način pomogla i podržala planiranje, pripremu ili izvršenje krivičnog djela navedenog u članovima 2 do 5 ovog Statuta individualno je odgovorna za to krivično djelo.

601. Pretresna vijeća MKSJ-a i MKSR-a, kao i Žalbena vijeće MKSJ-a, identifikovali su elemente različitih kategorija individualne krivične odgovornosti u članu 7(1) Statuta.¹⁴²⁰ Bitni nalazi koji su ustanovljeni u sudskoj praksi mogu se ukratko sažeti kako slijedi:

- “planiranje” znači da jedna ili više osoba smišljaju izvršenje krivičnog djela, u pripremnoj fazi kao i u fazi sprovođenja;¹⁴²¹
- “poticanje” znači navođenje druge osobe da počini krivično djelo;¹⁴²²
- “naređivanje” podrazumijeva osobu na položaju vlasti koja taj položaj koristi da bi uvjerila drugu osobu da počini krivično djelo;¹⁴²³
- “počinjenje” obuhvata fizičko izvršenje krivičnog djela ili uzrokovanje kažnjivog propusta, čime se krše odredbe krivičnog prava;¹⁴²⁴

¹⁴¹⁹ Par. 18 optužnice. U svom završnom podnesku (par. 27) optužba pominje svaku od kategorija – izuzev “činjenje” – pomenutih u članu 7(1), kao i “doktrinu zajedničkog cilja” (o kojoj se raspravlja dalje u tekstu) kao osnov za krivicu generala Krstića.

¹⁴²⁰ Cf. član 6(1) Statuta MKSR-a. U završnom podnesku (par. 3) optužba je uvrstila svoje argumente u vezi sa članom 7 iz svog pretpretresnog podneska (par. 13-86). Isto tako, argumentacija odbrane u vezi sa članom 7 iz njenog pretpretresnog podneska (par. 13-29) uključena je i u njen završni podnesak (par. 2).

¹⁴²¹ Presuda u predmetu *Akayesu*, par. 480; presuda u predmetu *Blaškić*, par. 279; presuda u predmetu *Kordić i Čerkez*, par. 386.

¹⁴²² Presuda u predmetu *Akayesu*, par. 482; presuda u predmetu *Blaškić*, par. 280; presuda u predmetu *Kordić i Čerkez*, par. 387.

¹⁴²³ Presuda u predmetu *Akayesu*, par. 483; presuda u predmetu *Blaškić*, par. 281; presuda u predmetu *Kordić i Čerkez*, par. 388.

¹⁴²⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 188; presuda u predmetu *Kunarac i drugi*, par. 390.

- “pomaganje i podržavanje” znači davanje znatne podrške počinjenju krivičnog djela,¹⁴²⁵ i
- odgovornost za “udruženi zločinački poduhvat” predstavlja oblik krivične odgovornosti za koji je Žalbeno vijeće ustanovilo da je *implicite* sadržan u članu 7(1) Statuta. Ona podrazumijeva individualnu odgovornost za učestvovanje u udruženom zločinačkom poduhvatu da se počini zločin.¹⁴²⁶

602. Budući da optužba nije teretila ni za jednu konkretnu kategoriju krivične odgovornosti prema članu 7(1) Statuta,¹⁴²⁷ diskreciono je pravo Pretresnog vijeća da optuženog osudi prema odgovarajućoj kategoriji u granicama optužnice i pravovremene obavijesti o optužbama, te u onoj mjeri u kojoj to dozvoljavaju dokazi.¹⁴²⁸ Što se tiče odgovornosti za udruženi zločinački poduhvat, u svom završnom podnesku odbrana tvrdi da Pretresno vijeće ne raspolaže mogućnošću da primijeni tu doktrinu, jer se o njoj ne govori u optužnici. Pretresno vijeće odbacuje tu tvrdnju. U pretpretresnom podnesku optužbe raspravlja se o tom obliku odgovornosti, osobito u kontekstu etničkog čišćenja.¹⁴²⁹ Odbrana je taj stav prihvatila u svom pretpretresnom podnesku i nije se usprotivila samom pojmu, nego tek nekim pojedinostima iz pravnih tvrdnji u vezi s tim pitanjem.¹⁴³⁰ Štaviše, Pretresno vijeće nalazi da “priroda i razlog optužbi protiv

¹⁴²⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 162-164.

¹⁴²⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 185-229. Žalbeno vijeće u svojoj presudi u predmetu *Tadić* naizmjenice koristi nekoliko drugih termina, kao što je odgovornost za “zajednički cilj” (Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 220), da bi označilo istu vrstu učestvovanja. Zbog razloga koji će se razmotriti dalje u tekstu, Pretresno vijeće predlaže da se u cijeloj ovoj presudi koristi termin “udruženi zločinački poduhvat”. Pretresno vijeće II nedavno je detaljno razmatralo odgovornost za udruženi zločinački poduhvat u predmetu *Tužilac protiv Radoslava Brđanina i Momira Talića*, Odluka o formi dodatno izmijenjene optužnice i zahtjevu Tužilaštva za izmjenu optužnice, predmet br. IT-99-36-PT, 26. juni 2001. (dalje u tekstu: odluka u predmetu *Talić*).

¹⁴²⁷ Pretresno vijeće s tim u vezi primjećuje da je Žalbeno vijeće iznijelo sljedeći stav: “Premda je u sastavljanju optužnica poželjna veća mjera konkretnosti, za optužnicu ne mora biti fatalno što izrijeком nije tačno identifikovan način učešća ako iz optužnice optuženi ipak jasno može zaključiti šta su žpriroda i razlozi optužbi protiv njegaž”. Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 351.

¹⁴²⁸ Presuda u predmetu *Furundžija*, par. 189; presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 746; presuda u predmetu *Kunarac i drugi*, par. 388.

¹⁴²⁹ Pretpretresni podnesak optužbe, par. 21-27. Optužba govori o odgovornosti za zajednički zločinački poduhvat kao o “saisvršilaštvu”. Žalbeno vijeće je već koristilo taj termin u tom smislu (drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 196, 228; drugostepena presuda u predmetu *Furundžija*, par. 118). Optužba osim toga “saisvršilaštvo” smatra oblikom “počinjenja”.

¹⁴³⁰ Pretpretresni podnesak odbrane, par. 18-19. Vidi takođe par. 21 pretpretresnog podneska optužbe priloženog podnesku optužbe u vezi sa pravnim pitanjima o kojima je postignuta saglasnost tokom

optuženog” izneseni u optužnici sadrže dovoljno podataka o njegovoj odgovornosti za navedene zločine počinjene zajedno sa drugima.¹⁴³¹

603. Optužba tvrdi da general Krstić “takođe ili alternativno” snosi “komandnu odgovornost” za zločine za koje se tereti u optužnici u skladu sa članom 7(3) Statuta.¹⁴³²

U toj odredbi stoji sljedeće:

Činjenica da je neko od djela navedenih u članovima 2 do 5 ovog Statuta počinio podređeni ne oslobađa njegovog nadređenog krivične odgovornosti ako je nadređeni znao ili je bilo razloga da zna da se podređeni sprema počiniti takva djela ili da ih je već počinio, a nadređeni nije poduzeo nužne i razumne mjere da spriječi takva djela ili kazni počinioca.

604. Prema sudskoj praksi,¹⁴³³ moraju biti ispunjena sljedeća tri uslova da bi se osobu moglo smatrati odgovornom za djela druge osobe prema članu 7(3) Statuta:

- postojanje odnosa nadređeni-podređeni;
- nadređeni je znao ili je bilo razloga da zna da će biti počinjeno krivično djelo ili da je ono već počinjeno; i
- nadređeni nije preduzeo nužne i razumne mjere da bi spriječio krivično djelo ili kaznio počinioca tog djela.

605. Činjenice koje se odnose na počinjenje krivičnog djela mogu biti takve da su ispunjeni uslovi za krivičnu odgovornost i prema članu 7(1) i prema članu 7(3). Međutim, Pretesno vijeće ostaje pri stavu da, kada komandant sudjeluje u počinjenju zločina *putem svojih podređenih*, tako što “planira”, “potiče” ili “naređuje” izvršenje krivičnog djela, svaka odgovornost prema članu 7(3) već je sadržana u članu 7(1).¹⁴³⁴ Isto vrijedi i za komandanta koji u skladu sa doktrinom o udruženom zločinačkom poduhvatu snosi krivičnu odgovornost za djela koja su fizički izvršili njegovi podređeni.

pretretresne konferencije 7. marta 2000., od 8. marta 2000. U vezi sa prigovorom odbrane na doktrinu zajedničkog zločinačkog poduhvata, vidi par. ??, *supra*.

¹⁴³¹ Vidi optužnicu, npr. par. 6-11.

¹⁴³² Par. 19 optužnice.

¹⁴³³ Vidi, npr., presuda u predmetu *Blaškić*, par. 294; presuda u predmetu *Kunarac i drugi*, par. 395.

¹⁴³⁴ Vidi i npr. presuda *Kayishema i Ruzindana*, par. 223; presuda *Blaškić*, par. 337.

2. Krivična odgovornost generala Krstića za zločine dokazane na suđenju

606. Pretresno vijeće pozabaviće se sada krivičnom odgovornošću generala Krstića za zločine dokazane na suđenju. Tokom sljedeće diskusije razlikovaće se dvije vrste krivičnih djela:

- humanitarna kriza i zločini terora počinjeni u Potočarima, te nasilno premještanje žena, djece i starijih osoba koje je potom uslijedilo; i
- masovne egzekucije vojno sposobnih muškaraca iz Srebrenice.

a) Odgovornost generala Krstića za zločine počinjene u Potočarima

607. Pretresno vijeće karakteriše humanitarnu krizu, zločine terora i prisilnog premještanja žena, djece i staraca¹⁴³⁵ iz Potočara kao djela koja predstavljaju zločine protiv čovječnosti, to jest, progon¹⁴³⁶ i nehumana djela.¹⁴³⁷

608. Dokazi pokazuju da je general Krstić, zajedno sa drugima, odigrao značajnu ulogu u organizaciji odvoženja civila iz Potočara. Konkretno, Pretresno vijeće je zaključilo da je 12. jula general Krstić naredio da se obezbijede autobusi i da se civili tim autobusima odvedu iz Potočara. Kasnije se u jednom trenutku lično raspitivao koliko je autobusa već krenulo. Pretresno vijeće je takođe ustanovilo da je general Krstić naredio obezbjeđenje ceste Luke – Kladanj do tunela kod kojeg su se ljudi trebali iskrcati iz autobusa. Pokazalo se osim toga da je general Krstić znao da se radilo o prisilnom, a ne dobrovoljnom premještanju stanovništva.¹⁴³⁸

609. Pretresno vijeće je isto tako zaključilo da je general Krstić bio potpuno svjestan humanitarne krize koja je vladala u Potočarima, budući da je 11. jula u 23:00 sata prisustvovao sastanku u hotelu "Fontana", gdje su general Mladić i pukovnik Karremans iz Dutchbata raspravljali o hitnosti situacije, kao i na sastanku 12. jula, kada je general Mladić odlučio da će VRS organizovati evakuaciju bosansko-muslimanskih žena, djece i

¹⁴³⁵ Par. 38-51, 337.

¹⁴³⁶ Ubistvo, okrutno i nečovječno postupanje (uključujući terorisanje, uništavanje lične imovine i prisilno premještanje) – tačka 6.

¹⁴³⁷ Prisilno premještanje – tačka 8.

¹⁴³⁸ *Supra*, par. 340, 344.

staraca. Nakon tog sastanka general Krstić je lično proveo jedan ili dva sata u Potočarima, dakle on je morao biti svjestan bijednih uslova u kojima su se našli civili i zlostavljanja koje su toga dana nad njima sprovodili vojnici VRS-a.¹⁴³⁹

610. U svjetlu tih činjenica Pretresno vijeće je mišljenja da se pitanje krivične odgovornosti generala Krstića za zločine protiv civilnog stanovništva Srebrenice, do kojih je došlo u Potočarima, najbolje može utvrditi prema članu 7(1) tako što će se razmotriti da li je on, zajedno sa generalom Mladićem i ključnim članovima Glavnog štaba Drinskog korpusa VRS-a, učestvovao u udruženom zločinačkom poduhvatu da se srebrenička enklava nasilno “očisti” od muslimanskog stanovništva, te da se osigura da to stanovništvo napusti teritoriju koju su zauzele srpske snage.

611. Prema Žalbenom vijeću u presudi u predmetu *Tadić*, da bi postojala odgovornost za udruženi zločinački poduhvat, moraju se dokazati tri elementa koja čine *actus reus*:¹⁴⁴⁰

- (i) više osoba;
- (ii) postojanje zajedničkog plana koji predstavlja ili uključuje počinjenje krivičnog djela predviđenog Statutom. Žalbeno vijeće je konkretno navelo da¹⁴⁴¹

nema potrebe da taj plan, zamisao ili nakana budu prethodno dogovoreni ili formulisani. Zajednički plan ili nakana može biti improvizovana na licu mjesta, a izvodi se iz činjenice da više osoba djeluje zajedno kako bi sprovele u djelo zajednički zločinački poduhvat.

- (iii) učestvovanje optuženog u zajedničkom planu,¹⁴⁴² što je drugačije formulisano kao “učešće” optuženog u konkretnom udruženom zločinačkom poduhvatu.¹⁴⁴³

612. Činjenice opisane u prethodnim paragrafima navode na zaključak da je nakon zauzimanja enklave političko i/ili vojno vođstvo VRS-a formulisalo plan da se bosansko-

¹⁴³⁹ *Supra*, par. 340, 354.

¹⁴⁴⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 227.

¹⁴⁴¹ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 227(ii). Žalbeno vijeće ponovo je potvrdilo taj stav u svojoj presudi u predmetu *Furundžija*, par. 119.

¹⁴⁴² Optužba tvrdi da nije uslov da svaki od učesnika ispunjava sve elemente koji čine *actus reus* krivičnog djela. Dovoljno je da svaki od učesnika bitno doprinese izvršenju krivičnog djela (Pretpretresni podnesak optužbe, par. 23). S tim u vezi odbrana je svoje rezerve u odnosu na doktrinu zajedničkog zločinačkog poduhvata formulisala na idući način: “... nužno je ... napraviti razliku između *actus reus* svakog pojedinačnog djela za svakog pojedinog počinioca”. (Pretpretresni podnesak odbrane, par. 18).

muslimansko stanovništvo trajno ukloni iz Srebrenice. U periodu od 11. do 13. jula taj plan, koji se u razgovornom jeziku naziva “etničko čišćenje”, ostvaren je uglavnom putem nasilnog premještanja glavnine civilnog stanovništva iz Potočara nakon što su vojno sposobni muškarci odvojeni od ostatka stanovništva. General Krstić bio je ključni učesnik u tom nasilnom premještanju, pri čemu je usko sarađivao sa drugim vojnim starješinama iz Glavnog štaba VRS-a i Drinskog korpusa.¹⁴⁴⁴ Stoga su ispunjeni uslovi koji se odnose na *actus reus* za odgovornost prema doktrini udruženog zločinačkog poduhvata.

613. Prilikom definisanja zahtjeva za postojanje umišljaja, odnosno *mens rea*, zajedničkog zločinačkog poduhvata, Žalbeno vijeće pravi razliku između zločina počinjenih prilikom izvršenja dogovorenih ciljeva udruženog poduhvata i zločina oko kojih se učesnici nisu dogovorili, no koji predstavljaju prirodnu i predvidljivu posljedicu plana.¹⁴⁴⁵ S tim u vezi Pretresno vijeće primjećuje da je Pretresno vijeće II relevantni dio drugostepene presude u predmetu *Tadić* interpretiralo na sljedeći način:¹⁴⁴⁶

Stanje svijesti optuženog koje optužba treba dokazati razlikuje se, dakle, zavisno od toga da li je zločin za koji se tereti:

(a) bio *u okvirima* cilja zajedničkog zločinačkog poduhvata, ili je

(b) izašao *van okvira* cilja zajedničkog zločinačkog poduhvata, ali je ipak bio prirodna i predvidljiva posljedica tog poduhvata.

Ukoliko je zločin za koji se tereti bio *u okvirima* cilja zajedničkog zločinačkog poduhvata, optužba mora dokazati da je optuženi sa osobom koja je lično počinila zločin dijelio stanje svijesti potrebno za taj zločin. Ukoliko je zločin za koji se optuženi tereti bio *van okvira* cilja zajedničkog zločinačkog poduhvata, optužba mora dokazati samo to da je optuženi bio svjestan činjenice da je i taj zločin moguća posljedica sprovođenja toga poduhvata i da je sa takvom sviješću u njemu učestvovao.

¹⁴⁴³ Odluka u predmetu *Talić*, par. 43.

¹⁴⁴⁴ *Supra*, par. 344.

¹⁴⁴⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 228.

¹⁴⁴⁶ Odluka u predmetu *Talić*, par. 31 (naglasak u originalu). Budući da učesnici zajedničkog zločinačkog poduhvata mogu snositi odgovornost za zločine koje su počinili drugi učesnici, a koji nisu obuhvaćeni *ciljem zajedničkog plana*, Pretresno vijeće se slaže da je o toj doktrini bolje govoriti kao o “udruženom zločinačkom poduhvatu”, a ne kao o odgovornosti za “zajednički cilj” (odluka u predmetu *Talić*, par. 37). Osim toga, vrijedi istaknuti da se u vezi s odgovornošću za zločin koji izlazi iz okvira cilja udruženog poduhvata u odluci u predmetu *Talić* objašnjava da je uslov da takav zločin bude “prirodna i predvidljiva” posljedica sprovođenja tog poduhvata “*objektivni* element zločina i ne zavisi od stanja svijesti optuženog”. Uslov da je optuženi bio svjestan da je takav zločin moguća posljedica sprovođenja tog poduhvata predstavlja “*subjektivno* stanje svijesti optuženog koje optužba mora pokazati”. Odluka u predmetu *Talić*, par. 30 (naglasak u originalu).

614. Kako bi ustanovilo da li je kod generala Krstića postojala *mens rea* koja se traži za odgovornost koja bi proizašla iz doktrine udruženog zločinačkog poduhvata, Pretresno vijeće mora utvrditi koje je zločine obuhvatao cilj udruženog zločinačkog poduhvata da se izvrši etničko čišćenje srebreničke enklave, a koje nije.

615. Cilj udruženog zločinačkog poduhvata ostvarenog u Potočarima 12. i 13. jula bio je u prvom redu prisilno premještanje muslimanskih civila iz Srebrenice. To da je general Krstić za to krivično djelo imao namjeru, neosporno je dokazano na osnovu toga što je učestvovao u mnogim njegovim. Osim toga, humanitarna kriza koja je vladala u Potočarima bila je tako usko povezana sa prisilnim premještanjem civila i u tolikoj mu je mjeri pridonijela da je nužno morala biti dio cilja zločinačkog poduhvata. Kada je general Krstić 11. jula trijumfalno umarširao u Srebrenicu zajedno sa generalom Mladićem, vidio je potpuno prazan grad i ubrzo, odnosno najkasnije te večeri, doznao da je ogroman broj stanovnika pobjegao u Potočare, gdje su se ti ljudi zbili u bazi UN-a i okolnim zgradama. Iako je, po njegovim vlastitim riječima, on bio organizator vojne operacije na području Srebrenice, ništa nije preduzeo da obezbijedi hranu i vodu ili da zagarantuje bezbjednost civilnih stanovnika grada. Pretresno vijeće konstatuje da je general Krstić doprinio stvaranju humanitarne krize kao prvog koraka ka prisilnom premještanju bosansko-muslimanskih civila. To je jedini prihvatljivi zaključak koji se može izvući iz njegovog aktivnog učestvovanja u držanju civila u Potočarima i njihovom premještanju, te iz njegovog potpunog odbijanja da bilo šta pokuša kako bi ublažio tu krizu, uprkos tome što je lično bio prisutan na licu mjesta.

616. Međutim, Pretresno vijeće nije van razumne sumnje uvjereno da su ubistva, silovanja, premlaćivanja i zlostavljanja počinjena protiv izbjeglica u Potočarima takođe predstavljali dogovoreni cilj između učesnika udruženog zločinačkog poduhvata. No, nema sumnje da su ti zločini predstavljali prirodnu i predvidljivu posljedicu kampanje etničkog čišćenja. Štaviše, s obzirom na okolnosti u vrijeme stvaranja tog plana, general Krstić je morao biti svjestan toga da će pojava takvih zločina biti neizbježna, s obzirom na nedostatak skloništa, zbijenost gomile, ranjivost izbjeglica, prisustvo mnogih regularnih i neregularnih vojnih i paravojnih jedinica na tom području, te nedovoljan broj vojnika UN-a koji bi obezbijedili zaštitu. U stvari, 12. jula VRS je organizovao i sproveo

odvoženje žena, djece i staraca iz enklave. General Krstić je bio na licu mjesta, tako da je imao prilike da direktno sazna da VRS ili druge naoružane snage zlostavljaju izbjeglice.

617. Ukratko, Pretresno vijeće konstatuje da je general Krstić kriv kao učesnik u udruženom zločinačkom poduhvatu, čiji je cilj bio da se 12. i 13. jula iz Potočara nasilno premjeste bosansko-muslimanske žene, djeca i starci, te da se stvori humanitarna kriza koja će to nastojanje poduprijeti tako što će natjerati stanovništvo iz Srebrenice da pobjegne iz Potočara, gdje je potpuni nedostatak hrane, zaklona i nužnih usluga trebao ubrzati njihov strah i paniku, te na kraju dovesti do toga da spremno napuste teritoriju. General Krstić tako snosi odgovornost i za uzgredna ubistva, silovanja, premlaćivanja i zlostavljanja počinjena prilikom izvršenja tog zločinačkog poduhvata u Potočarima.

618. I konačno, general Krstić je znao da su ti zločini povezani sa rasprostranjenim ili sistematskim napadom usmjerenim protiv bosansko-muslimanskog civilnog stanovništva Srebrenice. Njegovo učestvovanje u njima je nesumnjivo dokaz njegove namjere da protiv bosanskih Muslimana sprovodi diskriminaciju. General Krstić je stoga odgovoran za nehumana djela¹⁴⁴⁷ i progon¹⁴⁴⁸ kao zločine protiv čovječnosti.

b) Krivična odgovornost generala Krstića za ubijanje vojno-sposobnih Muslimana iz Srebrenice

619. Pretresno vijeće je već zaključilo da je 13. jula plan da se područje Srebrenice etnički očisti eskalirao, uključivši još jednu mnogo podmukliju dimenziju: ubijanje svih vojno sposobnih bosansko-muslimanskih muškaraca Srebrenice. Prebacivanje muškaraca nakon izvršene provjere kako bi se utvrdilo ima li ratnih zločinaca – što je bio navodni razlog za njihovo odvajanje od žena, djece i starijih osoba u Potočarima – na teritoriju pod kontrolom bosanskih Muslimana ili u zatvore, kako bi ondje čekali na razmjenu zarobljenika, shvaćeno je u jednom trenutku kao neodgovarajući način za postizanje etničkog čišćenja Srebrenice. Cilj novostvorenog udruženog zločinačkog poduhvata generala Mladića i ljudstva Glavnog štaba VRS-a bio je da se, uz prisilno premještanje žena, djece i staraca, muškarci pobiju. Pretresno vijeće je zaključilo da je ta kampanja

¹⁴⁴⁷ Prisilno premještanje – tačka 8.

¹⁴⁴⁸ Ubistvo te okrutno i nečovječno postupanje (uključujući terorisanje, uništavanje lične imovine i prisilno premještanje) – tačka 6.

ubijanja svih vojno sposobnih muškaraca sprovedena kako bi se zagarantovalo da bosansko-muslimansko stanovništvo bude zauvijek izbrisano iz Srebrenice, te stoga predstavlja genocid.

620. Preostaje nam da utvrdimo da li je general Krstić bio učesnik tog proširenog udruženog zločinačkog poduhvata da se pobiju vojno sposobni muškarci, te da li on stoga snosi odgovornost za genocid, uključujući i nanošenje teške tjelesne i duševne povrede nekolicini muškaraca koji su preživjeli masakre. S tim u vezi Pretresno vijeće će razmotriti odnos između člana 7(1) i člana 4(3), te između pojma “genocid” po članu 4(3)(a)¹⁴⁴⁹ i alternativnog terećenja za “saučesništvo u genocidu” u članu 4(3)(e).¹⁴⁵⁰ Pretresno vijeće utvrdiće nadalje da li general Krstić snosi odgovornost za druge zločine kojima je lišavanje života djelo u osnovi, to jest, za progone,¹⁴⁵¹ istrebljenje¹⁴⁵² i ubistvo¹⁴⁵³ kao zločine protiv čovječnosti, te za ubistvo kao kršenje zakona i običaja ratovanja.¹⁴⁵⁴ I na kraju, Pretresno vijeće razmotriće da li iz dokaza proizlazi da general Krstić snosi komandnu odgovornost za zločine za koje se tereti prema članu 7(3).

(i) Učestvovanje u udruženom genocidnom zločinačkom poduhvatu da se ubiju vojno-sposobni muškarci

621. Pretresno vijeće je zaključilo da je general Krstić učestvovao u organizovanju autobusa za odvoženje žena, djece i starijih osoba iz Potočara tokom dana 12. jula. On je lično vidio da se vojno sposobni muškarci odvajaju u Potočarima i da se zatočavaju u “bijeloj kući” u teškim uslovima. Zatim, on je morao primijetiti da se, uprkos izjavi generala Mladića na sastanku u hotelu “Fontana”, ne čini nikakav stvarni napor da se provjeri ima li među muškarcima ratnih zločinaca. General Krstić je znao, opet 12. jula, da se autobusi koji kreću iz Potočara zaustavljaju u Tišći gdje se muškarci koji su uspjeli da se ukrcaju izvlače i odvoze na lokacije za zatočenje.¹⁴⁵⁵ Dana 13. jula, kad je pripremao vojnu operaciju na Žepu koja je počela idućeg dana, general Krstić je doznao

¹⁴⁴⁹ Tačka 1 optužnice.

¹⁴⁵⁰ Tačka 2 optužnice.

¹⁴⁵¹ Tačka 6 optužnice.

¹⁴⁵² Tačka 3 optužnice.

¹⁴⁵³ Tačka 4 optužnice.

¹⁴⁵⁴ Tačka 5 optužnice.

¹⁴⁵⁵ *Supra*, par. 470.

da su hiljade muškaraca iz Srebrenice koji su bježali u koloni kroz šumu prema Tuzli zarobljeni u zoni Drinskog korpusa. Kao načelnik štaba korpusa u to vrijeme i “primarni koordinator aktivnosti Korpusa”,¹⁴⁵⁶ general Krstić je morao biti svjestan da se ne preduzimaju adekvatne mjere da se obezbijedi zaklon, hrana, voda i ljekarska pomoć za više hiljada zarobljenih muškaraca i da nisu u toku nikakvi aranžmani niti pregovori za njihovu razmjenu kao ratnih zarobljenika.¹⁴⁵⁷

622. Čak i samo na osnovu ovoga, Pretresno vijeće mora zaključiti da je najkasnije do večeri 13. jula general Krstić znao da se muškarci Muslimani pogubljuju na više odvojenih lokacija i da ni jednom nije dozvoljeno da pređe na teritoriju pod kontrolom Vlade zajedno sa ženama, djecom i starijim osobama. General Krstić mogao je jedino pretpostaviti da je prvobitni cilj etničkog čišćenja prisilnim premještanjem prerastao u ubilački plan da se jednom zauvijek uništi muško stanovništvo Srebrenice.

623. Što se tiče učestvovanja generala Krstića u planu ubijanja, dokazi su pokazali da je od 14. jula nadalje Drinski korpus učestvovao u pojedinim egzekucijama. Slijedi sažeti prikaz činjenica o učestvovanju Drinskog korpusa po lokacijama:

- jedinice Zvorničke brigade tražile su pogodne lokacije u Orahovcu, vjerovatno za zatočenje i pogubljenje 13. i 14. jula;¹⁴⁵⁸ osim toga, pripadnici Zvorničke brigade bili su prisutni u Orahovcu neposredno prije i za vrijeme ubijanja; između 14. i 16. jula, vojna oprema Zvorničke brigade korišćena je za poslove oko pokapanja orahovačkih žrtava;¹⁴⁵⁹

- 15. jula, vozači i kamioni 6. pješadijskog bataljona Zvorničke brigade korišćeni su za prevoz zatvorenika iz zatočeničkog objekta na brani Petkovci do mjesta pogubljenja;

¹⁴⁵⁶ Richard Butler, Izvještaj o komandnoj odgovornosti korpusa u VRS-u, odjeljak 2, par. 2.6 (P401). U svom izvještaju, vojni vještak optužbe, g. Butler, pominje između ostalog stav 66 Pravila JNA - Korpus kopnene vojske (privremeno) (P402/4) i član 11 Pravilnika o nadležnosti komande korpusa Kopnene vojske u miru (P402/10). O mjerodavnosti ovih instrumenata bivše Jugoslovenske narodne armije za Vojsku Republike Srpske, vidi *infra*. O nadležnosti načelnika štaba korpusa VRS-a, vidi takođe svjedočenje vojnog vještaka optužbe generala Dannatta, T. 5578.

¹⁴⁵⁷ *Supra*, par. 363-379, 465-472.

¹⁴⁵⁸ *Supra*, par. 220-225.

¹⁴⁵⁹ *Supra*, par. 449.

inženjerijska četa Zvorničke brigade dobila je zadatak da svojom mehanizacijom za zemljane radove pomogne pri pokapanju žrtava sa brane Petkovci;¹⁴⁶⁰

- pripadnici Bratunačke brigade učestvovali su u ubistvima 16. jula na lokaciji Vojna ekonomija Branjevo; vojna policija Drinskog korpusa učestvovala je u čuvanju zatvorenika Muslimana u autobusima kojima su bili dovezeni na Vojnu ekonomiju sa više mjesta zatočenja, a mehanizacija Zvorničke brigade korišćena je za poslove oko pokapanja žrtava; zamjenik komandanta Drinskog korpusa za bezbjednost, pukovnik Popović, učestvovao je u nabavci goriva za prevoz zatvorenika Muslimana do mjesta pogubljenja na Vojnoj ekonomiji Branjevo, a raspodjelu goriva koordinirala je komanda Drinskog korpusa;¹⁴⁶¹

- Bratunačka brigada je pomagala pri pogubljenjima koja su se dogodila 16. jula u Domu kulture u Pilici;¹⁴⁶²

- ustanovljeno je da je rad inženjeraca Zvorničke brigade 16. jula imao veze sa pokapanjem tijela u grobnicu Kozluk.¹⁴⁶³

624. Na ovaj je način Drinski korpus pružio konkretnu i znatnu pomoć i tehničku podršku zatočenju, ubistvima i pokapanju na tih nekoliko lokacija između 14. i 16. jula. Njihovo učestvovanje je bilo neizbježno jer je Glavni štab imao ograničena vlastita sredstva i resurse, pa je za komplikovane operacije, kao što su ova zatočenja, pogubljenja i pokapanja na teritoriji Drinskog korpusa morao koristiti resurse i stručne kadrove Drinskog korpusa.¹⁴⁶⁴ Nezamislivo je da bi se učestvovanje ljudstva i mehanizacije Drinskog korpusa moglo odigrati bez određenog stepena planiranja, makar i na brzu ruku, i to planiranja koje je iziskivalo učestvovanje najviših ešelona komande.

625. Dokazi pokazuju da je nakon zauzimanja Srebrenice komanda Drinskog korpusa i dalje vršila redovne komandne ovlasti nad podređenim ljudstvom. Redovni lanac komandovanja Korpusa nije suspendovan zbog direktne umiješanosti Glavnog štaba i

¹⁴⁶⁰ *Supra*, par. 450.

¹⁴⁶¹ *Supra*, par. 451.

¹⁴⁶² *Supra*, par. 452.

¹⁴⁶³ *Supra*, par. 453.

organa bezbjednosti u pojedinim aspektima operacije koja je uslijedila nakon zauzimanja Srebrenice. Osim toga, Pretresno vijeće je prihvatilo da je general Krstić postao *de facto* komandant Korpusa uveče 13. jula, a komandant Korpusa *de iure* od 15. jula nadalje.¹⁴⁶⁵

626. Tri su vojna vještaka svjedočila pred Pretresnim vijećem o odgovornostima i ovlašćenjima komandanta Drinskog korpusa u julu 1995. Optužba je pozvala svog internog vještaka Richarda Butlera i general-majora britanske kopnene vojske F. R. Dannatta.¹⁴⁶⁶ Za odbranu je kao vještak svjedočio prof. Dr. R. Radinović, penzionisani general JNA.¹⁴⁶⁷

627. Vještaci su svoja mišljenja temeljili na vojnim propisima koje je Vojska Republike Srpske (VRS) preuzela od Jugoslovenske narodne armije (JNA),¹⁴⁶⁸ te na zakonima Republike Srpske. Ti instrumenti definišu odgovornosti i pripadajuća ovlašćenja komandanata korpusa u VRS-u.

628. Prema članu 65 Pravila - korpus kopnene vojske (privremeno), komandant korpusa u VRS-u:

snosi odgovornost za izvršenje zadatka. On donosi odluku, postavlja potčinjenima zadatke, organizuje sadejstvo i saradnju i kontroliše sprovođenje odluke.

Komandant to postiže “rukovođenjem i komandovanjem”, koje je u članu 63 Pravila JNA - korpus kopnene vojske (privremeno) definisano kao:

svesna i organizovana delatnost komandanta korpusa organa komande na angažovanju i objedinjavanju dejstava i aktivnosti svih jedinica, komandi, štabova i drugih subjekata opštenarodne odbrane i društvene samozaštite u zoni operacije, kao i sredstava u oružanoj borbi radi ostvarivanja postavljenih ciljeva na optimalan način.

Član 6 Pravilnika JNA o nadležnostima komandanata korpusa kopnene vojske u miru dalje predviđa:

Pravo komandovanja jedinicama i ustanovama organskog sastava korpusa u isključivoj je nadležnosti komandanta. Jedinicama i ustanovama van organskog

¹⁴⁶⁴ *Supra*, par. 266.

¹⁴⁶⁵ *Supra*, par. 330.

¹⁴⁶⁶ Butlerov izvještaj; izjava vojnog vještaka general-majora F. R. Dannatta (P385A).

¹⁴⁶⁷ Prof. dr. Radovan Radinović, penzionisani general, svjedočenje vojnog vještaka o Srebrenici (D160).

¹⁴⁶⁸ Pretresno vijeće prihvata da su ti dokumenti JNA bili osnova za propise VRS-a; prema shvatanju Vijeća, to je i mišljenje generala Radinovića. Vidi Butlerov izvještaj, par. 1.4; Radinović, T. 7997-7998.

sastava, privremeno potčinjenim, komandant komanduje i rukovodi samo u granicama dobijenih ovlašćenja.

Prema riječima samog generala Krstića, taj princip “rukovođenja i komandovanja” je “osnova ne samo za vođenje vojnih operacija nego i vanoperativno funkcionisanje komandi i štabova koji rukovode i komanduju jedinicama”.¹⁴⁶⁹ General Krstić je posvjedočio da je dobro upoznat sa tim principom i da ima iskustva u njegovom sprovođenju.¹⁴⁷⁰ Osim toga, premda je general Radinović osporio da se Uputstvo za rad komande 4. korpusa u izvršavanju prioriternih zadataka u miru i ratu može primijeniti na Drinski korpus VRS-a,¹⁴⁷¹ on se složio sa sljedećim dijelom Butlerovog izvještaja u kojem se citira to Uputstvo:¹⁴⁷²

[komandant korpusa] je lično, neposredno i zakonski opunomoćen da “rukovodi radom komande korpusa, da postavlja zadatke potčinjenima, da kontroliše njihovo sprovođenje i snosi punu odgovornost za njihovo izvršavanje.”

629. Vojni pravilnik daje veoma široka ovlašćenja komandantu korpusa kako bi mu se omogućilo da izvršava svoje komandne odgovornosti. Prema članu 173 Zakona o vojsci RS,¹⁴⁷³ komandovanje u vojsci zasniva se na:

načelima jedinstva komandovanja u pogledu upotrebe sile i sredstava te na jednostarešinstvu u smislu obaveznosti provođenja odluka, zapovijesti i naređenja koje izdaju pretpostavljeni.

Član 4 Zakona o vojsci RS definiše “starješinu” kao:

lice koje na osnovu zakona i drugih propisa nadležnog organa komanduje vojnom jedinicom ili rukovodi vojnom ustanovom [...], odnosno komanduje licima na službi u vojnoj jedinici ili ustanovi.

Pojam starješine dalje se definiše u Privremenim propisima o službi u vojsci Republike Srpske.¹⁴⁷⁴ Stav 17 tih propisa predviđa da:

¹⁴⁶⁹ Krstić, T. 6341.

¹⁴⁷⁰ Krstić, T. 6342.

¹⁴⁷¹ Radinović, T. 7809, 7999. P402/7 sadrži Uputstva za rad komande 4. korpusa u izvršavanju prioriternih zadataka u miru i ratu.

¹⁴⁷² Butlerov izvještaj, par. 2.0, gdje se upućuje na str. 14 Uputstva za rad komande 4. korpusa u izvršavanju prioriternih zadataka u miru i ratu; Radinović, T. 8011.

¹⁴⁷³ P142/40.

¹⁴⁷⁴ Koje je svojim potpisom stavio na snagu predsjednik Republike Srpske 18. augusta 1992. P142/24.

Naređenja pretpostavljenog starješine pripadnici Vojske su dužni da izvršavaju bez pogovora, potpuno, tačno i na vrijeme.

630. Ovi izvori nesumnjivo pokazuju da je kao komandant Drinskog korpusa, general Krstić imao široke formalne ovlasti nad sredstvima i ljudstvom Drinskog korpusa.¹⁴⁷⁵ Spis glavnog pretresa potvrđuje da se general Krstić koristio mnogima od tih ovlašćenja od večeri 13. jula nadalje - i to u pitanjima koja su se odnosila na čitav Drinski korpus, a ne samo na operaciju na Žepu - od trenutka kad ga je Mladić imenovao komandantom.¹⁴⁷⁶

- uveče 13. jula, general Krstić je potpisao nalog za pretres u svojstvu “komandanta”, što Pretresno vijeće prihvata da znači “komandant Drinskog korpusa” a ne “komandant operacije na Žepu”;¹⁴⁷⁷

- svjedok II je izjavio da su se “u Žepi [tj. od 14. jula] ... svi obraćali generalu Krstiću kao komandantu, to jest komandantu korpusa”;¹⁴⁷⁸

- razgovor radio-vezom, uhvaćen u 22:36 sati 14. jula, između “Malinića” (komandanta bataljona vojne policije 65. zaštitnog puka) i neidentifikovanog lica sadrži izjavu dotičnog lica da će Krstić:¹⁴⁷⁹

Pogledaće to pa će postaviti nekog da to koordinira [...] Moram da požurim ... Živanović mi je rekao. Dobro, ukratko, sada sam rekao Krletu za to, šta da se radi. Ja sam predložio da on nešto uradi, pa će on nešto uraditi ...

- primjećuje se brzo opadanje vlasti generala Živanovića, bivšeg komandanta korpusa. Iako je on 14. jula vršio neke komandne funkcije, u razgovoru uhvaćenom u 09:35 sati

¹⁴⁷⁵ Vidi Radinovićev izvještaj, Poglavlje III, par. 3.7. General Radinović je posvjedočio da “komandant korpusa [...] ni sa kim ne dijeli svoju komandnu odgovornost”. (T. 8019). G. Butler je posvjedočio da su “[komandantu] zakonom povjerena ovlašćenja i odgovornosti da komanduje i rukovodi dejstvima svog, u ovom slučaju, korpusa.” (T. 4754-4755). Vidi takođe Dannattov izvještaj, par. 26. Dokazi, međutim, ne pokazuju da su 10. diverzantski odred i MUP bili prepotčinjeni Drinskom korpusu, pa se stoga formalna ovlašćenja generala Krstića ne protežu na to ljudstvo (*supra*, par. 278-290).

¹⁴⁷⁶ *Supra*, par. 312.

¹⁴⁷⁷ *Supra*, par. 318.

¹⁴⁷⁸ *Supra*, par. 312.

¹⁴⁷⁹ *Supra*, par. 322.

tog dana, general Živanović je izjavio da polako “pakuje ranac” i da od njega “traže” (vjerovatno Glavni štab) da ide na drugo mjesto.¹⁴⁸⁰

631. Pretresno vijeće zaključuje da je od večeri 13. jula general Krstić vršio “efektivnu kontrolu” nad ljudstvom i sredstvima Drinskog korpusa na teritoriji na kojoj su se odvijala zatočenja, pogubljenja i pokapanja. Pretresno vijeće dalje konstatuje da je od tog trenutka nadalje, general Krstić učestvovao u svim aspektima zločinačkog plana da se ubiju muškarci bosanski Muslimani, plana koji su ranije sačinili general Mladić i drugi oficiri VRS-a. U stvari, general Krstić je do 13. jula - kad su počela masovna ubistva - već organizovao vojni napad na Žepu, te se kao načelnik štaba Drinskog korpusa i budući komandant¹⁴⁸¹ morao pobrinuti za korišćenje sredstava Drinskog korpusa u zadacima čišćenja nakon pada Srebrenice. Dana 14. jula, dok je dio njegovih snaga Drinskog korpusa učestvovao u operaciji Žepa, druge snage pod njegovom efektivnom kontrolom bile su angažovane na zarobljavanju i pomaganju u pogubljenju muškaraca Muslimana iz Srebrenice.

632. Dana 15. jula, učestvovanje generala Krstića u ubilačkom planu doseglo je nivo agresivnosti. Prema razgovoru koji je uhvaćen rano ujutro tog dana, pukovnik Beara - oficir Glavnog štaba za kojeg sam general Krstić kaže da je lično učestvovao u nadziranju ubistava - tražio je od generala Živanovića da mu pošalje još ljudi. General Živanović je izjavio da “ne može on to više određivati” i uputio pukovnika Bearu na generala Krstića.¹⁴⁸² Pukovnik Beara je zatim hitno tražio pomoć generala Krstića jer “ima još 3500 paketa koje mora da razdijeli”, što je u vojnim porukama bila često korišćena šifra za zarobljene muškarce bosanske Muslimane koji su bili predviđeni za ubijanje. General Krstić je predložio da pukovnik Beara potraži pomoć od više jedinica, uključujući i Bratunačku i Miličku brigadu Drinskog korpusa, te MUP. Pukovnik Beara je odgovorio da te jedinice nisu slobodne i rekao: “Ne znam šta da radim, Krle, najozbiljnije ti kažem”. Razgovor sugestivno navodi na zaključak da je, kad su snage MUP-a odbile da izvrše

¹⁴⁸⁰ *Supra*, par. 322.

¹⁴⁸¹ Svjedoku JJ je general Živanović rekao da ga je general Mladić između 15. i 20. juna 1995. informisao da će ga na mjestu komandanta korpusa zamijeniti general Krstić. General Živanović je takođe rekao svjedoku da general Krstić silno želi biti na komandnom mjestu. T. 9683, 9708.

¹⁴⁸² *Supra*, par. 323.

ubistva, general Krstić pristao da pritekne u pomoć, izjavivši: “Vidjet ću šta mogu”.¹⁴⁸³ General Krstić je organizovao da pripadnici Bratunačke brigade pomognu u ubistvima na Vojnoj ekonomiji Branjevo i u domu u Pilici idućeg dana.¹⁴⁸⁴

633. Pretresno vijeće zaključuje van razumne sumnje da je general Krstić od večeri 13. jula nadalje učestvovao u udruženom zločinačkom poduhvatu da se ubiju vojno sposobni muškarci bosanski Muslimani iz Srebrenice. General Krstić možda nije smislio plan za ubijanje, niti učestvovao u prvobitnoj odluci da se cilj zločinačkog poduhvata proširi sa prisilnog premještanja na uništenje grupe vojno sposobnih muškaraca bosanskih Muslimana iz Srebrenice, ali nema nikakve sumnje da je, od trenutka kad je doznao za rasprostranjena i sistematska ubistva i očito se uključio u njihovo počinjenje, dijelio genocidnu namjeru da se ti muškarci ubiju. To se ne može poreći ako se uzme u obzir njegovo obaviješteno učestvovanje u pogubljenjima u vidu korišćenja sredstava Drinskog korpusa.

634. Najzad, Pretresno vijeće je zaključilo da, što se tiče uslova iz člana 4(2) Statuta da se namjera da se uništi samo dio grupe mora ipak odnositi na znatan dio grupe, bilo brojčano ili kvalitativno, vojno sposobni muškarci bosanski Muslimani iz Srebrenice zaista i čine znatan dio grupe bosanskih Muslimana, jer ubistvo tih muškaraca neizbježno i suštinski dovodi do uništenja čitave zajednice bosanskih Muslimana u Srebrenici. Budući da je već odigrao ključnu ulogu u prisilnom premještanju žena, djece i staraca Muslimana sa teritorije pod srpskom kontrolom, general Krstić je neosporno bio svjestan fatalnih posljedica koje će ubijanje muškaraca imati po sposobnost bosansko-muslimanske zajednice u Srebrenici da preživi kao takva. General Krstić je, dakle, učestvovao u genocidnim djelima “ubijanja pripadnika grupe” iz člana 4(2)(a) sa namjerom da uništi dio grupe.

635. Pretresno vijeće je dalje utvrdilo da se teško kroz koje su prošli muškarci koji su preživjeli masakre može primjereno kvalifikovati kao genocidno djelo kojim je nanesena teška tjelesna i duševna povreda pripadnicima grupe iz člana 4(2)(b). Premda je dogovoreni cilj udruženog zločinačkog poduhvata u kojem je učestvovao general Krstić

¹⁴⁸³ *Supra*, par. 380.

bilo ubijanje vojno sposobnih muškaraca bosanskih Muslimana iz Srebrenice, stravična tjelesna i duševna patnja nekolicine preživjelih bila je prirodna i predvidljiva posljedica tog poduhvata. General Krstić morao je biti svjestan te mogućnosti, te snosi odgovornost i za te zločine.

636. General Krstić stoga snosi odgovornost za ubijanje i nanošenje teške tjelesne i duševne povrede kao učesnik u udruženom zločinačkom poduhvatu za počinjenje genocida. Međutim, optužba je generala Krstića alternativno teretila za “genocid” po članu 4(2) i 4(3)(a) ili za “saučesništvo u genocidu” po članu 4(3)(e). To iziskuje kratko razmatranje o odnosu ovih dviju odredbi.

637. Argumenti optužbe o ovom pitanju ograničili su se na razliku između “genocida” i “saučesništva u genocidu” po članu 4(3). Optužba tvrdi da *mens rea* koja se traži za oba oblika učestvovanja uključuje genocidnu namjeru. Optužba dalje tvrdi da se time ne odstupa od presude u predmetu *Akayesu* Pretresnog vijeća I MKSR-a, prema čijoj definiciji saučesništvo u genocidu obuhvata pomaganje i podržavanje počinjenja genocidnih djela sa znanjem o genocidnoj namjeri glavnog počinioca čak i ako se ta namjera ne dijeli. Optužba smatra da “znanje” o genocidnoj namjeri, popraćeno znatnim doprinosom genocidnom planu ili poduhvatu odgovara zajedničkoj namjeri.¹⁴⁸⁵

638. Odbrana, sa druge strane, tvrdi da je “saučesništvo oblik odgovornosti saučesnika i postoji ako se dokaže da je osoba planirala, potakla ili naredila neko djelo ili je na drugi način pomagala i podržavala njegovo izvršenje.”¹⁴⁸⁶ Da bi bio odgovoran kao saučesnik u genocidu, mora se pokazati da je optuženi znantno doprinio počinjenju djela sa sviješću o genocidnoj namjeri glavnog počinioca. Stoga, kako tvrdi odbrana, da bi pokazala da je general Krstić bio saučesnik u genocidu, optužba ne mora dokazati da je imao genocidnu namjeru.¹⁴⁸⁷

¹⁴⁸⁴ *Supra*, par. 386 i 401.

¹⁴⁸⁵ Pretresni podnesak optužbe, .06-107. U svojoj završnoj riječi, optužba je izjavila da je general Krstić “imao genocidnu namjeru od početka i održao je tokom čitavog perioda, te da je saučesništvo u genocidu prilično nevjerovatno kad se uzme u obzir prije svega svjedočenje generala Krstića. Ne smatramo da bi činjenice u ovom predmetu valjalo tumačiti u smislu da je on kriv samo za saučesništvo.” T. 10020.

¹⁴⁸⁶ Završni podnesak odbrane, par. 123.

¹⁴⁸⁷ Završni podnesak odbrane, par. 124-128.

639. U nastavku se iznosi stav Pretresnog vijeća o odnosu između kategorija krivične odgovornosti iz člana 7(1) i članova 4(3)(a) i (e).

640. Član 7(1) sadrži opštu odredbu o individualnoj krivičnoj odgovornosti koja se može primijeniti na sva krivična djela u Statutu. Član 4(3) predviđa kategorije odgovornosti koje se odnose samo na genocid; on je preuzet *verbatim* iz člana III Konvencije o genocidu. Član 4(3) predviđa široki spektar kategorija krivične odgovornosti, uključujući kategorije koje nisu obuhvaćene članom 7(1), kao što su “udruživanje radi počinjenja genocida” i “pokušaj počinjenja genocida”.¹⁴⁸⁸ Uvrstivši u Statut član 4(3), sastavljači Statuta su se pobrinuli da Međunarodni sud ima nadležnost nad svim oblicima učestvovanja u genocidu zabranjenim po međunarodnom običajnom pravu.¹⁴⁸⁹ Posljedica ovog pristupa, međutim, jeste ta da se pojedine kategorije individualne krivične odgovornosti u članu 4(3) preklapaju sa onima u članu 7(1).

641. Na pitanje da li učestvovanje u udruženom zločinačkom poduhvatu po članu 7(1) odgovara “genocidu” ili “saučesništvu u genocidu” prema članu 4(3) u sudskoj praksi još nema odgovora.¹⁴⁹⁰

642. U presudi u predmetu *Tadić*, Žalbeno vijeće je pomenulo “koncept zajedničkog plana *kao oblik saučesničke odgovornosti*”.¹⁴⁹¹ Na tu se formulaciju kasnije oslonilo Pretresno vijeće II kako bi načinilo razliku između “počinjenja” i “odgovornosti na osnovu zajedničkog cilja” po članu 7(1).¹⁴⁹² Međutim, ovo Pretresno vijeće ne smatra da je komentar u drugostepenoj presudi u predmetu *Tadić* dio *ratio decidendi* te presude i ne

¹⁴⁸⁸ S tim u vezi, vrijedi zapaziti da Statut stalnog Međunarodnog krivičnog suda sadrži jedinstvenu odredbu o individualnoj krivičnoj odgovornosti - član 25 - koja važi za sva krivična djela iz nadležnosti stalnog Međunarodnog krivičnog suda, uključujući i genocid.

¹⁴⁸⁹ U Izvještaju generalnog sekretara stoji da se “Konvencija [o genocidu] danas smatra dijelom međunarodnog običajnog prava o čemu svjedoči Međunarodni sud pravde u svom savjetodavnom mišljenju o Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1951.” Izvještaj generalnog sekretara, par. 45 (bez fusnote).

¹⁴⁹⁰ Pretresno vijeće primjećuje da je Pretresno vijeće I MKSR-a u predmetima *Akayesu* i *Musema* presudilo o elementima “saučesništva u genocidu”. Međutim, to pretresno vijeće je protumačilo “saučesništvo” u skladu sa Krivičnim zakonom Ruande, pa je taj slučaj iz sudske prakse od ograničene pomoći u ovom predmetu. Vidi presudu u predmetu *Akayesu*, par. 537, 540; presudu u predmetu *Musema*, par. 179, 183.

¹⁴⁹¹ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 220, 223 (naglasak dodat).

¹⁴⁹² *Tužilac protiv Radoslava Brđanina i Momira Talića*, Odluka po zahtjevu Momira Talića za privremeno puštanje na slobodu, predmet br. IT-99-36-PT, 28. mart 2001., par. 40-45.

vjeruje da kvalifikacija iz presude u predmetu *Tadić* znači da učestvovanje u udruženom zločinačkom poduhvatu automatski svodi odgovornost optuženog na “saučesništvo u genocidu” iz člana 4(3)(e).¹⁴⁹³ U presudi u predmetu *Čelebići* Žalbena vijeće je ponovo potvrdilo prvo značenje formulacije člana 7(1) da se “odgovornost prema članu 7(1) odnosi na direktne počinioc zločina i na saučesnike”,¹⁴⁹⁴ a Pretresno vijeće u predmetu *Kordić i Čerkez* konstatovalo je da se “razni vidovi učesništva pobrojani u članu 7(1) mogu podijeliti na glavne počinioc i saučesnike”.¹⁴⁹⁵ Ukratko, Pretresno vijeće ne vidi osnova da odbije pridati status saizvršioca učesniku u udruženom genocidnom poduhvatu čije je učestvovanje bilo izuzetno bitno i odvijalo se na nivou rukovođenja.

643. Čini se da “odgovornost saučesnika” označava sekundarni oblik učestvovanja koji se razlikuje od odgovornosti neposrednih ili glavnih izvršilaca. Pretresno vijeće je mišljenja da se ta razlika poklapa s razlikom između “genocida” i “saučesništva u genocidu” iz člana 4(3). Pitanje se svodi na to da li se, na osnovu činjenica u ovom predmetu, učesnik u zločinačkom poduhvatu može najtačnije okvalifikovati kao neposredni ili glavni izvršilac ili kao sporedni lik u tradicionalnoj ulozi saučesnika.

¹⁴⁹³ Prema riječima Žalbenog vijeća, “Žalbena vijeće smatra da pravilno tumačenje Statuta zahtijeva da *ratio decidendi* njegovih odluka bude obavezujući za pretresna vijeća”, drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 113.

¹⁴⁹⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 338.

¹⁴⁹⁵ Presuda u predmetu *Kordić i Čerkez*, par. 373.

644. U ovom slučaju, general Krstić je učestvovao u udruženom zločinačkom poduhvatu za ubijanje vojno sposobnih muškaraca bosanskih Muslimana sa sviješću da će ta ubijanja dovesti do uništenja čitave bosansko-muslimanske zajednice u Srebrenici. Njegova namjera da ubije te muškarce stoga predstavlja genocidnu namjeru da se grupa djelimično uništi. General Krstić nije smislio plan za ubijanje tih muškaraca, niti ih je lično ubio. Međutim, on je odigrao ključnu ulogu kao koordinator sprovođenja kampanje ubijanja. Konkretno, u fazi u kojoj je njegovo učestvovanje bilo očito neophodno, general Krstić je ostvarivši svoju vlast kao komandant Drinskog korpusa organizovao da ljudi pod njegovom komandom počine ubistva. On je, dakle, bio jedan od ključnih učesnika u genocidnim ubijanjima nakon pada Srebrenice. Ukratko, imajući u vidu i njegovu *mens rea* i njegov *actus reus*, general Krstić se mora smatrati jednim od glavnih izvršilaca ovih zločina.¹⁴⁹⁶

645. General Krstić je kriv za genocid shodno članu 4(2)(a).

(ii) Učestvovanje u drugim zločinima proizašlima iz lišavanja života

646. Pretresno vijeće konstatuje da je, na osnovu svog učestvovanja u udruženom zločinačkom poduhvatu ubijanja vojno sposobnih bosanskih Muslimana iz Srebrenice, general Krstić takođe kriv za ubistva kao kršenja zakona i običaja ratovanja. Nadalje, budući da nije mogao a da ne bude svjestan da su ta ubistva povezana sa rasprostranjenim ili sistematskim napadom usmjerenim protiv bosansko-muslimanskog civilnog stanovništva Srebrenice, general Krstić je takođe kriv za ubistva kao zločine protiv čovječnosti i - s obzirom na cilj udruženog zločinačkog poduhvata da se ubiju svi vojno sposobni muškarci bosanski Muslimani iz Srebrenice - za istrebljenje. Najzad, general Krstić je kriv za ubistva kao djela progona: njegova namjera da vrši diskriminaciju bosansko-muslimanskog stanovništva Srebrenice ispoljava se u njegovom učestvovanju u

¹⁴⁹⁶ Pretresno vijeće s tim u vezi primjećuje da član 141 Krivičnog zakona Republike Srpske (P402/98) u pogledu genocida predviđa da će se onaj ko *naredi* počinjenje genocidnih djela ili *počini* takva djela kazniti kaznom zatvora od najmanje pet godina ili smrtnom kaznom. To ide u prilog zaključku da kategorija glavnih izvršilaca genocida nije ograničena na one koji *fizički* *počine* djela genocida. Narodna skupština Republike Srpske usvojila je 21. juna 1993. - uz manje izmjene i dopune koje se nisu odnosile na gorepomenutu odredbu - Krivični zakon Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i preimenovala ga u "Krivični zakon Republike Srpske". Vidi Zakon o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (P402/58).

ubijanju svih muškaraca bosanskih Muslimana i premještanju svih žena, djece i starijih osoba van teritorije Drinskog korpusa.

(iii) Odgovornost za ubistva po članu 7(3)

647. Dokazi takođe zadovoljavaju trokraki test iz sudske prakse, prema kojem general Krstić snosi komandnu odgovornost po članu 7(3) za učestvovanje ljudstva Drinskog korpusa u kampanji ubijanja.¹⁴⁹⁷

648. Kao prvo, general Krstić je imao efektivnu kontrolu nad snagama Drinskog korpusa koje su bile umiješane u ubistva.¹⁴⁹⁸ Drugo, što se tiče *mens rea*, ne samo da je general Krstić bio sasvim svjestan kampanje ubijanja koja je bila u toku i njenog učinka na preživljavanje bosansko-muslimanske grupe u Srebrenici, kao i činjenice da je ista povezana sa rasprostranjenim ili sistematskim napadom usmjerenim protiv bosansko-muslimanskog civilnog stanovništva Srebrenice, nego su i starješine i vojnici Drinskog korpusa (i Glavnog štaba) koji su učestvovali u izvršenju pogubljenja morali biti svjesni genocidnih ciljeva. Treće, general Krstić nije spriječio svoje podređene iz Drinskog korpusa da učestvuju u zločinima niti ih je za to kaznio.

649. U vezi s ovim potonjim pitanjem, Pretresno vijeće konstatuje da je efektivna kontrola koju je imao general Krstić njemu omogućavala da spriječi starješine i vojnici Drinskog korpusa da učestvuju u počinjenju krivičnih djela. Dalje, što se tiče mogućnosti kažnjavanja podređenih koju je imao general Krstić, Pretresno vijeće konstatuje da je 13. maja 1992. predsjednik Karadžić izdao Naredbu o primjeni pravila međunarodnog ratnog prava u Vojsci Srpske Republike Bosne i Hercegovine.¹⁴⁹⁹ General Krstić je posvjedočio da je bio svjestan obaveze sadržane u paragrafu 2 njegove Naredbe,¹⁵⁰⁰ tj. da su:

starješine dužne da pokreću postupke za izricanje zakonom propisanih kazni protiv pojedinaca koji krše pravila međunarodnog ratnog prava.

¹⁴⁹⁷ Budući da se ne može zaključiti van razumne sumnje da su snage Drinskog korpusa - ili druge snage pod efektivnom kontrolom generala Krstića - odgovorne za zločine terora u Potočarima (FM, par. 155), Pretresno vijeće ne može zaključiti da general Krstić snosi odgovornost po članu 7(3) za te zločine.

¹⁴⁹⁸ To je prvi test za član 7(3) (drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 186-198, 266). U ovom konkretnom slučaju, nema dokaza koji bi pobili prezumpciju da je, kao komandant Drinskog korpusa, general Krstić imao ovlasti *de iure* koje su odgovarale efektivnoj kontroli nad podređenim snagama (drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 197). Naprotiv, dokazi u spisu potvrđuju da je kao komandant korpusa general Krstić imao rukovodstvo nad snagama čvrsto u svojim rukama. S druge strane, nije pokazano da je general Krstić imao formalna ovlasti nad 10. diverzantskim odredom i MUP-om. U nedostatku drugih uvjerljivih dokaza da je u stvarnosti zaista imao efektivnu kontrolu nad ovim snagama, ne može se reći da general Krstić snosi komandnu odgovornost za njihovo učestvovanje u ovim zločinima.

¹⁴⁹⁹ P402/76.

¹⁵⁰⁰ Krstić, T. 6346-6347.

Smjernice za određivanje kriterijuma krivičnog gonjenja, koje je izdalo Vojno tužilaštvo Glavnog štaba Oružanih snaga Republike Srpske,¹⁵⁰¹ o “krivičnim djelima protiv čovječnosti i međunarodnog prava” kažu sljedeće:

Nužno je da se starješina u svakoj jedinici obaveže da sastavi izvještaj o svim slučajevima, koji mogu predstavljati neko od ovih krivičnih djela [...] Komande bi u tim slučajevima bile dužne informisati, pored ostalog, i vojno tužilaštvo, koje bi, nakon ocjene, preduzelo odgovarajuće korake u skladu sa zakonom i politikom gonjenja.

Slično tome, general Radinović je u vezi s jedinicama koje nisu bile potčinjene Drinskom korpusu posvjedočio sljedeće:¹⁵⁰²

ako je, u sistemu komandovanja i u sistemu obavještanja, komanda Drinskog korpusa ustanovila da su te jedinice počinile nešto što je zabranjeno propisima, onda bi oni bili obavezni, Drinski korpus i sistem komandovanja imali bi obavezu da djeluju shodno tome, odnosno na isti način na koji bi se ponašao bilo koji starješina ili pripadnik vojske kad bi ustanovio da neko postupa protivno pravilima i propisima, što znači da bi trebalo pokrenuti procedure i istražne radnje koje se se traže u takvom slučaju.

General Radinović je takođe izjavio da, ako neki starješina dozna da su lica na najvišem nivou komandovanja odgovorna za kršenje zakona, taj starješina je dužan da kršenje prijavi civilnim vlastima koje su iznad vojske.¹⁵⁰³

650. Pretresno vijeće je konstatovalo da general Krstić nije kaznio nijednog starješinu niti vojnika Drinskog korpusa koji je učestvovao u ubistvima nakon pada Srebrenice.¹⁵⁰⁴ General Krstić je posvjedočio da je nakon počinjenja tih zločina doznao samo za učestvovanje jednog starješine Drinskog korpusa. On je bezuspješno pokušavao da se ta osoba smijeni, što je imalo za posljedicu da ga je nakon toga pratila Služba bezbjednosti. General Krstić je posvjedočio da je u to vrijeme strahovao za vlastitu bezbjednost i bezbjednost svoje porodice.¹⁵⁰⁵ U unakrsnom ispitivanju je izjavio:¹⁵⁰⁶

Moram priznati ovdje pred vama i ovim Pretresnim vijećem da nisam ni u snu mogao da preduzmem nikakve mjere. Nismo smjeli ni da razgovaramo o takvim stvarima, a kamoli da preduzimamo korake protiv komandujućeg starješine, bez obzira na to što

¹⁵⁰¹ Dokazni predmet 402/68; Smjernice za određivanje kriterijuma krivičnog gonjenja, str. 8.

¹⁵⁰² Radinović, T. 8057.

¹⁵⁰³ Radinović, T. 8466.

¹⁵⁰⁴ *Supra*, par. 477.

¹⁵⁰⁵ Krstić, T. 6350-6351, 6358, 7422.

¹⁵⁰⁶ Krstić, T. 6347.

sam znao da je on ili neko drugi možda počinio ratni zločin. [...] Moja namjera je bila da prijavim ratne zločine, ali to nije bilo moguće. Nisam bio u mogućnosti da to učinim. [...] Kao prvo, iz razloga bezbjednosti, bezbjednosti i sigurnosti moje porodice.

651. Međutim, g. Butler, vojni vještak Tužilaštva, posvjedočio je da su komandanti korpusa u VRS-u za vrijeme rata prelazili sa jedne dužnosti na drugu i da nije našao nikakvih dokaza da bi starješine uopšte radili u atmosferi straha.¹⁵⁰⁷ Osim toga, u slučaju generala Krstića, činjenica je da su ga i general Mladić i predsjednik Karadžić javno pohvalili za njegovu vodeću ulogu u zauzimanju enklave Srebrenica više mjeseci nakon masakra. General Krstić se tokom iduće godine takođe pojavljivao na javnim platformama kao oduševljeni pristaša generala Mladića, štaviše, potpisao je i peticiju predsjedniku Karadžiću da generala Mladića zadrži kao komandanta Glavnog štaba VRS-a.¹⁵⁰⁸ Te činjenice ne ukazuju na strah, nego na solidarnost generala Krstića sa najvišim vojnim i civilnim ešelonima Republike Srpske.

652. Iako su time ispunjeni elementi člana 7(3), Pretresno vijeće neće izreći osuđujuću presudu u tom smislu, jer je po njegovom mišljenju odgovornost generala Krstića za učestvovanje njegovih vojnika u ubistvima dovoljno izražena u nalazu da je kriv po članu 7(1).

c) Zaključci o krivičnoj odgovornosti generala Krstića

653. Nalazi Pretresnog vijeća o pitanju kumulacije osuda razmatraju se u nastavku. Ovdje Pretresno vijeće zaključuje da general Krstić snosi krivičnu odgovornost za učestvovanje u dva različita skupa krivičnih djela koja su se odigrala nakon napada VRS-a na Srebrenicu jula 1995.

Kao prvo, u pogledu humanitarne krize i zločina terora u Potočarima i prisilnog premještanja žena, djece i starijih osoba iz Potočara na teritoriju koju su držali bosanski Muslimani, od 11. do 13. jula, general Krstić snosi odgovornost po članu 7(1) za nehumana djela (prisilno premještanje, tačka 8 optužnice) i progon (ubistvo, okrutno i

¹⁵⁰⁷ Butler, T. 5474-5. Slično je posvjedočio i general Dannatt, koji je izjavio: "Ne vjerujem da sam ikada naišao na neki incident na Balkanu gdje je general koji je odbio da se povinuje naređenjima strijeljan. [...] Mislim da je bilo slučajeva da su ljudi smijenjeni ili maknuti s položaja, što je prilično česta pojava u vojsci." Dannatt, T. 5685.

nečovječno postupanje, terorisanje, uništavanje lične imovine i prisilno premještanje, tačka 6 optužnice).

Drugo, u pogledu ubistava vojno sposobnih muškaraca Muslimana iz Srebrenice i nanošenja teške tjelesne i duševne povrede muškarcima koji su preživjeli masakre; general Krstić snosi odgovornost po članu 7(1) i članu 4(3)(a) za genocid (tačka 1), takođe snosi odgovornost po članu 7(1) za ubistva kao istrebljenje (tačka 3), ubistvo (tačka 4) i progon (tačka 6) kao zločine protiv čovječnosti i ubistvo kao kršenje zakona i običaja ratovanja (tačka 5).

654. Nakon što se izjasnilo o krivičnim djelima za koja se general Krstić može smatrati krivično odgovornim, Pretresno vijeće će se sada pozabaviti pitanjem kumulacije optužbi i osuda kako bi odlučilo po kojima će od ovih kvalifikacija, koje se temelje na istom ponašanju u osnovi, izreći osuđujuće presude.

I. Kumulacija optužbi i osuda

655. O ovom pitanju podneske su podnijeli i tužilac i odbrana. Oni se ne slažu u pogledu standarda za utvrđivanje kada se nekom optuženom može izreći osuda za više od jednog djela po jednom ili više članova Statuta, a u odnosu na jedno jedino ponašanje koje leži u osnovi.

1. Mjerodavno pravo

656. Statut ne daje nikakve smjernice o kumulaciji osuđujućih presuda. U Pravilniku stoji da "Pretresno vijeće glasa o svakoj optužbi sadržanoj u optužnici".¹⁵⁰⁹ Prema nedavnim izmjenama,¹⁵¹⁰ u pravilu se dalje predviđa da će Pretresno vijeće "izreći kaznu za svaku od optužbi po kojoj je optuženi proglašen krivim i navesti da li će se kazne

¹⁵⁰⁸ *Supra*, par. 334, 417.

¹⁵⁰⁹ Pravilo 87(B).

¹⁵¹⁰ Ovo pravilo je posljednji put izmijenjeno na 23. plenarnoj sjednici u decembru 2000. Budući da se može tumačiti kao povoljnije po optuženog nego što je to bila prethodna verzija pravila, ono će se primjenjivati u ovom predmetu.

izdržavati konsekutivno ili uporedno, osim ukoliko ne odluči primijeniti svoju ovlast da izrekne jedinstvenu kaznu koja odražava ukupno krivično ponašanje optuženog."¹⁵¹¹

657. Međutim, ovdje može biti od pomoći sudska praksa Međunarodnog suda. U predmetu *Čelebići*, Žalbeno vijeće se izjasnilo o pitanju kumulativnog terećenja i kumulacije osuđujućih presuda u vezi sa kršenjima člana 2 (teške povrede Ženevskih konvencija) i člana 3 (kršenja zakona i običaja ratovanja).¹⁵¹² U predmetu *Jelisić*, Žalbeno vijeće je u odnosu na optužbe po članu 3 i članu 5 usvojilo isti pristup kao i u presudi u predmetu *Čelebići*.¹⁵¹³ I optužba i odbrana u ovom predmetu iznijele su argumente koji se temelje na presuđenjima Žalbenog vijeća u predmetu *Čelebići*.¹⁵¹⁴

a) Kumulativno terećenje

658. Tužilaštvo tvrdi da je "kumulativno terećenje dozvoljeno i uobičajeno u sudskoj praksi Međunarodnog suda".¹⁵¹⁵ Ovo Pretresno vijeće je već zaključilo da je "kumulativno terećenje po različitim pododjeljcima člana 5 dozvoljeno".¹⁵¹⁶

659. Što se tiče ostalog kumulativnog terećenja po članovima 3, 4 i 5, Pretresno vijeće se priklanja pristupu koji je usvojilo Žalbeno vijeće u predmetu *Čelebići*, koje je presudilo ovako:

Kumulativno terećenje dozvoljeno je s obzirom na činjenicu da prije izvođenja svih dokaza nije moguće sa sigurnošću utvrditi koje će od optužbi protiv optuženog biti i dokazane. Pretresno vijeće je u boljem položaju da, nakon što su strane izvele svoje dokaze, ocijeni koje će od optužbi zadržati, zavisno od dostatnosti dokaza. Osim toga, kumulativno terećenje je uobičajena praksa i ovog Međunarodnog suda i MKSR-a.¹⁵¹⁷

660. Iz ovoga proizilazi da je moguće da se optuženi, na osnovu istog krivičnog ponašanja, proglasi krivim za više od jednog krivičnog djela. Stoga je važno utvrditi kada se, u skladu sa sudskom praksom Međunarodnog suda i temeljnim principima pravičnosti, može izreći više od jedne osuđujuće presude.

¹⁵¹¹ Pravilo 87(D).

¹⁵¹² Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 400 *et seq.*

¹⁵¹³ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 82.

¹⁵¹⁴ Ti podnesci su podneseni prije izricanja drugostepene presude u predmetu *Jelisić*.

¹⁵¹⁵ Završni podnesak optužbe, par. 472.

¹⁵¹⁶ *Tužilac protiv Krstića*, Odluka po pretpretresnom podnesku odbrane o formi izmijenjene optužnice, predmet br. IT-98-33-PT, 28. januar 2000., str. 4-7.

¹⁵¹⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 400.

b) Kumulativne osude

661. Na osnovu činjenica sadržanih u paragrafima 21 do 26 optužnice, tužilac je generala Krstića teretio za genocid po članu 4,¹⁵¹⁸ kao i za ubistvo po članu 5(a), istrebljenje po članu 5(b), ubistvo po članu 3 i progone po članu 5(h).¹⁵¹⁹ U paragrafima 4, 6, 7, 11, 24.1, 24.3-24.6, 24.8, 24.9 i 24.11 optužnice takođe se navode činjenice na osnovu kojih se tereti za progone po članu 5(h) i deportaciju po članu 5(d) (ili, alternativno, za druga nehumana djela u vidu prisilnog premještanja po članu 5(i)). Pretresno vijeće će se najprije osvrnuti na argumente optužbe i odbrane o ovom pitanju, a zatim će iznijeti test kojim će se poslužiti.

(i) Argumenti strana

662. Optužba smatra da "u skladu s okvirom zadatim u presudi u predmetu *Čelebići*, Pretresno vijeće može odlučiti da dâ prednost osuđujućoj presudi po "tački 4, ubistvo kao zločin protiv čovječnosti" (po članu 5 Statuta) umjesto osuđujućoj presudi po "tački 5, ubistvo kao kršenje zakona i običaja ratovanja" (po članu 3 Statuta) jer se za ubistvo po članu 5 traži materijalno različit element koji nije obuhvaćen ubistvom po članu 3."¹⁵²⁰ Optužba ne iznosi nikakve druge argumente o odnosu između drugih krivičnih djela za koja se kumulativno tereti u optužnici.

663. Odbrana tvrdi da prema okviru zadatom u presudi u predmetu *Čelebići*, član 3 i član 5 sadrže materijalno različite elemente, ali za razliku od optužbe prihvata da se generala Krstića može osuditi za oba krivična djela.¹⁵²¹ Međutim, odbrana smatra da je "test za višestruke osuđujuće presude ispravnije definisan u različitom mišljenju sudija Hunta i Bennoune," budući da bi "kod primjene testa žrazličitih elemenataž trebalo uzeti

¹⁵¹⁸ Genocid se počinja ubijanjem pripadnika grupe i nanošenjem teške tjelesne ili duševne povrede pripadnicima grupe.

¹⁵¹⁹ Krivično djelo progona počinjeno je ubistvom na hiljade civila bosanskih Muslimana - muškaraca, žena, djece i starijih osoba - okrutnim i nečovječnim postupanjem (uključujući surovo premlaćivanje) civila bosanskih Muslimana, terorisanjem, uništavanjem lične imovine civila bosanskih Muslimana i deportacijom ili prisilnim premještanjem bosanskih Muslimana iz Srebrenice.

¹⁵²⁰ Završni podnesak optužbe, par. 473. Valja primijetiti da je optužba, čini se, krivo protumačila test iz presude u predmetu *Čelebići*, koji se detaljno razmatra *infra* pod (ii) "Test koji je uspostavilo Žalbeno vijeće u predmetu *Čelebići*".

¹⁵²¹ Završni podnesak odbrane, par. 399.

u obzir samo elemente koji se odnose na ponašanje i stanje svijesti optuženog".¹⁵²² Odbrana dalje tvrdi da, "ako se formulacija iz različitog mišljenja primijeni na tačke 4 i 5 izmijenjene optužnice (u objema se tereti za ubistvo), može se izreći samo jedna osuđujuća presuda".¹⁵²³ Najzad, odbrana tvrdi da optužbe za koje je izričito navedeno da su alternativne ne mogu biti kumulativne, npr. optužbe u tačkama 1 i 2 (genocid ili saučesništvo u genocidu) i u tačkama 7 i 8 (deportacija ili prisilni transfer).¹⁵²⁴ Odbrana ne iznosi nikakve argumente o odnosu između drugih krivičnih djela za koja se kumulativno tereti u optužnici (npr. genocid, istrebljenje i progoni).

(ii) Test koji je postavilo Žalbeno vijeće u predmetu Čelebići ("test")

664. Žalbeno vijeće u predmetu *Čelebići* zauzelo je stav da su kumulativne osude, kao kazna za isto krivično ponašanje, dopustive ako je zadovoljen sljedeći dvokraki test:

višestrukih krivičnih osuda po različitim odredbama Statuta za isto ponašanje dopustive [...] samo ako svaka od dotičnih odredbi Statuta sadrži materijalno različit element koji druga ne sadrži. Element je materijalno različit od nekog drugog elementa ako zahtijeva dokaz činjenice koji drugi element ne zahtijeva.¹⁵²⁵

Žalbeno vijeće je dalje zaključilo da:

vijeće mora odlučiti za koje će krivično djelo optuženog proglasiti krivim. Pri donošenju te odluke valja se rukovoditi principom da osudu treba izreći po uže definisanoj od dvije odredbe. Tako, ako neki skup činjenica sankcionišu dvije odredbe, od kojih jedna sadrži dodatni element koji je materijalno različit, osudu treba izreći samo po toj drugoj odredbi.¹⁵²⁶

665. Stoga se najprije valja zapitati može li se, prema definicijama pojedinih krivičnih djela, optuženog proglasiti odgovornim za više od jednog krivičnog djela, a na osnovu istog ponašanja. Ako je tako, Pretresno vijeće će zatim utvrditi da li odredba kojom se definiše svako od tih krivičnih djela sadrži materijalno različit element koji druga odredba ne sadrži. Na primjer, Žalbeno vijeće u predmetu *Čelebići* smatralo je da "krivično djelo hotimičnog nanošenja velikih patnji iz člana 2 sadrži element koji nije prisutan u krivičnom djelu okrutnog postupanja iz člana 3: status žrtve kao zaštićene

¹⁵²² Završni podnesak odbrane, par. 400, str. 124.

¹⁵²³ Završni podnesak odbrane, par. 400, str. 124.

¹⁵²⁴ Završni podnesak odbrane, par. 397, 398.

¹⁵²⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 412.

¹⁵²⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 413.

osobe. Budući da su zaštićene osobe nužno osobe koje aktivno ne učestvuju u neprijateljstvima, definicija okrutnog postupanja ne sadrži materijalno različit element".¹⁵²⁷ Donoseći tu odluku, Žalbena vijeće u predmetu *Čelebići* rukovodilo se logikom da uslov iz člana 3 da žrtve ne uzimaju aktivnog učešća u sukobu nije materijalno različit od uslova iz člana 2 da žrtve budu zaštićene osobe. Stoga se ne može izreći osuđujuća presuda i po članu 2, za hotimično nanošenje velike patnje, i po članu 3, za okrutno postupanje.

666. No prethodno treba odgovoriti na pitanje koji se uslovi iz definicija krivičnih djela trebaju porediti. Kao što je gore rečeno, Statut traži da i ratni zločini i zločini protiv čovječnosti moraju biti počinjeni tokom oružanog sukoba. Međutim, prema sudskoj praksi Međunarodnog suda, dok član 3 traži da djela optuženog moraju biti počinjena u uskoj vezi s oružanim sukobom, to nije materijalni uslov za primjenu člana 5.¹⁵²⁸ Žalbena vijeće u predmetu *Jelisić* jeste presudilo da i član 3 i član 5 Statuta sadrže svaki svoj jedinstveni, materijalno različit element koji nije sadržan u drugom članu, tj. da član 3 traži bliski neksus sa oružanim sukobom, a član 5 traži da je djelo ili propust moralo biti počinjeno kao dio rasprostranjene ili sistematske kampanje protiv civilnog stanovništva. U tom smislu, Pretresno vijeće će pri poređenju krivičnih djela uzimati u obzir samo materijalne uslove.

667. Najzad, ako primjena ovog prvog kraka testa zahtijeva da Pretresno vijeće izrekne samo jednu osuđujuću presudu, Pretresno vijeće će, u skladu sa drugim krakom testa, odabrati najuže definisanu krivičnu odredbu koja se može primijeniti. Na primjer, Žalbena vijeće u predmetu *Čelebići*, primijenivši drugi krak testa, zaključilo da, budući da je krivično djelo hotimičnog nanošenja velike patnje iz člana 2 uže definisano od

¹⁵²⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 424. Nadalje, o pitanju da li je dopustiva kumulacija osuda po članu 2 i članu 3, Žalbena vijeće u predmetu *Čelebići* izjasnilo se na sljedeći način: "Valja takođe imati na umu da se član 2 primjenjuje na međunarodne sukobe, dok se član 3 primjenjuje i na unutrašnje i međunarodne sukobe. Međutim, taj potencijalno razlikovni element ovdje ne igra nikakvu ulogu jer je sukob o kojem je riječ takođe okvalifikovan kao međunarodni." Fusnota 652.

¹⁵²⁸ Sudska praksa smatra da uslov postojanja oružanog sukoba u uvodnom dijelu člana 5 nema karakter materijalnog uslova za potrebe izricanja kumulativnih osuda. No, to je uslov za postojanje nadležnosti za primjenu člana 3 Statuta. Drugostepena presuda u predmetu *Jelisić*, par. 82. Vidi takođe Odluku o nadležnosti u predmetu *Tadić* i drugostepenu presudu u predmetu *Tadić*, par. 249.

krivičnog djela okrutnog postupanja iz člana 3, valja dati prednost djelu iz člana 2, a optužbu za djelo iz člana 3 treba odbaciti.

2. Primjena testa na višestruke kvalifikacije navedene u optužnici

668. Pretresno vijeće je konstatovalo da je general Krstić učestvovao, prvo, u kampanji terora koja je uslijedila nakon napada na grad Srebrenicu od 10. do 13. jula 1995. i koja je dovela do prisilnog odvođenja civila bosanskih Muslimana, i drugo, u ubistvima vojno sposobnih muškaraca bosanskih Muslimana, koja su se odigrala od 13. jula do 19. jula 1995.

669. Goreopisani test ćemo primijeniti na krivična djela koja se terete kumulativno a kojima se kvalifikuje svako dokazano krivično ponašanje: najprije na djela koja se terete po različitim članovima Statuta, a zatim na različita djela koja se terete po članu 5.

a) Višestruke kvalifikacije za "kampanju terora" u Potočarima, te prisilno premještanje civila, bosanskih Muslimana koje je uslijedilo od 10. do 13. jula 1995.

670. U paragrafima 4, 6, 7 i 11 te 22 do 26 optužnice opisuje se, između ostalog, kako su hiljade civila bosanskih Muslimana, koji su pobjegli u Potočare, tamo bili terorisani i/ili ubijani, a zatim autobusima i kamionima preveženi na područja van srebreničke enklave, pod kontrolom VRS-a. Djela opisana u tim paragrafima kvalifikuju se u tačkama 1, 3 do 6 i 8 kao genocid, istrebljenje, ubistvo po članovima 3 i 5, progoni i deportacije (ili, alternativno, nehumana djela u vidu prisilnog premještanja). Što se tiče krivičnog djela progona, u tački 6 optužnice navodi se da su progoni činjeni ne samo ubistvima nego i "okrutnim i nečovječnim postupanjem prema civilima, bosanskim Muslimanima, između ostalog i teškim premlaćivanjima", "terorisanjem civila bosanskih Muslimana", "uništavanjem lične imovine bosanskih Muslimana" i "deportacijom ili prisilnim premještanjem bosanskih Muslimana". Stoga je ubistvo samo jedno od djela u osnovi krivičnog djela progona.

671. Pretresno vijeće zaključuje da su događaji između 10. i 13. jula primjereno okvalifikovani kao ubistva i kao progoni počinjeni ubistvima, okrutnim i nečovječnim postupanjem (između ostalog i teškim premlaćivanjima), terorisanjem i uništavanjem

lične imovine civila bosanskih Muslimana i prisilnim premještanjem. Dok su okrutno i nečovječno postupanje (između ostalog i teškim premlaćivanjima), terorisanje i uništavanje lične imovine civila bosanskih Muslimana obuhvaćeni samo tačkom koja se odnosi na progone (tačka 6), ubistva koja su tom prilikom počinjena mogu se pravno okvalifikovati i kao ubistva po članu 3 i po članu 5 (tačke 4-5) i kao progoni (tačka 6). Prisilno odvođenje tom prilikom može se okvalifikovati kao progon počinjen nehumanim djelima (tačka 6) i kao zasebno krivično djelo iz člana 5 - druga nehumana djela (tačka 8).¹⁵²⁹

672. Vijeće nije optuženog proglasilo krivim za genocid, saučesništvo u genocidu i istrebljenje po tačkama 1, 2 i 3 za djela počinjena u Potočarima od 10. do 13. jula 1995., te je odlučilo da je prisilna premještanja najprimjerenije razmatrati u okviru kvalifikacije "druga nehumana djela" a ne "deportacija".

673. Pretresno vijeće će, dakle, primijeniti rečeni test kako bi utvrdilo da li su dopustive osuđujuće presude za krivično djelo ubistva, i po članu 3 i po članu 5, te za progone (član 5(h)) počinjene putem ubistva, kao i to da li se presude i za progone (član 5(h)) počinjene putem drugih nehumanih djela (prisilno premještanje) i za druga nehumana djela (član 5(i)), počinjena putem prisilnog odvođenja, mogu izreći da bi se sankcionisalo isto krivično ponašanje.

(i) Odnos između krivičnih djela iz člana 3 i krivičnih djela iz člana 5

674. Najprije ćemo primijeniti test kako bismo utvrdili da li se za ubistvo sankcionisano članom 3 traži materijalno različit sastavni element koji se ne traži za ubistvo iz člana 5 i obratno, kako bismo ustanovili da li su dopustive osuđujuće presude za krivično djelo ubistva i po članu 3 i po članu 5, kojima se kažnjava isto ponašanje. Da bi se primijenio test, potrebno je porediti elemente krivičnih djela kako ih definiše Pretresno vijeće. Ubistvo kao ratni zločin je bilo koje nezakonito i namjerno djelo ili propust kojim je uzrokovana smrt lica koje nije učestvovalo u borbi, a koje je počinjeno u

¹⁵²⁹ Pretresno vijeće konstatuje da premještanje bosanskih Muslimana iz Potočara u područja pod kontrolom muslimanskih snaga treba okvalifikovati kao prisilno premještanje a ne kao deportaciju. Vidi *supra*, par. XX (dio o genocidu).

uskoj vezi s oružanim sukobom. Član 5 kažnjava sva zabranjena namjerna djela i propuste počinjene u oružanom sukobu u sklopu opšteg i sistematskog napada na civilno stanovništvo. Za ubistvo po članu 3 traži se jedinstven i materijalno različit element u vidu bliskog nekusa između djela optuženog i oružanog sukoba. Za djela iz člana 5 traži se jedinstven i materijalno različit element u vidu uslova da djela moraju biti počinjena u sklopu rasprostranjenog i sistematskog napada na civilno stanovništvo. Budući da svaka od tih kategorija krivičnih djela sadrži element koji se ne traži za drugo krivično djelo, test je zadovoljen i Pretresno vijeće smatra dopustivim da se ista ubistva sankcionišu osuđujućom presudom i po članu 3 i po članu 5.

(ii) Odnos između ubistva iz člana 5 i progona

675. Ovaj test takođe valja primijeniti kako bi se utvrdilo da li se za ubistvo sankcionisano članom 5(a) traži materijalno različit element koji se ne traži za progone sankcionisane članom 5(h) i obratno. Stoga Vijeće mora utvrditi da li je dopustivo izreći obje osude, i za krivično djelo ubistva po članu 5 i za progone počinjene putem ubistva po članu 5, kako bi se kaznilo isto ponašanje. Ubistvo po članu 5(a) sankcioniše svako nezakonito i namjerno djelo ili propust koje je uzrokovalo smrt jedne ili više osoba a počinjeno je u oružanom sukobu u sklopu rasprostranjenog ili sistematskog napada na civilno stanovništvo. Progona iz člana 5(h) sankcionišu svako nezakonito i namjerno djelo ili propust, kojim je nanesena šteta jednoj ili više osoba a počinjeno je u oružanom sukobu kao dio rasprostranjenog ili sistematskog napada na civilno stanovništvo iz političkih, rasnih ili vjerskih pobuda. Za progona se traži diskriminatorna namjera kao dodatni element koji se ne traži za ubistvo po članu 5. Budući da se za krivično djelo progona traži jedinstveni materijalno različit element u odnosu na ubistvo po članu 5(a), test nije zadovoljen. Zato treba primijeniti drugi krak testa. Budući da je djelo progona uže definisano od djela ubistva, prednost valja dati progona. Shodno tome, Pretresno vijeće izriče osuđujuću presudu po optužbi za progone i odbacuje optužbu za ubistvo po članu 5(a).

(iii) Odnos između progona (putem prisilnog premještanja) i drugih nečovječnih djela (putem prisilnog premještanja)

676. Krivično djelo progona već smo definisali. Krivično djelo drugih nehumanih djela definiše se kao svako namjerno djelo ili propust kojim se povređuje fizički ili psihički integritet, zdravlje ili dostojanstvo ljudskog bića.¹⁵³⁰ Za krivično djelo progona traži se jedinstven dodatni materijalni element koji se ne traži za krivično djelo drugih nehumanih djela, i to u vidu uslova da je krivično djelo progona moralo biti počinjeno sa diskriminatornom namjerom. Kod drugih nečovječnih djela ne postoji odgovarajući materijalno različit element. Test nije zadovoljen pa treba primijeniti drugi krak. Budući da se za progon traži jedinstveni dodatni materijalno različit element u odnosu na druga nehumana djela (prisilno premještanje), krivično djelo progona konkretnije opisuje situaciju o kojoj je ovdje riječ. Pretresno vijeće smatra da nije dopustivo izreći osuđujuću presudu i za progon putem prisilnog premještanja i za druga nehumana djela (prisilno premještanje) kako bi se kaznilo isto ponašanje. Stoga Pretresno vijeće odbacuje zasebnu optužbu za druga nehumana djela (prisilno premještanje) po članu 5(i). U pogledu djela prisilnog premještanja koja su se dogodila 10. i 13. jula 1995., generala Krstića može se osuditi jedino za progon (tačka 6).

(iv) Zaključci

677. Da rezimiramo: Pretresno vijeće izriče osuđujuće presude po optužbama za ubistvo po članu 3 i po optužbama za progon počinjen ubistvom, terorisanjem civilnog stanovništva, uništavanjem lične imovine i okrutnim i nečovječnim postupanjem počinjenim od 10. do 13. jula 1995. u Potočarima.

678. Pretresno vijeće sada će primijeniti ovaj test na kumulativna krivična djela koja se odnose na drugu grupu ubistava za koja se tereti general Krstić, odnosno ubistva koja su se dogodila između 13. i 19. jula 1995.

b) Višestruke kvalifikacije za ubistva počinjena nad civilima, bosanskim Muslimanima, od 13. do 19. jula 1995.

679. U paragrafima 21 do 25 optužnice opisuje se, između ostalog, kako su snage bosanskih Srba uhapsile na hiljade muškaraca bosanskih Muslimana, odvele ih do mjesta

¹⁵³⁰ Presuda u predmetu *Tadić*, par. 729 (gdje se citira Nacrt kodeksa Komisije za međunarodno pravo, str. 103).

pogubljenja i pogubile. Utvrđeno je da ta djela ispunjavaju uslove za genocid sankcionisan članom 4, kao i za ubistvo po članu 3, ubistvo po članu 5, istrebljenje i progone po članu 5. Iz razloga koje smo ranije naveli,¹⁵³¹ test zadovoljava samo krivično djelo progona počinjeno ubistvima.

(i) Odnos između krivičnih djela iz člana 3 (ratni zločini) i člana 4 (genocid), te između djela iz člana 3 (ratni zločini) i člana 5 (zločini protiv čovječnosti)

680. Pretresno vijeće već je utvrdilo da je dopustivo izreći osuđujuće presude po optužbama za ubistvo i po članu 3 i po članu 5 kako bi se kaznilo isto krivično ponašanje.¹⁵³²

681. Ista se logika može primijeniti na odnos između ubistva iz člana 3 i genocida iz člana 4. Odnos između genocida i ubistva kao ratnog zločina može se opisati kako slijedi. Za krivično djelo genocida traži se posebna namjera da se uništi nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa (ili dio te grupe). Ubistvo kao ratni zločin zahtijeva bliski neksus između djela optuženog i oružanog sukoba, koji se za genocid ne traži. Test za zasebne osuđujuće presude je zadovoljen. Shodno tome, treba izreći osuđujuće presude po obje optužbe za isto krivično ponašanje, jer i genocid i ubistvo po članu 3 sadrže po jedan dodatni element koji se za drugo djelo ne traži.

(ii) Odnos između krivičnih djela iz člana 4 (genocid) i člana 5 (zločini protiv čovječnosti)

682. Pretresno vijeće napominje da se članom 4 (genocid) traži dokaz elemenata koji se ne traže članom 5 (zločini protiv čovječnosti). Za krivična djela iz člana 5 traži se dokaz da su počinjena u oružanom sukobu, kao dio rasprostranjenog ili sistematskog napada na civilno stanovništvo. Što se tiče prvog uslova da su krivična djela iz člana 5 morala biti počinjena u oružanom sukobu, do sada se smatralo da uslov postojanja oružanog sukoba nije materijalni uslov u ovom smislu.¹⁵³³ Drugi uslov iz člana 5, da djela

¹⁵³¹ *Supra*, par. 670.

¹⁵³² Drugostepena presuda u predmetu *Jelisić*, para. 82.

¹⁵³³ Odluka o nadležnosti u predmetu *Tadić*, par. 141: "Danas je opšteprihvaćeno pravilo međunarodnog običajnog prava da zločini protiv čovječnosti ne moraju da budu vezani za međunarodni oružani sukob. U

moraju biti počinjena protiv civilnog stanovništva, sprečava da se izolovana ili sporadična djela okvalifikuju kao zločini protiv čovječnosti.¹⁵³⁴ Slično tome, kod genocida, koncept namjere da se uništi "grupa" isključuje izolovana ili sporadična djela iz kvalifikacije genocida. Međutim, ograničavanje na određene vrste "grupa" u definiciji zločina genocida mnogo je uže zadato nego kod "civilnog stanovništva" u definiciji zločina protiv čovječnosti. Uslov iz člana 5 da krivična djela moraju biti dio rasprostranjenog ili sistematskog napada protiv civilnog stanovništva obuhvaćen je uslovom za genocid da mora postojati namjera da se uništi određena vrsta grupe. Kao što smo gore raspravili, djela genocida moraju biti počinjena u kontekstu očitog obrasca sličnog ponašanja, ili mora biti riječ o ponašanju koje bi samo po sebi moglo dovesti do uništenja grupe, u cjelini ili djelimično, kao takve. Stoga je isključenje sporadičnih ili izolovanih djela iz člana 5 takođe svojstveno genocidu.¹⁵³⁵

683. Dok se za ubistvo iz člana 5(a) ne traži nikakav dodatni materijalno različit element osim onoga što je sadržano u definiciji istrebljenja i progona, i istrebljenje iz člana 5(b) i progoni iz člana 5(h) sadrže po jedan dodatni element, koji se mora razmotriti s obzirom na član 4 Statuta. Pripremna komisija za osnivanje MKS-a definisala je istrebljenje kao ubistvo jedne ili više osoba u sklopu masovnog ubijanja civila.¹⁵³⁶ Progoni su definisani kao svako nezakonito i namjerno djelo ili propust kojim je, u

stvari, kao što ukazuje tužilac, međunarodno običajno pravo ne zahtijeva nužno da postoji veza između zločina protiv čovječnosti i bilo kakvog oružanog sukoba...".

¹⁵³⁴ *Tužilac protiv Tadića*, Odluka po prigovoru odbrane na formu optužnice, predmet br. IT-94-1-PT, 14. novembar 1995., par. 11.

¹⁵³⁵ Pitanje da li je genocid zasebno krivično djelo ili jedan aspekt zločina protiv čovječnosti razmatrano je prilikom sastavljanja Konvencije o genocidu. Mnogi delegati zastupali su čvrsto gledište da ta dva pojma, genocid i zločini protiv čovječnosti, trebaju ostati razdvojena, a odbor *ad hoc* odbacio je prijedlog da se u preambuli genocid opiše kao "zločin protiv čovječnosti". Poljski delegat izrazio je stajalište odbora *ad hoc* da, premda jeste istina da genocid predstavlja zločin protiv čovječnosti, navođenje takvog stava u Konvenciji značilo bi izlaženje van okvira odredbi Rezolucije 180 (II) Generalne skupštine. Vidi W. Schabas, *Genocide in International Law*, str. 64. Slično tome, MKSJ je u predmetu *Karadžić i Mladić* smatrao da se genocidna "namjera može takođe izvesti iz počinjenja djela kojima se povređuju, ili za koja sami počinioci smatraju da se njima povređuju, sami temelji grupe - djela koja sama po sebi nisu obuhvaćena spiskom u članu 4(2) ali koja su počinjena u sklopu istog obrasca ponašanja". Pregled optužnice shodno pravilu 61, par. 94. U Statutu MKS-a jasno se navodi da se za genocid traži da se "ponašanje dogodilo u kontekstu očitog obrasca sličnog ponašanja", te se ponavlja uslov da zločini protiv čovječnosti nisu počinjeni kao izolovana ili sporadična djela nego moraju biti dio obrasca sličnih djela. Izvještaj Pripremne komisije za osnivanje MKS-a.

¹⁵³⁶ *Supra*, par. 498.

sklopu masovnog ili sistematskog napada na civilno stanovništvo, nanesena šteta jednom ili više pojedinaca iz političkih, rasnih ili vjerskih pobuda.

684. Za oba krivična djela, genocid i progone, traži se dokaz posebne namjere: u prvom slučaju to je namjera da se uništi određena vrsta grupe (ili dio te grupe) kao takva, a u drugom namjera da se protiv osoba sprovodi diskriminacija na političkom, rasnom ili vjerskom osnovu. Očito je da genocid sadrži različit, samo sebi svojstven element u vidu uslova postojanja namjere da se u cijelosti ili djelimično uništi neka grupa kao takva, što prelazi okvire nekog užeg cilja koji bi odgovarao progону. S druge strane, krivično djelo progona ne sadrži nikakav element namjere ili sprovođenja koji već nije obuhvaćen uništavanjem, koje je uslov za genocid. Test nije zadovoljen. Budući da krivična djela progona i genocida ne sadrže svaki po jedan zasebni element, nije moguće izreći kumulativne osude za oba djela. Kad se primjenom prvog kraka testa pokaže da nije dopustivo optuženog osuditi za dva krivična djela koja proizilaze iz istog ponašanja, treba primijeniti drugi krak testa kako bi se utvrdilo za koje djelo optuženom valja izreći osudu. Za genocid se traži vrlo usko definisana namjera da se uništi data grupa ili dio grupe, dok diskriminatorna namjera kod progona nije toliko specifična. Stoga valja zadržati optužbu za genocid kao uže definisano krivično djelo.

685. Za istrebljenje se traži namjerno ubijanje jedne ili više osoba u sklopu masovnog ubijanja civilnog stanovništva. Iako se genocid može počinuti jednim jedinim ili sa samo nekoliko ubistava, traži se dokaz da je počinitelj namjeravao da uništi nacionalnu, etničku, rasnu ili vjersku grupu, ili dio grupe, kao takvu.¹⁵³⁷ Stoga, premda se ni za jedno od tih krivičnih djela ne traži prag brojnosti stvarno počinjenih ubistava, za oba djela se traži da budu dio plana širokih razmjera za ubijanje znatnog dijela civilnog stanovništva. No genocid sadrži još jedan zasebni uslov koji se odnosi na vrstu ciljane grupe. Kod istrebljenja, ubijanje može biti vršeno bez obzira na to ko je žrtva. Stoga se, barem u slučaju kad je genocid počinjen ubijanjem, ne može dodati još i osuda za istrebljenje na osnovu istih djela. Budući da test nije zadovoljen, nije dopustivo optuženog osuditi za oba krivična djela, istrebljenje i genocid, na osnovu istog ponašanja, nego valja

primijeniti drugi krak testa kako bi se utvrdilo za koje djelo optuženog treba osuditi. Za genocid se traži vrlo usko definisana namjera da se uništi data grupa ili dio grupe, što se za istrebljenje ne traži. Valja zadržati optužbu za genocid kao uže definisano krivično djelo.

686. Pretresno vijeće stoga smatra da je, na osnovu istog ponašanja, dopustivo izreći kumulativne osude po članovima 3 i 4, odnosno po članovima 3 i 5. No nije dopustivo izreći osude za pogubljenja i po članu 4 i po članu 5. Stoga valja dati prednost krivičnom djelu iz člana 4, koje je uže definisano.

3. Zaključci

687. Zaključno, Pretresno vijeće konstatuje da je, u odnosu na ponašanje koje se pripisuje generalu Krstiću a koje se dogodilo između 10. i 13. jula 1995., dopustivo izreći osudu za progone (član 5) i za ubistvo (član 3), tj. zadržati tačke optužnice 5 i 6. Što se tiče ubilačkog ponašanja, koje se dogodilo između 13. i 19. jula 1995., dopustivo je izreći osudu i za ubistvo (član 3) i za genocid, tj. tačke optužnice 5 i 1.

688. Na osnovu gornjih razmatranja, generala Krstića valja proglasiti krivim za:

- genocid;
- progone;
- ubistvo.

689. Najzad, Pretresno vijeće prelazi na pitanje odgovarajuće kazne koju valja odmjeriti generalu Krstiću za izrečene osude.

IV. KAZNA

690. Tužilac tvrdi da general Krstić, shodno članu 24 Statuta i pravila 101 Pravilnika, treba za svaki pojedinačni zločin za koji se utvrdi da je kriv biti osuđen na doživotne

¹⁵³⁷ U predmetu *Karadžić i Mladić*, Pretresno vijeće je smatralo da se definicijom genocida zahtijeva "razuman broj u odnosu na ukupan broj članova grupe, ili značajni segment grupe, npr. njeno vođstvo", transkript pretresa od 27. juna 1996., str. 15.

kazne zatvora koje će se izdržavati konsekutivno.¹⁵³⁸ Odbrana tvrdi da se mora donijeti oslobađajuća presuda po svim tačkama optužnice, te stoga ne iznosi nikakve sugestije po pitanju odmjeravanja kazne.¹⁵³⁹

691. Pri određivanju kazne moraju se razmotriti relevantne odredbe sadržane u članovima 23 i 24 Statuta i pravilima 87(C) i 101 Pravilnika o postupku i dokazima. Pri tome se u obzir uzimaju i opšta načela i praksa ovog Suda i MKSR-a u odmjeravanju kazne.¹⁵⁴⁰

A. Mjerodavne pravne odredbe

692. Članovi 23 i 24 Statuta i pravila 87(C) i 101 sadrže odredbe vezane za odmjeravanje kazne. Ovim odredbama se definiše svrha kažnjavanja, faktori koji se moraju uzeti u obzir pri odmjeravanju kazne, te način na koji će se kazna izdržavati.

693. Član 23(1) Statuta predviđa da "pretresno vijeće izriče presude i odmjerava kazne i sankcije osobama osuđenim za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava". U praksi ovog Suda, koja je zasnovana na tim odredbama, kazna se prvenstveno izriče u dvije svrhe: iz potrebe da se pojedinac kazni za zločine koje je počinio, i potrebe da se ostali pojedinci odvrate od počinjavanja sličnih zločina.¹⁵⁴¹

694. Član 24 (1) Statuta predviđa da su "krivične sankcije koje izriče pretresno vijeće ograničene na kaznu zatvora", te da će pri utvrđivanju trajanja zatvorske kazne, pretresno vijeće imati u vidu "opštu praksu izricanja zatvorskih kazni na sudovima bivše Jugoslavije". Član 24(2) predviđa da pretresna vijeća "uzimaju u obzir faktore poput težine krivičnog djela i individualnih prilika osuđenika". Ove odredbe Statuta moraju se tumačiti u sprezi sa pravilom 101, kojim se predviđa da pretresna vijeća *uzimaju* u obzir

¹⁵³⁸ Završni podnesak optužbe, par. 467.

¹⁵³⁹ Završna riječ odbrane, T. 10148.

¹⁵⁴⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 107.

¹⁵⁴¹ O tome posebno vidi presudu u predmetu *Kunarac*, par. 836 *et seq.*, te presudu u predmetu *Kordić*, par. 847.

faktore spomenute u članu 24(2), kao i faktore kao što su sve otežavajuće i olakšavajuće okolnosti, te opšta praksa izricanja zatvorskih kazni na sudovima bivše Jugoslavije.¹⁵⁴²

695. U pravilu 101 se navodi da pretresna vijeća uzimaju u obzir i "bilo koju kaznu koju je sud bilo koje države izrekao za isto djelo", a koju je osuđeni već izdržao, kao i eventualno vrijeme koje je proveo u pritvoru čekajući na predaju Međunarodnom sudu ili čekajući na suđenje ili žalbeni postupak. S druge strane, pravilom 87(C) pretresnom vijeću se daje diskreciono pravo da izrekne kaznu "za svaku od optužbi po kojoj je optuženi proglašen krivim" ili da izrekne jedinstvenu kaznu koja odražava ukupno krivično ponašanje optuženog.¹⁵⁴³ U slučaju izricanja višestrukih kazni, pretresno vijeće će navesti da li će se kazne izdržavati konsekutivno ili uporedno (Pravilo 101(C)).¹⁵⁴⁴

696. U skladu sa relevantnim odredbama koje se tiču odmjerenja kazni, MKSJ i MKSR su posebno detaljno razradili izvjestan broj faktora koji se proučavaju pri odmjerenju odgovarajuće kazne, a to su: opšta praksa pri izricanju zatvorskih kazni u bivšoj Jugoslaviji, težina zločina i individualne okolnosti osuđenog.

¹⁵⁴² Pravilom 101 se definiše način na koji odredbe člana 24 utiču na težinu kazne koja se odmjerava. Pravilo 101 glasi:

- (A) Osoba proglašena krivom može biti osuđena na kaznu zatvora, uključujući i doživotnu kaznu zatvora.
- (B) Prilikom određivanja kazne pretresno vijeće uzima u obzir faktore spomenute u članu 24(2) Statuta, kao i faktore kao što su:
 - (i) sve otežavajuće okolnosti;
 - (ii) sve olakšavajuće okolnosti, uključujući i značajnu saradnju osuđenog s tužiocem prije ili poslije izricanja presude;
 - (iii) opšta praksa izricanja zatvorskih kazni na sudovima bivše Jugoslavije;
 - (iv) koliko je osuđeni izdržao od bilo koje kazne koju je sud bilo koje države izrekao za isto djelo, kao što je spomenuto u članu 10(3) Statuta.
- (C) Pretresno vijeće će navesti da li će se kazne izdržavati konsekutivno ili uporedno.
- (D) Osuđenom će se uračunati eventualno vrijeme koje je proveo u pritvoru čekajući na predaju Međunarodnom sudu ili čekajući na suđenje ili žalbeni postupak.

¹⁵⁴³ Konkretno je po pitanju kumulativnih osuda, Žalbeno vijeće u predmetu *Čelebići* izrazilo stav da "... sveukupni cilj odmjerenja kazne mora biti taj da se obezbijedi da konačna odnosno zbirna kazna odražava ukupnost kriminalnog ponašanja i ukupnu krivicu prekršioca. [...] Diskreciono je pravo Pretresnog vijeća da odluči kako će se to postići", Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 430.

¹⁵⁴⁴ Većina pretresnih vijeća MKSJ-a donijela je presude u kojima su izrečene višestruke kazne, no u presudama u predmetima *Jelisić*, *Blaškić*, *Kordić*, *Kunarac*, *Kambanda* i *Serushago* izrečena je jedinstvena kazna kao što je to bio slučaj u suđenjima pred vojnim sudovima u Nürnbergu i Tokiju.

B. Opšti principi odmjeravanja kazne

1. Opšta praksa u pogledu zatvorskih kazni u bivšoj Jugoslaviji

697. Zauzeto je stanovište da, iako Međunarodni sud uzima u obzir uobičajenu praksu pri izricanju kazni u bivšoj Jugoslaviji, ona nije obavezujuća za Međunarodni sud.¹⁵⁴⁵ Odmjeravanje kazni u sudovima bivše Jugoslavije zasnivalo se na odredbama Šesnaeste glave pod naslovom "Krivična dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava"¹⁵⁴⁶ i člana 41(1)¹⁵⁴⁷ Krivičnog zakona SFRJ. Za ratne zločine i genocid mogla se izreći smrtna kazna, a za ubistva učinjena pod osobito teškim okolnostima propisana je bila kazna zatvora ne kraća od deset ni duža od petnaest godina. Član 38(2) Krivičnog zakona SFRJ davao je sudovima mogućnost da umjesto smrtne kazne izreknu kaznu zatvora u trajanju od dvadeset godina.¹⁵⁴⁸ Bosna i Hercegovina je 1998. ukinula smrtnu kaznu i umjesto nje "za najteže oblike teških krivičnih djela učinjenih s umišljajem" uvela dugotrajni zatvor od 20-40 godina.¹⁵⁴⁹ U skladu sa preporukama iznijetim u Izvještaju generalnog sekretara, Međunarodni sud ne može izreći smrtnu kaznu.¹⁵⁵⁰ "Krivične sankcije koje izriče pretresno vijeće ograničene su na kaznu zatvora" (Član 24(1) Statuta). Stoga se kazna koju izriče ovo Pretresno vijeće uveliko poklapa za kaznenim rasponom koji SRJ propisuje za najokrutnije ratne zločine.

¹⁵⁴⁵ Druga presuda o kazni u predmetu *Tadić*, par. 12, presuda u predmetu *Furundžija*, par. 285, presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 242, presuda u predmetu *Kordić*, par. 849, presuda u predmetu *Kunarac*, par. 859. MKSR, *mutatis mutandis*, usvaja sličan stav: presuda u predmetu *Kambanda*, par. 23, presuda o kazni u predmetu *Akayesu*, par. 12-14, presuda o kazni u predmetu *Kayishema*, par. 5-7.

¹⁵⁴⁶ Vidi članove 141 i 142(1) šesnaeste glave Krivičnog zakona SFRJ pod naslovom "Krivična dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava", koji se bave zločinom genocida i ostalim ratnim zločinima počinjenim protiv civilnog stanovništva. Vidi takođe članove 142-156 i član 38 naslovljen "Zatvor", član 41 "Kazne", te član 48 naslovljen "Sticaj krivičnih dela". Za zločine protiv mira i međunarodnog prava, uključujući i zločine genocida i ratne zločine protiv civilnog stanovništva, mogla se izreći kazna zatvora u trajanju 5-15 godina, smrtna kazna, ili kazna zatvora u trajanju od 20 godina u slučajevima kada ona ili nadomješta smrtnu kaznu ili se izriče za teško ubistvo (čl.38).

¹⁵⁴⁷ Član 41(1) Krivičnog zakona SFRJ glasi: "Sud će učiniocu krivičnog dela odmeriti kaznu u granicama koje su zakonom propisane za to delo, imajući u vidu svrhu kažnjavanja i uzimajući u obzir sve okolnosti koje utiču da kazna bude manja ili veća [...], a naročito: stepen krivične odgovornosti, pobude iz kojih je delo učinjeno, jačinu ugrožavanja ili povrede zaštićenog dobra, okolnosti pod kojima je delo učinjeno, raniji život učinioca, njegove lične prilike i njegovo držanje posle učinjenog krivičnog dela, kao i druge okolnosti koje se odnose na ličnost učinioca".

¹⁵⁴⁸ presuda u predmetu *Kordić*, par. 849.

¹⁵⁴⁹ Druga presuda o kazni u predmetu *Tadić*, par. 12.

¹⁵⁵⁰ Izvještaj generalnog sekretara, par. 111-112.

2. Težina zločina

698. Težina krivičnog djela je glavni faktor koji se mora uzeti u obzir pri odmjeravanju kazne. Pretresno vijeće u predmetu *Čelebići* navodi da je ona "daleko najvažnija stvar koju treba imati u vidu, koja se može smatrati lakmus testom adekvatnosti kazne".¹⁵⁵¹ Težina zločina mora se odraziti u izrečenoj kazni bez obzira na oblik krivičnog učesća pojedinca.¹⁵⁵² Uzimanjem u obzir težine počinjenog zločina izbjegavaju se pretjerani dispariteti u kaznama izrečenim za istu vrstu ponašanja.¹⁵⁵³

699. Optužba tvrdi da je težina zločina za koje se general Krstić može osuditi očigledna, a da je genocid "zločin nad zločinima, što se pri odmjeravanju kazne mora uzeti u obzir".¹⁵⁵⁴ Optužba takođe tvrdi da su broj žrtava i njihove patnje faktori koji se moraju uzeti u obzir pri ocjenjivanju težine počinjenih zločina.

700. Procjena težine zločina ne svodi na poređenje i hijerarhizaciju zločina *in abstracto*. Zastupljen je stav da su zločini protiv čovječnosti i ratni zločini jednake težine, te da "u pravu nema razlike u težini između zločina protiv čovječnosti i ratnog zločina [...]".¹⁵⁵⁵ Do sada se nijedno vijeće nije izjasnilo po pitanju razlike u težini između zločinâ u slučaju kada je neko proglašen krivim za genocid. Može se, međutim, iznijeti i argument da je genocid najteži zločin zato što je uslovljen namjerom da se u cijelosti ili djelimično uništi neka nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa kao takva. U tom smislu, smatra se da osoba osuđena za djela genocida snosi veću krivicu upravo zbog te specifične namjere, iako se sama po sebi krivična djela koja čine genocid ne razlikuju od krivičnih djela u zločinu protiv čovječnosti ili zločinu protiv zakona i običaja ratovanja.

¹⁵⁵¹ presuda u predmetu *Čelebići*, par. 1225.

¹⁵⁵² Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 741.

¹⁵⁵³ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par 756-758.

¹⁵⁵⁴ Završni podnesak optužbe, par. 468 (gdje se citira presuda u predmetu *Blaškić*, par. 800, u kojoj se opet citira presuda u predmetu *Kambanda*, par. 9.16).

¹⁵⁵⁵ Treća presuda o kazni u predmetu *Tadić*, par. 69 i Izdvojeno mišljenje sudije Shahabuddeena. Žalbeno vijeće, a potom i pretresna vijeća usvojila su ovaj stav. Presuda u predmetu *Furundžija*, par. 240-243, presuda u predmetu *Kunarac*, par. 851. Za neslaganje s ovim stavom, vidi Izdvojeno mišljenje sudije Cassesea uz Treću presudu o kazni u predmetu *Tadić*, par 14., gdje se navodi da su zločini protiv čovječnosti teži od ratnih zločina zbog "čitavog obrasca kriminaliteta" unutar kojeg su počinjeni i zbog namjere počinitelja zločina koji je nužno svjestan tog obrasca. Vidi takođe Zajedničko izdvojeno mišljenje sudija McDonald i Vohrah uz Drugostepenu presudu u predmetu *Erdemović*, par. 20 *et seq.* i Izdvojeno i protivno mišljenje sudije Lija uz Drugostepenu presudu u predmetu *Erdemović*, par. 19 *et seq.* Vidi takođe Izjavu sudije Vohrah uz Drugostepenu presudu u predmetu *Furundžija*, posebno par. 5 *et seq.*

No, ovo ne oslobađa Pretresno vijeće dužnosti da odluku o odgovarajućoj kazni donese na osnovu činjenica svojstvenih svakom zasebnom slučaju. Genocid je uistinu ovaploćenje jedne užasne zamisli, no pogled izbliza na obilje situacija koje on može obuhvatiti, upućuje na oprez i odvraća od propisivanja jednoobrazne kazne za jedan ili za sve genocide ili za jedan ili sve zločine protiv čovječnosti ili sve ratne zločine.¹⁵⁵⁶ Ubistvo, kvalifikovano kao zločin protiv čovječnosti, ratni zločin ili djelo genocida, može biti teže krivično djelo nego nanošenje teške tjelesne ili duševne povrede pojedincu. U tom smislu se ovo Pretresno vijeće priklanja pristupu koji je usvojilo Žalbena vijeće, a to je da se "težina [kazne] u svakom pojedinom slučaju određuje prema okolnostima tog slučaja."¹⁵⁵⁷

701. Stoga Pretresno vijeće težinu krivičnih djela mora procijeniti u svjetlu okolnosti i posljedica svakog pojedinačnog zločina. To pretpostavlja da se u obzir uzmu broj žrtava kao kvantitativni, i patnje nanijete žrtvama, kao kvalitativni aspekt tih zločina.¹⁵⁵⁸

702. U tom smislu, Pretresno vijeće se slaže sa stavom optužbe da su broj žrtava i njihove patnje faktori relevantni za odmjeravanje kazne¹⁵⁵⁹, te da je zlostavljanje žena¹⁵⁶⁰ i djece od osobitog značaja u ovom slučaju. Međutim, optužba tvrdi da u otežavajuće okolnosti spadaju i "strahovit razmjer zločina", način na koji su ti zločini počinjeni, činjenica da je među žrtvama bilo staraca i dječaka, činjenica da su pri pogubljenju nekim od pogubljenih na oči stavljeni povezi ili su im ruke vezivane na leđima, te "dugoročne štete nanijete preživjelim članovima porodica i zajednici bosanskih Muslimana".¹⁵⁶¹ Iznijevši ovu tvrdnju optužba je pokazala da ne pravi jasnu razliku između faktora relevantnih za procjenu težine počinjenih zločina i faktora relevantnih za određivanje otežavajućih okolnosti.

¹⁵⁵⁶ U tom smislu, Pretresno vijeće u predmetu Tadić je iznijelo stav da je "...dokazano krivično ponašanje ono što se mora sankcionisati kaznom...". Tužilac protiv Tadića, Odluka po prigovoru odbrane na formu optužnice, IT-94-1-PT, od 14. novembra 1995.

¹⁵⁵⁷ Treća presuda o kazni u predmetu *Tadić*, par. 69.

¹⁵⁵⁸ Presuda u predmetu *Čelebići*, par. 1226.

¹⁵⁵⁹ Završni podnesak optužbe, par. 469. Vidi takođe drugostepenu presudu u predmetu *Erdemović*, par. 15, i presudu u predmetu *Kambanda*, par. 42, presudu o kazni u predmetu *Kayishema*, par. 26, presudu u predmetu *Kordić*, par. 852.

¹⁵⁶⁰ Presuda u predmetu *Furundžija*, par. 283.

¹⁵⁶¹ Završni podnesak optužbe, par. 471.

703. Pretresno vijeće smatra da su prepuštenost žrtava na milost i nemilost onih koji su ih zarobili,¹⁵⁶² fizičke i duševne patnje nanijete svjedocima tih zločina,¹⁵⁶³ "nesrazmjerna, nasumična i zastrašujuća" ili "gnusna" sredstva i metode počinjenja ovih zločina¹⁵⁶⁴ relevantne činjenice za procjenu težine zločina u ovom predmetu.¹⁵⁶⁵ Razmotriti ove okolnosti na odgovarajući način znači pustiti da "progovore" patnje žrtava.¹⁵⁶⁶

3. Lične prilike optuženog

704. Pretresno vijeće u obzir mora uzeti i faktore koji se tiču "individualnih prilika osuđenika" (član 24(2) Statuta), da bi se "rasvijetlili razlozi kriminalnog ponašanja optuženog" i procijenila "mogućnost rehabilitacije optuženog".¹⁵⁶⁷ U obzir će se uzeti sposobnost rehabilitacije optuženog i stepen u kojoj optuženi predstavlja opasnost po okolinu u cjelini.¹⁵⁶⁸ Stoga se, uopšteno govoreći, za otežavajuće ili olakšavajuće okolnosti smatraju faktori koji se tiču osobe koja je počinila zločine, a ne oni koji se tiču počinjenih zločina.

a) Otežavajuće okolnosti

705. Statut i Pravilnik Međunarodnog suda ne propisuju koji se faktori moraju smatrati kao otežavajuće okolnosti. Pretresno vijeće pristupa s oprezom kada određuje da li neki faktor predstavlja otežavajuću okolnost.¹⁵⁶⁹ Faktori koje je ovo Pretresno vijeće

¹⁵⁶² Presuda u predmetu *Čelebići*, par. 1268.

¹⁵⁶³ Presuda u predmetu *Jelisić*, par. 132.

¹⁵⁶⁴ Presuda o kazni u predmetu *Kayishema*, par. 18, presuda u predmetu *Blaškić*, par. 787, presuda u predmetu *Kordić*, par. 852.

¹⁵⁶⁵ Za razliku od ovog slučaja, u presudi u predmetu *Kunarac* činjenica da su neki zločini trajali dugo vremena ili su bili počinjeni u više navrata, navodi se kao otežavajuća okolnost, par. 865. Čini se da ovo ulazi u procjenu kvantitativnog aspekta težine zločina.

¹⁵⁶⁶ Presuda u predmetu *Tadić*, presude u predmetima *Čelebići* (par. 1226, 1260, 1273), *Furundžija* (par. 281 *et seq.*) i *Blaškić* (par. 787).

¹⁵⁶⁷ Presuda u predmetu *Blaškić*, par. 779-780.

¹⁵⁶⁸ Presuda o kazni u predmetu *Erdemović*, par. 110, i druga presuda o kazni u predmetu *Erdemović*, par. 16(1).

¹⁵⁶⁹ U mnogim nacionalnim zakonodavstvima, zakon definiše te otežavajuće okolnosti, na primjer: *Criminal Law (Sentencing) Act od South Australia /Krivični i kazneni zakon Južne Australije/*, (1988.) odjeljak 10, *United States of America Federal Sentencing Guidelines /Federalne smjernice za odmjeravanje kazni u SAD-u/*. U nekim zakonodavnim sistemima, sudija ne može uzeti u obzir nijednu otežavajuću okolnost koja nije propisana zakonom: na primjer, krivični zakon Francuske, članovi 132.71 *et seq.* (općenito), ili Krivični zakon Nizozemske, u članovima 10, 57, 421-413.

identifikovalo kao potencijalno otežavajuće okolnosti su stepen učešća u počinjenju krivičnog djela, predumišljaj i pobude osuđenog.

(i) Krivično učestvovanje

706. Tužilaštvo tvrdi da "direktno, svjesno i promišljeno učešće generala Krstića u stvaranju i ostvarivanju zločinačkog plana u svojstvu načelnika štaba i komandanta vojske koja je počinila krivična djela, a koji dokazuju njegovu namjeru i volju da učestvuje u počinjenju ovih zločina, predstavljaju otežavajući faktor". Tužilaštvo tvrdi da je činjenica da je general Krstić "u zapovjednom lancu bio odmah iza generala Mladića, i/ili činjenica da je bio u mogućnosti da naredi da se spriječe, prekinu ili kazne" ti zločini, još jedan od otežavajućih faktora.¹⁵⁷⁰

707. Pretresno vijeće je već proučilo pitanje krivične odgovornosti optuženog kako bi moglo utvrditi da li je kriv. Jedni te isti elementi ne bi se smjeli razmatrati čas kao sastavni elementi zločina, čas kao otežavajuća okolnost.

708. Direktno učešće u počinjenju krivičnih djela predviđeno članom 7(1), ako je pritom povezano sa visokim položajem u komandnom lancu, može se smatrati kao otežavajući faktor. U odmjeravanju kazne, oba Međunarodna suda navode da postoje tri najneposrednija oblika učešća, "planiranje, naređivanje, poticanje", kao moguće otežavajuće okolnosti u slučaju optuženih na visokom položaju.¹⁵⁷¹ Isto se primjenjuje i na slučaj genocida. S obzirom da se genocid može počiniti bez pomoći i saradnje drugih, pod uslovom da se za to ima potrebna namjera, samostalni akter genocida može se posmatrati na drugačiji način od komandanta vojske ili predsjednika države koji angažuju snage i sredstva vojske odnosno države kako bi sproveli svoj genocidni poduhvat. Pretresno vijeće nalazi da je neposredno učešće visokog starješine u zločinu otežavajuća okolnost, ali da njena težina zavisi od visine položaja koji on zauzima i oblika neposrednog učešća u zločinu.

¹⁵⁷⁰ Završni podnesak optužbe, par 471.

¹⁵⁷¹ Presuda u predmetu *Kambanda*, par. 44, presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 862, presuda u predmetu *Rutaganda*, par. 470 i presuda u predmetu *Akayesu*, par. 36.

709. To što neko zauzima visoki položaj u vojsci ili politici samo po sebi ne povlači oštriju kaznu. No, onaj ko zloupotrebljava ili neispravno vrši svoja ovlaštenja zaslužuje oštriju kaznu od onog ko djeluje po sopstvenom nahođenju. Posljedice radnji neke osobe nužno su teže ako se ta osoba nalazi na vrhu vojne ili političke hijerarhije i koristi svoj položaj za počinjenje zločina.¹⁵⁷² Mora se imati u vidu da se iz dosadašnje prakse Međunarodnog suda ne može ustanoviti nikakva posebna razlika u kaznama izrečenim nadređenima, odnosno podređenima.¹⁵⁷³

(ii) Predumišljaj i pobude zločina

710. Optužba takođe tvrdi da je "predumišljaj prisutan u genocidu i deportaciji jasno otežavajuća okolnost u ovom slučaju, s obzirom na to da je general Krstić igrao odlučujuću ulogu u planiranju ovog masovnog zločina".¹⁵⁷⁴

711. Predumišljaj¹⁵⁷⁵ može "predstavljati otežavajuću okolnost onda kad je posrijedi naročito specifična pobuda", a pobuda je "u izvjesnoj mjeri neophodan faktor pri odmjeravanju kazne nakon što je krivica ustanovljena."¹⁵⁷⁶ Kada se genocid ili ratni zločini, za koje se ne traži element predumišljaja, unaprijed planiraju, predumišljaj može predstavljati otežavajuću okolnost.¹⁵⁷⁷ Učešće u krivičnom djelu, zdušno ili s predumišljajem, nužno ukazuje na to da je posrijedi učešće višeg krivičnog stepena.¹⁵⁷⁸ Pri odmjeravanju odgovarajuće kazne, mora se napraviti razlika između osoba koje su se pustile uvući u vihor nasilja, čak i nevoljko, i njegovih vinovnika ili onih koji su ga pogoršali, te time u mnogo značajnijoj mjeri doprinijeli ukupnoj šteti. Nevoljko učešće u zločinima se u nekim situacijama uistinu može smatrati olakšavajućom okolnošću.

¹⁵⁷² Presuda u predmetu *Rutaganda*, par. 469: "činjenica da je osoba na visokom položaju zloupotrijebila svoja ovlaštenja i počinila zločine, mora se posmatrati kao otežavajući faktor." Presuda u predmetu *Kambanda*, par. 44. U tom smislu je Žalbena vijeće smanjilo kaznu izrečenu Dušku Tadiću sa 25 na 20 godina navevši da "kazne treba da odražavaju relativni značaj uloge [optuženog] te [... da u obzir treba uzeti da je] njegov položaj u strukturi komandovanja [...] bio nizak.", Treća presuda o kazni u predmetu *Tadić*, par. 55-57.

¹⁵⁷³ Prosječna dužina kazni koje je MKSJ izrekao podređenima je 15 godina zatvora, dok je prosječna dužina kazni izrečenih nadređenima 17 godina zatvora.

¹⁵⁷⁴ Završni podnesak odbrane, par. 471.

¹⁵⁷⁵ Odbrana tvrdi da su stvarne pobude za ubistva muškaraca Bosanskih Muslimana bile osveta i kazna što se nisu predali nakon što im je general Mladić uputio poziv da to učine. Završna riječ odbrane, T. 10157.

¹⁵⁷⁶ Presuda u predmetu *Blaškić*, par. 785.

¹⁵⁷⁷ Presuda o kazni u predmetu *Serushago*, par. 30.

712. Pretresno vijeće se slaže s optužbom da je predumišljaj teoretski relevantan kao otežavajući faktor, ali konstatuje da se ne može primijeniti na ovu konkretnu situaciju s obzirom na to da se general Krstić u genocidni poduhvat generala Mladića i drugih uključio tek u kasnijoj fazi.

b) Olakšavajuće okolnosti

713. Ni Statut, ni Pravilnik, ni praksa MKSR-a i MKSJ-a ne definišu "olakšavajuće" okolnosti.¹⁵⁷⁹ Ustvari se definicija onoga što može smatrati olakšavajućom okolnošću može naći u Krivičnom zakonu SFRJ. U članu 42(2) Krivičnog zakona SFRJ, navodi se da sudija može utvrditi da li "postoje osobito olakšavajuće okolnosti *koje ukazuju da se i ublaženom kaznom može postići svrha kažnjavanja.*" Olakšavajuće okolnosti, iz vremena počinjenja zločina ili nakon njih, razlikuju se od slučaja do slučaja. Optužba tvrdi da u ovom konkretnom slučaju nema olakšavajućih okolnosti.¹⁵⁸⁰ No, diskreciono je pravo Pretresnog vijeća da razmotri svaki faktor za koji smatra da je olakšavajuće prirode.

(i) Olakšavajuće okolnosti iz vremena počinjenja zločina

714. Posredno učešće je jedna od okolnosti koje mogu dovesti do ublažavanja kazne. Pomaganje u izvršenju zločina je jedan od oblika učešća koji se često smatra manje teškim od ličnog učešća ili počinjenja zločina u svojstvu glavnog aktera, te može, zavisno od okolnosti, opravdati lakšu kaznu od one koja bi bila izrečena za direktno počinjenje zločina.¹⁵⁸¹ Isto tako, u nekim slučajevima, učešće pod prisilom može biti olakšavajuća okolnost. Međunarodni sud je u svojoj praksi zauzeo stav da, iako prinuda¹⁵⁸² "ne može biti jedini osnov za odbranu vojnika koji se tereti za zločine protiv čovječnosti ili ratne zločine po međunarodnom pravu, gdje je došlo do oduzimanja nevinih života",¹⁵⁸³ ona

¹⁵⁷⁸ Presuda u predmetu *Jelisić*, par 130-131. Vidi takođe presudu o kazni o predmetu *Tadić*, par. 57 i drugu presudu o kazni u predmetu *Tadić*, par. 20: zdušna podrška napadu na nesrpsko civilno stanovništvo.

¹⁵⁷⁹ Presuda u predmetu *Kordić*, par. 848.

¹⁵⁸⁰ Završna riječ optužbe, T. 10011.

¹⁵⁸¹ Presuda u predmetu *Furundžija*, par. 282. U zločinu genocida na primjer, učešće pomaganjem ili podržavanjem obuhvata sve od dostavljanja informacija ili sredstava, preko prikrivanja zločina pa do predvođenja streljačkog stroja.

¹⁵⁸² Prinuda se definiše kao: "neposredna prijetnja životu optuženog u slučaju da odbije da počini zločin", Zajedničko izdvojeno mišljenje sudija McDonald i Vohrah uz drugostepenu presudu u predmetu *Erdemović*, par. 66.

¹⁵⁸³ Zajedničko izdvojeno mišljenje sudija McDonald i Vohrah uz Drugostepenu presudu u predmetu *Erdemović*, par. 88.

može biti uzeta u obzir kao olakšavajuća okolnost. Pretresno vijeće u obzir može uzeti i posebne lične okolnosti optuženog u vrijeme počinjenja zločina ako one odražavaju karakterne crte i sposobnost osuđenog da se ponovo integriše u društvo. Tako se na primjer činjenica da optuženi nije ranije osuđivan za nasilna krivična djela može smatrati relevantnom.¹⁵⁸⁴ Nasuprot tome, poremećaji ličnosti ("[ličnosti] graničnog tipa sa narcisističkim i antisocijalnim karakteristikama") nisu relevantni faktori,¹⁵⁸⁵ dok težak mentalni hendikep¹⁵⁸⁶ može predstavljati olakšavajuću okolnost. Dobre karakterne osobine,¹⁵⁸⁷ "dubok osjećaj vojničke dužnosti", ili "porijeklo iz siromašne porodice" u sprezi sa mladom, "nezrelom i krhkom" ličnošću predstavljaju elemente koji se mogu uzeti kao olakšavajuće okolnosti.¹⁵⁸⁸

(ii) Olakšavajuće okolnosti nakon izvršenja zločina

715. Za Pretresno vijeće je i držanje optuženog nakon izvršenja zločina relevantno pri procjeni odgovarajuće kazne. Od naročite je važnosti ponašanje optuženog tokom postupka koji je protiv njega pokrenut. Relevantni faktori su i saradnja optuženog sa sudom, ili činjenica da se dobrovoljno predao, priznao krivicu i izrazio kajanje prije nego što je osuđen, te mogu predstavljati olakšavajuće okolnosti pod uslovom da je to učinio svjesno i iskreno.¹⁵⁸⁹

716. Jedina olakšavajuća okolnost koja je izričito propisana pravilom 101(B)(ii) je saradnja sa Tužilaštvom. "Da li je opravdano umanjiti kaznu po tom osnovu utvrđuje se zavisno od ozbiljnosti i obima saradnje."¹⁵⁹⁰ Saradnja optuženog se često ocjenjuje na

¹⁵⁸⁴ Presuda u predmetu *Jelisić*, par. 124, presuda u predmetu *Furundžija*, par. 284.

¹⁵⁸⁵ Presuda u predmetu *Jelisić*, par. 125.

¹⁵⁸⁶ Pravilnik o postupku i dokazima, pravilo 67(A)(ii)(b): "[odbrana] smanjenom uračunljivošću ili neuračunljivošću".

¹⁵⁸⁷ U presudi u predmetu *Erdemović*, par. 16(i) i presudi o kazni u predmetu *Akayesu*, par. 35 (iii), ali ne i u presudi u predmetu *Čelebići*, par. 1256.

¹⁵⁸⁸ Presuda u predmetu *Čelebići*, par. 1283.

¹⁵⁸⁹ Presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 853, presuda o kazni u predmetu *Serushago*, par. 35. Vidi takođe presudu u predmetu *Musema*, par. 1007. Za suprotno vidi i presudu u predmetu *Kambanda*, par. 51, presudu o kazni u predmetu *Akayesu*, par. 35(i), presudu o kazni u predmetu *Serushago*, par. 40 i 41, presudu u predmetu *Ruggiu*, par. 69-72, presudu u predmetu *Kunarac*, par. 869, presudu u predmetu *Blaškić*, par. 780.

¹⁵⁹⁰ Presuda u predmetu *Blaškić*, par. 774.

osnovu količine i kvaliteta informacija koje je dao.¹⁵⁹¹ Ako optuženi dâ izjave u kojima se razjašnjavaju okolnosti određenih zločina ili ukazuje na ulogu drugih osoba, to se može smatrati olakšavajućom okolnošću.¹⁵⁹² Takve izjave mogu ubrzati postupak.¹⁵⁹³ Relevantno može biti i ako optuženi nastavi da saraduje za vrijeme glavnog pretresa.¹⁵⁹⁴ U tom smislu, optužba naglašava da general Krstić jeste dobrovoljno dao izjavu, ali da informacije koje je pružio nisu bile u potpunosti istinite.¹⁵⁹⁵ S druge strane, "zdravstveno stanje" osuđenog takođe može biti olakšavajuća okolnost: odbrana naglašava da je general Krstić tokom cijelog suđenja bio lošeg zdravlja.¹⁵⁹⁶

717. Pretresno vijeće sada prelazi na odmjeravanje odgovarajuće kazne koju treba izreći generalu Krstiću imajući u vidu gore proučene faktore: opštu praksu u bivšoj Jugoslaviji pri odmjeravanju kazne za osobe osuđene za genocid, zločine protiv čovječnosti i ratne zločine, težinu zločina koje je počinio general Krstić i postojanje otežavajućih odnosno olakšavajućih okolnosti, te težinu koju tim okolnostima treba pridati. Pretresno vijeće je već aludiralo na činjenicu da bi genocid, budući da je bio najteže krivično djelo po zakonu Jugoslavije, mogao za sobom povući izricanje najteže kazne, i do četrdeset godina zatvora, te da se kazna u ovom predmetu uveliko podudara s tim kaznenim rasponom.

C. Odmjeravanje kazne za generala Krstića

718. General Krstić je u vrijeme zbivanja u Srebrenici imao 47 godina. Na početku tog sudbonosnog desetodnevnog perioda od 10. do 19. jula 1995., bio je na položaju načelnika štaba Drinskog korpusa VRS-a, a tokom tog perioda unapređen je na položaj komandanta Drinskog korpusa VRS-a. Kao profesionalni vojnik, general Krstić je bio itekako svjestan obima svojih obaveza predviđenih kodeksom ponašanja bivše JNA, a

¹⁵⁹¹ Presuda u predmetu *Blaškić*, par. 774., presuda o kazni u predmetu *Erdemović*, par. 99-101 i Druga presuda o kazni u predmetu *Erdemović*, par. 16iv, i presuda u predmetu *Kambanda*, par. 47.

¹⁵⁹² Presuda u predmetu *Kunarac*, par. 868.

¹⁵⁹³ Presuda u predmetu *Musema*, par. 1007. *Idem* u presudi u predmetu *Ruggiu*, par. 53: potvrdno izjašnjavanje o krivici ubrzava postupak i omogućava uštedu sredstava.

¹⁵⁹⁴ *Idem*, a za suprotnu situaciju vidi presudu u predmetu *Čelebići*, par. 1244: Mucićevo nepoštovanje sudskog postupka, pokušaji da falsifikuje dokaze i utiče na svjedoke uzeti su za otežavajuće okolnosti.

¹⁵⁹⁵ Završna riječ optužbe, T. 10011.

¹⁵⁹⁶ Presuda u predmetu *Čelebići*, par. 1270.

potom i VRS-a. Dobio je pohvale za način na koji je izveo vojni napad na Srebrenicu. Kada ga je SFOR, 2. decembra 1998. uhapsio, bio je na položaju komandanta Petog korpusa VRS-a u Sokôcu. Od tada se nalazi u pritvoru u Pritvorskoj jedinici Ujedinjenih nacija u Scheveningenu, u Hagu, u Nizozemskoj.

719. Pretresno vijeće je konstatovalo da je general Krstić učestvovao u dva zločinačka plana: prvom, da se srebrenička enklava etnički očisti od svih muslimanskih civila i kasnije u drugom planu, da se ubiju vojno sposobni muškarci iz Srebrenice. Zbog učešća u ovim zločinima, general Krstić je proglašen krivim za ubistvo (prema članu 3 Statuta), progone (prema članu 5 Statuta) i genocid (prema članu 4 Statuta). U bivšoj Jugoslaviji počinjenje ovih zločina bi opravdavalo izricanje najteže kazne.

720. Izuzetna težina zločina koje je počinio general Krstić ustanovljena je na osnovu njihovog obima, organizacije i brzine izvršenja: u periodu od deset dana. Pretresno vijeće je već detaljno opisalo kako su svi bosanski Muslimani iz Srebrenice bili istjerani iz svojih domova, kako je do 25.000 žena, djece i staraca bosanskih Muslimana protjerano i upućeno na teritoriju pod kontrolom bosanskih Muslimana a 7000 do 8000 muškaraca i dječaka bosanskih Muslimana pogubljeno na najokrutniji način. Pretresno vijeće ima u vidu fizičke i duševne patnje nanijete žrtvama, kao i očigledne duševne patnje koje su zadesile preživjele. Preživjeli su izgubili muške članove porodica. Za samo sedmicu dana nestale su tri generacije muškaraca Muslimana iz Srebrenice. Do današnjeg dana većina preživjelih žena i djece nije se uspjela vratiti svojim domovima. Mnogi od njih pate od onog što je poznato kao "Srebrenički sindrom", a to je nesposobnost da nastave svoj život zbog nedostatka konačnih informacija o sudbini izgubljenih sinova, muževa ili očeva.¹⁵⁹⁷

¹⁵⁹⁷ *Supra*, par. 90-94. Vidi takođe svjedok I, T. 2420-22: "Nestalo je osam hiljada Srebreničana, moramo svi to znati. Moramo svi znati da je tu bilo djece, siromaha, njih između 16.000 i 20.000, a treba ih prehraniti i podići. Toliki očevi bez sinova, i sinovi bez očeva. Ja sam imao dva sina, a sad ih više ih nemam. Zbog čega to? A živio sam i radio u sopstvenoj kući, ničijoj drugoj, a to je tako bilo i s mojim ocem i djedom, ali eto, nešto pokupiše, nešto odnesoše, nešto pograbiše. Imao sam dvije kuće. Jednu su spalili. Mogli su jer je dobro gorjela. Tu su spalili, ali drugu nisu mogli, pa su došli i minirali je. To je bila nova kuća, još je nisam bio dovršio. Krov još nije bio podignut, a ostalo je sve bilo od betona i cigle, pa nije htjelo gorjeti. Mislio sam, neka, bar će ona preteći. Ali nije, dođoše i postavili mine, i ona se sruši, samo jedna eksplozija i eto. Ali neka, nema veze, neka bude kako jeste. Imao sam, pa više nemam. Uzeli su. Odnijeli su. Ali zašto su mi morali sinove ubiti? I eto me danas, kao osušeno drvo usred šume. Mogao sam živjeti sa svojim sinovima, i od svoje zemlje, a sad nemam ni jedno ni drugo. I kako je da živim danas?"

721. Što se uloge optuženog tiče, Pretresno vijeće je potvrdilo da je general Krstić svjesno i dobrovoljno učestvovao u zločinima za koje je proglašenim krivim. General Krstić je zauzimao visoki položaj u vojnoj hijerarhiji VRS-a, čak je i unapređen nakon što su gorepomenuti zločini izvršeni. U vrijeme tih zločina bio je treći, a potom drugi, poslije generala Mladića, u zapovjednom lancu. U tom smislu, Pretresno vijeće nalazi da činjenica da je general Krstić zauzimao tako visok položaj, položaj komandanta korpusa VRS-a, predstavlja otežavajući faktor jer je iskoristio svoj položaj da direktno učestvuje u genocidu.

722. Pretresno vijeće takođe ima u vidu da ponašanje generala Krstića tokom suđenja nije bilo sasvim predusretljivo. General Krstić je svjedočio pod zakletvom pred Pretresnim vijećem. No, iako bi se to moglo smatrati kao znak saradnje sa Međunarodnim sudom, iz dokaznog materijala je jasno ustanovljeno da je on za nekoliko kritičnih pitanja svoju odbranu zasnovao na neistinama, od kojih su najočitiije to što je negirao da je on ili bilo ko drugi iz Drinskog korpusa bio umiješan u prisilno odvođenje žena, djece i staraca bosanskih Muslimana iz Potočara, te svjedočenje u vezi sa datumom kada je postavljen za komandanta Drinskog korpusa i vremenom kada je saznao za masovna pogubljenja. U unakrsnom ispitivanju, general Krstić je ispoljio tvrdokornost stalno odbijajući da direktno i iskreno odgovori na legitimna pitanja optužbe, pa čak i sudija. Iz njegovog držanja tokom postupka u cjelini, vidjelo se odsustvo kajanja zbog uloge koju je odigrao u području Srebrenice u julu 1995.

723. Pretresno vijeće konstatuje da nema drugih relevantnih okolnosti. Iako saosjeća sa tegobama koje je general Krstić, zbog zdravstvenih komplikacija, osjećao za vrijeme suđenja,¹⁵⁹⁸ Pretresno vijeće smatra da ta okolnost nije povezana sa svrhom kažnjavanja.

724. Opšta ocjena Pretresnog vijeća jeste da je general Krstić profesionalni vojnik koji je svojevrijem učestvovao u nasilnom odvođenju svih žena, djece i staraca iz Srebrenice, ali koji se samostalno vjerovatno ne bi upustio u genocidni poduhvat; no, prihvativši

Nemam ni penzije, ni ničeg drugog. Prije sam se oslanjao na sinove. Oni me ne bi ostavili, ne bi me pustili da gladujem. A sad, bez sinova i bez zemlje, polako umirem od gladi."

¹⁵⁹⁸ Krajem decembra 1994., general Krstić je, nagazivši na minu, zadobio teške povrede. Evakuisan je u vojnu bolnicu u Sokôcu, a potom prebačen u Vojnomedicinsku akademiju u Beogradu. Uslijed povreda od mine dio noge mu je amputiran, te je do sredine maja 1995. bio na rehabilitaciji i bolovanju.

komandu nad Drinskim korpusom, on je sebi dozvolio da bude uvučen u taj gnusni poduhvat i doveo se u položaj da odobrava korišćenje resursa Drinskog korpusa za pomaganje genocida. Nakon što je 13. jula 1995. preuzeo komandu nad Drinskim korpusom, mogao je pokušati da obustavi upotrebu resursa Drinskog korpusa za sprovođenje genocida. Njegov komandant, general Mladić, imao je kontrolu nad događajima i lično nadzirao ubijanja. Učešće generala Krstića u genocidu se prvenstveno sastojalo od toga što je dopustio da se resursi Drinskog korpusa od 14. jula nadalje koriste u vezi sa pogubljenjima i što je pomogao da se obezbijedi ljudstvo koje će biti upotrebljeno za učešće u pogubljenjima 16. jula 1995. General Krstić je, iako je znao šta se događa, ostao pretežno pasivan; on je kriv, no njegova je krivica osjetno manja od krivice onih koji su smislili i tokom tih sedmicu dana nadzirali plan pogubljenja, a koji su i dalje na slobodi. Izložen pritisku, pomogao je poduhvat rasporedivši nešto ljudstva na taj zadatak, no vjerovatno je da on sâm ne bi pokrenuo takav plan. Kasnije, kada se čulo za pogubljenja, nije podigao glas, čak je i izrekao hvalospjeve na račun pohoda bosanskih Srba na Srebrenicu. Poslije potpisivanja Dejtonskih sporazuma, sarađivao je sa onima koji su bili zaduženi da se ti sporazumi sprovedu i nastavio svoju profesionalnu karijeru, iako je tvrdio da je činjenica da je pokušao, doduše nuspješno, odstraniti jednog od svojih oficira za koga je smatrao da je direktni učesnik ubijanja, značila da mu se više neće vjerovati i da ga nakon toga više neće smatrati vjernim podanikom vlasti bosanskih Srba. Njegova životna priča je priča o jednom profesionalnom vojniku koji se nije mogao suprotstaviti bezumnoj želji svojih nadređenih da se Srebrenica zauvijek otarasi Muslimana, i koji je, naposljetku, učestvovao u protivpravnom izvršenju ove gnusne nakane.

725. Stav optužbe je da general Krstić treba biti osuđen na doživotne kazne zatvora za svaku tačku optužnice za koju bude proglašen krivim, s tim da se te kazne izdržavaju konsekutivno. Međutim, s obzirom da je general Krstić kriv za zločine koji, iako kvalifikovani na više načina, čine dio jedinstvenog pohoda ili zločinačke strategije sprovedene na geografski ograničenoj teritoriji u toku ograničenog vremenskog perioda, Pretresno vijeće daje prednost izricanju jedinstvene kazna, s tim da će se u njeno trajanje

uračunati gotovo tri godine koje je optuženi već proveo u pritvoru Međunarodnog suda.¹⁵⁹⁹

726. U svjetlu gore iznesenih razmatranja, Pretresno vijeće osuđuje generala Krstića na četrdeset i šest godina zatvora.

¹⁵⁹⁹ Pravilo 101(D).

V. DISPOZITIV

727. Na osnovu činjeničnih i pravnih nalaza, te iz gorenavedenih razloga, Pretresno vijeće:

PROGLAŠAVA Radislava Krstića **KRIVIM** za:

- genocid;
- progon putem ubistava, okrutnog i nečovječnog postupanja, terorisanja civilnog stanovništva, prisilnog premještanja i uništavanja lične imovine civila bosanskih Muslimana;
- ubistvo, kao kršenje zakona i običaja ratovanja;

OSUĐUJE Radislava Krstića na četrdeset i šest godina zatvora i **NAVODI** da će se od dužine izdržavanja te kazne odbiti vrijeme već provedeno u pritvoru Međunarodnog suda.

Sačinjeno 2. augusta 2001. na engleskom i francuskom jeziku, pri čemu je mjerodavna engleska verzija.

U Hagu, Nizozemska

/potpisano/

sudija Fouad Riad

/potpisano/

sudija Almiro Rodrigues

/potpisano/

sudija Patricia Wald

predsjedavajući

[pečat Međunarodnog suda]